

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 7
Issue 3
November 2023
ISSN 2587-2621

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 7
Issue 3
November
2023

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler halinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayınlanan akademik, hakemli ve uluslararası dergidir.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal of Strategic and Social Researches (SSAD) is an academic, refereed and international journal published electronically three times a year (March-July-November). Linguistic, scientific and legal responsibility of the articles published in the SSAD belongs to the authors, and the publication rights belong to the SSAD.

Articles may not be published or reproduced in whole or in part in any way without the written permission of the publisher.

The Editorial Board is free to publish or not publish the articles submitted to the journal.

Works sent to the journal are not returned.

Journal of Strategic and Social Researches indexed by

International Scientific Indexing, EBSCO, ResearchBib, I2OR, Google Scholar, ISAM, ESJI, ROAD, Crossref, Maktaba, Academic Journal Index, Sobiad

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 7, Sayı 3, Kasım 2023 / Vol 7, Issue 3, November 2023

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.gov.tr/sisad

sisaddergi@gmail.com

Sahibi | Owner

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Yerleşkesi 15130 BURDUR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Editör | Editor

Dr. Öğr. Gör. M. Abdullah KÜNDEYİ Afyon Kocatepe Üniversitesi

---

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 7, Sayı 3, Kasım 2023 / Vol 7, Issue 3, November 2023

Alan Editörleri/Field Editors

İktisadi ve İdari Bilimler

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi - Türkiye)

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Tuncay GÜLOĞLU (Prof. Dr. Yalova Üniversitesi - Türkiye)

Makro Ekonomi

Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Sumgayit Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)

İşletme

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi - Türkiye)

Uluslararası İlişkiler

Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU (Prof. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi - Türkiye)

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Mehmet Akif KİREÇCİ (Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi-Türkiye)

Sosyoloji

Ümit AKCA (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Felsefe

Süleyman Ertan TAĞMAN (Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi - Türkiye)

Sanat Tarihi-Arkeoloji-Mimari

Abdullah Şevki DUYMAZ (Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi - Türkiye)

İletişim

Burhanettin Aykut ARIKAN (Prof. Dr. Türk Alman Üniversitesi - Türkiye)

Eğitim Bilimleri

Said TAŞ (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Tarih

Gürsoy ŞAHİN (Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)

Coğrafya

Erkan YILMAZ (Doç. Dr. Ankara Üniversitesi - Türkiye)

Türk Dili ve Edebiyatı

Abdülkadir EMEKSİZ (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi - Türkiye)

Yazı İşleri | Editorial Office

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Türkçe Dil Editörü | Turkish Language Editor

Öğr. Gör. Fatma Zehra KÜNDEYİ
Afyon Kocatepe Üniversitesi

MA. Birgül YILMAZ

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Doç. Dr. Dmítar TASIĆ
Philosophical Faculty, University of Hradec Kralove, Çek Cumhuriyeti

Doktorant Umut Sergen DAL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Mizanpaj Editörü | Layout Editor

Doğukan Celal ÇETİN

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Amira TURBIĆ-HADŽAGIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna-Hersek)

Prof. Dr. Esmá IGUS (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Türkiye)

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ (Novipazar Devlet Üniversitesi - Sırbistan)

Prof. Dr. Ümit AKCA (Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Doç. Dr. Armend MEHMEDİ (Priştina University - Kosova)

Doç. Dr. Dimitar ATANASSOV (Sofya Üniversitesi - Bulgaristan)

Doç. Dr. Lale VELİYEVA (Sumgayıt Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Memli KRASNİQİ (Priştina Üniversitesi - Kosova)

Doç. Dr. Mirza DZANIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna Hersek)

Doç. Dr. Nurhodja AKBULAEV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniverstesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ (Akdeniz Üniversitesi - Türkiye)

Sekreteryá | Secretary

Doktorant Ali Rıza BİLGİN (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of the Issue

Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Burhan ÇAPRI (Mersin Üniversitesi)

Prof. Dr. Doğan DEMİRCİ (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf ÇETİN (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Doç. Dr. Betül BALKAN AKAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Celal ÖNEY (Muş Alpaslan Üniversitesi)

Doç. Dr. Elife KART (Akdeniz Üniversitesi)

Doç. Dr. Emine ÇELİKSOY (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Doç. Dr. Erol SAKALLI (Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. Gökmen KANTAR (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Hadi BELGE (Amasya Üniversitesi)

Doç. Dr. Murat HANILÇE (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Doç. Dr. Nazım AKSOY (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Doç. Dr. Seda ŞİMŞEK (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Erhan TARHAN (Hitit Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Metin AYDAR (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Onur TÜRKER (İstanbul Gelişim Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sezai DEMİR (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKKUŞ (Trakya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZBULUT (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Dr. Seda YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Öğretim Görevlisi Muhammet YÜKSEL (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Dış Temsilcilikler | Country Representatives

Almanya: Uğur Berk KALELİOĞLU (M.A. Duisburg-Essen Üniversitesi)

Azerbaycan: Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Azerbaycan Sumgayıt Devlet Üniversitesi)

Bosna Hersek: Amira Turbic HADZAGIC (Prof. Dr. Bosna Hersek Tuzla Üniversitesi)

Gürcistan: Valery MODEBADZE (Prof. Dr. Saint Andrew the First Called University)

Togo: Tete Jean Philippe GUNN (Ph. D.)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Meryem Yaprak ULUTAŞ & Mim Sertaç TÜMTAŞ

PİKTES PROJESİNİN TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİLERİN ENTEGRASYONUNA ETKİSİ:
ANTALYA ÖRNEĞİ

The Impact of the PİKTES Project on the Integration of Syrians in Turkey: The Case of Antalya
ss. 481-496

Bakhtiar ORTAQ & Mehmet Akif ÖZER

AFGANİSTAN'DA SON DÖNEM GELİŞMELER KAPSAMINDA SİYASAL VE
TOPLUMSAL YAPININ DEĞİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ

Change and Transformation of the Political and Social Structure in the Context of Recent
Developments in Afghanistan

ss. 497-519

Fatemeh BADEL, Arya SABOURY FAR, Jesús LOPEZ BAEZA & Ruşen YAMAÇLI
THE IMPACT OF SHOPPING CENTERS ON TURKISH CULTURE: A COMPREHENSIVE
STUDY

Alışveriş Merkezlerinin Türk Kültürü Üzerindeki Etkisi: Kapsamlı Bir Araştırma

ss. 521-536

Hakan GÖKGÖZ

PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRME ALGISINDA RESONANT LİDERLİĞİN ETKİSİ:
HAVAYOLU ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

The Effect of Resonant Leadership on the Perception of Psychological Empowerment: A Study
on Airline Employees

ss. 537-548

Öner ÇELİKKALELİ & Gülay ÖZSOY ÇİÇEK

YETİŞKİN BİREYLERDE CİNSİYET VE KRONOLOJİK DOĞUM SIRASINA GÖRE
KARANLIK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Investigation of the Dark Personality Traits in Adult Individuals According to Gender and
Chronological Birth Order

ss. 549-562

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

YABANCI SEYYAHLARIN KALEMİNDEN XIX. YÜZYILDA SİVEREK

Siverek in the XIX Century from the Pens of Foreign Travelers

ss. 563-582

Yasin TAŞKIN

ANTAKYA PATRİĞİ III. MACARIUS SEYAHATNAMESİ'NE GÖRE TOKAT'IN
HRİSTİYAN AHALİSİ (1659)

The Tokat's Christian People According to the Travelogue of Patriarch of Antioch Macarius
IIIrd (1659)

ss. 583-601

Ali TEKİN

SEYAHATNAMELER VE TARİHİ COĞRAFYA ESERLERİNDE BOZKIR (KONYA) VE
ÇEVRESİ (19. YÜZYIL)

Bozkır (Konya) and Its Environments in Travel Books and Historical Geography Works (19th
Century)

ss. 603-634

Alper Yener YAVUZ, Büşra ALADAĞ & Ahmet İhsan AYTEK

KİBYRA ANTİK KENTİ BAZİLİKA PLANLI KİLİSE İNSANLARININ ANTROPOLOJİK
ANALİZİ

Anthropological Analysis of the Basilica Planned Church Humans from Kibyra Ancient City

ss. 635-649

Mustafa Kemal ŞAHİN & Fuat ŞANCI

ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİNDE DÜŞÜNSEL YAPININ BAZI YAPILARIN
PLAN TİPLERİNE YANSIMASI ÜZERİNE İRDELEMELER

Investigations on the Reflection of the Intellectual Structure on the Plan Types of Some
Buildings in the Seljuk Period in Anatolia

ss. 651-667

Zülal GÜNAL

**SÜRDÜRÜLEBİLİR ÖRGÜTSEL İŞ YÖNETİMİ AÇISINDAN YENİ NESİL ‘Z’
KUŞAĞININ ALGILANAN GELECEKTEKİ İSTİHDAM EDİLEBİLİRLİĞİNDE COVID-19
KORKUSUNUN ROLÜ VE YENİ İSTİHDAM STANDARTLARI**

**The Role of Fear of Covid-19 and New Employment Standarts in the Perceived Future
Employability of the New Generation ‘Z’ in Terms of Sustainable Organizational Work
Management**

ss. 669-685

Nuri Arda BUDAK & Mehmet Fahrettin ÖNDER

**LİMİTED ŞİRKETLERDE MÜDÜRLERİN REKABET YASAĞI
Competition Prohibition for Managers in Limited Liability Corporations**

ss. 687-706

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 12.09.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 06.11.2023

DOI: 10.30692/sisad.1358917

**PİKTES PROJESİNİN TÜRKİYE’DEKİ SURİYELİLERİN
ENTEGRASYONUNA ETKİSİ: ANTALYA ÖRNEĞİ***

*The Impact of the PİKTES Project on the Integration of Syrians in Turkey: The Case of
Antalya*

Meryem Yaprak ULUKUŞ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID ID: 0009-0000-3816-5036

yaprak-demircan@hotmail.com

Mim Sertaç TÜMTAŞ

Prof. Dr.

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-6365-8876

mimsertac@mehmetakif.edu.tr

Atıf/Citation: Meryem Yaprak Ulutaş & Mim Sertaç Tümtaş (2023), “PİKTES Projesinin Türkiye’deki Suriyelilerin Entegrasyonuna Etkisi: Antalya Örneği”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.481-496.

Öz: 2011 yılında başlayan Suriye’deki iç savaştan en fazla etkilenen ülkelerin başında Türkiye yer almaktadır. Resmi rakamlara göre sayıları 4 milyona yaklaşan Suriyelilerin etno-kültürel olarak farklı bir toplumsal yapıya girmeleri, şüphesiz ki Türkiye’de sosyo-ekonomik sorunların da boy vermesine neden olmuştur. Sözü edilen sosyal sorunlar arasında ilk sıralarda ise entegrasyon problemleri yer almaktadır. Türkiye bu sorunun giderilmesi için ilk etapta gelen Suriyelilerin kalıcı olmayacağı varsayımı üzerine geçici çözümlere odaklanmış olsa da süreç içerisinde Suriyelilerin kalıcılığının anlaşılmasından sonra uzun dönemli politikalar üretme yoluna gitmiştir. Bu politikalardan biri de sayıları

* Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında, Doç. Dr. Mim Sertaç TÜMTAŞ danışmanlığında, Meryem Yaprak ULUKUŞ tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1,7 milyonun üzerinde olan okul çağındaki çocukların entegrasyonu için üretilen Türk Eğitim Sisteminde Çocuklar İçin Kapsayıcı Eğitimin Desteklenmesi Projesi (PİKTES)'dir. Bu çalışmada, saha araştırma bulguları üzerinden Suriyeli öğrencilerin Türkiye'ye entegrasyonunda PİKTES projesi kapsamında aldıkları eğitimin etki ve önemi öncelikli olarak ele alınmaktadır. Daha sonra PİKTES Projesi kapsamında eğitim alan öğrencilerin entegrasyonu, projenin olumlu ve olumsuz yanları, projenin işleyişindeki aksaklıklar gibi konular öğretmen gözlemlerine dayanılarak tartışılmaktadır. Sözü edilen tartışmaya temel olan araştırma Antalya ili, Kepez İlçesi'nde eğitimine devam eden Suriyeli öğrencilerin öğretmenleri ile yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Bu kapsamda projede görev alan 30 öğretmen ile derinlemesine görüşme yapılmış ve elde edilen bulgular üzerinden PİKTES projesinin etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: PİKTES, Entegrasyon, Türkiye, Suriye, Göç.

Abstract: Turkey is among the countries most affected by the internal conflict in Syria, which began in 2011. Official figures indicate that nearly 4 million Syrians, with distinct ethno-cultural backgrounds, have entered Turkish society, undoubtedly leading to socio-economic challenges in Turkey. Among these social issues, integration problems are prominent. Initially, Turkey focused on temporary solutions, assuming that Syrian refugees would not stay permanently. However, as the permanence of Syrians became evident, Turkey shifted towards developing long-term policies to address the issue. One such policy is the "Supporting Inclusive Education for Children in the Turkish Education System (PİKTES)" project, which aims to facilitate the integration of over 1.7 million school-age Syrian children. This study primarily examines the impact and significance of the education received under the PİKTES project on the integration of Syrian students in Turkey, based on field research findings. It also discusses the integration of students who received education under the PİKTES project, teacher observations on the project's strengths and weaknesses, and related issues. The research is based on in-depth interviews with teachers who are currently teaching Syrian students in the Kepez district of Antalya province. Interviews were conducted with 30 teachers involved in the project, and the findings were used to assess the effects of the PİKTES project.

Keywords: PİKTES, Integration, Turkey, Syria, Migration.

GİRİŞ

2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş sonucunda ülke nüfusunun yarısından fazlası yerinden edilmiştir. Bu yerinden edilen nüfusun ise büyük bölümü ülke sınırlarını terk ederek güvenli gördükleri coğrafyalara göç hareketlerine girişmiştir. Bu sürecin göç alan önemli duraklarından biri de Türkiye olmuştur. Türkiye, zorunlu göçle gelen Suriyelileri ilk önce "misafir" olarak kabul etmiş ve kısa vadeli politikalar üretmiştir. Bu kapsamda da Türkiye, uzun vadeli çözümlerden ziyade kısa vadede etkili olacak politikalara odaklanmıştır. Geri dönecekleri varsayımı üzerinden, Suriyeli çocukların eğitimi için kısa vadeli politikalar geliştirilmiş ve kamp ortamlarında ağırlıklı olarak Suriyeli çocuklar için eğitsel planlar hazırlanmıştır. Bu kapsamda misafir olarak değerlendirilen Suriyeli çocuklar Türkçe öğrenmek yerine kendi ülke müfredatlarına göre Arapça eğitimler verilmiştir. Kısacası ilk günlerde Suriyelilerin sayılarının az olması ve bu insanların Suriye'deki iç savaşın biteceği, akabinde ülkelerine döneceklerine dair beklenti nedeniyle, devlet kalıcı bir politika geliştirememiştir.

2013 yılından itibaren ise bu konuda yeni düzenlemelerin getirilmesi için çalışmalar başlatılmış ve Suriyelilere yönelik eğitim hizmetlerine ilişkin Milli Eğitim Bakanlığı'nın "Ülkemizde kamp dışında kalan Suriyeli vatandaşlara yönelik tedbirler" başlıklı genelgesi 2013 yılı Nisan ayında yayınlanmıştır. 2014 yılında "Yabancı Uyruklulara Yönelik Eğitim Hizmetleri" başlıklı genelge yayınlanarak Suriyeli çocukların ikamete bakılmaksızın istediği eğitim kurumuna kayıt yaptırabilmeleri olanağı sağlanmıştır. 2015-2019 Stratejik Planında ise Milli Eğitim Bakanlığı, tüm insanların adil koşullarda eğitim ve öğretime erişiminin sağlanması ihtiyacını vurgulamıştır. Böylece dezavantajlı grup olarak kabul edilen mültecilerin, geçici koruma altındaki yabancıların veya vatansız kişilerin eğitim ve öğretime erişim imkanlarının olacağı belirtilmiştir. Bu kişilerin eğitim olanaklarına erişimini sağlamak amacıyla eğitim sistemine entegrasyonunu gerçekleştirmek için çalışmalar yapılacağı, denklik işlemlerinde ortaya çıkan sorunların çözüleceği, eğitim alanında ortaya çıkan ortak sorunların ele alınması için uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde çalışmalar yürütüleceği vurgulanmıştır (MEB, 2015). 2016 yılında ise Milli Eğitim Bakanlığı, Suriyeli öğrencilere yönelik "Kapsayıcı Eğitim" modelini

uygulamaya almıştır. Nihayetinde 3 Ekim.2016 tarihinde ise kısa adı “PİKTES” olan Türk Eğitim Sisteminde Çocuklar İçin Kapsayıcı Eğitimin Desteklenmesi Projesi faaliyete geçirilerek Suriyeli çocukların eğitimi için önemli bir adım atılmıştır. Bu çalışmada Antalya ili Kepez ilçesinde PİKTES projesinin uygulandığı okullarda yapılan saha araştırması üzerinden, projenin Suriyeli çocukların entegrasyonuna ne gibi etkileri olduğu tartışılmaktadır. Sözü edilen çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda 7 okulda toplam 30 öğretmen ile görüşmeler yapılmış ve doğrudan aktarım yöntemi ile bulgular sunulmuştur.

Türk Eğitim Sisteminde Çocuklar İçin Kapsayıcı Eğitimin Desteklenmesi Projesi “PİKTES”

Ülkemize zorunlu göç sonucu gelen ve geçici koruma altında bulunan Suriyelilerden yaklaşık 1,7 milyonu eğitim çağındadır. UNICEF 2018 raporuna göre de diğer ülkelerden gelen sığınmacı çocuk sayısı 400 bin dolaylarındadır. Yani farklı ülkelerden gelen 2 milyonun üzerinde eğitim çağında olan çocuk Türkiye’de yaşamını sürdürmektedir. Bu kapsamda çocukların eğitim, sağlık, psikososyal alanlarda desteklenmesi ihtiyacı doğmaktadır. Bu bağlamda Türk Eğitim Sisteminde Çocuklar İçin Kapsayıcı Eğitimin Desteklenmesi Projesi (PİKTES) 03.10.2016 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürürlüğe konulmuştur. Yabancı çocukların eğitime erişimleri ve sosyal uyumlarına katkı sağlamak amacıyla oluşturulan bu proje, yabancı nüfusun yoğun olarak yaşadığı 29 ilde uygulamaya girmiştir.

PİKTES projesi ile Geçici Koruma Altındaki Suriyeli çocukların eğitime erişimleri için Milli Eğitim Bakanlığı’nın yürüttüğü çalışmalar, Avrupa Birliği tarafından desteklenmiş ve finanse edilmiştir. UNICEF’in de eğitimde fırsat eşitliği yaratmak için desteklediği projede, Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içinde, oluşturulan fondan eğitim harcamaları yapılarak bakanlığa destek sağlanmıştır. Suriyeli öğrenciler için ihtiyaç duyulan eğitim ortamının yaratılması, eğitim materyallerinin temini, Türkçe öğreticileri ve telafi eğitimi için öğretmenlerin sağlanması PİKTES projesi tarafından yapılmaktadır. Eğitimin niteliğini arttırmak için düzenlenen öğretmen eğitimleri de projenin kapsamındadır.

Projenin özellikle sosyal entegrasyona sağladığı katkı yıllar içinde anlaşılmıştır. Okullarda bulunan PİKTES rehber öğretmenleri, Suriyeli öğrencilerle birebir iletişim halinde olarak sorunlarını çözmeye çalışırken, Türkçe dil öğretimi, öğrencilerin akranlarıyla bir arada olabilmelerini, kendilerini yabancı hissetmeden arkadaşlık kurabilmelerini sağlamıştır. Uygulanan bu proje ile Suriyeli çocuklar sosyal yaşama önemli oranda dahil olmuşlardır. Türk Eğitim Derneği’nin 2018 Eğitim Raporu’na göre Türkiye’de, ilkökul çağındaki Suriyeli öğrencilerin eğitime katılımı %96,3’e ulaşmıştır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin (UNHCR) 2018 raporunda dünya genelinde ilkökul çağındaki mültecilerin okullaşma oranı %61 olarak açıklanmıştı (Anadolu Ajansı, 2019). 2018 Aralık ayında örgün eğitime katılan Suriyeli öğrenci sayısı 645.140 olmuştur. 2016-2017 yılına kıyasla eğitime katılım oranı %31 artış göstermiştir. Ancak UNICEF 2018 yıllık raporuna göre hala 400 bin Suriyeli çocuk okul sisteminin dışında yer almaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı, projenin yürütülmesi sürecinde fırsat eşitliğini özellikle vurgulamaktadır. Öğrenciler arasında ayrımcılığa yer vermeden eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı’nın “Daha Güçlü Yarınlar için 2023 Eğitim Vizyonu” stratejik planlamasında (meb.gov.tr);

- *“Eşitsizliklerin ortadan kaldırılması*
- *Öğrenci değerlendirilmelerinin iyileştirilmesi*
- *Mesleki ve teknik liselerde güçlüklerin üstesinden gelinmesi*

- *Çağdaş beceriler ve yabancı dil eğitimlerinin güçlendirilmesi vasıtasıyla, eğitim sisteminin kalitesinin ve kapsayıcılığının artırılması”*

hedeflenmektedir.

Geçici koruma altındaki Suriyelilerin okul öncesi eğitimden ortaöğretim sonuna kadar eğitim hizmetinden yararlanmaları için sağlanan imkanlar ile okula kayıt, okula devam ve bir üst kademeye geçiş süreci mevcut PİKTES projesi ile takip edilmektedir (piktes.gov.tr).

2016 yılında başlatılan PİKTES projesinin faaliyetleri ise şu şekilde sıralanabilir (PİKTES.gov.tr):

- *Türkçe Dil Eğitimi*
- *Arapça Dil Eğitimi*
- *Erken Çocukluk Eğitimi*
- *Telafl Eğitimi*
- *Destekleme Eğitimi*
- *Taşıma Hizmeti*
- *Kırtasiye Yardımı*
- *Mesleki ve Teknik Eğitim Bursu*
- *Suriyeli Ailelerin Eğitim Hizmetleri Hakkında Bilgilendirilmesi*
- *Farkındalık Artırma Faaliyetleri*
- *Türkçe Müfredatın Revizyonu*
- *Revizyon, İçerik Geliştirme ve Uygun Eğitim Ortamı Sağlanması*
- *Ekipman Desteği Sağlanması*
- *Proje Araştırma Faaliyetleri ve Konferanslar*
- *Paydaşlarla Koordinasyon Toplantıları*
- *Öğretmen Eğitimleri*
- *MEB Yönetim Kademesi ve Diğer Personeller için Farkındalık Eğitimleri*
- *İzleme ve Değerlendirme*
- *Sosyal Uyum Faaliyetleri*
- *Suriyeli Ailelere Yönelik Türkçe Dil Eğitimi*

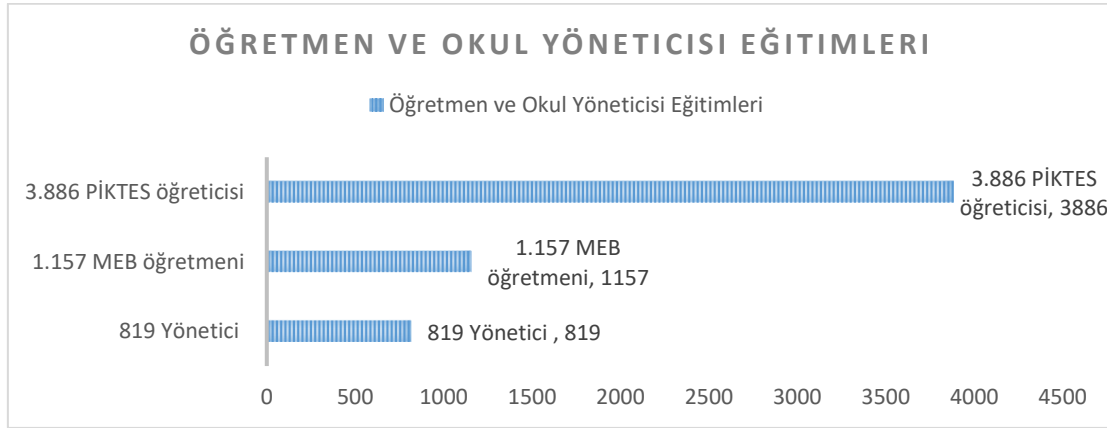
Hala uygulanmakta ve yürürlükte olan proje ilk dört yıllık periyodun ardından revize edilerek PİKTES+ olarak Suriyeli öğrencilerin yoğun olarak yaşadığı 29 ilde uygulanmaktadır. Projenin önemli faaliyetlerinden ilki yabancı öğrencilere Türkçe öğretimidir. Proje ilk olarak kurulan “Geçici Eğitim Merkezleri (GEM)”nde ve resmi devlet okullarında başlamıştır ancak sayıları azalan Geçici Eğitim Merkezleri kademeli olarak kapatılınca, projenin yürütüldüğü 29 ilde devlet okullarında PİKTES Projesi uygulamalarına devam etmiştir.

Mevcut durumda, hiç dil bilmeyerek okula başlayan Suriyeli öğrenciler ilköğretim 3. Sınıfta “Uyum Sınıfı” adı verilen Türkçe Dil Sınıfı’nda eğitim görmektedir. PİKTES’in görevlendirdiği

“Türkçe Öğreticisi” 3. Sınıfta, yeterli düzeyde dil bilmeyen Suriyeli öğrencilere Türkçe öğretmektedir. PİKTES proje yürütücüleri, Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı olarak Eğitim Fakülteleri’nin “Türkçe Öğretmenliği” ya da Fen Edebiyat Fakülteleri’nin “Türk Dili ve Edebiyatı” bölümlerinden mezun olan ve Proje’nin eğitimlerine katılıp yeterlilik sertifikalarını alan öğretmenlerden oluşmaktadır. Proje tarafından uygulama yapılan okullara Suriyeli öğrencilerin entegrasyonunu desteklemek ve Suriyeli öğrencilere rehberlik hizmeti sağlamak amacıyla 1 rehber öğretmen, 1 Türkçe öğreticisi ve 1 tercüman görevlendirilir. Ancak tercümanlar sözleşmeli olarak Kızılay tarafından istihdam edilmektedir. Proje ortaokul ve liselerde de uygulanmış ancak öğrenci sayılarının azalması sebebiyle liselerdeki uygulamalara son verilmiştir. Ortaokullarda yürütüldüğü şekliyle, ders sonrası Suriyeli öğrencilere “Destek Eğitim Kursu” verilmekte, ihtiyaç duyulması halinde “Dil Kursu” açılabilir. Bunun yanı sıra sosyal uyumu destekleyici gezi etkinlikleri, Türk ve Suriyeli öğrenci ve aileleri bir araya getirecek sosyal etkinlikler düzenlenmektedir.

Ağustos 2021 proje verilerine göre PİKTES, 1.104.212 çocuğa kırtasiye yardımı dağıtmış, 23.819 destekleme eğitimi, 19.372 telafi eğitimi sağlamıştır. Geçici Koruma Altındaki Suriyeli öğrencilerin eğitimine dair farkındalığı arttırmak için 1 belgesel, 3 kısa film, 13.125 poster hazırlamış ve 621.680 broşür dağıtmıştır. Materyal desteği kitap, eğitim videoları ve ekipman desteği şeklindedir. 2.133.686 kitap dağıtmış ve 334 okula 8000 akıllı tahta desteği sağlamıştır. Aynı zamanda lise çağındaki çocuklara 10.004 Mesleki ve Teknik Eğitim bursu vermiştir. PİKTES’in organize ettiği sosyal uyum faaliyetlerine 280 aile, 7.128 Suriyeli öğrenci, 1.436 Türk öğrenci katılmıştır (piktes.gov.tr).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Haziran 2021 tarihinde açıklanan verilere göre anaokullarında kayıtlı 35.707, ilkokulda 442.817, ortaokulda 348.638 ve lisede 110.976, toplamda 938 bin 138 Suriyeli öğrencinin eğitim görmektedir.

Şekil 1. Öğretmen ve Okul Yöneticisi Eğitimleri

Günümüzde bu rakamların daha da arttığını belirtmek de mümkündür. Görüldüğü gibi 12 yılı aşkın süredir Türkiye’de varlığını sürdüren Suriyeli çocukların büyük bir çoğunluğu farklı politikalar ve uygulamalarla eğitim sistemimizde yer almaktadır.

Araştırma Hakkında

Bu çalışmada PİKTES projesinin bütüncül bir şekilde ele alınması hedeflenmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği bütüncül değerlendirmeler için son derece uygun bir tekniktir. Bu nedenle bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Mülakatlarda yöneltilen açık uçlu sorular ile öğretmenlerin proje hakkındaki görüşleri tespit edilmiştir. Mülakatlar öncelikle ses kaydedici cihaza kaydedilmiş daha sonra söyleşilerin çözümlemesi yapılarak yazılı metinlere dönüştürülmüştür. Görüşme öncesinde katılımcılara araştırmanın amacı ve araştırma tekniği

hakkında bilgi verilmiştir. Görüşmelere 2023 yılı Mart ayında başlanmıştır ve görüşmeler Hazirana kadar devam etmiştir. Mülakatlarda yöneltilen açık uçlu sorular ile genel olarak öğretmenlerden Suriyeli öğrencilerin entegrasyonu hakkında görüşleri tespit edilmiştir. Görüşme kapsamında elde edilen bulgularla 6-14 yaş aralığında, ilkökul ve ortaokul seviyelerindeki öğrencilerin okula uyum süreci değerlendirilmeye çalışılmıştır. Suriyeli öğrencilerin okulda ve sosyal yaşamda karşılaştıkları problemler, öğretmen gözlemleri doğrultusunda ortaya konulmuş ve yorumlanmıştır. Suriyeli çocukların topluma entegrasyonunu amaçlayan PİKTES projesinin mevcut işleyişi hakkında öğretmenlerden bilgi alınmıştır. Araştırma alanımız olarak Antalya ili Kepez ilçesi seçilmiştir. Bu ilçede yer alan okullardan örneklem grubu belirlenmiştir. Örneklemin bu ilçedeki okullardan belirlenmesinin nedeni, Suriyeli öğrencilerin yoğun olarak yaşaması ve ilçede yer alan okullarda Suriyeli öğrencilerin entegrasyonunu sağlamak amaçlı uygulanan PİKTES projesinin yürütülüyor olmasıdır. Projenin uygulandığı toplam 7 okulda (4 ilkökul ve 3 ortaokul), her bir okuldan 4 veya 5 öğretmenle toplamda ise 30 öğretmenle yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Araştırma Bulguları

Entegrasyonun gerek şartlarından biri şüphesiz ki göçle gelen toplumun dilini öğrenmektir. Dil sayesinde yeni toplumun kültürel dokusu ile temas olanağı sağlanabilmektedir. Bu bağlamda PİKTES projesi öncelikli olarak Türkçe dil eğitimi üzerinde durmaktadır. Zira Suriyeli çocuklar, okula başlamalarıyla birlikte kendilerini hiç bilmedikleri bir ortamda, yabancı olduğu bir toplumda buluveriyorlar. Sınıf öğretmenleri bazen Türkçe bilen diğer Suriyeli öğrencilerden bazen PİKTES projesinin sağladığı tercüman desteğinden faydalanıyor.

Okula yeni başlayan Suriyeli çocukların uyum ve dil problemlerine yönelik çalışmaların yapılması için yürütülen PİKTES projesi, öğrencileri okula yeni başladıklarında değil 3. Sınıfta dil öğrenimi için ayırıyor. İlkokul sürecinde öğrenciler ilk 2 sene kendi sınıflarında Türkçeye maruz kalıyor ve temel yaşam gereksinimlerini ifade edecek kadar Türkçe konuşup anlayabilir hale geliyorlar. Sınıf öğretmenlerinin bu öğrenciler için uygulayabileceği farklı bir eğitim yöntemi bulunmuyor. Sınıflarda diğer Türk öğrencilerle aynı müfredat uygulanıyor ve henüz dil bilmeden okuma yazma öğreniyor, temel matematik becerilerini geliştiriyorlar. PİKTES, Türkçe öğretmenleri sınıf öğretmenlerinden farklı olarak çocuklara öncelikli olarak dil öğretmeye çalışıyor. Bu kapsamda derinlemesine görüşme yapılanlar arasında yer alan Türkçe öğretmeni, durumu aşağıdaki gibi aktarmaktadır;

“Çevirmen kullanmamaya özen gösteriyorum. Çünkü hedef dilimiz Türkçe. Başta çocuk biraz zorlanıyor. Biz öğrendiğimiz Arapça kelimeleri kullanarak çocuğa yardımcı olmaya çalışıyoruz ama bunu çok sık yapmamaya çalışıyoruz çünkü çocuk bu duruma alışıyor. Derdini anlatamadığında Türkçe bilen arkadaşını getiriyor. “Olmaz” diyorum. Kendilerini zorluyorlar. Bizim kartlarımız var, Türkçe kitaplarımız var hep resimli. Videolar ve resimler üzerinden anlaşmaya sağlıyoruz. PİKTES projesinde her grup için farklı materyaller gönderiliyor. Çalışma yapıları sadece ilkökula geldi. Biz onları diğer sınıflara dağıttık. Uygun gördükleri öğrencilere verdiler. Bizim öğretim setlerimiz var. İçinde hikaye kitapları var, Türkçe okuma yazma kitabı var. 3 farklı seviyede set var.” Ö7 (2 ve 4. Sınıflar PİKTES Türkçe Öğretmeni)

Bir diğer okulda Türkçe öğretmenliği yapan Ö8 de benzer açıklamalarda bulunmaktadır.

“Sınıfıma ilk geldiği zaman Türkçe bilen vardı ama bilmeyen daha fazlaydı. Temel kalıpları biliyor ama derin anlamları bilmiyordu. Algılayıcı dili vardı ama ifade edici dil yoktu, öyle söyleyeyim. Sınıfta akıllı tahtalarımız var. Basit fiilleri sonra basit isimleri gösterdim. Kelime ve fiil öğretimi ile birlikte temel kullandığımız kalıpları verdim. Sonra PİKTES'in bize verdiği kitaplardan ders işleyişini uyguladık ama önceliğimiz okuma yazma oldu. Dikte ile birlikte kelimeleri verdim.”

Dramalar yaptık, etkinlik kağıtları dağıttım. PİKTES'in bize vermiş olduğu şu an 2. kitapta. Elbette dil problemine bağlı sorunlar yaşıyorum. Tercümanlarımız vardı onlar aracılığıyla iletişim kuruyordum. Ama şu an sözleşmeleri bitmiş 2 aydır yoklar. Bayramdan sonra sözleşmeleri yenilenecek ve tekrar başlayacaklarmış. Sınıf içinde birbirlerine tercümanlık ettirmiyorum. Kesinlikle, çünkü o zaman Arapça konuşmaya devam ediyor. İletişimi Türkçe kurmaya çalışıyoruz. Başlarda yardım aldım ama. Tercüman olunca çocuk hazıra alışıya, aynı bizim İngilizce öğrenmemiz gibi.” Ö8 (PİKTES Türkçe Öğretmeni, 3. sınıf “Uyum sınıfı”)

Göçle gelen çocuklarda yaş büyüdükçe dil bariyerini aşma süreci daha zorlu bir hale gelebiliyor. Zira akranlarının yer aldığı sınıf seviyesinde olmasına rağmen Türkçe bilemediği için okulda sorun yaşayabiliyorlar. Ö9, öğrencileri ile yaşadığı süreci şöyle aktarmaktadır.

“İlk geldikleri zaman Türkçe bilmeyenler de vardı. 8. sınıfta Iraklı öğrencim vardı mesela. Yavaş yavaş öğrenmeye başladılar. Ama şu anda o öğrenci bizim okulumuzdan ayrıldı başka bir okula gidiyor. Arapça ve Türkçe derslerinin olduğu bir başka okulda. Ama benim derslerime devam ediyor. Tüm dersleri Arapça görüyor. Bilmeyenlerle başlangıçta beden dili ve görsel kartlarla iletişim sağlıyoruz. Ama çocuk iletişime açıksa. Bazen çocuk kapatıyor kendini, konuşmak istemiyor. İlk başladığım zaman Suriyeli, Rus, Kırgız çok öğrencim vardı. Bazıları açık olmuyor. Çocuk iletişime açıksa anlaşabiliyoruz. Dili öğrenme isteği yoksa anlamak da istemiyor.” Ö9 (PİKTES Türkçe Öğreticisi 5-8. Sınıflar)

Suriyeli çocuk ilk kademeye devam etmişse ortaokul kademesine gelindiğinde dil problemi büyük oranda azalmış oluyor. İlkokul seviyesinde bile 4. Sınıfa gelen bazı Suriyeli öğrenciler, aile içinde Türkçe konuşan varsa, sosyal yaşamda aktif ve Türk çocuklarla oyun oynuyorsa diğerlerinden ayırt edilemeyecek kadar dili konuşabilir hale geliyorlar. Dolayısıyla bir yandan eğitim süreci öte yandan da gündelik yaşamda dili kullanmaya başladığında çocuk çok daha rahat Türkçeyi öğrenmekte ve kendini rahatlıkla ifade etmektedir. Ö10, bu süreci yaşayan bazı öğrencilerin dili kullanmada Türk öğrencilerden farksız hale geldiğini belirtmiştir.

“4 farklı kademede sınıfa giriyorum. Her bir sınıfta yaklaşık 4-5 Suriyeli öğrenci var. Ama Suriyelilerin “Suriyeli” olduğunu sonra anlıyoruz. Sınıf listelerine bakınca isimlerden anlaşılıyor sadece. Türkiye’de eğitim aldılar, hatta bazıları Türkiye’de doğdu, diksiyonları çok düzgün. İsimleri de Türk isimlerine yakın ama Soy isimlerinden çıkarıyoruz Suriyeli olduklarını.” Ö10 (Matematik Öğretmeni, 5 ve 8. Sınıflar)

Genel olarak Suriyeli öğrencilerin kendi kültüründen arkadaşlarıyla aynı sınıfta kalma eğilimli bulunmaktadır çünkü bu sayede kendilerini daha güvende hissettiklerini düşünüyorlar. Ama bu projenin amacıyla çok örtüşmemektedir. PİKTES Projesinin en temel amacı Suriyeli öğrencilerin entegrasyonunu sağlamaktır. Buna karşın öğretmenlerden de okullarında bu proje uygulanıyor olmasına rağmen proje hakkında pek fazla bilgi sahibi olmayanların olduğu görülmektedir. Ö2, Ö20 ve Ö12 öğretmenler bu durumu şöyle aktarmaktadır;

“Bize PİKTES’le ilgili çok fazla bilgi verilmedi. Sadece sınıfınızda “Suriyeli var” denildi ve ona göre davranmamız istendi. Ben farklı bir eğitim görmedim Suriyeli öğrencilere yaklaşımımızla ilgili, herhangi eğitim verilmedi. Öğrenciler 3. sınıfta PİKTES kapsamında alınıyor ve ayrı bir eğitim görüyor. Projenin sadece adını duydum. Proje kapsamında gelen yardımlar oluyor. PİKTES öğretmenlerimiz var. Tercüman öğretmenle çok karşılaşmıyorum. Birkaç defa faydalandık sadece. Sınıfımıza gelip öğrencilerle görüşmeler yaptı ama onların da sanırım öğretmenlerle kaynaşmaları zor. Çok fazla gelmiyorlar öğretmenler odasına. Belki ben de çok ihtiyaç hissetmemişimdir.” Ö2 (2. Sınıf Öğretmeni)

“Proje daha net hale gelebilir. Bana müdürüm PİKTES kapsamında kurs açmak ister misin diye sorduğu zaman hiç bilgim yoktu. Gelen yazıya istinaden planlama yaptım ama detaylı bilgi verilmemiş. Kazanımlar, programlamalar net değil.” **Ö20** (Din Kültürü Öğretmeni)

“PİKTES projesi hakkında bilgim yok. Konuya da çok vakıf olmadığım için. Sadece tercüman proje kapsamında ise çok iyi onun varlığı.” **Ö12** (Din Kültürü Öğretmeni)

Projenin ilkökul etabındaki uygulamaların ortaokul etabına göre daha verimli olduğunu belirtmek mümkündür. Ortaokul kademesinde öğrencilerin Türkçe konuşabiliyor ve kendini ifade edebiliyor olması Suriyelilerin diğer öğrencilerle arasındaki farkın kapanmasını sağlıyor. Nitekim, hatırlanacağı gibi, bazen öğretmenler Suriyeli öğrencileri Türk öğrencilerden ayırt edemediklerini belirtmişlerdi. Ortaokul kademesindeki PİKTES çalışmaları ders sonrası destek eğitim kursları şeklinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla çok verimli olmadığı vurgulanmaktadır. Ö13 ve Ö11 görüşlerini şöyle aktarmaktadır;

“PİKTES'in çok faydalı olduğunu düşünmüyorum. Belki hiç dil bilmeyen öğrenciler için açılan dil kursları yararlı olabilir ama ortaokulda çok faydası yok. PİKTES'i çok işlevsel bulmuyorum. Ama erken yaşlarda faydalı olabilir.” **Ö13** (Fen Bilgisi Öğretmeni)

“Dil anlamında evet katkı sağlıyor. Ama uyum sınıfında, sadece Suriyeli öğrencilerden oluşturulan sınıfta, derse girdikleri için uyuma çok katkı sağladığını düşünmüyorum. Uyumla ilgili bir şey yapmak istiyorsak biz öğretmenler yapıyoruz. Suriyeli öğrencilerin yanında karma eğitimde uygulanacak etkinlikler planlanabilir. Okuldaki tüm öğrencileri katarak etkinlikler yaptık ama uyum sınıfı, PİKTES projesi dediğiniz zaman siz Suriyelileri ayırıştırıyorsunuz.” **Ö11** (Türkçe Öğretmeni)

Projenin Katkıları

Son derece doğal bir şekilde özellikle ilkökul döneminde okul ortamına ilk kez katılan Suriyeli öğrenci kimsenin dilini anlamadığı bir sınıf ortamında kendini yabancı hissedilmektedir. Ama PİKTES projesi bünyesinde çalışan rehber öğretmenler ve tercümanlar sayesinde ilk ilişkilerin kurulmakta ve çocuğun bu süreci hızlı bir şekilde atlatması için müdahalelerde bulunmaktadır. Gereken durumlarda ise veli ile iletişim sağlanıp öğrenciye psikososyal destek sağlanmaktadır. Bu doğrultuda görüşme grubunda yer alan öğretmenlere sizce “PİKTES projesi entegrasyona katkı sağlıyor mu?” sorusu yöneltilmiştir. Buna göre öğretmenlerin birçoğu projenin uyum için çok ciddi katkılar sağladığını belirtmiştir. Ö21, Ö14, Ö8 ve Ö7 bu düşüncede olanlar arasındadır;

“Tabii ki projenin katkısı çok. Okulda bizler (PİKTES Öğretmenleri) olmasak, sadece diğer öğretmenler olsa, çocuk 3. sınıfa gelmiş okuma yazma bilmiyor, Türkçe bilmiyor. Bu proje olmasaydı bu çocuklar kaybolup gidecekti. Proje kapsamında okula gelen çocuklar kendi sınıf düzeyine ulaşabiliyor. Basit seviyede de olsa Matematik, Fen Bilgisinde temel bilgileri ediniyor. Projenin olmadığı okullarda ortaokula giden hiç Suriyeli öğrenci yok. Çünkü çocuk zaten ilkökulda başarısızlığı tatmış, ortaokula devam etmek istemiyor. Projenin devam ettiği okullarda çocuklar okulu seviyorlar. Onlara değer verdiğimizizi gösteriyoruz ve bu değer farkındalar. Son derste, dersin bittiğini söylüyorum “Aa, ne çabuk” diye tepki veriyor. “Öğretmenim bir ders daha yapalım mı?” diye soruyorlar. Keşke çocukları 1. sınıftan itibaren bizler gibi Türkçe öğreticileri eğitse. 2. sınıfta hiç Türkçe bilmeyen çocuk “Nasılın Meis?” diye sorduğumda cevap verebiliyor.” **Ö21** (3. Sınıf PİKTES Öğretmeni)

“Evet katkı sağlıyor. Eskiden ortaokulda da uyum sınıfı vardı. Ama şimdi ilkokula çektiler onları. Uyum sınıfında da aynı şekilde öğretiliyor Türkçe “elakin” grubuyla başlıyor, ilkokulda da. Türk öğrencilerin olduğu sınıfta daha kolay öğreniyor çocuk. Uyum sınıfındaki öğretmenlerimiz de Arapça bilmiyor. Aynı şekilde öğreniyorlar. öğretmenler istiyor ki 1. sınıfta uyum sınıfına başlasın. Ama 2. sınıfta olabilir.” **Ö14** (PİKTES Rehber Öğretmeni)

“PİKTES özellikle dil problemlerinin giderilmesini sağlıyor. Bunun haricinde bu çocukların takibi yapılıyor. Hangi çocuk nerede, ne yapıyor, niye okula gelmedi takip edebiliyoruz. Mesela çocuk il kez 3. sınıfta gelmiş, o süreçte kaynaşmamış, hiç konuşmayan öğrencim sene sonunda hiç susmayan, durdurulamayan bir çocuk olabiliyor. Özellikle kızlar açılıyor, çekingenliğini atıyor.” **Ö8** (PİKTES Uyum Sınıfı Öğretmeni)

“Kesinlikle katkı sağlıyor. PİKTES’ten önce iş biraz daha dernek, vakıf ve geçici eğitim merkezlerinin eline verilmişti. Tek elden yürütülmeyen bir eğitim süreci vardı. Her ilde farklı bir prosedür, farklı uygulamalar oluyordu. Derslere giren öğretmenler genelde eğitim fakültesi mezunu değildi, 2 yıllık fakültelerden mezunlar vardı. Hem çocuklar hem sistem açısından kötü bir durumdu. Daha sonra bakanlık tek elden olması açısından bu projeye uygulamaya geçti UNICEF’in de maddi katkısıyla. Bizleri eğitime aldılar çünkü ilk defa böyle bir grupla çalışacaktık. Bizler hem devlet okullarında hem geçici eğitim merkezlerinde çalışmaya devam ettik. Tabii gittiğimizde çocuklar bir şeyler öğrenmeye başlamış ama yarım yamalak. İlk gittiğimizde işimiz daha zordu çünkü öğrenilen yanlışları düzeltmekle başladık işe. Daha sonra üstüne koyarak ilerledik. İlk başta dernekler, vakıflar ve farklı kuruluşlarla, farklı branşlardan öğretmenler tarafından eğitim veriliyordu. Ama bu projeye tek elden yürütülmeye başladı. Her yerde aynı program, fiziki koşulları daha iyi olan mekanlarda bu süreci aşmış olduk.” **Ö7** (PİKTES Türkçe Öğreticisi)

Yine projenin önemli bir katkısı olarak öğrencilerin devam takibinin yapılmasıdır. Proje sayesinde öğrenci aracılığı ile öğrenci velisine de ulaşıyor. Veliyle temas özellikle öğrencinin okula uyumu, okulun öğrenciyi kabul edip ayırtmaması velinin de kendisini güvende hissetmesini sağlıyor. **Ö16** ve **Ö24** görüşlerini şöyle aktarmaktadır;

“Başlangıçta PİKTES yoktu. Sonra öğretmen arkadaşlar geldi ve bizzat Suriyeli öğrencilerle çalışmaya başladı. Kim kimin velisi, hangi çocuk hangi sınıfta, kardeşi kim gibi onlara dair her konuya vakıf oldu. Projenin uyuma katkısı olduğunu düşünüyorum. Proje kapsamında çocuklar gezilere götürüldü. Antalya’da yerli öğrencilerin bilmediği yerlere Suriyeli öğrenciler götürüldü. Kırtasiye yardımı, kıyafet yardımı yapılıyor.” **Ö16** (Rehber Öğretmen)

“Çocukların ders eksiklikleri tamamlanıyor. Hatta destekleme yetiştirme kursunun yanında LGS kursları da oluyor. Çocukların arasında problem olmadığı için veliler de uyum içinde oluyor. Çocuklar okulda topluma uyum sağlayıp dil öğrenince anneye de kapı açıyor. Anne evde topluma kapalı bir şekilde yaşıyor ama çocuk sosyal, dış dünyaya açık, olan biteni anneye aktarıyor hatta çocukta bir üstünlük duygusu oluşuyor ailesine karşı. Dışlama olmadığı için anne duygusal olarak rahatlıyor, güvende hissediyor.” **Ö24** (Türkçe Öğretmeni)

Projedeki Aksaklıklar

Buraya kadar sunulan bütün bu bulgular genel olarak projenin olumlu etkilerinin olduğu bu etkilerin ise salt çocukla sınırlı kalmadığı ve aileye de yansıdığı görülmektedir. Ancak uygulamada projenin birtakım aksaklıkları veya olumsuz etkileri de oluşabilmektedir.

Çalışmanın bu noktasında görüşme grubundaki öğretmenlere PİKTES projesinde oluşan aksaklıkların ve olumsuzlukların neler olduğuna dair görüşleri sorulmuştur. Buna göre projede görevli öğretmenler tarafından ilk dillendirilen sorun öğretmenlerin maaşlarının yetersizliği ve güvencesiz çalışma olmuştur. Elife Kart'ın (2021, s. 268) da belirttiği gibi, “yetersiz ya da düşük ücretli, esnek süreli, geçici, istikrarsız, iş ve gelir güvencesi sağlamayan çalışma koşulları gıda, sağlık, eğitim ve barınma gibi temel ihtiyaçların dahi nitelikli bir şekilde karşılanmasına imkân vermemektedir.” Dolayısıyla projede görevli öğretmenlerde temel ihtiyaçlarını nitelikli bir şekilde karşılayamamaktadır. Ö21, Ö18 ve Ö22 bu sorunu dillendirenler arasında yer almaktadır;

“PİKTES kapsamında çalışıyorum ve bize verilen ödenekler ve maaşlar çok yetersiz. Örneğin fotokopi çekeceğim ve fotokopi ücretli. Daha önceden okul karşılıyordu ama şimdi fiyatlar çok yüksek ve okul karşılamak istemiyor. Bu sebeple ders kitabının dışına çıkamıyorum. Ekstra bir eğitim materyali kullanamıyorum. Projede çalışan öğretmenlerin sözleşmelerinde “45 saat çalışabilir”, “Okul müdürü ekstra görevlendirebilir” gibi ibareler var. Farklı okullarda da saatimizi doldurmak için çalıştırılabiliriz. Ama okul müdürlerimiz anlayışlı. Sonuçta aynı paraya daha çok iş yükü yükleyebilirler. Mesela biz yaz tatillerinde okulda Suriyeli öğrencilere kurs veriyoruz. Dil kursları açıyoruz.” **Ö21** (3. Sınıf PİKTES Öğretmeni)

“Proje ne öğretmenine ne de öğrencisine sahip çıkıyor. Düzen ve takip çok az. Öğretmeni de her işe koşturup motivasyonunu düşürüyor ve bizler asıl işimizden uzaklaşıyoruz. Mesela bizlerden Suriyeli öğrencilerin takibini yapmak için adreslerinde öğrenci taramasına gitmemizi istediler. Sınıflar kalabalık, bu durum da eğitim öğretimi olumsuz etkiliyor. Bizler PİKTES kapsamında yazın da derse devam ediyoruz. Ama yazın çocukları okula getirmek ve derse aktif katılımlarını beklemek çok zor. Projenin en önemli ayağı olan PİKTES öğretmenleri, bizleriz. Ama proje ofisi tarafından sürekli eleştiriliyor. Maddi olarak tatmin edici maaşlarımız yok. Bu da bizim motivasyonumuzu düşürüyor. Projenin öğretmenine de öğrencisine de çok sahip çıkmadığını düşünüyorum.” **Ö18** (PİKTES Uyum Sınıfı Öğretmeni)

“Güvencesiz çalışma koşulları bizleri olumsuz etkiliyor. Okul idarelerinin tasarrufunda bazı durumlar. Sözleşmemiz çok kolay feshedilebilir. Tercümanların da çalışma şartları kötü. İstedikleri zaman bırakıp istedikleri zaman geri alabiliyorlar. Düzenlenmesi gerek. Sonuçta bu insanlar ailelerini geçindiriyor. Diğer öğretmenlerin çalıştıkları gibi çalışıyoruz. Hatta daha fazla çalışıyoruz. İnanılmaz zor hikayeler var, maruz kaldıkça yoruluyoruz. Mesela babasından haber alamayan bir kız öğrencim var. Babası cezaevinde olan var. Uyuşturucu kullanan var. Bu mahallede yaşıyorlar, suçun olduğu mahallede yaşayanlar bir şekilde suça bulaşıyorlar. Rehber öğretmen olarak hepsini duyuyorum, dinliyorum.” **Ö22** (PİKTES Rehber Öğretmeni)

Görüşme yapılan öğretmenlerden projenin aksaklıkları arasında vurgulanan bir diğer sorun da sistemseller sorunlardır. Ö14, Ö8 ve Ö7 öğretmen bu sistemseller sorunları şöyle aktarmaktadır;

“Proje çok sistemli değil. Bir sınıfın açılması Kasım'ı buluyor. Okul Eylül'de başlıyor. Sınıf Kasım'da ancak açılıyor. Kurslar ya da uyum sınıfının resmi yazıları geç geliyor. Kitaplar 1. dönem sonunda geliyor. Hep dile getirdiğimiz ve hala çözülmeyen problemler. Projenin ara ara destek verdiği turnuvalar, geziler oluyor ama yetersiz ve düzensiz oluyor. Proje yürütücüleri hep bizlerden bekliyor. Mesela top ya da sportif aktiviteler, malzemeler eğitim desteği olarak geliyor. Ama bazı okullara hiç top gitmiyor. Eşit dağılım yok. Bizlerin planlaması bile henüz 2 senedir belirlendi. İlk başladığımızda her şeyi kendimiz yapıyorduk.” **Ö14** (PİKTES Rehber Öğretmeni)

“Materyaller bize geç geliyor. Bize yazın hazırlandığı söylenen kitap 1. dönem sonlarında ulaştırılıyor. Projenin ne kadar süreceği belli değil. Mesela bir 4 yıllık daha sözleşme imzalandık ama sonrasını bilmiyoruz. Avrupa Birliği PİKTES’i ortaokul, liselerden çekti mesela. Yavaş yavaş bitiyor. Lise grubu çalışmaya başlıyor zaten okula gelmiyor. Uyum sınıfının 1. sınıfta başlamasının uygun olmadığını düşünüyorum. Çocuk Suriyelilerin arasında olursa kaynaşma sağlanmaz.” **Ö8** (PİKTES Uyum Sınıfı Öğretmeni)

“Biz yaz döneminde de kurslara devam ediyoruz ama yaz döneminde kursları kısa tutsak ya da diğer öğrenciler gibi ara versek daha iyi olacak gibi. Çocuk yaz dönemi hiç tatil yapmadan eğitime devam ediyor. Projenin 3. sınıfta öğrencileri uyum sınıfına alması konusunda ise biraz geç olduğunu düşünüyorum ama kesinlikle 1. sınıfta alınmamalı. Çünkü 1. sınıfta başlatırsak çocuğa hiç şans vermeden uyum sınıfına almış olacağız. Ama Türk arkadaşları ile başladığı sınıfta entegrasyon daha hızlı oluyor. Eğer 1. sınıfta uyum sınıfına alırsak sonra bu çocuğu nasıl entegre edeceğiz? Sürekli onları ayırtmış olacağız. Diğer çocuklar bazen uyum sınıfının önüne geliyor “Burası Suriyeli sınıfı” diyor. Şimdi 1 tane uyum sınıfı var ama öyle olduğu zaman 5 tane uyum sınıfı olacak. Bir katta sadece Suriyeliler eğitim görecek. Diğer sınıfların hiçbirinde Suriyeli öğrenci olmayacak. 1. sınıfta değil belki ama 2. sınıfta belki uygun olabilir. 1. sınıfta okuma yazma öğrenemeyebiliyor çocuk. Veli çok fazla ilgilenemiyor. 1. sınıfta veli desteği çok önemli ama veli anlamadığı için çocuğa yardımcı olamıyor. 1. sınıfta çocuk öğrenemezse 2. sınıfta uyum sınıfına alınabilir. 3. sınıfta kendi sınıfında devam eder. Biz 4. sınıfta gönderiyoruz sınıflarına. Kendi sınıf öğretmeni o çocukla ilgilenemiyor. Hem vakti hem enerjisi kalmıyor o çocuklara. Şu an durum daha iyi. İlk zamanlarda okuma yazmaya geçemeyen çocukların temel problemi aileden yeteri kadar destek görmemeleri ve destek sağlayacak kimsenin olmamasıydı. Ama şu an 1. ve 2. sınıflarda okuyan öğrencilerin ailelerindeki diğer fertler, kardeşler ortaokul ve lise düzeyine geldi. Artık Türkçe okuyup yazabiliyorlar. Abi, abla yardımcı oluyor. Kurslar oluyor. Kurs çıkışı abisi ablası geliyor. Onlarla sohbet ediyorum. Hangi lisede vs. şu konuyu veriyorum destek ol kardeşine diyebiliyorum. İletişim kurmamız daha kolay. Bir de üniversiteye giden abi abla varsa veli anlıyor. Bu ülkede bir yerlere gelmesi için okula devam etmesi gerektiğini çocuğun.” **Ö7** (PİKTES Türkçe Öğreticisi)

Görüşme yapılan öğretmenler tarafından vurgulanan bir diğer sorun da projedeki teknik aksaklıklardır. Ö25, Ö26 ve Ö16 bu teknik aksaklıkları şöyle aktarmaktadır;

“Kaynaklar çocukların seviyesine göre olmuyor. Projenin ne kadar süreceği belli değil. İlk başladığı zaman ortaokul ve lise kısmı da vardı. Şimdi sadece 3. sınıflarda. 2. sınıftan itibaren almamız bu çocukları. 3 çok geç.” **Ö25** (PİKTES Uyum Sınıfı Öğretmeni)

“Materyal eksikliğimiz var ve kitaplar zamanında ulaşmıyor. Projede çalışan öğretmenlerin görüşleri ve deneyimleri dinlenmiyor. Bu sebeple projede yenilikler olmuyor.” **Ö26** (PİKTES Uyum Sınıfı Öğretmeni)

“Çok fazla bilgi sahibi değilim ama daha organize olabilirler diye düşünüyorum. Öğretmen arkadaşların sabit bir yeri yok. Nereye bağlı olduklarını da tam bilmiyorum, kim denetliyor belli değil. Biz okul müdürüne bağlıyız, o ilçe milli eğitime gibi bellidir ama onların işleyişi farklı. Bugün burada öğretmen arkadaşlar ama yarın nerede bilmiyoruz. Motivasyonlarını düşürüyor bu durum.” **Ö16** (Rehber Öğretmen)

Projede vurgulanan bir diğer sorun da projenin sosyal yönünün eksikliğidir. Buna vurgu yapan Ö11 düşüncelerini şöyle aktarmaktadır;

“Birlikte yapılabilecek etkinliklere yer verilmemesi projenin ortaokul ayağında eksikliği. Sadece Suriyeli öğrencilere yönelik bir çalışmanın olması yetersiz. Geziler planlanabilir. Şu an akademik başarı ve dil öğrenimi üzerinde duruluyor ama uyum çok geniş kapsamlı. Teneffüste de uyum sağlayacak bu çocuk. Okul dışında arkadaşlarıyla etkinlikler planlanabilir. Antalya'da yaşayıp deniz görmeyen öğrencim var belki. Bizde çok Suriyeli Türk ayrımı yok. Ben diğer öğrencilerimden farklı görmüyorum onları. Bunların dışında devamsız öğrencilerimiz var, hiç takibi yapılamayan.” Ö11 (Türkçe Öğretmeni)

Öğretmenlerin Önerileri

Yukarıda belirtildiği gibi görüşme yapılan öğretmenler PİKTES'in eksikliğini vurgularken sosyal yönünün pek olmamasına değinmişlerdi. Görüşme grubunda yer alan öğretmenler projede gördükleri en büyük eksikliğin ne olduğunu sordüğümüzda, yukarıdaki görüşle tutarlı bir şekilde sosyal- kültürel aktivitelerin yetersizliği sıklıkla vurgulanmıştır. Proje kapsamında Suriyeli ve Türk çocuklarının bir arada yer aldığı etkinlikler yapılıyor ama öğretmenlerin görüşlerine göre bu çok yeterli değil. Bu görüş birçok öğretmen tarafından vurgulanmıştır. Ö12, Ö17 ve Ö25 belirtilen vurguyu yapan öğretmenlerdendir;

“Kültürel tanıtımlar yapılabilir. Çocuklar evde kendi kültürleriyle büyüyor, okula geliyor Atatürk'ü duyuyorlar. Bilmiyorlar, nasıl bir ülkede, bu ülkenin tarihi ne öğrenmeliler. Dil konusunda aksaklıklar var ki biz sıkıntı yaşıyoruz. Bu çocukların hepsi benim için aynı. Tercümanların tam olarak vasfi ne bilmiyorum ama. Suriyeli öğrencilerle etkinlikler yapılabilir. Mesela 8. sınıflardaki Suriyeli öğrenciler belirlenen gün ve saatte bir araya gelip kitap okuyabilir. Şiir okuyabilir ya da önceden belirlenmiş bir konu hakkında 3 dakika Türkçe bir şeyler anlatabilir. Bunlar PİKTES'ten bağımsız da olabilir. Ama madem iletişim noktasında bizim işimizi kolaylaştırmak için verilen bir kadro var, bu şekilde çalışılabilir. Tercümanı sadece veli ile iletişimde görüyoruz.” Ö12 (Din Kültürü Öğretmeni)

“Farklı gruplarla çalışılabilir, sadece Suriyelilerle değil. Bizim okul çok kozmopolit bir yapıya sahip. Biz bunu geçen yıl bir dönem yapabilmıştik. Bütün dezavantajlı gruplardan bir küme oluşturup Antalya'nın farklı yerlerine geziler, etkinlikler düzenlemiştik ve bu çocuklara çok iyi geldi. Çocuk orada tek olmadığını gördü. Roman, Iraklı, Suriyeli, anne ya da babası cezaevinde, boşanmış ya da olmayan çocuklardan gruplardı. Okul dışı etkinlikler onlara çok iyi geliyordu.” Ö17 (Sosyal Bilgiler Öğretmeni)

“Daha çok sosyal etkinlikler düzenlenebilir. Okul dışına da taşınmalı. Çocuklar oyuncakla büyümemiş. Ben evden oyuncak getirip oyun saati yapıyordum onlara.” Ö25 (PİKTES Uyum Sınıfı Öğretmeni)

Öğretmenlerin Uyuma Yönelik Sınıf İçi Uygulamaları

2017 yılında ELF (European Liberal Forum) tarafından, Türkiye'de mülteci çocukların eğitimine dair yayımlanan raporda anadili farklı ve göç sürecinde yaşadıkları travmatik olaylar mülteci çocukların eğitimi ile ilgilenen öğretmenlerin yeteri kadar donanımlı olmaması ve desteklenmemesi, nitelikli kapsayıcı eğitimin önünde engel olarak görülmektedir (Tüzün, 2017). Aynı raporda, kültürler arası diyalogu destekleyen çok kültürlü eğitim uygulamalarının barış içinde yaşama katkı sunacağı, entegrasyonu destekleyeceği belirtilmektedir. Bu kapsamda görüşme grubunda yer alan öğretmenlere çocukların uyumu için sınıf içinde herhangi bir uygulama yapıp yapmadıkları sorulmuştur. Verilen yanıtlar kapsamında üç temel uygulama öne çıkmaktadır. Çocuklara söz hakkı verilmesi, Oyun ve müzik.

Öğretmenlerin çoğu, anadili Türkçe olmayan çocuklara istekli oldukları takdirde daha fazla söz hakkı verdiklerini, çocukların kendilerini ifade edebilmeleri için onlarla göz teması kurarak sabırla anlatacaklarını dinlediklerini belirtmişlerdir. Bazı öğretmenler teneffüslerde dahi Suriyeli öğrencilerle sohbet ederek bir abla, abi gibi onlarla arkadaşlık ettiğini aktarmıştır. Çalışma kapsamında görüşülen öğretmenlerin Suriyeli öğrenciler konusunda gereken duyarlılığa sahip olduklarını görmekteyiz. Öğretmenler geçici koruma altındaki Suriyeli öğrencilerin, daha ürkek ve çekingen olduklarının farkında olduğu için kendilerini ifade etme isteklerini arttırıcı uygulamalara yönelmişlerdir. Bu öğrencilerin başarı duygusunu tatmaları için onları cesaretlendirmeleri ve toplum içinde kabul görmelerini sağlamaları sınıflarda kapsayıcı eğitimin uygulanabildiğinin de göstergesidir. Görüşme yaptığımız öğretmenlerimiz çocukların özgüvenlerinin gelişmesi için söz hakkını sıklıkla kullandıklarını vurgulamışlardır.

“Gereksiz de olsa, saçma da olsa konuşmasına fırsat veriyorum her birinin. Ardından geri dönütler veriyorum ve aktif katılmasını sağlıyorum. Arapça kelime öğrenmelerine de fırsat veriyorum çocuk benim de onları anlamaya çalıştığımı bilsin diye. Biraz konuştuklarını anlıyorum ben de. Mesela kendi aralarında konuşuyorlarken “cahaş” dedi biri diğerine. “Eşek” demek. Hemen müdahale ediyorum “Öyle kötü kelimeler kullanmıyoruz” diye. Öğretmenlerinin de onların dillerini bilmesi yakınlığı sağlıyor, mutlu oluyor çocuk.” Ö8 (PİKTES Uyum Sınıfı Öğretmeni)

“Kendilerini ifade ederken eksik ya da yanlış ifade edeceklerinden korktukları için mutlaka çok daha uzun süre dinliyorum. Arkadaşlarının onun adına konuşmasını istemiyorum. Birebir iletişim çok etkili. Kendisini dinleyen kişiyle de bağ kuruyor. Ve güvendiği kişi oluyorsunuz. Süreç güven temelli ilerliyor.” Ö17 (Sosyal Bilgiler Öğretmeni)

“Özellikle Suriyeli çocuklar bir şey söylemeye istekli oldular mı, ilk onlara söz veriyorum ki onlar da başarı duygusunu tatsın.” Ö1 (1. Sınıf Öğretmeni)

“Konuşmalarına fırsat veriyorum. Teneffüslerde sohbet ederim. Hala eski bir Suriyeli öğrencim benimle sohbet etmeye gelir.” Ö6 (3. Sınıf Öğretmeni)

“Sürekli söz veriyorum, kendilerini ifade etmelerini sağlıyorum. Sosyal yaşam becerilerini kazanmalarını sağlıyorum.” Ö19 (PİKTES Uyum Sınıfı Öğretmeni)

Öğretmenlerin, çocukların bireysel farklılıklarını gözeterik yetenekli ve başarılı oldukları alanlarda ön plana çıkarmaları, Suriyeli öğrencileri kendi öğrencilerinden ayırt etmeden eğitime dahil etmeleri kapsayıcı eğitimde yapılması gerekenler arasında yer almaktadır. Araştırmada görüşülen öğretmenler sosyal uyumu destekleyici çalışmalar yaptıklarını aktarmışlardır. Suriyeli çocukların azınlıkta oldukları bir okulda sahnede yer alabilmeleri ve topluluk tarafından alkışlanabilmeleri farklılıklara saygıyı ve çok kültürlü yaşamı destekleyen uygulamalar arasındadır. Ö27 bu konuda yaptıklarını şöyle aktarmaktadır;

“Ben bu konuda oyun merkezli çalışıyorum. Haftada bir gün karaoke yapıyoruz. Karaoke mikrofonum var benim. Türkçe şarkılar ezberliyorlar. Mikrofonla şarkı söylemek o kadar büyük bir keyif onlar için. Hızlı hızlı Türkçe rep söyleyen öğrencim var benim. Bowling setinin üzerine heceler, kelimeler yazıyordum. Vurdukça okuyordu çocuklar. Çok fırsat yaratıyorum sınıfta çocuklara. Tabu oynuyoruz. Kendini el kol hareketleriyle ifade ediyor. Drama da yapıyoruz, canlandırma da. Hatta okul kermesimizde Suriyeli çocuklarımızı sahneye çıkarıp grup olarak şarkı söylemelerini sağladık.” Ö27 (PİKTES Uyum Sınıfı Öğretmeni)

Öğretmenlerin Suriyeli öğrencilerle ilk karşılaşmasının üzerinden yaklaşık 10 yıl geçti. Bu süreçte görülüyor ki eğitim alanında pek çok deneyim kazanılmıştır. Öğretmenler uyuma yönelik pek çok eğitime ve projeye katılmışlar. Kapsayıcı eğitim için gereken donanımlı

öğretmenlerin yetiştirilmiş olduğu görülmektedir. Öğretmenler gönüllü olarak projelerde yer almış ve eğitime katkı sağlamışlardır. Ö26 kendi deneyimlerini şöyle aktarmaktadır; “Grup oyunları oynuyoruz. Sınıf içinde bireysel olarak şarkı, tekerleme söylemeleri için fırsat yaratıyorum. Bazen yarışmalar için yüreklendiriyorum.” Ö26 (PİKTES Uyum Sınıfı Öğretmeni)

Öğretmenin, Suriyeli öğrencinin bildiği ve sevdiği şarkıyı öğrenmek ve dinlemek istemesi, onu bir birey olarak görüp kabul ettiği, saygı duyduğu ve değer verdiği anlamına da gelmektedir. Sınıf ortamında, Suriyeli çocuğun kendi kültürüne ait öğeleri arkadaşlarıyla paylaşması sosyal uyum içinde ve çok kültürlü bir eğitim ortamının sağlandığını da göstermektedir.

“Benim dersimde Suriyeli çocukların sevdikleri, istedikleri, ülkesine ait şarkıları dinliyoruz. Ara ara derslerimde sınıfta yaşanan problemlerle ilgili sohbet ediyoruz. Rehberlik derslerinde eski okuluna dair Bir şeyler anlatır kendisini ifade ederlerdi. Diğer öğrencilere verdiğim hakkı ona da veriyorum. Biz onun dilini bilmiyoruz ve bilmediği bir şeyi bize gösterip tercüme etmesi, hepimizin onun ağızına bakması çocuğu onore ediyor. Problem çıkarabilecek bir çocuksa bile birkaç gün enerjisi yüksek, görev almaya istekli arkadaşlarıyla paylaşımları yüksek olarak görüyorum.” Ö15 (Teknoloji Tasarım Öğretmeni)

“Öğretmenler odasında gördüğünüz bu gitarlar, sazlar daha önce buradan mezun ettiğimiz Suriyeli öğrencilerimize gönüllü olarak verilen kurslardan. Öğretmen arkadaşlarımız bu çocuklara herhangi bir beklenti olmadan dersler verdiler. Suriyeli öğrencilerimizin Türküler seslendirdikleri etkinlikler yapıldı okulumuzda. Biz Suriyeli öğrencilerin uyum kaynaklı yaşadıkları problemleri avantaja dönüştürmeye çalıştık. Bu konuda projeler ürettik ve destek aldık. Şu an okulumuzda birçok problem yaşanıyor ama Suriyeli öğrencileri tek sebep olarak gösteremeyiz. Bölge olarak zor bir bölgedeyiz. Ciddi anlamda problemlerimiz var. Ekonomik durumlar, parçalanmış aileler vs. bunlardan dolayı birçok problem yaşıyoruz okul içerisinde fakat Suriyelilerden kaynaklı diyemeyeceğimiz problemler bunlar.” Ö11 (Türkçe Öğretmeni)

SONUÇ YERİNE

2011 yılında başlayan Suriye'deki iç savaştan en fazla etkilenen ülkelerin başında Türkiye yer almaktadır. Resmi rakamlara göre sayıları 4 milyona yaklaşan Suriyelilerin etno-kültürel olarak farklı bir toplumsal yapıya girmeleri, şüphesiz ki Türkiye'de sosyo-ekonomik sorunların da boy vermesine neden olmuştur. Sözü edilen sosyal sorunlar arasında ilk sıralarda ise entegrasyon problemleri yer almaktadır. Türkiye bu sorunun giderilmesi için ilk etapta gelen Suriyelilerin kalıcı olmayacağı varsayımı üzerine geçici çözümlere odaklanmış olsa da süreç içerisinde Suriyelilerin kalıcılığının anlaşılmasından sonra uzun dönemli politikalar üretme yoluna gitmiştir. Bu politikalarından biri de sayıları 1,7 milyonun üzerinde olan okul çağındaki çocukların entegrasyonu için üretilen PİKTES projesidir.

Milli Eğitim Bakanlığının yürütücülüğünü üstlendiği, UNICEF ve Avrupa Birliği tarafından desteklenen PİKTES projesi, ilk olarak entegrasyonun sağlanabilmesi için en önemli basamak olan dil bariyerini aşmaya odaklanmaktadır. Bu bağlamda da okullarda Türkçe öğretimi ile uyum çalışmalarını desteklenmektedir. Ancak eğitim sisteminde entegrasyon çalışmaları PİKTES kapsamında yürütülüyor olmasına rağmen ilkökul seviyesindeki Suriyeli çocuklar hiç dil bilmeden 1. Sınıfa başlamaktadır. Bu durum proje öğretmenleriyle değil de Milli Eğitim Bakanlığı kadrosundaki, Türkiyeli çocuklara okuma yazma öğretmekle yükümlü olan sınıf öğretmeni için çok büyük zorluklar yaratmaktadır. Küçük kas becerileri yeni yeni gelişen Türkiyeli çocuklar, kalem tutma, sesleri tanıma ve birleştirme uğraşı içindeyken, Suriyeli çocuklar, bunlara ek olarak hiç dilini bilmediği bir öğretmenin bedensel hareketlerle yönlendirmeleri ile kalem tutmakta ve sesleri tanımaktadır. Burada çocuğun becerisi, azmi ve

motivasyonu çok büyük önem arz etmektedir. Suriyeli çocuklar öğretmeni anlayabilecek, arkadaşlarıyla iletişim kurabilecek düzeye geldikleri zaman öğrenme hızlanmakta ve ivme kazanmaktadır. PİKTES projesinde 3. Sınıfta uyum sınıflarına alınan Suriyeli öğrenciler, Türkçe eğitimine başlamaktalar ancak eğitimcilerin bu konuda ciddi eleştirileri bulunmaktadır. Zira Türkçe derslerinin Suriyeli çocuklara 1. Sınıftan itibaren verilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Bunların yanında projenin önemli bir ayağı da kapsayıcı eğitimidir. Araştırma sürecinde görüşülen tüm öğretmenlerin, kapsayıcı eğitim kriterlerine uygun davrandığı, sınıflarında ayrımcılığa sebep olabilecek dışlayıcı tutumlara yer vermediği, çok kültürlü ortamı sağladığı ve desteklediği de görülmüştür.

Projedeki önemli sorunlardan biri istihdam modeli kaynaklıdır. Bazı okullarda yer alan Suriyeli tercümanlar, PİKTES projesi için Kızılay tarafından istihdam edilmektedir ancak sözleşmeleri pek çok belirsizliği de barındırmaktadır. Örneğin araştırma sürecinde 2022-2023 eğitim öğretim yılının ilk dönem sonunda, okullarda görevli olan tercümanların sözleşmeleri bitmiş ve ne kadar süreceği belirsiz bir bekleme sürecine girilmiştir. Sözleşmenin bir ay sonra mı iki ay sonra mı tekrar yenileneceği konusunda yetkililerden net bir cevap alınamamıştır. Bu süreçte Suriyeli tercüman bir başka yerde sigortalı olarak çalışmak isterse tekrar PİKTES projesine giremediği belirtilmiştir. Araştırma sürecimizde, 2022-2023 eğitim öğretim yılının İkinci Döneminde hiçbir okulda tercümana rastlanmamıştır. Dönem sonuna kadar sözleşmelerinin yenilenmediği görülmüştür. PİKTES projesinin işleyişindeki bu belirsizlik hem öğretmenlerin hem de okul yöneticilerinin projeye yaklaşımını olumsuz etkilemektedir. Proje yürütülürken yaşanan pek çok aksaklık gibi tercüman istihdamında da aksaklıklar bulunmaktadır.

Daha önce belirtildiği gibi proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmekte ve proje dahilinde okullara eğitsel materyaller, klimalar, bilgisayarlar, spor malzemeleri gönderilmektedir. Bu malzemelerin dağıtımı ve kullanımı okul idarelerince belirlenmektedir. PİKTES öğretmenleri, okul müdürlerine göre değişen öncelik ve ihtiyaç sistemini eleştirmektedirler. Öğretmenler ayrıca projenin yeteri kadar denetlenmediğini de vurgulamaktadır. Projenin işleyişinde karşılaşılan aksaklıkların yönetim kadrosuna ulaşması ve çözüm üretilmesi ise zaman almaktadır.

Sonuç olarak, her ne kadar bazı aksaklıklar bulunsun da proje, Suriyeli çocukların Türkiye'ye entegrasyonunda çok büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle proje okullarında görevli idareci ve öğretmenlerin talepleri dikkate alınarak, uygulamada karşılaşılan sorunların giderilmesi için proje planlamasının revize edilmesi daha olumlu etkiler oluşmasını sağlayabilir. Zira sistemde var olan aksaklıkların giderilmesi Suriyelilerin Türkiye toplumsal yapısına uyumunu artırıcı etkiler yaratabilecektir.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı - <https://www.aa.com.tr/tr/gundem> (Erişim Tarihi: 01.06.2023).
- Birleşmiş Milletler (2017) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 1966.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM), <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma> (Erişim Tarihi: 08.06.2023).
- KART, E., (2021) Yeni Yoksulluk ve Hükümlülük: Dışlanma Halinin Çoklu Görünümleri ve Toplumsal İçermenin İmkanları Üzerine. *SEFAD*, 2021; (46), s. 259-288.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2015). Faaliyet Raporu. S.37 (Erişim) https://sgb.meb.gov.tr/e-kutuphane/faaliyetraporlari/mebfaaliyetraporu_2015 (Erişim Tarihi: 15.05.2023).

- Milli Eğitim Bakanlığı (2017). Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi. (Erişim) https://piktes.meb.gov.tr/izleme/Content/Dosyalar/02171217_ArastYrma_ve_raporlar.pdf (Erişim Tarihi: 30.05.2023).
- PİKTES- www.piktes.gov.tr (Erişim Tarihi: 02.06.2023).
- TÜZÜN, I (2017). Türkiye'de Mülteci Çocukların Eğitim Hakkını ve Karşılıklı Uyumu Destekleyen Yaklaşımlar, Politikalar ve Uygulamalar. ELF, European Liberal Forum, https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/turkiyede-multeci-cocuklarin-egitim-hakmini-ve-karsilikli-uyumu-destekleyen-yaklasimlar-politikalar-ve-uygulamalar-raporu_0.pdf. (Erişim Tarihi: 15.05.2023).
- UNICEF, (2018), UNICEF: Çatışmalar Nedeniyle Yerlerinden Olan Yaklaşık 30 Milyon Çocuğun Acil Korumaya ve Uzun Dönemli Kalıcı Çözümlere İhtiyacı Var. Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu: <https://www.unicef.org/turkey> (Erişim Tarihi: 03.06.2023).
- UNCHR, (2019). Stepping up: Refuce Education in Crisis. <https://www.unhcr.org/steppingup/wp-content/uploads/sites/76/2019/09/Education-Report-2019-Final-web-9.pdf> (Erişim Tarihi: 09.05.2023).
- UNHCR, (2007). *Handbook for Emergencies*. 3rd Edition. Geneva: The Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR).
- Yıllara Göre Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler, Göç İdaresi Başkanlığı. (Erişim) <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 07.06.2023).

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 03.09.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 05.10.2023

DOI: 10.30692/sisad.1354480

AFGANİSTAN’DA SON DÖNEM GELİŞMELER KAPSAMINDA SİYASAL VE TOPLUMSAL YAPININ DEĞİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ

Change and Transformation of the Political and Social Structure in the Context of Recent Developments in Afghanistan

Bakhtiar ORTAQ

Doktorant

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

LEE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D.

ORCID: 0000-0002-2893-8119

bakhtiarortaq@gmail.com

Mehmet Akif ÖZER

Prof. Dr.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-2220-2271

mehmet.ozer@hbv.edu.tr

Atıf/Citation: Bakhtiar Ortaq & Mehmet Akif Özer (2023), “Afganistan’da Son Dönem Gelişmeler Doğrultusunda Siyasal ve Toplumsal Yapıda Yaşanan Değişim ve Dönüşüm”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.497-519.

Öz: Sovyetler Birliği işgali nedeniyle dünya kamuoyunda önemli yeri olan Afganistan sorunu, 1980’li yıllar süresince gündemde en çok izlenen ve tartişılan hususlardan biri olmuştur. 1989 yılında Sovyetler Birliği işgalinin sona ermesinden günümüze kadar da ülke, yeni süreçlerden geçmeye ve dünya kamuoyunun ilgisini çekmeye devam etmiştir. Bu dönemde dünya genelinde az bilinen Taliban Örgütü’nün ayaklanıp ülkeyi ele geçirmesi Afganistan tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren ülkede Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) yoğun faaliyetlerde bulunmaya başlaması ve işbirlikleri içine girmesi de yaşanan gelişmelerin seyrini değiştirmiştir. Taliban Örgütü’nün kurduğu siyasal hükümetin yol açtığı yıkım ve 11 Eylül saldırılarının

ardından ABD'nin başlattığı askeri müdahale, ülkede onarılamaz siyasi, sosyal ve ekonomik yaralara sebep olmuş, siyasal ve toplumsal yapıda değişimi ve dönüşümü başlatmıştır. Ülkede, özellikle son yıllarda bir dizi siyasi çalkantı ve toplumsal dönüşüm yaşanması, demokratik olarak seçilmiş hükümetin aniden düşürülmesi ve ardından Taliban Örgütü'nün ülke yönetimini askeri darbe ile ele geçirmesi, ülkenin siyasi ve sosyal manzarası üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Bu çalışmada söz konusu değişim ve dönüşüm; Taliban Yönetimi'nin faaliyetleri ve uygulamaları doğrultusunda ortaya konacak ve değerlendirilecektir. Afganistan'ın siyasi ve sosyal yapısında yaşanan değişim ve dönüşüm ve toplumsal dinamiklerini derinden etkileyen çeşitli gelişmeler bilimsel bir bakış açısıyla ve objektif değerlendirmelerle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Taliban, Siyasal Yapı, Toplumsal Yapı, Dönüşüm.

Abstract: The issue of Afghanistan, which holds a significant place in the global public opinion due to the Soviet Union's invasion, was one of the most closely followed and debated topics during the 1980s. From the end of the Soviet Union's invasion in 1989 to the present day, the country has continued to undergo new processes and attract the attention of the international community. During this period, the uprising of the relatively unknown Taliban Organization and its takeover of the country marked a crucial turning point in Afghan history. Starting from September 11, 2001, the United States (US) began intensive activities in the country and engaged in collaborations, altering the course of developments. The devastation caused by the political government established by the Taliban Organization and the military intervention initiated by the US after the September 11 attacks led to irreparable political, social, and economic wounds in the country, initiating a change and transformation in the political and social structure. Notably, in recent years, a series of political turbulence and societal transformation, the abrupt overthrow of the democratically elected government, and subsequently the military takeover of the country by the Taliban Organization have significantly impacted the political and social landscape of the nation. In this study, the aforementioned change and transformation will be presented and evaluated in light of the activities and practices of the Taliban Administration. The changes and transformations in Afghanistan's political and social structure, as well as the various developments deeply influencing societal dynamics, will be approached from a scientific perspective and subjected to objective assessments.

Keywords: Afghanistan, Taliban, Political Structure, Social Structure, Transformation.

GİRİŞ

Bugün hemen hemen tüm platformlarda uluslararası ilişkiler tartışmalarının odağında üst sıralarda yer alan Afganistan; Avrasya alanının merkezinde konumlanması, aynı zamanda Çin, Rusya ve Hindistan gibi küresel politikaları etkileyen aktörlerle enerji kaynaklarına ve boru hatlarına coğrafi olarak yakın durumda bulunması gibi artırılabilir birçok nedenden dolayı dünya kamuoyu için çok önemli bir ülke olma özelliğini sürdürmektedir. Bu özellikleri nedeniyle ülke yüzyıllardır güç savaşlarına alan oluşturmuş, sürekli siyasi istikrarsızlık içinde kalmış, bir yandan da siyasi istikrarsızlığın getirdiği toplumsal ayrışmanın ve kaosu tüm olumsuz etkilerini acı bir şekilde derinden hissetmiş ve hissetmeye de devam etmektedir.

Afganistan, Asya'da denize sınırı olmayan bir ülkedir. Doğu ve güneyde Pakistan, batıda İran, kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğuda da ufak bir sınırla Çin ile çevrilidir. Çin ve Hindistan'ı birbirine bağlayan enerji koridoru üzerinde stratejik bir konumdadır. Afganistan'da modern anlamda ilk anayasa 1923 yılında kabul edilmiştir. Afganistan'ın son anayasası, Taliban yönetiminin uluslararası güçler tarafından yönetimden uzaklaştırılmasından sonra halkın değişik kesimlerinin temsilcilerinden oluşan Loya Jirga adı büyük meclis tarafından 2004 yılında kabul edilmiştir. Afganistan'ın en son kullanılan anayasasına göre, resmi adı "Afganistan İslam Cumhuriyeti" olarak tespit edilmiş ve başkanlık sistemi kabul edilmiştir. Bu anayasaya göre kamu yönetimi yasama, yargı ve yürütme güçlerinden oluşmaktadır. Devlet başkanı, beş yıllık süreyle doğrudan halk tarafından, yapılan genel seçimle en fazla iki dönem için belirlenmektedir. Taliban'ın iktidardan düşürülmesinden sonra başkanlık seçimleri 2004, 2009 ve 2014 yıllarında yapılmış, bu batı ile nispeten uyumlu hukuki durum Taliban'ın ikinci kez zorla iktidara gelmesiyle son bulmuştur (T.C. Kabil Büyükelçiliği, 2017, s. 3-4).

Esasında Afganistan coğrafi konumu nedeniyle tarihsel olarak dış müdahaleye maruz kalmış ve sürekli istikrarsızlık bölgesi olarak dünya gündeminde yer almış bir ülkedir. Bölgede yaklaşık

kırk yıldır devam eden çatışma ve şiddet, coğrafyanın insanını dramatik travmalarla karşı karşıya bırakmıştır. Böyle ortamda siyasal ve toplumsal yapının değişimi ve dönüşümü de çok zor olmuş, ülkenin hayrına bir türlü beklenen sonuçlar doğurmamıştır.

Sovyet yayılcı politikaları sonucu 1979 yılında Afganistan'ın kaosa sürüklenmesi, bugüne kadar devam eden ve halâ süren şiddet ortamının ve çatışmanın başlangıcı olmuştur. Ne kadar acı ki 20. yüzyılın sonunda, 19. yüzyılda olduğu gibi, Afganistan bir kez daha iki kutuplu bir dünyanın, emperyalist güçlerin rekabetçi ve kanlı sahnesine dönüşmüştür (Vahid, 2008, s. 123).

Dünya siyasetinde ve uluslararası haberlerde sıklıkla olumsuz gelişmelerle gündeme gelen Afganistan'ı mercek altına alırken göze çarpan ilk unsur, ülkenin sorunlarının uzun yıllardır devam etmesi ve bu sorunlara kalıcı bir çözüm bulunamamasıyla istikrarsızlığın adeta olağan hale gelmesidir. Farklı gruplar arasında uzlaşma geleneğinin güçlü olmadığı ülkede, aşiret bağlarına etnik ve mezhepsel çeşitlilik de eklenince kültürel zenginlikten ziyade gruplar arası çatışmalar ön plana çıkmıştır. Bu durum ise bir ulusal kimlik kazanımını oldukça güçleştirmiştir.

Afganların büyük bölümünde Müslüman kimliği en yüksek oranda kendini göstermektedir. Ülkede ağırlıklı olarak Sünni mezhebinden olanlar mevcutken, çeşitli Şii gruplar da bulunmaktadır. Dini kimliğin yanında etnik kimlikler de büyük önem arz etmektedir. Ülkedeki en büyük etnik grubu teşkil eden Peştunların tahmini olarak nüfusun %42'sini oluşturduğu belirtilmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında da "Afgan" ile Fars kökenli kabul edilen "Peştun" kimlikleri sıklıkla özdeş olarak kullanılmış ancak 1923 yılından sonra yapılan bütün anayasalarda etnik kimliğe bakılmaksızın tüm vatandaşlar "Afgan" olarak nitelendirilmiştir (Sürücüoğlu, 2022, s. 333). Makalede ele alınan konular açısından ülkenin bu etnik yapısı büyük önem taşımaktadır. Aşağıda ayrıntılı ele alınacak Taliban Örgütü ve uygulamaları da esasen bu kimliklerden beslenmektedir.

Bu makalede söz konusu kapsamda Afganistan'da son yıllarda yaşanan siyasal ve toplumsal değişim ve dönüşüm tartışılacaktır. Özellikle son yıllarda Taliban Örgütü'nün tekrar ve zorla iktidara gelmesiyle siyasal ve toplumsal yapının değişimi ve dönüşümüne Taliban etkisi incelenecektir. Taliban ideolojisinin başta kadın hakları olmak üzere insan haklarından, eğitim hakkına toplumsal yapıyı nasıl etkilediği sorgulanacak, tek dünya devletinin tartışıldığı günümüzde tüm uluslararası ilişkilerden kendini dışlamaya çalışan ve kendine has ideolojik bir siyasal bakış açısıyla yönetim sistemi kurmaya çalışan Taliban'ın yol açtığı siyasal değişim ve dönüşüm analiz edilmeye çalışılacaktır.

Tarihsel Süreçte Taliban'ın Ortaya Çıkışı

Yukarıda da belirtildiği gibi Afganistan son yıllarda uzun süre devam eden gerek toplumun maddi refahının gerekse manevi değerlerinin zayıflamasına ve tahrip olmasına yol açan bir savaş ortamında yer almıştır. Bu süreçte ülke dışardan ve içerden yönlendiren aktörlerin faaliyetleri ile büyük bir fakirliğin içine sürüklenerek dış güçlere bağımlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu tablonun ortaya çıkmasında komşu devletlerin, batılı güçlerin ve önemli oranda Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin payı büyüktür. Bu devletler kadar, bugün Afganistan'ın içerisinde bulunduğu durumu inşa eden diğer bir aktör ise, Pakistan'ın açık desteği ile hızlı bir şekilde ilerlemesini sürdüren, ülkede bitmeyen bir savaşın ortaya çıkardığı olumsuz koşullar nedeni ile bir alternatif olarak kabul edilen Taliban (Katılmış & Güven 2022, s. 109) yapılanması olmuştur.

Makalenin kapsamı açısından süreci çok eskiye götürmeden bir değerlendirme yapmak gerekirse, Taliban yapılanmasında 1973'te komünist rejimin baskıcı ve dışlayıcı politikaları nedeniyle Pakistan'a kaçan İslami grupların mücadelelerine başta Amerika Birleşik Devletleri, Pakistan ve Suudi Arabistan olmak üzere birçok ülkenin mali ve askeri destek vermesi, temel etken olarak kabul edilebilir.

Bu dönemde ABD, Sovyetler Birliği'ne karşı işgale tepki olarak ekonomik ambargo uygulamakla kalmamış, mücahitlere ve bölge ülkelerine de silah ve malzeme desteği sağlamıştır. ABD bu şekilde destek vererek adeta Afganistan'da Vietnam Savaşı'nın intikamını alma fırsatı elde ettiğini düşünmüştür. Bu çabalar Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da 10 yıl savaştıktan sonra 1989'da çekilmesini sağlamıştır. Bu çekilmeyle birlikte mücahitler komünist rejime karşı daha sert bir şekilde mücadele etmeye başlamışlar ve 1992 yılında mevcut iktidarı devirerek yeni bir kaos döneminin başlamasına yol açmışlardır. Bu süreçte mevcut iktidar devrildikten sonra, gücü paylaşamayan mücahit gruplar birbirine düşman olmuşlar ve ülkeyi kaosa sürükleyen Afgan İç Savaşı'nı başlatmışlardır (Mohsen, 2016, s. 151).

Afganistan'da bugün yönetimi elinde bulunduran Taliban, 1994'te Afgan İç Savaşı'nın önde gelen gruplarından biri olarak varlık göstermiştir. Bu dönemde büyük çoğunluğunu Sovyet-Afgan Savaşı'nda (1979-89) yer alan ve Afganistan'ın güneyindeki bölgelerde medrese eğitimi ile yetiştirilmiş gençlerin oluşturduğu Taliban, Muhammed Ömer'in (Molla) önderliğinde kurulmuştur. 1994'ten 2001'e kadar Afganistan'ın dörtte üçüne hükmeden Taliban, kendilerine göre yorumladıkları İslam anlayışını şeriat adı altında uygulamıştır (Katılmış & Güven 2022, s. 109). Sovyetler Birliği'nin çekilmesinden sonra Afganistan'da mücahit grupların oluşturdukları koalisyon hükümetleri uzun süreli olamamışlardır. İç savaş ortamında mücahitler arasındaki çatışmaların yarattığı güç boşluğu ve bu boşluğun sebep olduğu asayişsizlik ortamı, hâlihazırda zor durumda olan Afgan halkının yaşam koşullarını daha da ağırlaştırmıştır. Bu süreçte Kandahar şehrinde Molla Ömer adında bir din adamı yerel komutanların halkı suiistimaline tepki olarak öğrencileri (Taliban) ile birlikte asayişli sağlamaya çalışmıştır. Başlangıçta siyasal mesajlardan ziyade düzenin ve güvenliğin sağlanmasına odaklanan Taliban, çatışmaların doğurduğu kaotik ortamdan bıkmış olan Afgan halkı nezdinde itibar kazanmaya başlamıştır. Birçok şehri çok az direnişle karşılaşılarak kontrolü altına alan Taliban, ülkenin güneyinde kontrolü sağladıktan hemen sonra kuzeye yönelerek neredeyse ülke topraklarının yaklaşık yüzde doksanlık kısmını (Kaya & Bayar, 2022, s. 153) kontrol eder hale gelmiştir.

Esasında bu gelişmelere ortam hazırlayan Afgan İç Savaşı etnik gruplar arasında gerçekleşirken yaşanan çatışmalar tamamen ulusal bir karaktere sahipti ve ülkenin farklı bölgeleri farklı halklar tarafından yönetilir hale gelmişti. Bu iç savaş sırasında yaşanan idari boşluk ve derinleşen ekonomik kriz ve açlık, hayatı çekilmez hale getirmişti. Taliban hareketinin ortaya çıkışı da ülkedeki kanunsuzluk, sonu gelmeyen şiddet, hırsızlığa, yolsuzluğa ve haksızlığa bir tepki olarak meydana çıkmıştı. Savaştan bıkmış insanlar kurtarıcıları olarak Taliban'ı görüyorlardı (Andışmand, 2007, s. 361).

Yukarıda da belirtildiği gibi Peştun dilinde "talebeler" anlamını karşılayan Taliban'ın ana unsurunu teşkil eden medrese öğrencileri 1980'li yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) karşı verilen mücadeleye de katılmışlardır. Dolayısıyla bu kesimin Taliban'dan önce tamamen pasif ve etkisiz olduğunu ileri sürmek yanlış olacaktır. Üyeleri ağırlıklı olarak Peştunlardan oluşan Taliban, kurulduktan sonra hızlı bir biçimde kontrol alanını genişletmiş ve 1996 yılında başkent Kabil dahil olmak üzere 34 vilayetin 22'sini ele geçirmiştir. Liderliğini geçmişte Sovyetlere karşı mücadele eden ve daha sonra "Müminlerin Emiri" sıfatını da alan Molla Ömer'in üstlendiği Taliban, kontrol ettiği topraklarda Afganistan İslam Emirliği'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Yönetimde öncelikle ulemanın liderliğinde bir idari yapı kurulurken, bu şekilde ülke yönetimi gerçekleştirilmenin zorluğu ortaya çıkınca 1999 yılında önceki devlet düzenine benzer bir yapı benimsenmiştir (Sürücüoğlu, 2022, s. 335).

Taliban'ın iktidara geldiği bu dönemde en önemli hedefi; kendilerince yorumladıkları şeriat hukukunu uygulamak olmakla birlikte, ülkede yer alan yabancı ülke unsurlarını ve ABD'yi göndermek ve Afganistan'a barış ve güvenliği yeniden getirmek olarak belirlemişlerdir. Büyük çoğunluğunu ve özellikle yönetici kadrosunu Peştunların oluşturduğu Taliban, ilk yıllarında milliyetçilik karşıtı bir duruş ortaya koyarak feodal yapıların ve bölünmelerin önüne geçmeye

çalışmış olsa da sonraları Peştun kültürüne ve milliyetçiliğine atıfta bulunarak birliğini muhafaza etmeye çalışmıştır (Katılmış & Güven 2022, s. 109).

Esasında Taliban toplumsal kargaşayı giderip, şeriat yasaları çerçevesinde bir düzen kurarak istikrarın sağlanabileceği düşüncesiyle yola çıkmıştır. Bu bağlamda halka istikrar, barış ve güvenlik vaat edilmiş; siyasetin dışında kalmaya özen gösterilerek, örgütün bir halk hareketi olarak konumlanmasına çalışılmıştır. Burada bir parantez açmak gerekirse örgütün ülkenin sorunlarına çözüm getirmek amacıyla mı kurulduğu, yoksa Afganistan'daki durumdan rahatsız olan Pakistan tarafından mı kurdurulduğu konusunda çeşitli tartışmalar olduğunu da belirtmek gerekir (Sürücüoğlu, 2022, s. 335).

Taliban dönemi beklenenin aksine ülkedeki kargaşa ve kaos ortamını durduramamıştır. Bunun yanında insan haklarına yönelik baskıcı tutum ve tavırlar, kadınların tamamen evlerine hapsedilmesi, kız çocuklarının eğitim görmelerinin engellenmesi, ülke halklarının yanında tüm dünya kamuoyunun tepkisini çekmiştir. Böyle bir dönemde Taliban Hükümeti'nin El Kaide liderlerini alarak adete başta ABD olmaz üzere birçok ülke ile ters düşmesi, adete Afganistan'a dış müdahalenin yol açmıştır. El Kaide lideri Usame bin Ladin'in 11 Eylül saldırılarının tek sorumlusu olarak gösterilmesine rağmen, ABD ve İngiltere Afganistan'a askeri müdahalede bulunmuş ve ülkedeki Taliban rejimine son vermişlerdir (Dashti, 2022, s. 7).

Bu süreci başlatan ilk gelişme 2001 yılında Kabil'i kaybeden Taliban yönetiminin Pakistan sınırına çekilerek ülkede ABD desteğiyle yeni bir hükümet kurulmasıyla başlamıştır. Taliban'ın yaklaşık iki yıllık sessizliğinde, ABD destekli hükümete karşı oluşan toplumsal tepki Taliban'ın yeniden halk tabanında destek kazanmasına zemin hazırlamış; bunun sonucunda 2003 yılında Taliban lideri Molla Ömer'in, ABD ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) güçlerine karşı gerilla savaşı başlattığını ilan etmiştir. Zamanla güçlerini artıran ve kendi aralarında birlik sağlamaya başlayan Taliban 2012 yılında artık NATO üslerine saldırı düzenleyebilecek kapasiteye ulaşmıştır. Bunun üzerine ABD Afganistan'dan çekilme kararı almıştır. Bu süreçte ABD her ne kadar Afgan hükümeti ile Taliban arasında müzakere yolunu açmaya çalışmış olsa da örgüt eylemlerine devam etmiştir.

Taliban 2013 yılında lideri Molla Ömer'in hayatını kaybetmesine rağmen aktivizmini sürdürürken, NATO 2014 yılında Afganistan'daki operasyonlarını durdurma kararı alarak güvenliğe ilişkin tüm sorumluluklarını Afgan hükümetine devretmiştir. Afgan hükümetinin yetersizliği karşısında Taliban gücünü ve kontrol ettiği alanları genişletmeyi sürdürmüştür. Daha önceki müzakere girişimlerinin başarısızlığından yola çıkan Afgan hükümeti, 2018 yılında Taliban'ı meşru siyasi parti olarak tanımayı ve hapisteki üyelerini koşulsuz salıvermeyi önermiş ancak Taliban, muhatabının ABD olduğu gerekçesiyle bir kez daha görüşmelere katılmamıştır.

Nihayet 2019 yılında, Katar'da düzenlenen ABD-Taliban görüşmeleri neticesinde imzalanan Doha anlaşması ile yabancı güçlerin 1 Mayıs 2021'e kadar varlıklarının sonlandırılması, Taliban'ın El Kaide ve diğer grupların ABD ve müttefiklerinin güvenliğini tehdit eden faaliyetlerini engellemesi, Afgan hükümeti ile müzakerelerin başlatılması ve hapisteki Taliban üyelerinin serbest bırakılması kararlaştırılarak ateşkes ilan edilmiştir. Bu sürece dair en önemli gelişme uluslararası tanıkların huzurunda ve tarafların mutabık olduğu bir takvimin belirlenmesi olmuştur. Takvimin belirlenmesinin ardından kısa bir süre sonra ABD askerleri çekilmeye başlamıştır. 31 Ağustos 2021 tarihi itibarı ile ABD askerlerinin tamamının Afganistan'dan çekildiği duyurulmuştur (Katılmış & Güven 2022, s. 110).

ABD askerlerinin Afganistan'dan çekilmesi ve Afganistan Cumhurbaşkanı'nın yurt dışına çıkması ile birlikte Taliban ülke genelinde kontrolü sağlayarak ikinci kez yönetimi ele geçirmiştir. Bu gelişmeyle birlikte Orta Asya devletlerine yönelik Afganistan kaynaklı güvenlik tehditleri tekrar gündeme gelmeye başlamıştır (Kaya & Bayar, 2022, s. 150).

Afganistan'da Talibansız Dönem

Makalede sık sık vurgulandığı gibi tarihsel süreçte oldukça çalkantılı dönemler geçiren Afganistan'da demokratik sistemin inşası açısından dikkate değer gelişmeler de yaşanmıştır. Bunlardan en göze çarpanı, 2001 yılında ABD öncülüğündeki işgalin ardından Taliban yönetimindeki totaliter bir rejimden demokratik bir sisteme geçilmesi olmuştur. Bu değişiklik, Taliban dönemini karakterize eden baskıcı yönetimden önemli bir kopuşa işaret etmiş ve dış dünyayla eklemlenmeye yol açacak siyasi mücadeleye yeni alanlar ve yöntemler kazandırmıştır.

Afganistan'da demokratik sistemin kurulması, 2004 yılında kuvvetler ayrılığı, insan haklarının korunması ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeleri benimseyen yeni bir anayasanın kabul edilmesiyle başlamıştır. Anayasa aynı zamanda Büyükler Meclisi (Meshrano Jirga) ve Halk Meclisi'nden (Wolesi Jirga) oluşan iki meclisli bir parlamentonun kurulmasını da sağlamıştır. Bu kurumlar Afganistan'ın siyasi yapısının şekillendirilmesinde ve hükümet içinde farklı seslerin temsilinin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır (دانشنامه آزاد, 2021, s. 1).

Afganistan'ın siyasi yapısındaki bir diğer önemli değişiklik de gücün merkezileşmesi olmuştur. Daha kapsayıcı ve katılımcı bir yönetim sistemini teşvik etme çabalarının bir parçası olarak ülkede, yetkilerin yerel ve bölgesel yönetimlere devredilmesi sürecini başlatılmıştır. Bu ademi merkeziyetçilik, yerel toplulukları güçlendirmeyi ve onların günlük yaşamlarını etkileyen karar alma süreçlerinde daha fazla söz sahibi olmalarını sağlamayı amaçlamıştır.

Ayrıca, Afganistan'ın, siyasi değişimlerin yanı sıra sosyal yapısında da dönüştürücü gelişmelere sahne olmuştur. Bu alanda yaşanan değişim ve dönüşümün en dikkat çekici alanlarından biri kadın hakları olmuştur. Tarihsel olarak Afgan toplumu son derece ataerkildir; kadınlar her zaman eğitim, istihdam ve siyasi katılım konusunda önemli engellerle karşı karşıya kalmışlardır. Ancak son yıllarda toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadınların güçlendirilmesinin öneminin giderek daha fazla farkına varılmaya başlanması (دانشنامه آزاد, 2010, s. 1) bu alanda yeni demokratik adımların atılmasını sağlamıştır. Bu süreçte artan kadın haklarını geliştirme çabaları, cinsiyet ayrımcılığına ve kadına yönelik şiddete odaklanan çeşitli yasal tedbirlerin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. 2009 yılında yürürlüğe giren Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi (EVAW) Yasası, aile içi şiddet, zorla evlendirme ve tecavüz gibi eylemleri suç saymış ve ağır cezalar getirmiştir. Ayrıca hükümet, kadınların kamu kuruluşlarında temsilinin artırılması ve karar alma süreçlerine katılımlarının teşvik edilmesi yönünde adımlar atmıştır.

Afganistan'ın sosyal yapısında bir diğer dönüşüm alanı da eğitim olmuştur. Özellikle kız çocuklarında okullulaşma oranlarının artırılmasına odaklanan çabalarla, eğitime erişim imkanları artırılmış, bu alanda önemli iyileştirmeler sağlanmıştır. Hükümet, uluslararası kuruluşlarla işbirliği yaparak yeni okullar inşa etmek, öğretmen yetiştirmek ve müfredat materyalleri geliştirmek için çok sayıda girişimde bulunmuştur. Çabalar kısa sürede sonuç vermeye başlamış, kız çocukları da dahil olmak üzere daha fazla çocuk kaliteli eğitime erişmeye başlamış, bu da onları fırsatlardan yararlanma ve ülkenin kalkınmasına katkıda bulunma konusunda güçlendirmiş (Forozan, 2013, s. 8), ümitlendirmiş ve cesaretlendirmiştir.

Afganistan'ın siyasi ve toplumsal yapısında değişim ve dönüşüm açısından önemli ilerlemeler kaydedilse de doğal olarak temel zorluklar da yaşanmaya devam etmiştir. Ülke insanları, arzu edilen değişikliklerin tam olarak gerçekleştirilmesini engelleyen güvenlik tehditleri, siyasi istikrarsızlık ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerle karşı karşıya kalmaya devam etmişlerdir. Ancak Afgan hükümetinin, sivil toplum kuruluşlarının ve uluslararası toplumun bu zorlukların üstesinden gelme konusundaki kararlılığı, destekleri ve iyi niyetli faaliyetleri, Afganistan için daha istikrarlı ve eşitlikçi bir gelecek için umut vermiştir.

Ancak 2019'dan itibaren Taliban örgütü kaynaklı isyancı hareketler, gelişen yasa dışı uyuşturucu üretimi ve Afganistan Hükümeti'nin başkent Kabil dışında kontrolü bir türlü sağlayamaması, ülkedeki istikrarı tekrar tehlikeye sokmuştur. Hükümetin zayıflığından ve

uluslararası desteğin azalmasından cesaretlenen Taliban; ülke istikrarını tehlikede düşürecek şekilde şiddetli saldırılarına tekrar başlamış, Joe Biden'in ABD Başkanı olmasıyla Afganistan'dan çekilme politikasını hayata geçirmesi bu durumu daha da şiddetlendirerek, ülkeyi tekrar kaos ortamına sokmuştur. ABD askerlerinin çekilmelerinden cesaretlenen Taliban örgütü; büyük bir moralle ülke genelindeki bütün ilçeleri ve akabinde il merkezlerini işgal ederek, Kabil'e girilmemesi konusundaki anlaşmanın da ihlal edilmesiyle (Ghulam, 2021, s. 1) 2021 yılı Ağustos ayında ülke yönetimini ele geçirmiştir.

Doha Anlaşması ve ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi

Günümüzdeki Afganistan'ı anlayabilmek için önemli veriler sunan Doha Anlaşması; Taliban ve ABD arasında 29 Şubat 2020 tarihinde Katar'ın Doha kentinde imzalanmıştır. Anlaşma Afganistan'da 2001-2021 yılları arasında devam eden iç savaşın sona erdirilmesini amaçlamıştır.

Anlaşmanın en önemli hükümleri şu şekilde özetlenebilir (The Daily Afghanistan, 2020, s. 1):

- ABD, anlaşmanın imzalanmasından sonraki 135 gün içinde Afganistan'daki asker varlığını 8.600'e düşürecektir.
- Taliban, Afganistan'ın El Kaide gibi terörist gruplar için güvenli bir sığınak olarak kullanılmayacağını garanti edecektir.
- Taliban, Afgan hükümetiyle ülke içinde düzenlenecek müzakerelere katılacaktır.
- Taliban, ABD ve koalisyon güçlerine karşı tüm düşmanlıklarını durduracaktır.

Bu hükümleri içeren Anlaşmaya imzalandıktan sonra kamuoyunda değişik tepkiler verilmiştir. Afganistan'da yaşayan vatandaşların bazıları bunun Afganistan'daki savaşı sona erdirmek için gerekli bir adım olduğunu savunurken, diğerleri bunun Taliban'a çok fazla güç verdiğini savunmuştur. Sonuçta anlaşma Afganistan'a barış getirme hedefine ulaşamamıştır. Taliban verdiği sözlerin çoğunu yerine getirmemiş ve savaşı devam ettirmiştir. Bunun üzerine ABD, 15 Ağustos 2021'de son kalan askerlerini Afganistan'dan çıkarmış ve ülkeyi Taliban kontrolüne terk etmiştir.

Başarısızlıkla sonuçlanan Doha Anlaşması, Taliban'ı çok fazla güçlendirmiştir. Anlaşma esasen Taliban'ı siyasi bir güç olarak meşrulaştırmıştır. Bu durum Taliban'a Afganistan Hükümeti'ne karşı müzakerelerde güçlü bir pazarlık pozisyonu sağlamış ve aynı zamanda onları Afganistan Hükümet güçlerine karşı saldırılarını sürdürme konusunda cesaretlendirmiştir.

Anlaşma yeterince kapsamlı düzenlenmemiştir. Afganistan Hükümeti'nin geleceği, kadın ve azınlık hakları ve güvenlik meselesi gibi bir dizi önemli konuya hiç değinilmemiştir. Bu durum, ABD'nin çekilmesinin ardından Afganistan'daki istikrarsızlığa katkıda bulunan bir dizi önemli sorunun da cevapsız (خامه پرس, Farsça, 2020, s. 1) kalmasına yol açmıştır. Bu nedenlerden dolayı Doha Anlaşması'nın Afganistan'a barış getirme hedefine ulaşmadığı açıktır. Öngörüldüğünün aksine savaşın sona erdirilmesini sağlamadığı gibi, Taliban'ın çok daha cesur bir şekilde ülke yönetimini ele geçirmesine ortam hazırlamıştır (BBC, Farsça, 2022, s. 1)

Anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra ABD Afganistan'dan askerlerini çekmeye başlamıştır. Yapılan analizlerde bu süreçte ABD'nin 2400'ten fazla askerini kaybettiği ve onlar için Afganistan İç Savaşı'na müdahalenin Vietnam'dan sonra çok dramatik ikinci bir hayal kırıklığı olduğu değerlendirilmeleri yapılmaktadır.

Doha Anlaşması Taliban'la yaklaşık 20 yıl süren savaşın ardından ABD ve NATO, yenilgilerini örtbas etmek için Taliban'la uzlaşmaya varmaları sonucu imzalanmıştır. Trump yönetimi ile Taliban arasında uzun süren müzakerelerin ardından 29 Şubat 2020'de Doha'da barış anlaşması imzalanmıştır. Trump yönetimi, Taliban'ın El Kaide ve ABD'nin terörist gruplar olarak

gördüğü grupların Afganistan'da faaliyet göstermesini önleme taahhüdüne yanıt olarak, Mayıs 2021'in sonuna kadar tüm ABD birliklerini Afganistan'dan çekmeye karar verdiğini bildirmiştir. Ancak yeni ABD Başkanı Joe Biden, 11 Eylül olayının 20. yıl dönümünde askerlerini geri çekeceğini açıklamıştır. Taliban, ABD ile imzaladığı barış anlaşmasının ardından Afgan Hükümeti ile barış görüşmelerini Doha'da sürdürürken, diğer yandan ülke genelindeki saldırılarını artırarak kısa sürede Afganistan topraklarının %85'ini işgal etmiştir (Doha Anlaşması, 2021, s. 1).

Özellikle ABD'nin 22 Temmuz 2021'de Afganistan'dan çekildiği haberinin ardından iki haftadan kısa bir süre içinde Taliban batıda Herat vilayetinin ardından kuzeyde Balkh vilayetine ulaşmış ve 15 Ağustos'ta başkent Kabil'e gelmiştir. Taliban, Kabil kapısına yaklaştığında eski Afganistan Devlet Başkanı Eşref Gani gizlice ülkeden kaçmış ve Kabil rejimine Taliban tarafından el konulmuştur (8 صبح, 2022, s. 1). Burada bir parantez açmak gerekirse 16 Ağustos'ta Reuters'in, Kabil'deki Rus büyükelçiliğindeki kaynaklarından, Afganistan Devlet Başkanı Eşref Ghani'nin nakit para ve altın yüklü dört araba ve bir helikopterle ülkeden kaçtığını bildirdiğini (Reuters, 2022, s. 1) de belirtmek gerekir.

Taliban Kabil'i ele geçirirken, ABD liderliğindeki uluslararası toplum tarafından desteklenen ve yaklaşık 90 milyon ABD doları harcanarak oluşturulan 200.000 kişilik Afgan Ulusal Ordusu bir günde parçalanarak dağılmıştır. Bu acı durumun yanında ülkenin son 20 yılda yaşadığı değişimler ve elde edilen kazanımlar da bir çırpıda yok olmuştur. ABD ve NATO'nun Afgan Hükümeti'ne sağladığı tüm teçhizat ve askeri araçlar Taliban'ın eline geçmiş (BBC Farsça, 2021, s. 1) ve ülkeyi daha radikal uygulamalarla kontrol altına almasına yardımcı olmuştur.

15 Ağustos 2021'de Taliban, Kabil rejimini devraldığı ilk gün, başkanlık sarayında iç savaşın sona erdiğini ve tüm taraflarla görüşmeye istekli olduklarını duyurmuştur. Taliban sözcüsü Mohammad Naeem, "*bugün Afganistan halkı ve cihatçılar için harika bir gün. Onlar yirmi yıllık sıkı çalışmanın ve fedakarlığın meyvelerini topladılar. Allah'a şükür bu ülkedeki savaş bitti*" açıklamasını yapmıştır. Taliban yaptığı açıklamada, yurt içi ve yurt dışındaki tüm taraflarla diyalog içinde olmaya istekli olduklarını, karşılıklılık ilkesine dayalı uluslararası bir politika izleyeceklerini ve başka ülkelerin iç işlerine karışmayacaklarını bildirmiştir. Sözcü Naeem, "*Afgan toplumun uluslararası endişesini dile getiriyoruz ve tüm ülke ve kuruluşlardan bizimle oturup sorunları birlikte çözmelerini istiyoruz*" ifadelerini kullanmıştır (سقوط كابل, 2021, s. 1).

Ancak Taliban'ın tüm bu olumlu mesajları ve 20 yıl önceki değişim vaatleri Afgan halkına inandırıcı gelmemiştir. Çünkü Taliban örgütünün iktidarda olduğu 1996'dan 2001'e kadar kadın ve kız çocuklarına, özellikle de dini azınlıklara yönelik dışlayıcı ve acımasız uygulamaları hafızalarından silinmemiştir. Bu nedenle Taliban başkent Kabil'in kapısına geldiğinde halk büyük bir panik içinde Taliban yönetimindeki Afganistan'dan kaçmak için Kabil Havalimanı'na akın etmişlerdir. Çalkantılı Afganistan'da, özellikle de ülkeden çıkmak için ABD askeri uçağına yerleşen kişilerin düştükleri Kabil havaalanında trajik olaylar meydana gelmiştir. Dünya kamuoyu dramatik olayları şaşkınlıkla izlemiştir. Kabil'de hükümetin devrilmesinin ardından Taliban ile yakın ilişkileri olan Pakistan başta olmak üzere İran, Çin ve Rusya dışındaki tüm ülkeler Afganistan'daki siyasi temsilciliğini kapatmışlar (8 صبح, s. 1) ve Afganistan için yalnızlaştırıcı politikalarla dolu yeni bir dönem başlamıştır.

Görüldüğü gibi 19. yüzyıldan beri büyük oyunların oynandığı Afganistan'da ABD'nin geri çekilmesi ve Taliban'ın yükselişi bölgede bir güç boşluğu yaratmış ve dengeleri tekrar değiştirmiştir. Yeni dönemde ABD'nin jeopolitik rakipleri Çin ve Rusya başta olmak üzere Pakistan ve İran gibi ülkelerin iktidar boşluğunu doldurmak için harekete geçmesi öngörülmüştür. ABD'nin Afganistan'dan asker çekme sürecini başlatmasının ardından bu ülkeler, güvenlik ve ekonomik kaygılarla Taliban ile ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Kabil'deki hükümet düşerken ve diğer ülkeler büyükelçiliklerini kapatıp diplomatlarını geri çekerken Çin,

Rusya, İran ve Pakistan, Taliban'la iyi ilişkiler ilan ederek büyükelçiliklerinin faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Saidi, 2022, s. 8).

Afganistan'da Taliban'ın iktidara gelmesiyle birlikte, güvenlik endişeleri sadece komşu ülkelerde değil, aynı zamanda bölgeyi ve dünyayı farklı şekillerde de etkilediği görülmektedir. Afganistan Hükümeti'nin devrilmesinin ardından yaşanan olayların aynı zamanda komşu ülkeler için de başlat güvenlik olmak üzere, siyasi ve sosyal sonuçları olmuştur. Bu olayların Avrupa'yı dahi etkileyeceği öngörülmüştür. Afganistan'da büyüyen ekonomik ve insani kriz büyük ölçüde kitlesel göçü de ateşlemiştir. Ülkede derinleşen ekonomik krize ve insani felakatlere zamanında müdahale edilmiş olsaydı bugün komşu ve bölge ülkeleri doğrudan olumsuz etkileyen büyük çaplı Afgan göçü engellenebilirdi (Fayhash, 2021, s. 56). Bu değerlendirme büyük Afgan göçünden olumsuz etkilenen Türkiye için de geçerlidir. Ülkedeki istikrarsızlığın artarak devam etmesi, söz konusu riskleri daha da büyütecek ve söz konusu ülkeleri çok daha olumsuz etkileyecek dramatik sonuçlarla karşı karşıya kalmabilecektir.

Afganistan'da Yeniden İktidara Gelen Taliban'ın İkinci Dönemi

Makalede daha önce de belirtildiği gibi Afganistan'ın içine düştüğü kaos döneminde, çoğunluğu Pakistan'da eğitim görmüş ve Sovyet işgalinden sonra ülkeye dönerek Molla Ömer'in etrafında toplanmış bir grup medrese öğrencisi, 1994 yılında, Pakistan'dan Orta Asya'ya giden otuz araçlık ticaret konvoyunu yağmalama olayıyla Taliban adını tüm dünyaya duyurmuşlardır. Olaydan sonra medya tarafından; Arapça "talebe" kökünden türeyen ve öğrenciler anlamına gelen Taliban, Taliban Grubu veya sadece hareket (Tahrir) olarak adlandırılan grup; daha sonra kendisini "Taliban İslami Hareketi" (Tahrir-i İslami Taliban) olarak adlandırmıştır.

Afganistan'da yaşanan kaosu sona erdirmek ve İslami bir düzen kurmak amaçlarıyla yola çıkan ve başlangıçta sayıları elliye aşmayan Taliban, bir yandan "yeni bir umut" olarak toplumsal desteğini artırırken diğer taraftan da siyasal hâkimiyetini genişletmeye yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. 1995'te Herat'ı, 1996'da Kabil'i kontrolü altına alıp Afganistan İslam Emirliği'ni ilan etmiştir. 1997'de ise, Mezar-ı Şerif yönetimini ele geçirdiğinde, ülkenin üçte ikisini denetimi altında tutan ve Pakistan ile Suudi Arabistan tarafından tanınan meşru bir siyasi otorite durumuna gelmiştir. Pençşir bölgesi dışında ülkenin tümünü kontrol ettiği 1998 yılına kadar Taliban, bir taraftan Kuzey İttifakı ile iç savaşa girişmiş, diğer taraftan da kontrolünde tuttuğu bölgelerde katı yönetim uygulamalarına yönelmeye başlamıştır. Özellikle tarihi eserlerle kadın ve kız çocuklarına ilişkin yasak ve uygulamaları nedeniyle sadece uluslararası kamuoyunda değil aynı zamanda kendi ülkesinde de itibarını kaybeden Taliban, toplumsal tabanında da tepki çekmiştir (Katılmış & Güven 2022, s. 110).

Esasında Pakistan ve Afganistan'da ortaya çıkan ve Afganistan'da Rus sömürge güçlerine karşı savaşmak amacıyla oluşturulan gruplardan biri olarak Taliban; işgalcileri kovmak ve Afganistan sınırlarında bir İslam Emirliği kurma hedefleriyle kendine oldukça geniş bir taraftar kitlesi toplamıştı. Ancak zamanla baskıcı bir rejim kurmaları ve ideolojilerini Sünni İslam'ın katı yorumlarına dayandırıp Şeriat olarak bilinen İslam hukukunu farklı yorumlayıp Afgan halkına zorla dayatmaya çalışmaları, itibarlarını ve güçlü halk desteğini kaybetmelerine yol açmıştır.

Taliban Örgütü Afganistan'ın çeşitli grupların iktidar için yarıştığı bir kaos ortamında olduğu dönemlerde, Sovyetlere karşı savaşan Afgan, dini öğrenci mültecilerden oluşan bir grup olarak halk desteğini arkasına almıştı. 1996 yılında başkent Kabil'in kontrolünü ele geçirerek iktidara gelmişler ve 2021 yılına kadar ülke yönetimini ellerinde bulundurmuşlardır (Rızaei, 2022, s. 1)

Bu döneme kadar Afganistan'daki çatışmalar, Taliban ile Afgan güvenlik güçleri arasında uluslararası birliklerin desteklediği uzun süreli ve karmaşık bir savaşla karakterize edilmekteydi. Taliban, başta kırsal alanlar olmak üzere ülkenin önemli bir bölümünün kontrolünü yeniden ele geçirmeyi başarmıştı. Devam eden barış görüşmelerine ve uzlaşma çabalarına rağmen, çatışmalar can almaya ve ülkeyi istikrarsızlaştırmaya devam etmiştir (Rubin, 1995, s. 32).

Bu süreçte Taliban'ın İslami kuralları ağır ve zorlayıcı bir şekilde uygulama girişimleri, NATO güçleriyle savaşmaları ve Afganistan'daki tarihi Budist ve Hristiyan heykellerini yıkmaları, dünya genelinde bu örgütün şiddet yanlısı gruplardan biri olarak anılmasına neden olmuştur. Dünya genelinde büyük tepki çeken örgüt; Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan gibi ülkeler tarafından ise tanınmıştır (Rızaei, 2022, s. 1).

Taliban döneminde Afganistan, aşırılıkçılığın üreme alanı ve terör örgütleri için güvenli bir sığınak haline gelmiştir. Taliban'ın, ABD'deki 11 Eylül saldırılarından sorumlu terör örgütü El Kaide grubu ile iş birliğinin ortaya çıkması yani Taliban'ın El Kaide'ye eğitim kampları ve koruma sağlaması, Afganistan ile uluslararası toplum arasındaki ilişkilerin kopmasına yol açmıştır (Saikal, 2004, s. 5). Bunun yanında Taliban rejiminin, İslam hukukunu farklı yorumlayıp İslami kuralları katı bir şekilde uygulamaya koyması, kadınların kişisel özgürlükleri üzerinde ciddi kısıtlamalar yapması, onları katı kıyafet kurallarına uymaya zorlaması, eğitim ve istihdam olanaklarından mahrum bırakması, halka açık infazlar yapması, insanların organlarının kesilmesi ve kırbaçlama gibi olaylar, Taliban'a karşı dünya kamuoyunda ciddi bir tepki oluşmasına yol açmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu ve benzer sebeplerle ABD, 11 Eylül saldırılarının ardından 2001 yılında, Afganistan'a müdahale etmiş ve Taliban yönetimini iktidardan uzaklaştırmıştır. Ancak buna rağmen Taliban yeni kurulan hükümete ve Afganistan'ın farklı bölgelerinde, özellikle Zabul, Kandahar ve Helmand'da ABD güçlerine karşı güçlenmeye devam etmiş ve saldırılarını sürdürmüştür (Saikal, 2004, s. 5).

İktidarda olduğu dönemde Taliban'ın ideolojisi ve taktikleri uluslararası toplum tarafından sürekli kınanmıştır. Kadınlara yönelik sert muameleleri, temel insan haklarının reddedilmesi ve terörizme destekleri, onlara dünyadaki en acımasız ve tehlikeli aşırıcı gruplardan biri olarak ün kazandırmıştır. Grubun dayanıklılığı ve değişen koşullara uyum sağlama yeteneği, Afganistan'da varlıklarını sürdürmelerini sağlamış ve bu da onları bölgede barış ve istikrara yönelik kalıcı bir tehdit haline getirmiştir.

15 Ağustos 2021'de Afganistan'da yeniden iktidara gelmeleri, Afgan toplumunda özellikle de kadınlar ve kız çocukları üzerinde yeniden yıkıcı bir etkiye yol açmıştır. Taliban, ülkeye kendilerince yorumladıkları katı bir İslam hukuku veya şeriat yorumu dayatmakta ve bu da kadınlara karşı düzinelerce yasağın getirilmesine yol açmaktadır. Bu yasaklar, kadın hakları ve fırsatları üzerinde yıkıcı bir etki oluşturmakta, kadınlar ve kız çocukları için bir korku ve sindirme ortamına (Rashid, 2010, s. 16) yol açmaktadır. Ülkede görülen diğer olumsuzlukların da etkisiyle insanlar ülkelerine zorunlu göçle terk etmek zorunda kalmaktadırlar.

Makalenin bu kısmında Taliban'ın ikinci dönemindeki siyasal ve toplumsal yapının değişimi ve dönüşümü sürecine geçmeden önce, ülkede ikinci kez tekrar iktidara gelen Taliban'ın etnik gruplarla ilişkisine ve birçok olumsuzluğuna rağmen halk desteğini nasıl alabildiğine değinilecektir.

Afganistan'da Başlıca Etnik Gruplar ve Taliban'a Halk Desteği

Makalede ayrıntılı bir şekilde ele alınan Taliban, 1990'ların başında Afganistan'da ortaya çıkan kökten dinci bir İslamcı gruptur. Onların İslam'a dair katı yorumları ve baskıcı yönetimleri, ülke ve daha geniş anlamda bölge üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Taliban, 2001 yılında iktidardan uzaklaştırılmasına rağmen yaklaşık 20 yıl sonra yeniden iktidara gelmeyi başarmışlardır. Bu ilginç başarının arkasında yapılanmanın ideolojisi ve içerdikleri radikalizme rağmen halk tabanında destek görmeye devam etmeleri sayılabilir.

Taliban'ın ideolojisi, Deobandizm (Deobandism) ile Peştunvali (Pashtunwali) olarak ifade edilen, Peştunların kültürel ve sosyal normlarına dayanan anlayışın bir ürünüdür. İslami hayat tecrübesi, ideolojisi, inancı, teolojik ve felsefi düşünce örgüsü ile Taliban; radikal, bağınaz ve dışlayıcı bir İslam anlayışı ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Taliban bir taraftan sert ve katı

uygulamaları ile dikkat çekerken, diğer taraftan dini argümanları ve kavramları kullanarak uygulamalarını meşrulaştırmaya ve yasal bir forma dayandırmaya gayret etmiştir.

Taliban'ın Afganistan'da bir alternatif olarak kabul görülmesinde Afgan halkının yaşadığı büyük bunalımlar, huzursuzluklar ve yoksulluklar önemli oranda etkili olmuştur. Rusya ile savaşın ardından iç savaşın bir türlü bitmemesi, iktidar kavgasında olan Afganlı liderlerin halkın taleplerini yerine getirmemesi, ülke insanını içine alan ve zamanla büyüyen karışıklık, Taliban'ın elini güçlendirmiştir.

Taliban'ın meşruiyet sağlamasında, mevcut düzenin oluşturduğu sosyo-politik ortam ve ekonomik koşullar katkı sağladığı gibi öne sürdükleri davanın haklılığına yönelik bireysel ve felsefi nedenler de ayrıca etkili olmuştur. Bununla birlikte, Taliban'ı meşru gösteren, halk nezdinde itibarını ve desteğini arttıran nedenler aynı zamanda Taliban'ın dini-politik hedeflerinin de bir parçasını oluşturmaktadır (Katılmış & Güven 2022, s. 109).

Afganistan, zengin bir kültürel mirasa ve Peştunlar, Tacikler, Özbekler, Hazaralar gibi çeşitli etnik gruplara sahip bir ülkedir. Bu gruplar ülkenin tarihini, geleneklerini ve sosyal dokusunu şekillendirmede önemli rol oynamaktadır. Pathanlar olarak da bilinen Peştunlar, nüfusun yaklaşık %40'nı oluşturan Afganistan'daki en büyük etnik gruptur. Öncelikle ülkenin doğu, güney ve batı bölgelerinde yoğunlaşmışlardır. Peştunlar kendi dilleri olan Peştuca konuşurlar ve güçlü kabile sistemleri ve Peştunvali denilen şeref kurallarıyla tanınırlar (Azimi, 2010, s. 45).

Tacikler Afganistan'daki ikinci en büyük etnik grup olup nüfusun yaklaşık %27'sini oluşturmaktadırlar. Çoğunlukla ülkenin kuzey ve batı kesimlerinde yaşayan Tacikler zengin bir tarihe sahiptirler ve dünya genelinde edebiyata, sanata ve bilime katkılarıyla tanınırlar. Çoğunlukla Farsçanın bir lehçesi olan Dari dilini konuşurlar. Nüfusun yaklaşık %11'ini oluşturan Özbekler ise ağırlıklı olarak Afganistan'ın kuzey illerinde yaşamaktadırlar. Kendi dilleri olan Özbekçeyi konuşurlar. Geçmişten bugüne ticaret ve tarımla uğraşmışlardır. Tarihsel süreçte dönem Afganistan'ın kültürel çeşitliliğine katkıda bulunmuş ve ülke siyasetinde önemli bir rol oynamışlardır. Diğer bir etnik grup olarak Hazaralar da Afganistan nüfusunun yaklaşık %9'unu oluşturmaktadır. Çoğunlukla ülkenin orta dağlık bölgelerinde yaşarlar. Farklı Moğol özellikleriyle tanınırlar ve Farsça'nın bir lehçesi olan Hazaragi'yi konuşurlar. Tarihsel olarak Hazaralar sürekli ayrımcılık ve sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalmışlar ancak buna rağmen ülkenin kültürel ve politik ortamında önemli bir rol oynamayı da başarmışlardır. Ülkede ayrıca nüfusun yaklaşık %4'ünü temsil eden Aimaklar da bulunmaktadır. Çoğunlukla Afganistan'ın orta ve batı bölgelerinde yaşayan bu grup Farsça'nın Aimak adı verilen bir lehçesini konuşmakta ve geçimlerini hayvancılık ve tarım ile sağlamaktadırlar. Aimaklar diğer etnik gruplara göre farklı bir kültürel mirasa sahiptirler ve ülkenin özellikle sanat ve el sanatlarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Afganistan'da nüfusunun çoğunluğunu oluşturan bu büyük etnik grupların yanında Beluclar, Türkmenler, Nuristaniler ve diğerleri gibi her birinin kendi dilleri, gelenekleri ve ülkenin kültürel mozağine katkıları olan daha küçük etnik gruplar da bulunmaktadır (Afganistan İstatistik Ofisi, 2009, s. 2).

Görüldüğü gibi Afganistan, her biri kendine özgü kültürel mirasa sahip çeşitli etnik grupların bulunduğu çeşitlilik içeren bir ulustur. Bu büyük etnik grupların dinamiklerini ve katkılarını anlamak, Afganistan'ın sosyal dokusunu ve tarihini anlamak açısından oldukça önemlidir.

Afganistan nüfusunun yapısı ve bileşimi on büyük etnik gruptan (Peştun, Tacik, Özbek, Hazara, Türkmen, Beluci, Sedat, vb.) oluşmaktadır. Ancak bu nüfusun yaklaşık %40'ı, çoğunluğu oluşturan Peştunlardan oluşur. Taliban da tüm mevcudiyetini Peştunlara dayandırmaktadır. Bu etkin yapıdan yoğun destek almasına rağmen Taliban, tepki çeken uygulamalarına ve ideolojik baskılamalarına rağmen her zaman sorunlar karşısında alternatif kalabilmeyi başarmıştır.

Ülkede yukarıda belirtilen çok farklı etnik grupların da etkisiyle görülen merkezi hükümet istikrarsızlıkları, her türlü idari ve mali yolsuzluğun kurumsallaşması, yabancıların siyasi yapı

ve sisteme yoğun müdahalesi, halkın yönetime olan güvenini sürekli sarsmıştır (Seyyid & Khoshro, 2021, s. 1). Sürekli kaos ortamından bunalan halk her defasında Taliban'ı sorunlara karşı en iyi çözüm yolu olarak görmüş ve geçmiş tecrübelerle rağmen desteklemeye devam etmiştir.

Taliban'ın Hükûmete ve Siyasal Yapıya Bakış Açısının Dönüşümü

Taliban öncesi dönemde Afganistan Devleti, devlet başkanı başkanlığında görev yapan bakanlardan oluşmaktaydı. Bakanlar, devlet başkanı tarafından parlamento üyeleri dışından atanmakta ve bu atama ayrıca parlamento tarafından onaylanmakta idi. Yasama görevi, Shura-e Milli olarak adlandırılan parlamento tarafından yerine getirilmekteydi. Yargı bölümü ise, bağımsız bir organ olup, yüksek mahkeme (supreme court), temyiz mahkemesi (courts of appeal) ve birinci derece mahkemelerden (primary courts) oluşmaktaydı. Ülke idari olarak 34 şehir ve bu şehirlere bağlı 399 ilçeden ve 49.000 köyden oluşmaktaydı. İller, vali tarafından, ilçeler ise woloswal adı verilen ilçe yöneticisi tarafından yönetilmekteydi. Valiler, devlet başkanı tarafından atanmaktaydı (T.C. Kabil Büyükelçiliği, 2017, s. 3-4). Bu şekilde batı ile benzer siyasal yapı, Taliban'ın ikinci kez iktidara gelmesiyle tamamen değişmiştir.

Taliban'ın hükûmete ve siyasal yapıya bakışı son yirmi yılda değişti mi? Kuşkusuz bu Taliban'ın değişim iddiasıyla ilgili olarak gündeme gelebilecek ilk ve en önemli sorudur. Yirmi yıl önce, bu grup hareketine bir hükûmet ve siyasal sistem kurma eylemi olarak değil, bir reform hareketi biçiminde başlamıştır. Ana hedefleri yolsuzlukla mücadele, barışı yeniden tesis etme, şeriat yönetimini kurma, Afganistan'ın birliğini ve İslami doğasını savunma gibi konulara odaklanma olan Taliban nihai hedef olarak da kendisine İslam Emirliği'ni belirlemiştir. İlk başta Taliban bu hedeflerine ancak Kandahar ve Kabil gibi büyük şehirleri ele geçirdikten sonra ulaşabileceğini düşünmüş ve tüm stratejisini bu iki büyük şehir üzerinden oluşturmuştur. Bu iki şehirdeki başarının getireceği özgüveni kazandıktan sonra da toplum üzerindeki hâkimiyetlerini meşrulaştırabilecek her türlü mekanizmayı kullanmayı (روزنامه فریختگان, Gazetesi, 2023, s. 1) öngörmüşlerdir. Bu süreçte ülkenin kabile geleneklerine dayanan جرگه (İhtiyarlar Meclisi) sistemine dayanarak, Hint Yarımadası'ndaki geleneksel ve İslami düşünceye (özellikle Deobandi gibi mezheplerin görüşlerine) dayanan Emirul Mumineen'i seçmek ve ona biat etmek, onun kurallarını uygulamak ve referans din bilginlerine dayalı meclis sistemini kullanmak gibi taktikler uygulamışlardır.

Bu stratejiler esasında Taliban'ın güç üzerindeki tekeli haklı çıkarmak için kullanmaya çalıştığı en önemli unsurlardı. Ancak Taliban'la ilgili sorunların asıl kaynağı; birçok Taliban liderinin modern dünyanın hiçbir unsuruna inanmamasından kaynaklanmaktadır. Taliban yönetiminde kararlar Emirül Müminin'in görüşüne göre verilmektedir. *"Bizim için istişareye gerek yok, uygulamalarımızın geleneğe uygun olduğuna inanıyoruz. Farklı görüşler olsa bile Emirul Mumineen'in görüşlerine sorgusuz uyarız"* söylemleri, Taliban yönetiminin şifrelerinin ipuçlarını vermektedir. Taliban yönetim sisteminde devlet başkanı yoktur, onun yerine Emirül Müminin vardır. Genel seçimler şeriata aykırıdır, dolayısıyla seçim yapılmaz onun yerine büyük alimlere danışılır ve onların tavsiyesiyle kararlar verilir (Fouzia, 2015, s. 8).

Aslında Taliban'ın nasıl yönettiğini anlamak için bu grubun Afganistan'ın kontrolünü kaotik koşullarda, güç kullanarak ve iktidarı tekeline alarak, hükümetten herhangi bir planlama ve teorik destek almadan iktidarı nasıl ele geçirdiğini analiz etmek gerekmektedir.

ABD ve Afgan hükûmetiyle devam eden yirmi yıllık savaş sırasında Taliban, Afganistan'daki hakimiyet dönemi ve o dönemdeki performansı hakkında hiçbir zaman bir açıklama veya gerekçe sunmamıştır. Bir rapor hazırlanmamış, değerlendirme yapılmamıştır. Taliban'ın bugünkü ikinci döneminde bazı lider ve komutanlarının eski İslam Emirliği'nden uzaklaşmaya başladıkları ve geçmiş tecrübeler üzerinden (Dolatabadi, 2019, s. 8) aynı hatalara düşülmemesi konusunda strateji değişikliğine gittikleri yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır.

Bu ve benzer iddialara rağmen aynı eski yaklaşım ve yöntemlerin tekrarlanıp uygulandığı şeklinde yorum ve değerlendirmeler de yapılabilmektedir. Barış müzakerelerinde İslami hükûmet, İslami sistem gibi genel ve muğlak kelimelerin kullanılmasında ısrar etmek, istedikleri ve arzu ettikleri sistemin detaylarına ve yapısına değinmemek, halkın konumu, rolü gibi bazı temel konularda sessiz kalmak, siyasi ve toplumsal sorunların çözümünde kadınları hiç dikkate almamak ve Taliban lideri Emirül Müminin'e sorgusuz sualsiz bağlılık gibi hususlar, yeni Taliban'ın demokratik değerler ve yönetim gibi alanlarda eskisinden çok da farklı olmadığını göstermektedir. Ayrıca müzakereler sırasında ve hatta mücadelenin ana hedeflerinden biri olarak ilan edilen yabancı güçlerin geri çekilmesinden sonra bile savaşın devamında ısrar edilmesi, tahakküm ve zor yoluyla iktidar tekelinin elde tutulması gibi düşünceler (همشهری gazetesi, 24.05.2023, tarihli röportaj), Taliban'ın sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu açıklamalar ve benzer uygulamalar üzerinden hareket edildiğinde, son yirmi yılda Taliban'ın hükûmete ve siyasi sisteme bakışında pek bir değişiklik olmadığı ya da en azından teorik temeller üzerinde düşünmediği ve demokratik değerlere yönelik herhangi bir ilerleme kaydedemediği söylenebilir.

Taliban'ın Yönetim Yapısı, İç ve Dış Politika Stratejisi

Taliban'ın Afganistan'daki yönetim sistemi, katı bir İslam hukuku veya şeriat yorumuna dayanmaktadır. Taliban'ın liderliği hiyerarşiktir, en üstte dini lider ve aşağıda il ve ilçe liderleri bulunmaktadır. Taliban'ın yönetim sistemi de Kabil'deki liderlik tarafından alınan ve ardından yerel yetkililer tarafından uygulanan kararlarla oldukça merkezileştirilmektedir (Mansur, 2023, s. 42). Esasında bu yönetim sistemi, şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliği ile karakterize edilebilir. Süreçlerde karar vermek için net bir sistem ve bir hesap verebilirlik mekanizması kurulamamaktadır. Halkın Taliban liderlerini sorumlu tutması ve hesap sormasına yönelik bir mekanizma yoktur. Bu durum yolsuzluklara, gücün kötüye kullanılmasına ve böylece Afgan halkının ihtiyaçlarının karşılanamamasına yol açmaktadır. Ayrıca Taliban'ın yönetim sistemi de verimsiz ve etkisizdir. Taliban liderleri genellikle deneyimsizdir ve Afganistan gibi karmaşık bir ülkeyi yönetmek için gerekli becerilerden yoksundur. Taliban'ın bürokrasisi de hantal ve yavaş hareket etmektedir. Bu da politikaların ve programların uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Kutub, 2022, s. 153). Bu olumsuzluklar doğrudan kamu hizmeti sunum süreçlerine yansımakta, halkın yaşam seviyesini sürekli düşürmekte ve her geçen gün daha kötüye götürmektedir.

Afganistan'da barış ve istikrarın önündeki en büyük engel olarak Taliban'ın yönetim sistemi gösterilebilir. Şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliği, nüfusun büyük kesimlerini ülke yönetimine yabancılaştırmakta, yolsuzluklara ve gücün kötüye kullanılmasına yol açmaktadır. Yukarıda değinilen Taliban bürokrasisinin verimsizliği ve etkisizliği de ülkenin birçok sorununun ele alınmasını zorlaştırmakta (Andişmand, 2023, s. 56), bu durum karşısında sorunlar karşısında çözüm üretilmesini bekleyen Afgan halkı daha da karamsarlığa kapılmaktadır. Böyle bir ortamda ülkede halk uluslararası toplumdan, yönetim sisteminde reform yapılması hususunda Taliban'a baskı yapmasını beklemektedir. Uluslararası toplum, şeffaflığı ve hesap verebilirliği teşvik etmek için çalışan Afgan sivil toplum gruplarına destek sağlamalıdır.

Yeni Taliban yönetiminin Afganistan'daki iç politikası, İslam hukukunun veya Şeriatın katı bir yorumuna dayanmaktadır. Taliban geçmişte olduğu gibi kadınların ve kız çocuklarının haklarına, okula gitmelerini veya ev dışında çalışmalarını yasaklamak da dahil olmak üzere bir dizi kısıtlama getirmiştir. Ayrıca, yönetim gazetecileri, aktivistleri ve otoritesine tehdit olarak gördüğü herkesi tutuklayıp hapsederek baskılamaktadır. Bu nedenle Taliban'ın iç politikası, uluslararası toplumdan sürekli eleştiriler almaktadır. İnsan hakları grupları, Taliban'ın kadın hakları üzerindeki kısıtlamalarını kınamakta ve Birleşmiş Milletler de Taliban'ı tüm Afganların temel haklarına saygı duymaya davet etmektedir (Vahid, 2022, s. 89).

Taliban'ın iç politikasının Afganistan'ın geleceği üzerinde önemli bir etkisi olması muhtemeldir. Kadın hakları üzerindeki kısıtlamalar, ekonomik kalkınmayı ve sosyal ilerlemeyi

engelleyecektir. Muhalefete yönelik baskı, siyasi ve kültürel özgürlüğü bastıracaktır. Bu şekilde Taliban'ın otoriter yönetimi muhtemelen ülkede istikrarsızlığa ve çatışmalara da yol açacaktır. Uzun vadede ise Taliban'ın iç politikası muhtemelen Afganistan'ın barış ve istikrara kavuşmasını da zorlaştıracaktır. Taliban, Afgan halkının ve uluslararası toplumun desteğini kazanmak istiyorsa, politikalarında radikal değişiklikler yapmak zorundadır (Mansur, 2023, s. 128). Aşağıda, Taliban'ın Afganistan'daki iç politikasının bazı özel örnekleri özetlenmiştir:

- Kadınların ve kız çocuklarının okula gitmelerinin veya ev dışında çalışmalarının yasaklanması.
- Erkeklerin sakal bırakması ve geleneksel Afgan kıyafetleri giymelerinin zorunlu olması.
- Müzik ve dansın yasaklanması.
- Televizyon ve sinemanın yasaklanması.
- Alkolün yasaklanması.
- Kamusal infazların ve organ kesme yöntemlerinin, suçluların cezalandırılmasında kullanılması.
- Tüm siyasi partilerin ve bağımsız medya kuruluşlarının yasaklanması.
- Gazeteci, aktivist gibi otoriteye tehdit olarak görülenlerin hapse atılması (8 صبح, 2023, s. 1).

Görüldüğü gibi mevcut haliyle Taliban'ın iç politikası, Afganistan'da barış ve istikrarın önündeki en büyük engeldir. Taliban, Afgan halkının ve uluslararası toplumun desteğini kazanmak istiyorsa, politikalarında önemli değişiklikler yapmak zorundadır.

Taliban'ın iç politika uygulamaları yanında dış politikada da birçok sorunlu alan bulunmaktadır. Esasında Taliban'ın Afganistan'daki dış politikası bazı temel ilkelere dayanmaktadır:

- Karışmama: Taliban, diğer ülkelerin iç işlerine karışmayacağını açıklamaktadır. Bu ilke, Müslümanların diğer Müslümanlara karşı savaş açmasını yasaklayan Taliban'ın İslam hukuku yorumuyla uyumludur.
- Komşu ülkelerle iyi ilişkiler: Taliban, Pakistan, İran ve Çin de dâhil olmak üzere komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurma arzusunu dile getirmektedir. Taliban, komşularıyla iyi ilişkilerin Afganistan'ın istikrarı ve güvenliği için gerekli olduğuna inanmaktadır.
- Tecritçilik: Taliban, Afganistan'ı dünyanın geri kalanından izole etme arzusunu da dile getirmektedir. Bu ilke, Taliban'ın ülkenin İslam hukukuna göre yönetilmesi ve yabancı kültür veya ideolojilerden etkilenmemesi gerektiği inancına dayanmaktadır (Mansur, 2023, s. 67).

Taliban'ın dış politikası uluslararası toplumdan karışık tepkilerle karşılanmaktadır. Pakistan ve Çin gibi bazı ülkeler, Taliban'ın yeniden iktidara gelmesini memnuniyetle karşılamaktadır. Bu ülkeler, Taliban'ın Afganistan'da kendi çıkarları için istikrar ve güvenliği sağlayabileceğine inanmaktadırlar. Ancak ABD ve Avrupa Birliği gibi diğer ülkeler, Taliban'ın yeniden iktidara gelmesini ve sorunlu ideolojik uygulamaları sürdürmesini kınamaktadırlar. Bu ülkeler, Taliban'ın bölgesel güvenlik için bir tehdit oluşturduğuna ve özellikle kadın ve kız çocukları olmak üzere Afganların haklarına saygı gösterilmediğini düşünmektedirler (Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Ofisi, 2023, s. 45).

Bu nedenlerden dolayı Taliban'ın dış politikasının uzun vadede nasıl olacağı, hangi alanlara doğru yöneleceği belirsizliğini korumaktadır. Ancak dış dünya ile eklemlenmek isteyen Taliban

Yönetimi'nin sadece kendini tanıyan ülkelerle değil, diğer ülkelerle de işbirliği mekanizmaları geliştirebilmek için, yeni adımlar atmak zorunda kalacaktır. Ülkenin ekonomik durumu, komşularıyla ilişkiler ve uluslararası toplumdan gelen baskılar, bu süreci şekillendirecektir.

Taliban'ın Güvenlik Politikaları ve Ekonomide Çözülemeyen Sorunlar

Taliban'ın Afganistan'da ikinci kez iktidara gelmesi, bu süreçte iç savaşa son verip güvenliği ve istikrarı sağlaması karışık tepkilerle karşılanmaktadır. Bazıları, Taliban'ın ülkeye on yıllardır görülmemiş düzeyde istikrar ve güvenlik getirdiğini iddia etmekte isen bir kısım analist ise Taliban'ın güvenlik önlemlerinin halâ baskıcı ve ayrımcı olduğunu ve insan haklarının gerilemesine yol açtığını iddia etmektedirler (Qasim & Beşir, 2022, s. 4).

Bu değerlendirmelere karşın Taliban'ın, 15 Ağustos 2021'de ülkenin kontrolünü ele geçirmesinden bu yana Afganistan'daki şiddet seviyesini düşürmeyi başardığı rahatlıkla söylenebilir. Ülkedeki o karanlık kaos, karmaşa ortamı yerini sükûnete bırakmış durumda. Bu süreçte çatışmaların azalmasıyla sivil kayıpların sayısı da önemli ölçüde düşmüştür. Her ne kadar Taliban, çatışmalara son vermeyi başarmış olsa da izlenen politikaların baskıcı ve ayrımcı olması sürekli eleştirilmektedir. Örneğin, Taliban kadınların ev dışında çalışmasını ve okula gitmesini yasaklamakta ve muhalefete sert önlemler almaktadır. Taliban'ın kadın haklarına getirdiği kısıtlamalar, toplum üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır (Sakhi, 2022, s. 67).

Taliban'ın Afganistan'da kalıcı güvenliği sağlayıp sağlayamayacağını zaman gösterecektir. Ancak bu süreçte Afgan halkının ve uluslararası toplumun desteğini kazanmak isteyen Taliban Yönetimi'nin izlediği politikalarında önemli değişiklikler yapması gerekmektedir. Taliban'ın ayrıca, yoksulluk, eşitsizlik ve yolsuzluk gibi Afganistan'daki çatışmaların altında yatan nedenleri de ele alıp (Sakhi, 2022, s. 122) sorunları bir an önce çözmesi gerekmektedir.

Bugün itibarıyla Afganistan'daki mevcut ekonomik durum çok kötü durumdadır. Sürekli de daha kötüye gitmektedir. Ülkede milyonlarca insanın temel gıda güvensizliği ve yoksullukla karşı karşıya olduğu bir insani krizle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ülke ekonomisi çok ciddi bir çöküş sürecindedir. Kamu çalışanlarına dahi aylık ödemeler yapılamamakta, temel kamu hizmetlerinin sunumlarında büyük güçlükler yaşanmaktadır. Bu kapsamda ülkedeki ekonomik sorunların aşağıda özetlenen bir dizi faktörün sonucu olduğu söylenebilir:

-Uluslararası yardımın geri çekilmesi: Taliban öncesi dönemde Afganistan büyük ölçüde uluslararası yardımlara bağımlı durumdaydı. Taliban'ın ülkenin kontrolünü ele geçmesiyle birlikte, kısa sürede dış dünya ülkeden desteğini çekmiştir. Birçok uluslararası bağışçı yardım programlarını askıya almışlardır. Dış yardımların hükümet bütçesinin yaklaşık %40'ını oluşturması nedeniyle, bu geri çekilmeler ülke ekonomisinde yıkıcı etkide bulunmuştur.

- COVID-19 Pandemisi: Pandemi tüm ülkeleri etkilediği gibi Afgan ekonomisi üzerinde de olumsuz bir etkisi olmuştur. Özellikle ithalatın da yapılamaması zor durumda olan ülkeyi daha da sıkıntıya sokmuştur.
- Kuraklık: Afganistan bulunduğu coğrafya itibarıyla sık sık mahsullere ve hayvanlara zarar veren şiddetli kuraklıklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum tarımsal üretimde düşüşe ve gıda güvensizliğine yol açmaktadır. Temel gıda ürünlerine bile ulaşmak zorlaşmaktadır.
- Taliban Hükûmeti: Hükûmet her ne kadar ekonomiyi yönetmek için mücadele etmeye çalışsa da tecrübesizlik, bilgisizlik, dış desteğin olmayışı, danışmanlık hizmeti alınmaması gibi nedenlerle oldukça karmaşık olan ülke ekonomisi yönetilemez hale gelmiştir. Hükûmet bürokratları deneyimsizdir ve karmaşık bir ekonomiyi yönetme kapasitesinden yoksundurlar. Ayrıca kadınların çalışmasını yasaklamak ve işletmelere kısıtlamalar getirmek gibi ekonomiye zarar veren bir dizi kararlar alınması (Hüseyn, 2023, s. 32) durumu daha da zora sokmaktadır.

Afganistan'da her geçen gün daha da derinleşen ekonomik kriz ülke halkını derinden etkilemeye devam etmektedir. Milyonlarca insan gıda güvensizliği ve yoksullukla karşı karşıya kalmış durumdadır. Bunun yanında imkansızlıklarla boğuşan sağlık sistemi çökmekte ve eğitim giderek erişilmez hale gelmektedir. Acilen uluslararası toplum, Afganistan'ın ekonomik krizini çözmesine yardımcı olmak için harekete geçmelidir. Uluslararası toplum Afgan halkına insani yardım sağlamalı ve aynı zamanda Taliban hükümetinin ekonomiyi yeniden inşa etmek için bir plan geliştirmesine yardımcı olmalıdır. Burada çözülemeyen sorunların tüm dünya ülkelerini olumsuz etkileyebilecek küresel bir boyuta taşınabileceği unutulmamalıdır.

Taliban Döneminde Sosyal ve Kültürel Yapıda Değişim ve Dönüşüm

Afganistan'da, son dönemde yaşanan gelişmeler ülkenin siyasi ve sosyal yapısını derinden etkilemektedir. Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi, Afgan halkı üzerinde geniş kapsamlı sonuçlar doğuracak yeni bir belirsizlik ve istikrarsızlık döneminin başlangıcı olmuştur.

Bu dönemde görülen en önemli değişikliklerden biri kadın haklarının geri alınması olmuştur. Taliban kadınların hareket özgürlüğüne, eğitim ve istihdamına bir dizi kısıtlama getirmiştir. Kadınların artık kamusal alanda burka giymesi zorunlu olmuş ve bazı mesleklerde çalışmaları yasaklanmıştır. Bu durum, son yıllarda hakları ve fırsatları açısından önemli ilerleme kaydeden Afgan kadınları üzerinde yıkıcı bir etki yaratmıştır (Nasır, 2023, s. 4).

Bir diğer önemli değişiklik ise genel olarak insan haklarının aşınması olmuştur. Taliban, muhalif görüşlere ve ifade özgürlüğüne karşı sıkı önlemler almakta ve muhaliflerini keyfi olarak gözaltına alıp etkisizleştirmektedir. Ayrıca yargısız infazlar yapılmakta ve ülkede yaşanan birçok başka suiistimal de rapor edilmektedir. Bu durum ülkede bir korku ve gözdağı ortamı oluşturulmasına yol açmakta, vatandaşların temel haklarını kullanmaları zorlaşmakta (BBC, Farsça, 2023, s. 1) ve ülkede yaşamayı zulüm olarak görenlerin göç etmeleri yaygınlaşmaktadır.

Afganistan'da son dönemde yaşanan gelişmeler ülke ekonomisini de olumsuz etkilemektedir. Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi, dış yatırım ve yardımlarda keskin bir düşüşe yol açmakta ve bu da ekonomik büyüme üzerinde zincirleme bir olumsuz etki oluşturmaktadır. Milyonlarca vatandaşın gıda güvensizliği ve yoksullukla karşı karşıya olduğu ülkede, şu anda insani bir krizle karşı karşıya kalınması söz konusudur (VOA, 2022, s. 1).

Yukarıda bahsedilen değişikliklere ek olarak, Afganistan'daki son gelişmelerin bir takım başka sosyal ve siyasi sonuçları da olmaktadır. Örneğin Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi Afganistan'da muhafazakâr dini ideolojinin yeniden canlanmasına yol açmıştır. Bu durum ifade ve örgütlenme özgürlüğü üzerinde caydırıcı bir etki oluşturmuş, kadınların ve azınlıkların kamusal hayata katılımını daha da zorlaştırmıştır.

Son dönemde yaşanan gelişmeler Afganistan'daki etnik ve mezhepsel gerilimleri de artırmıştır. Taliban Peştunların hakimiyetindedir ve politikaları Tacikler, Özbekler ve Hazaralar gibi diğer etnik grupları yabancılaştırmakta ve dışlamaktadır. Bu durum, yeniden çatışma korkusuna yol açmakta ve Afganistan'da istikrarlı ve kapsayıcı bir hükümet kurmayı daha da zorlaştırmaktadır. Zaten Afganistan'daki siyasi ve sosyal dönüşüm karmaşık ve zorlu bir süreç gerektirirken bir de bu olumsuzlukların yaşanması, durumu "içinden çıkılmaz bir hale" dönüştürmektedir.

Esasında bu süreç Taliban'ın 15 Ağustos 2021'de yeniden iktidara gelmesiyle başlamıştır. Taliban, ülke genelinde kontrolü sağlar sağlamaz insanlar üzerinde büyük etkisi olan katı bir İslam hukuku veya şeriat yorumu dayatmıştır. Bu süreçte gözle görülür değişikliklerden biri, kadınlara ve kız çocuklarına getirilen kısıtlamalar olmuştur. Kadınların artık ev dışında çalışması, okula gitmesi ve erkek refakatçi olmadan seyahat etmeleri yasaklanmıştır. Ayrıca, sadece gözleri açıkta bırakan tüm vücut örtüsü olan burka giyme zorunluluğu getirilmiştir. Bu tür kısıtlamaların Afganistan'daki kadın hakları üzerinde yıkıcı bir etkisi olmaktadır.

Taliban ayrıca muhaliflere de ifade özgürlüğüne dönük baskılar yapmıştır. Gazeteciler, aktivistler ve Taliban'ı eleştiren herkes artık tutuklanma ve hapsedilme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum toplumda bir korku ve sindirme ortamı yaratarak insanların Taliban'ın ihlallerine karşı seslerini yükseltmelerini zorlaştırmaktadır (راديو آزادی, 2023, s. 2).

Görüldüğü gibi Taliban'ın sosyal ve kültürel politikaları, Afganistan'da barış ve istikrarın önündeki en büyük engellerden birisidir. Kadın haklarına getirilen kısıtlamalar ve muhalefete yönelik baskılar, nüfusun geniş kesimlerini iktidara ve devlete yabancılaştırmaktadır. Bu durum ülkede daha fazla istikrarsızlığa ve çatışmaya yol açmaktadır (Ghulam, 2021, s. 30).

İnsan hakları öğretilerine göre, herkes insan hakları ve onurları açısından özgür ve eşit doğarlar ve bu haklara insan oldukları için sahiptirler. Taliban'ın 15 Ağustos 2021'de Afganistan'ı ele geçirmesinin ardından bu ülke, başta kadın hakları olmak üzere insan hakları açısından tarihinin en karanlık günlerini yaşamaya başlamıştır. Bu süreçte Taliban'ın kadın hakları ve insan hakları ihlalleri raporlanmış, ispat edilmiş ve uluslararası toplum tarafından kınanmıştır (BCC, Farsça, 2023, s. 1). Taliban'ın bu şekilde kadın haklarına getirdiği kısıtlamalar, uluslararası hukukun açık bir ihlalidir. İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (İHEB), tüm insanların eğitim, çalışma ve ifade özgürlüğü haklarını garanti altına almaktadır. Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (CEDAW), eğitimde, istihdamda ve siyasi katılımında kadınlara yönelik ayrımcılığı mutlak bir şekilde yasaklamaktadır (Afganistan İnsan Hakları Raporu, 2020, s. 23). Durum böyle iken uluslararası toplumun Afganistan'daki bu ayrımcı uygulamaları sadece izlemekle kalmasının izahı mümkün değildir.

Taliban'ın muhalefete yönelik baskıları da açık bir insan hakları ihlalidir. İHEB ifade ve toplanma özgürlüğü hakkını herkes için garanti etmektedir. Bunun yanında Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR) ayrıca fikir ve ifade özgürlüğü hakkını ve barışçıl toplanma özgürlüğü hakkını garanti etmektedir (Unama, 2021, s. 5).

Görüldüğü gibi Taliban'ın kadın hakları ve insan hakları ihlalleri Afganistan halkı üzerinde yıkıcı bir etki yaratmaktadır. Kadınlar ve kız çocukları eğitim, istihdam ve hareket özgürlüğü gibi temel haklarından mahrum bırakılmaktadır. Gazeteciler, aktivistler ve diğer muhalifler tutuklanarak doğrudan hapse atılmaktadır. Taliban'ın otoriter yönetimi siyasi ve kültürel özgürlüğü bastırmaktadır (HRS, 2021, s. 1). Bu tür olumsuzluklar ülkedeki doğrudan ekonomik kalkınmayı ve sosyal ilerlemeyi engellemektedir.

1996-2001 yılları arasında ilk Taliban döneminde kadınlara yönelik çok kötü sınırlamalar ve hak ihlalleri söz konusu olmuştu. Ancak 15 Ağustos 2021'den itibaren başlayan ikinci Taliban Yönetimi'nde kadınlara yönelik ayrımcılık ve onlara yönelik baskılar (Mansur, 2023, s. 30) sanılanın aksine daha da şiddetlenmiştir. Ayrımcılığın boyutlarını ayrıntılı olarak anlatmak için, Taliban'ın kadınlara dayattığı ve kadınların siyasi, sosyal, hukuki ve ekonomik olmak üzere her alanda mahrum bırakılmasını içeren bazı uygulamalara aşağıda yer verilmektedir:

- 8 Eylül 2021: Altıncı sınıftan sonra kızlara eğitim kısıtlaması getirilmiştir.
- 26 Aralık 2021: Şehir içi araç sürücülerinin kadınları 72 kilometreden daha uzağa götürmeleri yasaklanmıştır.
- 27 Mart 2022: Kadınların ve kız çocuklarının parklara erişimine ve uçakla seyahatlerine kısıtlamalar getirilmiştir.
- 7 Mayıs 2022: Kadınlara belirlenen kriterlerde başörtüsü takma zorunluluğu getirilmiştir.
- 21 Mayıs 2022: TV sunucularına yüzlerini örtme zorunluluğu getirilmiştir.
- 1 Haziran 2022: 4. sınıftan 6. sınıfa kadar kızların okula giderken yüzlerini örtmeleri istenmiştir.

- 23 Ağustos 2022: Devlette çalışan kadınların görevleri bırakmaları istenmiştir.
- 10 Kasım 2022: Kadınların spor kulüplerine girmesi yasaklanmıştır.
- 11 Kasım 2022: Kadınların parklara, hamamlara, spor kulüplerine ve eğlence mekanlarına girmeleri yasaklanmıştır.
- 21 Aralık 2022: Kadınların üniversiteye gitme hakları askıya alınmıştır.
- 22 Aralık 2022: Altıncı sınıftan sonra kız çocuklarına her türlü eğitim yasağı getirilmiştir.
- 24 Aralık 2022: Kadınların ulusal ve uluslararası STK'larda çalışma hakları askıya alınmıştır.
- 4 Nisan 2023: Afgan kadınların BM ofislerinde çalışmaları yasaklanmıştır.
- 4 Temmuz 2023: Ülke genelindeki tüm güzellik salonları kapatılmıştır.
- 8 Temmuz 2023: Kadınların tıpta uzmanlık sınavına katılmaları yasaklanmıştır.
- 9 Temmuz 2023: Kızların üniversite sınavına girmeleri yasaklanmıştır (BBC Farsça, 2022, s. 1).

Görüldüğü gibi bugün Afgan halkı en temel insan haklarından yoksun bırakılmış durumdadırlar. Toplumun aktif yapısının yarısı olan kadınlar siyasi, sosyal ve ekonomik hayattan tamamen dışlanmışlardır. Dünya, tüm insan haklarında kadın erkek eşitliğinde ısrar ederken, bugün Afganistan'da kadınlar eğitim, çalışma, siyasi katılım, özgürlük, toplantı ve protesto düzenleme gibi en doğal ve temel haklarından mahrum bırakılmaktadırlar. Ayrıca kadınların bu mahrumiyetlerine karşı protestolara ve açılan davalara, Taliban Yönetimi tarafından keyfi tutuklamalarla ve hapis cezalarıyla (Forozan, 2013, s. 12) cevap verilmektedir.

Bilindiği gibi eğitim hakkı temel insan haklarından biridir ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesinde, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 28. ve 29. maddelerinde, Ekonomik ve Sosyal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 13. maddesinde güvence altına alınmış şekilde yer almaktadır. Kültürel Haklar ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin 10. maddesi ve diğer genel uluslararası insan hakları belgeleri bu hakkı en temel şekliyle herkese eşit şekilde sunmaktadır.

Bu sözleşmelerden hareketle dünyadaki tüm insanların eğitime eşit erişimi olmalıdır. Ancak Afganistan, kadınlarının eğitim hakkından mahrum bırakıldığı dünyadaki tek ülkedir. Mevcut Taliban yönetimi altında kadınların okula, üniversiteye gitmeleri ve temel eğitimden yararlanmaları yasaklanmaktadır.

Ayrıca Taliban, toplumun her kademesinde kadınların özgürlük hakkını da kısıtlamaktadır. Taliban emirlerine göre, tüm kadınların uzun siyah elbiseler giymeleri zorunludur. Resmi yerlerde başka bir renk elbise giyenler cezalandırılmaktadır. Kadınların yüzlerini siyah bir maske ile örtmeleri de zorunludur. Taliban bu kısıtlamalarla kadınların kimliğini ortadan kaldırıp toplumsal yaşamdan tamamen çekilmelerini öngörmektedir.

Bunların yanında Taliban, kadınların en temel ve doğal haklarından biri olan toplum içinde hareket etme hakkını da kısıtlamaktadır. Bu kısıtlamaya göre, erkek mahremi olmayan yetişkin kadınların yurt dışına ve hatta yurt içinde başka illere seyahat etmelerine izin verilmemektedir. Daha ilerisi, kadınlar devlet dairelerine, hastanelere ve sağlık merkezlerine erkek mahremi olmadan gidememektedirler. Bu durum birçok kadının çatışmalarda eşini kaybetmesine ve ailelerinde erkek mahremi olmamasına rağmen böyledir (Mohseni, 2022, s. 13).

Ayrıca Taliban'ın kadınlara uyguladığı diğer ayrımcı ve insanlık dışı kısıtlamalar arasında kadınların parklara, eğlence merkezlerine ve restoranlara gitmelerinin yasaklanması ve kadınlar

tuvaletlerinin kapatılması da yer almaktadır. Bu zulüm ve açık ayrımcılık, aslında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin hareket özgürlüğünü vurgulayan 13. maddesinin de ihlalidir. Bu tür taşlaşmış ve kadın düşmanı yasalar hiçbir ülkenin, hatta İslam ülkelerinin dahi yasalarında yoktur. Taliban'ın ülke kadınlarına bu kısıtlamaları dayatmadaki amacı, onların kimliklerini yok etmek ve fiziksel olarak toplumdaki yerlerinden uzaklaştırarak evlerine kapatmaktır.

Ülkede Taliban tarafından tutuklanan kadınlar hapisanede kötü muamele ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Kadınlara işkence yapılırken yara izleri belli olmasın diye kasıtlı olarak kadın organlarını hedef alınmaktadır. Ayrıca Taliban görevlilerine eş olmaları için cinsel kölelik amacıyla kaçırılan kadınlar da direnmeleri halinde Taliban polisi tarafından öldürülmekte ya da alı konulmaktadır. Bu şekilde kadının yaşam süreci sistemli şekilde tahrip edilmekte ve kadının toplumdaki yerinden tamamen uzaklaştırılması hedeflenmektedir (راديو آزادى، 2023، s. 1).

SONUÇ

Makalede genel olarak tartışıldığı gibi Sovyetler Birliği işgali nedeniyle dünya gündeminde üst sıralarda yer almaya başlayan Afganistan meselesi 1980'li yıllar boyunca dramatik sonuçlarıyla sürekli ilgi odağı haline gelmiştir. 1989 yılında işgalin sona ermesinden itibaren Afganistan ve Afgan halkı birçok yeni süreçle tanışmaya başlamıştır.

Bu döneme kadar dünya kamuoyunda Afgan Mücahitler olarak tanınan gruplar, daha sonra Taliban adıyla ülke yönetimini ele geçirecek, tüm dikkatlerin bu ülkeye odaklanmasına yol açmışlardır. Taliban'ın yükselişi ve ülkeyi ele geçirmesi Afganistan tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2001 yılından itibaren ise ülkenin adı ABD ile birlikte anılmaya başlamıştır. Taliban hükümetinin yarattığı yıkım ve 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin başlattığı askeri müdahale, ülkede onarılamaz siyasi, sosyal ve ekonomik yaralara yol açmıştır. 15 Ağustos 2021 tarihinde Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi, Afganistan'da bir kare daha belirsizliklerin başlamasını sağlamıştır.

Bu süreçte makalede ayrıntısı verilen Taliban ve ABD arasında imzalanan Doha Anlaşması, sürecin dönüm noktalarından olmuştur. Anlaşmanın başarısı veya başarısızlığı hala kamuoyu gündeminde lehte ve aleyhte olanlar tarafından tartışılmaktadır. Anlaşma her iki tarafta olanlar için de argümanlar sunmakta. Ancak anlaşmanın Afganistan tarihinde önemli bir olay olduğu ve uzun yıllar tartışılmaya devam edeceği açıktır. Afganistan'daki savaşı sona erdirmek için gerekli bir adım olması ya da Afgan hükümetini meşrulaştırmaya ve Afgan içi müzakereler için alan yaratmaya yardımcı olması gibi sonuçları halâ tartışılmaktadır.

Anlaşmanın önemli sonuçlarından birisi kabul edilen Taliban'ın ikinci döneminin başlamış olması, bugün dünya kamuoyunun karşı karşıya kaldığı önemli bir gelişmedir. Artık her gün Taliban Yönetimi'nin icraatları ile karşı karşıya kalınmakta, ülkede yaşanan siyasal ve toplumsal değişim ve dönüşümler tartışılmakta, bu gelişmelerin komşu ve bölge ülkeleri nasıl olumsuz etkileyeceğine dair projeksiyonlar yapılmaktadır.

Makalede ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi Taliban Yönetimi'nin ikinci döneminde görülen değişim ve dönüşümlerin en önemlileri temel insan hakları alanında olmaktadır. Özellikle Taliban'ın kadınlara yönelik yasakları, uluslararası hukuk kurallarının ve insan haklarının açık bir ihlalidir. Bu yasaklar, kadın hakları ve fırsatları üzerinde yıkıcı bir etki yaratmış, kadınlar ve kız çocukları için bir korku ve sindirme ortamı yaratmıştır. Uluslararası toplum, Taliban'a kadınlara ve kız çocuklarına yönelik istismarlarına son vermesi için baskı yapmak üzere harekete geçmek zorundadır. Aksi takdirde uluslararası toplumun gözü önünde temel insan hakları açısından dramatik sonuçlarla karşı karşıya kalınabilecektir.

Aslında Taliban'ın kadınlara yönelik yasakları, İslam hukukunun veya Şeriatın katı bir yorumuna dayanmaktadır. Bununla birlikte, birçok Müslüman, Şeriatın kadınların eğitimden, çalışmadan veya kamusal yaşamdan men edilmesini gerektirmediğine inanmaktadırlar. Birçok

Müslüman ülkede de Taliban uygulamaları kınanmaktadır. Uygulamaların İslam hukukunda olmadığı ve Taliban'ın zorlama yorumlarıyla bu icraatlarda bulunduğu belirtilmektedir.

Taliban'ın kadınlara yönelik yasakları Afgan ekonomisi üzerinde de yıkıcı bir etki yaratmaktadır. Zaten ekonomik açıdan çöküş yaşayan ve savaşlarda erkek nüfusun çoğunu kaybeden ülkede kadınların ekonomiden çekilmesinin istenmesi, olumsuzlukları daha da artırmaktadır. Verimliliği düşüyle beraber ekonomik büyümede çok düşük kalmaktadır. Bu durum doğrudan insanların çok kötü şartlarda yaşamak zorunda kalmalarına yol açmaktadır.

Taliban'ın kadınlara yönelik yasakları Afgan eğitim sistemini de olumsuz etkilemektedir. Kız okulları ülke genelinde kapatılmış ve birçok kadın öğretmen işini bırakmak zorunda kalmıştır. Ülkede, kadınlar ve kız çocukları korku ve sindirme ortamında kalmışlar Taliban'a karşı seslerini yükseltmekten korkar hale gelmişlerdir.

Sağlıklı, huzurlu, refah içinde yaşamayı sağlayacak çok seslilik, yönetime katılma, ulusal kalkınmaya katkı verme gibi birçok demokratik değer ve uygulama, Afgan halkı için neredeyse hayallerin de ötesi durumdadır. Ancak ülkede umutlar halâ tazedir. Toplumsal beklentiler dinamizmini korumaktadır. Kendi içsel dinamikleri ile zorlukların üstesinden gelme hususunda oldukça zorlanan Afgan halkı, özellikle demokratik batı dünyasının bu bölgeye daha fazla ilgi göstermesini ve sorunlar karşısında daha çözüm odaklı adımlar atmasını beklemektedir.

KAYNAKÇA

- ABD (2020). *Afganistan İnsan Hakları Raporu*. ABD: Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı Demokrasi, İnsan Hakları Birimi, s. 20-23.
- AMİO (Afganistan Merkezi İstatistik Ofisi) (2009). *Nüfus Tahminleri*. Kabil: Afganistan Merkezi İstatistik Ofisi Yay.
- ANDİŞMAND, E. (2023), *Biz ve Pakistan*. Pakistan: Meyvand.
- ANDİŞMAND, M. (2007). *Biz ve Pakistan*. Kabil: Peyman Yayınları.
- AZİMİ, M. (2010). *Afganistan'ın Coğrafi Vakıf'ı*. İran: Horasan Yay.
- BBC Farsça (2022). *Afganistan, Taliban*. 31 Aralık 2022 tarihinde <https://www.bbc.com/persian/afghanistan> adresinden alındı.
- BCC Farsça (2023). *İnsan Haklarının Açık İhlali*. 23 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58276624> adresinden alındı.
- DASHTİ, Z. (2022). Taliban Surged Back Tower as The us Withdrawal from Afghnistan. *İstanbul Asya Araştırmalar Dergisi*, (24), s. 4-7.
- DOLATABADİ, A. B. (2019). Taliban'ın Gücünün Yeniden Üretilmesinde Peştun Halkının Alışkanlıklarının Rolü. *Political Research*, (48), 23-27.
- FAYHASH, A. (2021). *Pakistan ve Afganistan Arasındaki Siyasi İlişkiler*. Mashat: Horasan Yayınları.
- FOROZAN M. (2013). Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde ve Afgan Yasalarında Kadın Hakları. *Human Rights & Eradation Of Violence Organization Training And Empowerment Of Young Advocates Professional Advocates in Afghanistan*, s. 6-8.

- FOUZİA Y. (2015). Afganistan'da Düzen ve Güvenliğin Sosyal ve Kültürel Bağlıları, *Üç Aylık İslam Dünyası Temel ve Uygulamalı Araştırmalar Dergisi*, (23), s. 4-8.
- GHULAM, M. (2021), *Afganistan'ın Uluslararası İlişkileri (Uluslararası Kamu Hukuku Açısından)*. Shiraz: Saaid Yayınevi.
- HİDAYETULLAH, H. (2022). *Ülke Kuzey'in Düşüşünün Nedenleri (Faryab ve Ülkenin Kuzeyindeki Olaylara Genel Bakış)*. Mashat: Shamshad Yayınları.
- HRS, (2021). *Afganistan'daki Birleşmiş Milletler Asistan Ofisi İnsan Hakları Bölümü Raporu*. Kabil: [yayl.y.].
- HÜSEYİN, A. (2023). *Introduction to International Relations*. İran: İran Milli Kütüphanesi.
- KATILMIŞ, C. & GÜVEN, M. E. (2022). Taliban'ın Toplumsal Gerçekliğinin Kurucu Zemini: "Biz" ve "Öteki" Oluşumu. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), s. 107-120. <https://doi.org/10.29029/busbed.1036881>.
- KAYA, R. & BAYA, E. (2022). Afganistan'da Taliban İktidarı Sonrası Orta Asya Bölgesel Güvenliği. *Güvenlik ve Strateji Dergisi*, TDT Özel Sayısı: s. 147-180, DOI: 10.17752/guvenlikstrjtj.1112793.
- KHAAMA (2023a). *ABD ile Taliban Arasındaki Barış Anlaşması Tam Metin*. 30 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.khaama.com/persian/archives/6987> adresinden alındı.
- KHAAMA (2023b). *Doha Anlaşması (2022)*. 30 Kasım 2022 tarihinde <https://www.khaama.com/persian/archives/6987> adresinden alındı.
- KUTUB, S. (2022). *İslam'da Sosyal Adalet ve Toplum / Hükümet ve Politik Ekonomi Alanlarındaki Tartışmalar*. İran: Süre Yayın Evleri.
- MANSUR, A. H. (2023). *Afganistan'da Siyasi Gelişmenin Önündeki Engeller*, Tahran: Saeed Yayınları.
- MARSDEN, P. (2002). *The Taliban: War, Religion and the New Order in Afghanistan*. Zed Books.15.
- MOHSEN, G, (2016). *Afganistan'ın Uluslararası İlişkileri- Uluslararası Hukuk Açısından*. Kabil: Saidi Yayınları.
- MOHSENİ, M. (2022). Hukuk Sisteminde Kadın ve Erkeğin Hukuki Eşitliği, Afganistan. *Avukatın Üç Aylık Bilimsel Araştırma Dergisi*, 13 (5), s. 1-5.
- NASIR, Y. Z. (2023). Militarizmden Uzlaşmaya Afgan Partilerinin Yapısı. *Siyasi ve Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, (30), s. 2-4.
- QASİM, R. & BEŞİR, İ. (2022). Afganistan'ın Güvenlik Kurumlarının Krizi ve Onu Terk Etme Olasılığı, *Shahreza İslami Azad Üniversitesi'nin Üç Aylık Politik ve Uluslararası Araştırma Dergisi*, s. 2-4.
- RASHİD, A. (2010). Taliban: İslam, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun. *Düşünce Kuruluşu Topluluğu Dergisi*, (16), s. 2-9.
- RIZAEİ, K, (2022). Afganistan'ın Güvenlik Kurumlarının Krizi ve Oradan Ayrılma İhtimali. *Siyasi ve Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, (28), s. 23-33.
- RUBİN, B. R. (1995). *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*. Connecticut: Yale University Press.
- SAİDİ, M. (2022). *Kabil'in Düşüşü veya Afgan Hükümetinin Düşüşü*. Kabil: Mazar, Hursan.

- SAİKAL, A. (2004). *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*. London: I.B. Tauris.
- SAKHİ, G. (2022). *20. yüzyılda Afganistan*. Peshavur: Bai Haqi.
- SEYYİD, M. & KHOSHRO, R. (2021). Afganistan'daki Taliban'ın Entelektüel ve Siyasi Gelişmelerini İncelemek. *Düşünce Kuruluşu Topluluğu, Dergisi*, (1), s. 11-13.
- SEYYİD, M. (2011). *20. Yüzyılda Afganistan*. Kabil: Yusufzade Yayınları.
- SUCB (Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Bürosu) (2023). *Ülkeler ve Uluslararası Kuruluşlar Arasındaki Tartışmaların Yeni Rotası*. Tarah: Kitap shşnasi Milli.
- SÜRÜCÜOĞLU, O. (2022). Afganistan'da Ulus İnşa Süreci ve Çöküşü. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (4), s. 331-348.
- T.C. KABİL BÜYÜKELÇİLİĞİ (2017). *Afganistan Ülke Raporu*. 1 Eylül 2023 tarihinde <https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/Afganistan.pdf> adresinden alındı.
- UNAMA, H. (2021). *Afganistan'da İnsan Hakları*. Afganistan Birleşmiş Milletler Asistan Ofisi 15 Ağustos 2021.
- VAHİD M. (2008). *20. Yüzyılda İran ve Afganistan Arasındaki Siyasal İlişkiler*. Mazar: Beyhaki Kitapevi.
- VAHİD, M. (2022). *İran ve Afganistan Arasındaki Siyasal İlişkiler*. İran: Horasan Basın evleri.
- VOA (2023). *Siyasi Partilerin Milli Katılıma Daveti*. 23 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.darivoa.com/> adresinden alındı.
- تحوّل دیدگاه طالبان نسبت به حکومت و ساختار سیاسی, <https://farhikhtegandaily.com/news>, 22 Ağustos 2023 tarihinde adresinden alındı.
- دیدگاه طالبان در مورد ساختار حکومتی, (<https://www.hamshahrionline.ir/>), 22 Ağustos 2023 tarihinde adresinden alındı.
- 3 Eylül 2022 tarihinde <https://8am.media/> adresinden alındı.
- The Daily Afghanistan (2020). ABD ile Taliban arasında barış anlaşması imzalandı. 1 (14) 3 numara, 3 Ağustos 2023 tarihinde https://media.farsnews.ir/Uploaded/Files/Documents/1398/12/11/13981211000194_Test.pdf adresinden alındı.
- 3 Eylül 2021 tarihinde [Wikipedia.org/](https://www.wikipedia.org/) adresinden alındı.
- متن کامل توافق نامه صلح باطالبان 23 Ağustos 2023 tarihinde <https://fa.wikipedia.org/wiki> adresinden alındı.
- متن کامل توافق نامه صلح باطالبان <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-48918643> 3 Ağustos 2023 tarihinde adresinden alındı.
- محدودیت حقوق زنان در افغانستان, <https://da.azadiradio.com/a/32058070.html>, 3 Ağustos 2023 tarihinde adresinden alındı.
- نظام جمهوری اسلامی افغانستان متن کامل توافق نامه صلح باطالبان https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%86%D8%B8%D8%A7%D9%85_%D8%AC%D9%85%D9%87%D9%88%D8%B1%DB%8C_%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C_%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86, 25 Ağustos 2023 tarihinde alındı.

- 16 29 افغانستان زنان حذف برای طالبان فرمان Aralık 2022 tarihinde <https://www.independentpersian.com/node/> adresinden alındı.
- 8 صبح. “Afganistan’da Yirmi Yıllık Savaşın Bedeli. 3 Ekim 2022 tarihinde <https://8am.af/the-cost-of-twenty-years-of-war-in-afghanistan/> adresinden alındı.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Derleme/Review

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 11.05.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 29.10.2023

DOI: 10.30692/sisad.1295557

THE IMPACT OF SHOPPING CENTERS ON TURKISH CULTURE: A COMPREHENSIVE STUDY

Alışveriş Merkezlerinin Türk Kültürü Üzerindeki Etkisi: Kapsamlı Bir Araştırma

Fatemeh BADEL

Doktora Öğrencisi

Eskişehir Teknik Üniversitesi

Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-2338-7407

fatemehbadel@ogr.eskisehir.edu.tr

Arya SABOURY FAR

Doktora Öğrencisi

İstanbul Üniversitesi

İşletme Fakültesi, Pazarlama Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0003-3516-6070

arya.s@ogr.iu.edu.tr

Jesús LÓPEZ BAEZA

Dr.

SPIN Unit Lab

ORCID ID: 0000-0002-4092-1782

jesus.lopez@spinunit.org

Ruşen YAMAÇLI

Prof. Dr.

Eskişehir Teknik Üniversitesi

Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-9659-9246

ryamacli@eskisehir.edu.tr

Atıf/Citation: Fatemeh Badel, Arya Saboury Far, Jesús López Baeza & Ruşen Yamaçlı (2023), “The Impact of Shopping Centers on Turkish Culture: A Comprehensive Study”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.521-536.

Abstract: In recent years, shopping centers have risen to prominence as spaces that not only offer a diverse array of products and retail experiences but have also become key sites for social interactions and cultural transformations. Historically, markets also transcended their roles as mere economic hubs, serving as communal gathering places where individuals convened to exchange knowledge, learn about significant matters, and make decisions. Turkey's ancient bazaars exemplify the social significance embedded within marketplaces. However, the proliferation of shopping centers has ushered in a shift in these spaces, with people increasingly opting for malls as destinations for leisure and social engagement. As the influence of shopping malls has surged, it has triggered cultural transformations and reshaped social behaviors and exchanges. Contemporary shopping malls no longer bear the same civic and cultural roles as traditional bazaars. Consequently, the ascent of shopping centers has left an indelible mark on Turkish culture, contributing to the emergence of a skewed consumerist society. This review offers a comprehensive examination of the evolution of bazaars and shopping centers, placing particular emphasis on the cultural aspects that have been impacted by the proliferation of the latter.

Keywords: Shopping Center, Consumerism, Globalization, Bazaar.

Öz: Son yıllarda, alışveriş merkezleri, yalnızca çeşitli ürünler ve alışveriş deneyimleri sunmanın ötesinde, aynı zamanda sosyal etkileşimler ve kültürel dönüşümler için önemli mekanlar haline gelmiştir. Tarihsel olarak, pazarlar sadece ekonomik merkez olan rolünü aşmış, bireylerin bilgi alışverişini yapmak, önemli konular hakkında bilgi edinmek ve kararlar almak için buldukları toplumsal toplanma yerleri olarak hizmet vermiştir. Türkiye'nin antik çarşıları, pazar yerlerinin içine gömülü olan toplumsal önemi örneklemektedir. Ancak alışveriş merkezlerinin yaygınlaşması, bu mekanlarda bir değişime yol açmış, insanlar gittikçe artarak boş zaman ve sosyal etkileşimler için alışveriş merkezlerini tercih etmeye başlamıştır. Alışveriş merkezlerinin etkisi arttıkça, kültürel dönüşümleri tetiklemiş, sosyal davranışları ve ilişkileri yeniden şekillendirmiştir. Günümüz alışveriş merkezleri artık geleneksel çarşılar gibi aynı toplumsal ve kültürel rolleri taşımamaktadır. Sonuç olarak, alışveriş merkezlerinin yükselişi, Türk kültürü üzerinde derin etkiler bırakarak, dengesiz bir tüketimci toplumun ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Bu inceleme, çarşıların ve alışveriş merkezlerinin evrimini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır ve özellikle alışveriş merkezlerinin yaygınlaşması tarafından etkilenen kültürel yönlerine önem vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Alışveriş Merkezi, Tüketimcilik, Küreselleşme, Çarşı.

INTRODUCTION

The dynamic interplay between urbanization, industrialization, and consumerism has significantly reshaped the landscape of social and cultural spaces over time. This article explores the historical progression of these spaces, from their origins in city squares and markets to the present-day dominance of shopping centers. Understanding this evolution is crucial for comprehending the broader cultural and societal shifts that have accompanied it.

The Industrial Revolution marked a pivotal turning point in history, triggering mass migrations to cities as factories concentrated in urban areas (Clark, 2014, p. 209). The resulting urbanization not only fueled population growth but also altered the nature of leisure and social activities. As technology and industry advanced, time and speed became paramount for the

working class. Weekdays offered little time for travel and leisure activities, reserving weekends and holidays as moments of respite. This shift was particularly striking for individuals who had migrated from rural areas to work in factories, as leisure time took on new significance in their routines (Thompson, 1966; Tosh, 2007). City squares, parks, theaters, cafés, department stores transformed into hubs of social interaction (Hobsbawm, 1996). In this context, urban shopping centers emerged as transformative hubs, catering to both social and utilitarian needs with unparalleled convenience (Pacione, 2009). Their growth was underpinned by the increasing desire to access all necessary items under one roof, obviating the need to traverse long distances during weekends. Over time, shopping centers proliferated, encouraging people to explore their offerings and experience leisure within their confines.

The expansion of shopping centers to suburban areas introduced a novel dimension to the social space culture. Suburban shopping centers emulated the bustling atmosphere of city centers (Goss, 1999), drawing individuals away from the city center itself (Sorkin, 1992). The shopping center's ever-expanding influence redefined the concept of social spaces, reshaping the culture of leisure and social interaction (Zukin, 1995). The historical evolution of social and cultural spaces reflects the dynamic interplay of industrialization, urbanization, and consumerism. As society adapted to these changes, social interaction, consumption, and leisure evolved to take place in shopping centers, which have, in turn, become integral to contemporary culture and the concept of social space. Understanding this evolution helps contextualize current social trends and underscores the significant role of shopping centers in shaping the fabric of our society.

Further, the proliferation of shopping centers in a global context is a phenomenon that has left an indelible mark on societies. Turkey has experienced remarkable economic and commercial changes since the introduction of shopping centers. These centers, emblematic of modernity, played a pivotal role in redefining the lifestyle and culture of Turkish communities, as it can be argued that the infusion of products from different countries was one of the key factors related to the shift towards globalization, either by driving it (Appadurai, 1996) or being the consequence of it (Giddens, 1990).

The rise of shopping centers in Turkey corresponded with the decline of traditional public spaces and bazaars, not only transforming the retail landscape but also significantly impacting cultural and social dynamics. The following analysis underscores the complex influence of shopping centers in reshaping Turkish society. Understanding these changes is vital for comprehending the ongoing cultural trends and the evolving concept of social spaces in Turkey.

Historical Development of Shopping Areas and Their Impact on Social Identity

The historical evolution of commercial spaces and its influence on the construction of social identity can be traced through various epochs. Commercial activities, dating back to ancient Egypt and the Hittites, originally centered around open areas near community temples. The development of planned commercial spaces can be observed during the Ancient Greek-Hellenistic period, exemplified by the "Agoras", a gathering place initially, evolved to encompass market activities (Altuna, 2012), and the subsequent Roman period featuring the "Forums" (Packer 1997; Batı, 2007). This evolution continued with the construction of "Trajan's Market," characterized by its 150 shops and multi-story architecture. The transition to marketplaces in western cities occurred during the Roman Middle Ages (5th-15th century) and the Renaissance-Baroque period (15th-17th century). Meanwhile in the eastern provinces, structures like "khan,"¹ "bedesten," "arasta," and covered bazaars facilitated a strong market influence during this period. The Enlightenment Age (18th and 19th centuries) witnessed the

---

¹ Khan, type of inn once found in the Middle East and parts of North Africa and Central Asia that effectively functioned as a trading centre and hostel. A square courtyard was surrounded by rows of connected lodging rooms, usually on two levels and arcaded. Although some stable space was provided, the khan was intended primarily for people, providing food as well as shelter for travelers and traders (Britannica, 2009).

transformation from small shops to larger establishments. Subsequently, shopping areas underwent further metamorphosis, particularly with the advent of shop windows (Sennett, 1990; Dündar, 2002).

A significant shift transpired during the Industrial Revolution as multi-story spaces dedicated exclusively to shopping began to emerge. Notably, Le Bon Marché, a department store in Paris, represented a novel type of shopping space that would influence subsequent developments. As pioneers in this paradigm shift, multi-story stores not only introduced new marketing strategies but also integrated them into their spatial designs (Dinçer, 2010).

The inception of modern shopping centers dates back to the 1920s in the United States, with the first established in Baltimore in 1907 and later in California during the 1920s. The Baltimore venture united small vendors who harnessed a parking area to create a sprawling open market. In California, traders engaged in commerce with European countries and other states gradually consolidated their power and eliminated smaller vendors, paving the way for the opening of expansive department stores offering an array of international products (Feinberg and Meoli, 1991; Frączkiewicz, 2013).

From the early 20th century shopping centers, a pivotal turning point was marked by the popularization of the automobile, and consequently, suburban sprawl. The history of the shopping mall and its relationship with the evolution of the urban and suburban lifestyles can be portrayed by Victor Gruen's work in shaping the concept of the suburban mall (Hardwick, 2015). He is often regarded as the visionary behind the concept of the enclosed shopping center, that prioritized convenience, accessibility, and the creation of a centralized "community hub" in dispersed sprawl fabrics with very limited spaces dedicated to the community and social interaction. The first enclosed suburban mall, Southdale Center in Minnesota, which opened in 1956, marked a turning point in retail history, as it introduced a climate-controlled, one-stop shopping experience that catered to the needs and desires of suburban residents. These malls became more than just places to shop; they became gathering spaces for social interaction and leisure activities, fundamentally altering the way people spent their free time and becoming a central fixture of suburban life, reflecting changing patterns of consumer behavior and social interaction. These contemporary shopping malls are often referred to as 'machines for shopping' (Hardwick, 2015), 'spectacles' (Mansvelt, 2005, p. 59) and the 'cathedrals of consumption' (Fiske, 1989; Ritzer, 1999).

Shopping centers are dynamic structures that encapsulate a blend of social, economic, and cultural dimensions, evolving in tandem with technological and societal shifts and assuming a pivotal role in urban morphology (Bati, 2007). Contemporary shopping centers have solidified their status as integral components of cities, prompting collaboration between urban planners and architects to formulate urban design strategies that include them. The confluence of shopping centers with public transportation hubs (e.g. Istanbul Forum) underscores their significance as urban nodes. Present-day mega shopping centers have seamlessly transformed into complex entertainment hubs, perpetually expanding to cater to diverse needs and preferences (Şentürk, 2012). They function as powerful magnets that draw people into their vibrant and lively ambiance – even if not for immediate purchases – thereby enhancing the overall appeal of their surroundings. The availability of entertainment options within these spaces further amplifies their allure (Şentürk, 2012). However, some scholars argue that, owing to an array of social and economic factors, the foreseeable future holds predictions of decline for numerous large shopping centers, as they grapple with challenges related to integration with the urban fabric and their contributions to the overall quality of life (Mendilcioğlu & Goudarzi, 2019, p. 235).

Development of Shopping Centers in Turkey

The historical development of shopping centers in Turkey can be contextualized within the aforementioned broader timeline of commercial spaces, beginning with ancient Greece and Rome and progressing through various epochs. The origins of commercial activities in open areas near community temples were followed by the establishment of planned commercial spaces, which evolved into market centers (Packer, 1997; Batı, 2007). The Istanbul Grand Bazaar, founded in 1461, is one of the world's largest and oldest historical trade centers (Koroglu, Eceral, & Ugurlar, 2009). In the fifteenth century, two bedestens (covered craft markets) were constructed to generate finance for the Ayasofya Mosque (Gülersoy, 1980). Over the centuries, this commercial hub continued to evolve, incorporating traditional Turkish baths, commercial buildings, mosques, cafes, restaurants, and jewelry industry, contributing significantly to the city's economy (Gharipour, 2012).

The narrative then transitions to the nineteenth century, which witnessed the transformation of public spaces into transitional zones connecting private and public domains. The industrial revolution prompted an upsurge in commodity production and the emergence of extensive commercial areas (Gülserin, 2010). In parallel with these global developments, modern shopping centers made their debut in Turkey during the 1980s. This transition was driven by the prevailing free-market economy of the time, with Istanbul serving as the starting point for these innovative commercial spaces, later spreading to other major cities across the country. Turkey's first modern shopping mall, Ataköy Galleria Shopping Mall, opened its doors in Istanbul in 1988 (Arslan, Isigicok, & Sezer, 2010). The subsequent two decades witnessed the proliferation of numerous shopping malls across Turkey, especially in major cities like Istanbul, Ankara, Izmir, and Bursa (Türk et al., 2011, p. 630). The introduction of open-air shopping centers and lifestyle centers in Turkey in the early 2000s marks another significant point in the country's retail history. These developments included Forum Bornova in Izmir (2006) and Forum Aydın (2008), designed with principles aligned with global trends (Uluengin, 2014). This expansion reflects Turkey's integration into the global shopping center phenomenon, which has evolved over time from ancient marketplaces to the dynamic shopping centers of the modern era.

In contemporary Turkey, an array of modern shopping centers has proliferated across many cities, signifying a transformative evolution from their initial stages to a pre-mature phase (Özorhon & Özorhon, 2014). However, this shift has brought about substantial disparities in terms of social, cultural, economic, architectural, and urban planning aspects. Formerly, these shopping malls exhibited architectural and design homogeneity, characterized by common elements like interior courtyards, multi-story structures, ventilation, and lighting considerations (Özaydin, 2009). Over time, these structures have metamorphosed into diverse typologies, sometimes resembling traditional urban spaces, districts, squares, markets, or other themed environments, marking a significant shift in architectural and urban design paradigms. A similar diversification is observable from a socio-cultural perspective, where the changing dynamics within these shopping malls reflect broader societal transformations. However, it's worth noting that the academic inquiry into these shifting social, economic, and spatial dynamics in Turkey has not kept pace with the rapid proliferation of shopping malls (Kartal & Turcan, 2018).

With the emergence of large shopping centers, these spaces have transcended their role as mere shopping venues, morphing into miniature towns that offer a comprehensive array of goods and services under one roof. Navigating these shopping malls has evolved into a social habit, reflecting a societal shift that began in the 1950s and 1960s often referred to as the "consumer society." This era heralded a marked emphasis on the constant acquisition of goods as a paramount goal and value, catalyzed by factors such as the burgeoning entertainment industry and a response to the aftermath of World War II and the rapid industrial growth of the period. The rise of mass society and mass culture, both of which are foundational in the formation of a

consumer society, played a pivotal role in shaping this new cultural and economic landscape (Storey, 2003).

Shopping centers have transcended their utilitarian function, evolving into integral cultural and social entities. This transformation aligns with the capitalist system's growing emphasis on shopping centers, economic program organization, and the intricate web of production and consumption relationships, fostering consumption as a prevailing social paradigm encompassing society as a whole. In this context, shopping centers assume the role of a stage, casting individuals as actors in a community without distinct individual identities, introducing novel consumption patterns, and promoting new products (Zukin, 1991). As Zukin elucidates, people seek their "social identities in shopping, comparing goods, and talking about consumption," showcasing how identity can be both chosen and perpetuated through these consumer practices (Van Eeden, 2005).

Life and Death of Great Public Spaces

Historically, Turkish public spaces in the Middle Ages acted as the gateways to the city and marketplaces, facilitating interactions across diverse classes and social statuses. Town squares, frequently located in the vicinity of religious buildings, provided settings for socialization and communication, a concept similarly observed in the Islamic tradition with mosque courtyards and bazaars serving parallel roles (Oktay, 2007). Current tendencies towards disperse and suburban lifestyles modified the nexus between workplaces and residential areas leading to a detachment from public spaces. In contemporary urban landscapes bisected by highways, squares and streets primarily served as conduits, diverting social interactions towards tourist destinations and shopping areas. Consequently, shopping malls started independently promoting themselves within the urban fabric. These spaces served as "psychological recreation areas" within the city's structure (Zucker, 1959).

The architectural and social fabric of these environments has invariably mirrored the prevailing social, economic, and political conditions of their respective epochs. At times, these spaces have served as arenas for communities rallying around political or religious authorities, while in other instances, they have hosted everyday occurrences like festivals and fairs. Due to their multiplicity of uses besides shopping, Bazaars have traditionally been recognized as public spaces, embedded within the societal and cultural fabric of the cities, with their open and communal designs, have historically served as centers for economic exchange, social interaction, and cultural integration. They were, "third places" (Oldenburg, 1997), public forums where people from diverse backgrounds and social strata came together, fostering a sense of community, and encouraging the exchange of ideas and goods.

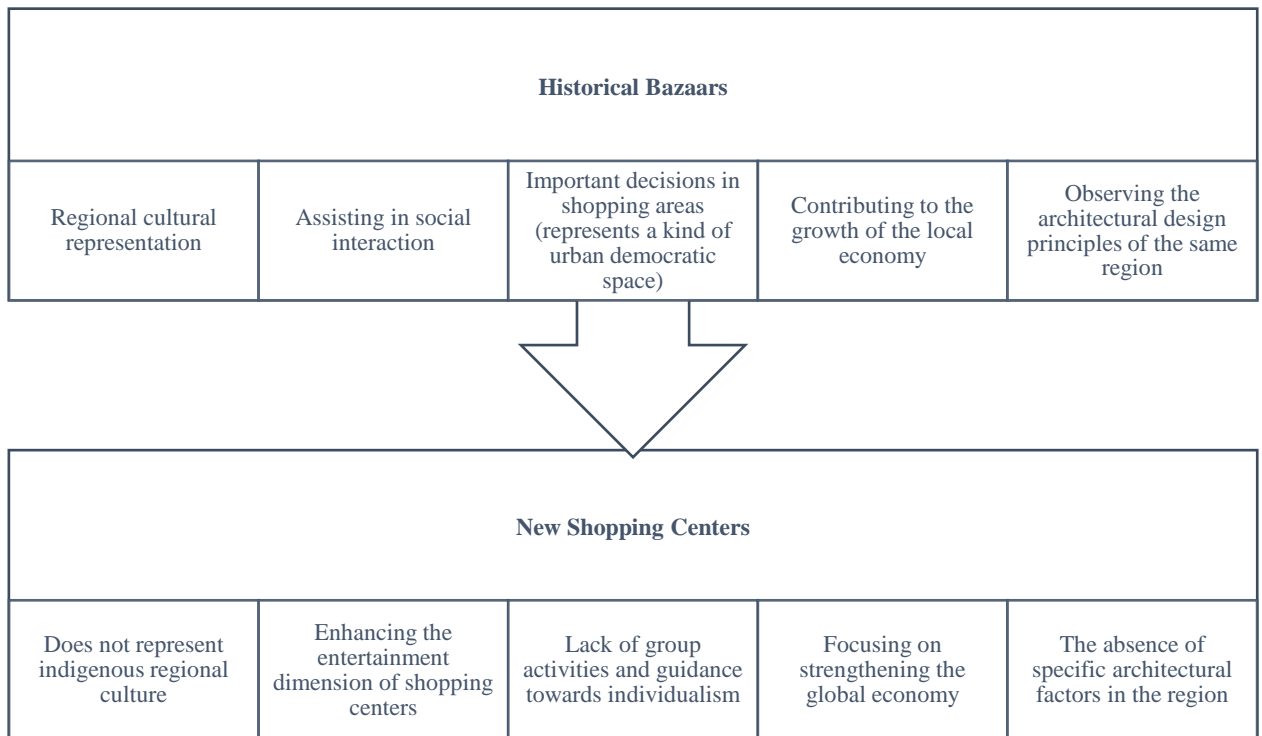
Capitalism in Turkey in the 18th Century ushered in a series of transformative changes. The development of industrial capitalism, in particular, not only regulated the dynamics of production and consumption but also left an indelible mark on public relations and the very essence of public spaces within urban life (Vural and Yücel, 2006). The implications of this shift are profound, as it significantly altered the nature of public space, with a particular impact on urban areas. The aforementioned later emergence of shopping malls, representing the epitome of capitalist-driven consumerism, marked a turning point. Shopping centers driven by commercial interests and profit can often overshadow the principles of shared community, social interaction, and cultural exchange, which originally characterized public markets.

Public spaces are the crucibles that bring society together, facilitating cultural exchange and the transmission, sharing, or embodiment of a society's values, culture, and language (Yavuzçehre & Çezik, 2015). Although the abstract nature of public space makes it challenging to define, it represents an environment in which uniquely human phenomena find expression. Urban public spaces serve as tangible reflections of local culture and the era in which they exist, offering valuable insights into the social, cultural, and economic diversity of a city. These spaces, key to

local identity and a source of communal pride, assume an instructive role and carry ecological significance (Oktay, 2001). Common traits characterizing public spaces include their role as destinations for individual or collective activities, venues for fulfilling daily needs, accessibility to the general public, demarcation from private spaces, and utilization for both functional and symbolic purposes (Madanipour, 2007).

While in the context of Turkey, the evolution of the twentieth-century shopping mall from the historical bazaar is indeed a noteworthy transformation, when we scrutinize the two, it becomes evident that several substantial differences exist. One of the primary distinctions lies in the representation of regional culture. Historical bazaars served as showcases of a region's cultural heritage, manifesting through the products sold, architectural aesthetics, and the very ambiance they exuded. In contrast, contemporary shopping centers often adopt a standardized, homogenized appearance that does not necessarily reflect the unique cultural identity of their specific locale (Mendilcioğlu & Goudarzi, 2019, p. 236). Another vital contrast arises in their ability to foster social interaction. Historical bazaars were renowned as hubs of community life, where people congregated, engaged in conversations, and exchanged ideas while navigating the market stalls. They often functioned as integral forums for social interaction. In stark contrast, modern shopping centers tend to prioritize individualized shopping experiences (Erkip, 2003, p. 1080), with limited emphasis on encouraging social engagement. Furthermore, historical bazaars traditionally played a role in important community decisions, functioning as urban democratic spaces where key matters were deliberated. This participatory function is largely absent in new shopping centers, which are less likely to be venues for significant decision-making processes (Savaş Yavuzçehre & Çezik, 2015, p. 30). Additionally, the role in contributing to the growth of the local economy differs substantially. Historical bazaars were fundamental contributors to the local economy, offering locally produced goods and channeling profits back into the community. Conversely, new shopping centers may prioritize profits channeled to larger global corporations, potentially at the expense of the local economy (Varma, 1998). Architecturally, historical bazaars exhibited a distinct regional architectural style representative of their surroundings (Vural and Yücel, 2006). These bazaars embraced and mirrored local architectural design principles. In contrast, new shopping centers often adopt a standardized aesthetic that lacks the regional architectural nuances found in traditional bazaars (Oktay, 2001). While both historical bazaars and modern shopping centers share a common function as places for purchasing goods, their socio-cultural and economic roles have diverged significantly (Figure, 1).

Figure 1. The alterations observed in shopping areas throughout history until present times, Source: Authors.

The Cultural Changes Following the Emergence of Shopping Centers in Turkey

During the political discourse surrounding Turkey's potential accession to the European Union, the focus has shifted towards distinct cultural disparities rather than solely economic differences. Critics of Turkey's EU membership emphasize the nation's unique historical, intellectual, and religious traditions, arguing that these characteristics set it apart from existing EU member states (Baycar, 2013, p. 10). Consequently, there is a growing interest among individuals in embracing European and Western products as a means of integrating into these societies and adopting their respective cultures. The aim is to facilitate an adjustment to the cultural fabric of these countries, ultimately enabling one to become a more suitable candidate for European Union membership.

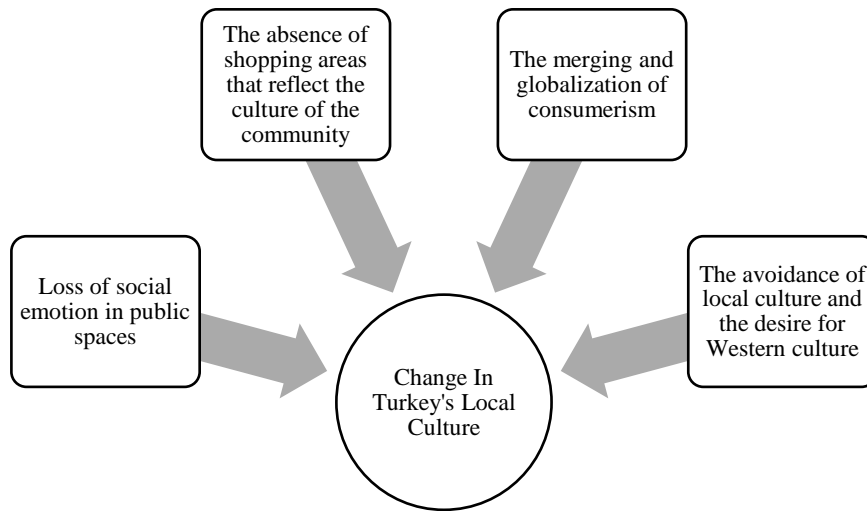
Within this context, the landscape of Turkish shopping centers plays a pivotal role. International brands representing their countries of origin often take precedence in these establishments, a development that has not consistently aligned with Turkey's heritage and has introduced a notable generational rift in consumption behaviors. The ascendancy of non-local brands in mass production and their dominance in the Turkish market transcends mere economic boundaries; it challenges local customs and cultural values. Consequently, the younger generation, inspired by global connectivity, has adopted the consumption of international products that may undervalue traditional Turkish cultural models.

On a global scale, shopping centers have widely adopted chain stores predominantly featuring products rooted in Western cultures. This trend gives rise conflicting perspectives on foreign investment and its implications for the globalization of middle-class economies (Ganguly-Scrase, 2003, p. 544) and has limited the space for local and national production, sometimes even leading to the disappearance of indigenous products due to their inability to compete with imported goods. Similar trends are observed in other regions. For instance, India's burgeoning middle-class consumerism has faced scrutiny for its potential to promote excessive westernization (Varma, 1998).

The ubiquity of advertising across various media platforms, coupled with the endorsement of products by influential figures like celebrities, fashion icons, and youth leaders, has accelerated cultural shifts. Brands and products have now taken on roles as conduits for fulfilling emotional and cultural needs. A notable segment of the population, especially young individuals, aspires to assimilate into the global community associated with particular brands or lifestyles, fostering a sense of belonging to this collective. As a result, contemporary consumers are often characterized as "pleasure-seeking" or hedonistic, and within this unending cycle of consumption, they continuously grapple with dissatisfaction, exemplified by the self-defining formula: "I am nothing without what I own and consume" (Fromm, 2015), underscoring the erosion of social capital and community engagement. In the United States, a similar effect was described by Putnam (2000) attributed to factors like individualism, materialism, and a decline in civic participation, and by Oldenburg (1997) specifically referring to the declining role of "third places" for socialization. This parallel highlights the broader global trends which associate shopping malls with consumerism, individualistic values, and their impact on the social fabric of societies.

Case studies in Turkey elucidate a discernible interplay between urban spaces and identity, wherein the shopping center has emerged as one of the key places for urban inhabitants, shaping their perceived environment. Departing from local culture has become a prevalent trend and a symbol of modernity among many urban residents (Erkip, 2003, p. 1073). The past two decades have witnessed significant shifts in the consumption habits of the Turkish populace. Factors such as population growth, rising incomes, improved product quality, limited public transportation options relative to private alternatives, the proliferation of credit card usage, advanced payment methods (including installment payments), modernized advertising avenues, seamless communication, and heightened consumer demand have all contributed to these changing shopping behaviors (Aktaş, 2011, p. 30). These shifts in economic structures and investments have precipitated macro and micro-scale economic transformations in Turkey. Consequently, these shifts have propelled Turkey into the realm of a consumer society (Uzun et al., 2017, p. 05). Numerous scholars assert that contemporary shopping centers serve as the main public spaces where individuals engage with their identities and construct their understanding of the world (Van Eeden, 2005, p. 39), while paradoxically overlapping those that define shopping centers as "non places" characterized by standardization, anonymity, and uniformity (Augé, 1992).

As a result of the juxtaposition, there has been a conspicuous shift away from shopping areas that once epitomized the unique culture of their respective communities, with malls opting for a more generic and globalized approach to retail. This homogenization and globalization of consumerism has further accentuated the sense of uniformity with identical brands and products. Simultaneously, there has been an escalating detachment from local culture and a heightened affinity for Western culture, particularly among the younger generation. These transformations are reflecting Turkey's evolving relationship with globalization and modernity (Figure 2).

Figure 2. The role of new shopping centers in Turkey's local culture, Source: Authors.

Shopping Center Design and People

Shopping centers employ meticulous design. Their purpose is well-orchestrated: to craft an enticing, hyperrealistic world that beckons people to step inside and indulge. Enormous aquariums, towering palm trees, glistening columns, dazzling lights, glass arches, elevators, musical fountains, and cascading waterfalls collectively offer an immersive experience. Within these precincts, individuals often find themselves spending more and nurturing a voracious appetite for consumption. This might point toward the “spectacle” as one of the factors that drives contemporary daily practices, where social interactions and experiences are substituted with representations (Debord, 1967).

Several scholars have looked into the architectural elements of shopping centers, wielded to attract, insulate, and metamorphose them into epicenters of consumerism. Notably, their large proportions serve to blot out the external environment. Most shopping centers are devoid of transparent windows. Instead, they establish an enclosed realm governed by their own regulations. Within this closed space, the passage of time remains elusive, as the light levels and temperature remain constant despite the times of the day or seasons of the year (Underhill, 2005). The interiors exist in a perennial spring-like state, sustaining an unceasing day of consumption. “This is the utopia of consumer society, an uninterrupted opportunity for consumption every season and every hour of the day” (Yırtıcı, 2005, p. 124). Beyond the walls of shopping centers, the exteriors typically manifest as austere surfaces. “From the parking lot, most shopping centers resemble a reinforced concrete shelter with a large store logo made of steel and brick, functioning as a single space” (Gottdiener, 2005, p. 135). This architectural disposition serves the dual purpose of retaining visitors in the inside, and speeding up their departure, once outside of the building. Furthermore, it conveys the image of a “concrete shelter” while projecting an aura of a distant “safe zone” within a chaotic urban milieu (Table 1). “While the outside world is filled with crime, irregular development, and the peculiarities of urban life in a society characterized by social stratification, life inside the shopping center is protected by black walls that resemble castle walls and its feudal-looking property, which is under the protection of the shopping center operator” (Gottdiener, 2005, p. 135-136). This very “desire for escapism” from the negative aspects of daily life has been reported as one of the key factors that drive the success of controlled isolated environments as an alternative to the outside world. This deliberate isolation serves to maximize consumption, as it disconnects individuals

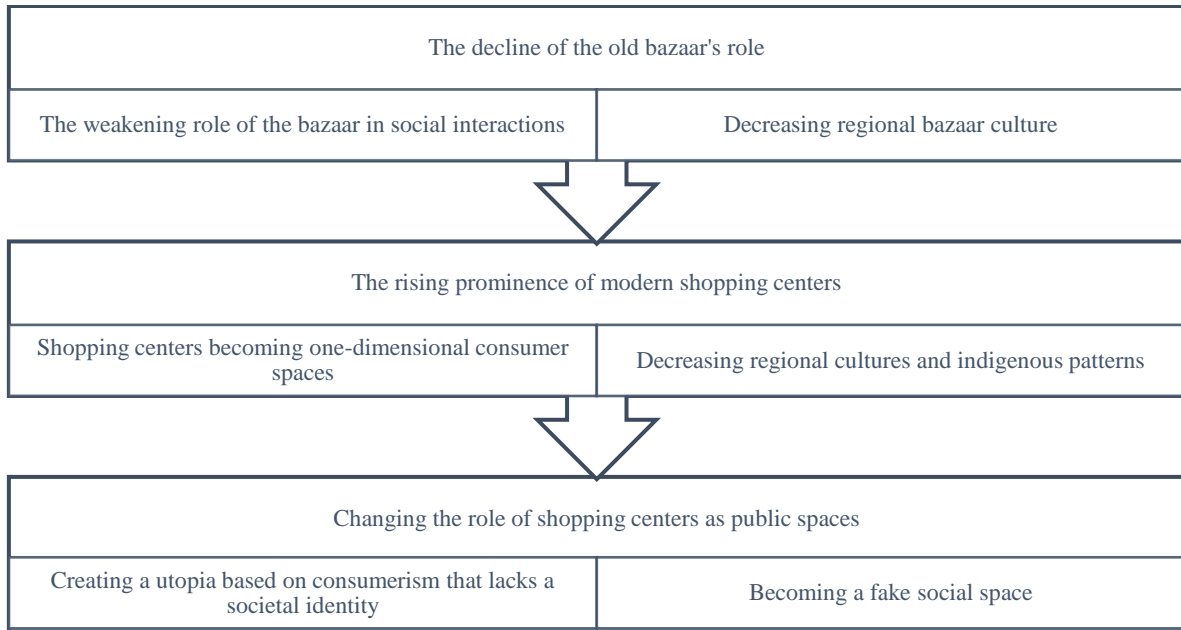
from external distractions and concerns, keeping them engaged within the spectacle of the “Eden of mindless consumers” (Tuan, 1998, p. 22).

Table 1. Architectural Elements that Attract People to Spend Time in Shopping Centers, Source: Authors

Closed and solid volumes pique curiosity, drawing people inside to explore further.
Maintaining controlled indoor temperatures encourages people to spend time regardless of the weather conditions outside.
Incorporating urban elements within the design creates a perception of being in the heart of a city.
Creating an isolated environment that disconnects visitors from the outside world and external time cues, thereby fostering a setting where people are more likely to linger and engage in extended shopping experiences.
Often infusing these contemporary spaces with a sense of uniqueness by integrating historical architectural elements.

Contemporary shopping centers not only exhibit architectural similarities – established as a global building typology – but also store offerings on a global scale, leading to a phenomenon where people worldwide can adopt similar lifestyles and consumption habits. The link between shopping malls as a representation of capitalist global culture, and the consequent homogenization of local identities is one of the main criticism of this building typology (Şan et al., 2017, p. 149).

In this context, the proliferation of shopping centers in Turkish cities has substantially transformed the use of public areas. In response to the encroachment of simulated public spaces, it is crucial to reinforce and invigorate genuine urban public spaces. This includes supporting existing shopping areas and bazaars that are seamlessly integrated into the urban fabric, as they play a vital role in preserving the authenticity of public spaces. However, a lack of discourse on these matters within architectural and urban planning circles signifies a failure to address the long-term transformations that cities may undergo in the future as a result of evolving lifestyles (Özaydın, 2009, p. 88). These alterations within shopping environments are emblematic of the broader societal shifts towards globalization and commercialization, influencing how we shop and interact within public spaces (Figure 3).

Figure 3. The Role and Changes of Today's Shopping Spaces

CONCLUSION

Research reveals the significant impact of Western consumption culture on Turkish local community lifestyle. More specifically, the presence of non-local stores in shopping centers contributes to an increase in consumerism among certain segments of society, driving them to favor non-local products over local ones. This trend ultimately undermines the acceptance of indigenous culture and initiates a process of globalization.

While shopping centers have become urban focal points and leisure destinations, their effects on community identity and cultural transformation are profound. While the full effects of this transformation on Turkish society are yet to be fully understood, parallels can be drawn to social and psycho-social phenomena described in American cases (i.e. desire for escapism, anonymity, individualization, and the erosion of traditional social third-places). While it may be challenging to definitively prove that shopping centers directly erode local culture, the parallel trends observed in both Western and Turkish experiences highlight that these centers influence lifestyle choices, which in turn have a profound impact on the broader cultural fabric. Shopping centers, as hubs of consumer culture, play a pivotal role in shaping and globalizing consumption habits, fostering cultural changes within communities. The long-term implications of these changes merit ongoing attention and study.

REFERENCES

- AKTAŞ, G. (2011). Social and Cultural Changes that Prepare Contemporary Shopping Centers in Turkey. In *2nd International Conference on Art and Culture (ICAC'11)*, December 29-31, 2011, s. 28-32, Montreux, Switzerland.
- ALTUNA, O. (2012). *Alışveriş Merkezleri Nasıl Konumlandırılır?* İstanbul: Beta Basım Yayım.
- APPADURAI, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization* (Vol. 1). Minnesota: U of Minnesota Press.

- ARSLAN, T, İŞİĞİÇOK, E, SEZER, F. (2010, July). Turkey Has Witnessed a Shopping Mall Boom in 2000s: Local Dynamics Behind the Attractiveness of This “New Urban Form”. 22nd ENHR (European Network of Housing Research) Congress, İstanbul, Turkey, 4 - 7 July 2010.
- AUGÉ, M. (1992). *Non-places: An introduction to supermodernity*. Verso Books. https://monoskop.org/images/3/3c/Auge_Marc_Non-places_Introduction_to_an_Anthropology_of_Supermodernity.pdf (Erişim Tarihi: 16.10.2023).
- BATI, U. (2007). Tüketim Katedralleri Olarak Alışveriş Merkezlerinin Toplumsal Göstergebilimi: Forum Bornova Alışveriş Merkezi Örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1 (4), s. 2-27.
- BAYCAR, N. (2013). Turkish Cultural Identity: A European Identity. *Turkish Journal of Politics*, 4(2), s. 5-21.
- BRITANNICA, T. EDITORS OF ENCYCLOPAEDIA (2009, October 21). *khan. Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/technology/khan-architecture> (Erişim Tarihi: 16.10.2023).
- CLARK, G. (2014). The Review of Economic Studies. *The Annual Review of Economics*, 6, (1), s. 209-236.
- DEBORD, G. (2014). *La Société du spectacle*. Paris, Buchet – Chastel, 1967, in-8°, broché, couverture imprimée d’éditeur. <http://datablock.free.fr/GUY%20DEBORD%20La%20societe%20du%20spectacle.pdf>
- DİNÇER, D. (2010). *Kamusal Alan ve Alışveriş Fonksiyonu Etkileşiminin Mekânsal Açından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- DÜNDAR, Ş. (2002). *Mekân Organizasyon Bilimlerinin Yeniden Yapılanmasında Bir Araç Olarak Kentsel Tasarım*, (Basılmamış Doktora tezi), DEÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- ERKİP, F. (2003). The shopping mall as an emergent public space in Turkey. *Environment and Planning*, 35(6), s. 1073-1093. <https://doi.org/10.1068/a35167>
- FEINBERG, R., & MEOLI, J. (1991). *A Brief History of the Mall*. ACR North American Advances.
- FISKE, J. (1989). Shopping for pleasure: malls, power and resistance. In, *Reading the popular*. London: Unwin Hyman, s. 13–42.
- FRAÇZKIEWICZ, M. (2013). The cultural role of the Malls. *Prace Etnograficzne*, 41(4), 335–342. <https://doi.org/10.4467/22999558.PE.13.031.1372> (Erişim Tarihi: 10.16.2023).
- FROMM, E. (2015). *Sahip Olmak ya da Olmak*. (Çev. Aydın Arıtan) 2. Baskı. İstanbul: Arttan Yayınevi. <https://fatimekerimli.files.wordpress.com/2016/09/erix-fromm-sahip-olmak-ya-da-olmak-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 10.16.2023).
- GANGULY-SCRASE, R. (2003). Paradoxes of globalization, liberalization, and gender equality: The worldviews of the lower middle classes in West Bengal, India. *Gender and Society*, 17(4), s. 544-566. <https://www.jstor.org/stable/3594657> (Erişim Tarihi: 8.06.2023).

- GHARİPOUR, M. (2012). *The Bazaar in the Islamic City: Design, Culture, and History* [(Ed. M. Gharipour)]. American University in Cairo Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt15m7f43> (Erişim Tarihi: 8.06.2023).
- GIDDENS, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Milton: Polity Press. <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Consequences-of-Modernity-by-Anthony-Giddens.pdf> (Erişim Tarihi: 18.10.2023).
- GOSS, J. (1999). The 'magic of the mall': An analysis of form, function, and meaning in the contemporary retail built environment. *Annals of the Association of American Geographers*, 89, (3), s. 386-413. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1993.tb01921.x>
- GOTTDIENER, M. (2005). *Merkezin Yeniden Kavranması: Alışveriş Merkezlerinin Toplumsal Göstergibilimsel Bir Çözümlemesi Postmodern Göstergeler: Maddi Kültür ve Postmodern Yaşam Biçimleri*. (Çev. Erdal Cengiz, Hakan Gür ve Arhan Nur, Yay). Ankara: İmge Kitabevi.
- GÜLSERİN, F. C. (2010). *Kamusal Alan Kavramının Değişiminin Büyükdere Aksı Üzerinden İncelenmesi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜLERSOY, Ç. (1980). *Story of the Grand Bazaar*. İstanbul: İstanbul Kitaplığı.
- HARDWICK, M. J. (2015). *Mall maker: Victor Gruen, architect of an American dream*. University of Philadelphia: Pennsylvania Press.
- HOBBSAWM, E. J. (1996). *The Age of Revolution, 1789-1848*. Vintage Books.
- <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=52&RecID=1288> (Erişim Tarihi: 09.06.2023).
- <https://core.ac.uk/download/pdf/230193502.pdf> (Erişim Tarihi: 9.06.2023).
- <https://docplayer.biz.tr/8051087-Tuketim-katedralleri-1-olarak-alisveris-merkezlerinin-toplumsal-gostergebilimi-forum-bornova-alisveris-merkezi-ornegi.html> (Erişim Tarihi: 8.06.2023).
- KARTAL, S., & TURCAN, Y. (2018). A Research on the Development of Shopping Buildings in Historical Process; Example of Çankırı. *Online Journal of Art and Design*, 6(4), s. 1-20. <http://www.adjournal.net/articles/64/641.pdf> (Erişim Tarihi: 8.06.2023).
- KÖROĞLU, B. A., ECERAL, T. Ö., UĞURLAR, A., (2009), The Story of a Jewellery Cluster in Istanbul Metropolitan Area: Grand Bazaar (Kapalıçarşı), *Gazi University Journal of Science*, 22 (4), s. 383-394. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/83062> (Erişim Tarihi: 8.06.2023).
- MADANIPOUR, A. (2007). Social Exclusion and Space. In R. LeGates & F. Stout (Eds.), *The City Reader* (4th ed., pp. 158-165). London: Routledge. ISBN: 9780415770842.
- MANSVELT, J. (2005). *Geographies of consumption*. London: SAGE Publications.
- MENDİLCİOĞLU, R., & GOUDARZI, S. (2019). A Sustainable Solution of Urban Revitalization: Transformations of Shopping Malls. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), s. 235-245. <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/1642/1211> (Erişim Tarihi: 8.06.2023).

- OKTAY, D. (2001). Kentsel Tasarımın Kuramsal Çerçevesine Güncel Bir Bakış: Kentlerimiz, Yaşam Kalitesi ve Sürdürülebilirlik. *Mimarlık Dergisi*, 302, s. 45-49. https://personel.omu.edu.tr/docs/ders_dokumanlari/1281_32923_1655.pdf (Erişim Tarihi: 08.06.2023).
- OKTAY, D. (2007). Kentsel Kimlik Ve Canlılık Bağlamında Meydanlar: Kuzey Kıbrıs'ta Bir Meydan'a Bakış. *Mimarlık Dergisi*, Issue 334, s. 29-34.
- OLDENBURG, R. (1997). Our vanishing third places. *Planning Commissioners Journal*, 25(4), s. 6-10. <https://plannersweb.com/wp-content/uploads/1997/01/184.pdf> (Erişim Tarihi: 16.10.2023)
- ÖZAYDIN G., FİRİDİN ÖZGÜR, E. (2009), Büyük Kentsel Projeler Olarak Alışveriş Merkezlerinin İstanbul Örneğinde Değerlendirilmesi, *Mimarlık Dergisi* 347 (Mayıs-Haziran), s. 84-88. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=361&RecID=2074> (Erişim Tarihi: 09.06.2023).
- ÖZORHON, G. & ÖZORHON, F. (2014). Investigation of the Change of the Shopping Mall's Space Organization in Istanbul. *Journal of Architecture and Urbanism*, 38(2), s. 120-129.
- PACIONE, M. (2009). *Urban Geography: A Global Perspective*. London: Routledge.
- PACKER, J. E. (1997). *The Forum of Trajan in Rome: A Study of the Monuments* (2 vols). Berkeley: University of California Press.
- PUTNAM, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster. <http://dx.doi.org/10.1145/358916.361990>.
- RITZER, G. (1999). *Enchanting a Disenchanted World. Continuity and Change in the Cathedrals of Consumption*. New York: SAGE Publications.
- SENNETT, R. (1990). *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities*. New York: Alfred A. Knopf.
- SORKIN, M. (1992). *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*. New York: Hill and Wang.
- STOREY, J. (2003). The social life of opera. *European, Journal of Cultural Studies*, 6(1), s. 5-35.
- ŞAN, M., HİRA, İ., & SARAÇOĞLU, A. (2017). Kentlerin Yeni Tüketim Mabetleri: Alışveriş Merkezleri. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 3(5), s. 149-169. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/300882> (Erişim Tarihi: 16.10.2023).
- ŞENTÜRK, Ü. (2012). Tüketim Toplumu Bağlamında Boş Zamanların Kurumsallaştırdığı Bir Mekân: Alışveriş Merkezleri (Avm). *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), s. 63-77. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/411256> (Erişim Tarihi: 09.06.2023).
- THOMPSON, E. P. (1966). *The Making of the English Working Class* (1st ed.). Vintage Books.
- TOSH, J. (2007). *A Man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*. Yale University Press.
- TUAN, Y. F. (1998). *Escapism*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

- TÜRK, Y. A., BAYRAM, Y., BAYRAM, Z. Y., & SAĞSÖZ, A. (2011). Trends in Retailing Through Globalization: The Case of Trabzon. *International Journal of Academic Research*, Vol 3. No. 3, s. 628-640. https://www.researchgate.net/profile/Yelda-Aydin-Turk/publication/329642959_Trends_in_Retailing_Through_Globalization_The_Case_of_Trabzon/links/5c135c92299bf139c7571cdc/Trends-in-Retailing-Through-Globalization-The-Case-of-Trabzon.pdf (Erişim Tarihi: 16.10.2023).
- ULUENGİN, Ö., & ULUENGİN, K. (2014). A Study On City Center Inspired Lifestyle Centers-Two Examples from Turkey: Forum Bornova and Forum Aydın. *In International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences and Arts Sgem 2014* (s. 493-500).
- UNDERHILL, P. (2005). *Alışveriş merkezleri: Nereye kadar* [(B. Argönül, Çev.)]. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- UZUN, F., GÜL, E., GÜL, A., UZUN, İ., & UZUN, Ö. F. (2017). Alışveriş Merkezlerinin (AVM) Mekânsal Kullanımlarının ve Kullanıcı Eğilim ve Beklentilerin İrdelenmesi; Isparta Kenti Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 2(1), s. 1-16. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/340712> (Erişim Tarihi: 9.06.2023).
- VAN EEDEN, J. (2005). *All the mall's a stage: The shopping mall as visual culture*. In A. du Preez & J. van Eeden (Eds.), *South African visual culture*. Pretoria: Van Schaik.
- VARMA, P. K. (1998). *The Great Indian Middle Class*. New Delhi: Penguin Books.
- VURAL, T., & YÜCEL, A. (2006). Çağımızın Yeni Kamusal Mekanları Olan Alışveriş Merkezlerine Eleştirel Bir Bakış. *İTÜDERGİSİ/a*, 5(2), s. 97-106.
- YAVUZÇEHRE, P. S., & ÇEZİK, U. K. (2015). Sümerbank'tan Sümerpark'a: Alışveriş Merkezine dönüşen kamusal alanlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), s. 23-53. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/210864>, (Erişim Tarihi: 9.06.2023).
- YIRTICI, H. (2005). *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. <https://bilgiyay.com/wp-content/uploads/2018/03/Cagdas-Kapitalizmin-Mekansal-Orgutlenmesi.pdf> (Erişim Tarihi: 16.10.2023)
- ZUCKER, P. (1959). *Town and Square from The Agora to The Village Green*. New York: Columbia University Press.
- ZUKIN, S. (1995). *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 13.09.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 08.10.2023

DOI: 10.30692/sisad.1359410

PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRME ALGISINDA RESONANT LİDERLİĞİN ETKİSİ: HAVAYOLU ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

*The Effect of Resonant Leadership on the Perception of Psychological Empowerment: A
Study on Airline Employees*

Hakan GÖKGÖZ

Öğr. Gör. Dr.

Kırklareli Üniversitesi

Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

ORCID ID: 0000-0003-4422-6813

hakan.gokgoz@klu.edu.tr

Atf/Citation: Hakan Gökğöz (2023), "Psikolojik Güçlendirme Algısında Resonant Liderliğin Etkisi: Havayolu Çalışanları Üzerine Bir Çalışma", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.537-548.

Öz: Sivil havacılık gibi rekabetin yoğun yaşandığı, çevresel ve teknolojik değişimlerin hızlı görüldüğü sektörlerde nitelikli çalışanları elde tutmak, örgütler açısından oldukça önemlidir. Çalışanların işteki başarısı ve örgüte olan katkısı, örgütün performans ve verimliliğine de katkı sağlamaktadır. Bu da örgüt açısından rekabet avantajı yaratmaktadır. Dolayısıyla çalışanların liderleri tarafından psikolojik olarak güçlendirilmeleri, çalışanların örgütsel katkısını arttıran bir unsurdur. Bu durum, çalışanların fikir ve eleştirilerini rahatlıkla söyleyebilmeleri, yaptıkları işle ilgili kontrol sahibi olmaları, özgür, bağımsız ve özerk davranabilmeleri ile mümkündür. Aynı zamanda baskıcı olmayan, çalışanların kararlara dahil eden ve çalışanlarına ilham veren resonant liderlik tarzı, çalışanların işlerini benimsemelerine yol açmaktadır. Bu çalışmada resonant liderliğin havayolu çalışanlarının psikolojik güçlendirme algısı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen veriler yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesi sonucuna göre resonant liderlik ile psikolojik güçlendirme arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Sonuç olarak araştırmaya dahil olan havayolu çalışanlarının bağlı buldukları yöneticilerinin resonant liderlik özelliklerinin, bu çalışanların psikolojik güçlendirme algılarında olumlu artışa yol açtığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Resonant Liderlik, Psikolojik Güçlendirme, Havayolu Çalışanları.

Abstract: It is very important for organizations to retain qualified employees in sectors such as civil aviation, where competition is intense and environmental and technological changes are rapid. Employees' success at work and their contribution to the organization also contribute to the performance and efficiency of the organization. This creates a competitive advantage for the organization. Therefore, psychological empowerment of employees by their leaders is a factor that increases employees' organizational contribution. This is possible if employees can easily express their ideas and criticisms, have control over the work they do, and act freely, independently and autonomously. At the same time, a resonant leadership style that is not oppressive, involves its employees in decisions and inspires its employees, leads employees to embrace their jobs. In this study, the effect of resonant leadership on airline

employees' perception of psychological empowerment was examined. The obtained data were tested with structural equation modelling. According to the results of structural equation modeling, it was seen that there was a positive and significant relationship between resonant leadership and psychological empowerment. As a result, it can be said that the resonant leadership characteristics of the managers of the airline employees included in the research led to a positive increase in the psychological empowerment perceptions of these employees.

Keywords: Resonant Leadership, Psychological Empowerment, Airline Employees.

GİRİŞ

Günümüzde, örgütlerin bulunduğu ortam sürekli değişim göstermektedir. Bu değişime uyum sağlamak için liderler, çalışanlarından örgütsel hedeflerin yerine getirilmesi yönünde performans beklemektedir. Örgütsel işleyiş için iyi planlanmış hedeflerle çalışanları uyumlu hale getirmek ve bundan faydalanmak liderlerin elindedir. Bu da, çalışanlara rehberlik etmek ile mümkündür. Bunun için örgütsel hedeflere ulaşmada en uygun faaliyetleri teşvik eden eylemler uygulanmalıdır. Dolayısıyla örgütün başarısı, liderlerin çevredeki sürekli değişimleri fark edip yorumlayabilmesi ve insan yeteneğinde yaratıcılığı, yenilikçiliği ve verimliliği arttırmasına olanak tanıyan stratejiler uygulayabilmesine bağlıdır (Chirinos, Godinez, Barbera ve Perez, 2022, s.37). Bir grup bireyin ortak bir hedefe ulaşmak için etkilendiği bir süreç olan liderlik, örgütlerde olumlu sonuçlar açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan çalışanlarıyla uyumlu liderler duygusal, sosyal, çevresel, kültürel ve finansal zekâlarını kullandıklarında çalışanlarının en iyi yönlerini ortaya çıkarabilirler, başkalarıyla ilişkileri güçlüdür ve güvene dayalıdır (Hassan ve Qureshi, 2019, s.239). Liderler, buldukları örgütü başarılı kılmada, ortak vizyon ve misyonu tüm çalışanlarına benimsetmede temel faktör olarak düşünülmektedir (Judeh, Al-Ghasawneh, Al-Zu'bi ve Ngah, 2022, s.153).

Genel olarak liderlik, bir grup insanı hedeflere ulaşmaya yönlendirme yöntemi olarak açıklanmaktadır. Ancak liderlik teorisi de dünyamızın hızlı değişiminden etkilenmektedir. Özellikle küreselleşen bir dönemde, liderlerin değişmesi ve eskisinden farklı bakış açılarına sahip olması kaçınılmazdır. Çevresel değişimin örgütlerin her kademesinde derinden hissedildiği, bilgi ve insan kaynaklarının verimli ve etkili kullanımının stratejik olduğu bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında, örgütler için çalışanlarının bilgi, beceri ve yeteneklerinden faydalanmanın kritik olması nedeniyle liderler ve çalışanları arasındaki ilişki önemli hale gelmektedir. Bu bakımdan yeni bir liderlik stratejisi olarak resonant liderlik, farkındalık, umut, şefkat ve ahenk gibi özellikleri taşımaktadır (Faeq, Ziad ve Hassan, 2022, s.266). Ayrıca, bu liderlik davranışlarına sahip çalışanları işe almak ve elde tutmak, örgütün profesyonel çalışmalara değer vermesi ve desteklemesi için önemli bir stratejidir (Reynolds vd., 2022, s.3).

Çalışanlarda psikolojik güçlenmeyi sağlamak ve arttırmak, örgütler açısından önemlidir. Liderler, açık politikalar ve uygulamalar kullanarak, psikolojik güçlendirmeyi olumlu yönde etkileyen en önemli faktörler arasındadır. Liderler ve çalışanlar arasındaki pozitif ilişki ve daha az hiyerarşik yapı, çalışanların liderleri tarafından teşvik edildiğini, desteklendiğini ve değer verildiğini hissetmelerine yol açmaktadır. Bu da olumlu bir çalışma ortamı yaratarak çalışanların refahına fayda sağlayarak bireysel ve örgütsel performansı arttırmaktadır (Alajhar ve Basahal, 2023, s.104). Bu hedefe ulaşmanın en belirgin ve dikkate değer araçlarından biri psikolojik güçlendirmedir. Çalışanların psikolojik olarak güçlendirilmesi, onların tam potansiyellerine ulaşmalarına yardımcı olmaktadır (Alghamdi ve Badawi, 2023, s.3). Dolayısıyla bireysel verimlilik ve performanstaki artış, örgütsel verim ve performansta da artış yaratacaktır. Çalışanların psikolojik olarak kendilerini güçlü hissetmeleri, örgütteki resonant liderlerin varlığı ile mümkün olabilir. Çalışanlarına ilham veren, destek olan, koçluk yaparak yol gösteren, önemli kararlara çalışanlarını da dahil eden özelliklerine sahip liderler, çalışanların

psikolojik güçlenmelerine olumlu katkı ve fayda sağlarken, örgütsel rekabet avantajı da elde etmeye yardımcı olacaktır.

Havacılık sektörünün sürekli değişken ve dinamik bir yapıya sahip olması, hem nitelikli liderlerin hem de psikolojik olarak güçlendirilmiş çalışanların birlikte uyum içinde çalışmasını gerekli kılmaktadır. Artan uçuş ve yolcu sayıları, havacılıkla ilgili faaliyetlerdeki zaman kısıtının varlığı, liderlere olduğu kadar çalışanlara da sorumluluk yüklemektedir. Bu araştırmada havayolu çalışanlarının psikolojik güçlendirme algıları ile yöneticilerinin resonant liderlik özellikleri ele alınmıştır. Havacılık sektörünün küresel boyutlarda olması, havayolu işletmelerini artan rekabet ile karşı karşıya bırakmaktadır. Havayolu işletmeleri arasındaki yoğun rekabet ile mücadele edebilmek için hem resonant liderlerin varlığına hem de çalışanlarının psikolojik olarak güçlenmelerine bağlıdır. Liderlerin etkin yönetimi ile çalışanların psikolojik güçlendirilmesi, örgütsel performansla olumlu yansıyor, diğer havayolu işletmeleri karşısında rekabet avantajı yaratabilmektedir.

1. Resonant Liderlik Kavramı

Resonant kelimesi insan bağlamına uygulanan sesin senkronize titreşimi teriminden türetilmiştir, dolayısıyla resonant liderin duygusal unsurlarla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yani resonant lider, örgütün tüm alanlarına odaklanarak tüm çalışanların eylemleri hakkında bilgi sahibi olur, çalışma ekibini doğrudan etkiler ve onları her zaman motive etmeye, dinlemeye ve etkileşime girmeye hazırdır. Açık ve ulaşılabilir hedeflerin sunumunda iyimserliği merkeze alan, çalışanlar için büyüme ve gelişme fırsatları yaratan, kişisel hedeflerini, örgütle özdeşleşmiş hissedilen ve aidiyet duygusunu koruyan ve örgütün hedefleriyle paylaşmaya teşvik eden, olumlu çalışma ortamı sağlayarak, sağlıklı bir örgütsel yapının pekiştirilmesini sağlayan ve etkileyen bir sürece öncülük eden liderdir (Chirinos vd., 2022, s.39).

Nispeten yeni ortaya çıkan bir liderlik olan resonant liderler, kendilerinin ve çalışanlarının duygularını kontrol ederek onlara karşı sempati duymakta ve yüksek düzeyde performans elde etmeleri için onlara ilham vermektedirler. Başkalarıyla uyum içinde düşünmekte, hissetmekte ve aynı şekilde hedeflerine yönelmektedirler. Çevrelerindeki insanlarla duygusal olarak uyum içindedirler. Bu liderlik tarzı, insanları fiziksel, duygusal, bilişsel ve davranışsal olarak teşvik etmek için çalışanların duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını vurgulaması bakımından diğer liderlik tarzlarından farklıdır. Çünkü bu liderler, birlikte çalıştıkları insanlarla iyi bir bağ kurarak, onların birlikte uyum içinde çalışmalarına ve ne yapmaları ve bunu neden yapmaları gerektiğine ilişkin düşünce ve duygularını paylaşmalarına olanak tanımaktadır. Çalışanların duygularına hitap ederek ve onları ellerinden gelen en iyisini yapmaya teşvik etmek için umut ve cesaret vermektedirler (Faeq vd., 2022, s.264-265).

Resonant liderlik, çalışanlarına ilham veren ve her koşulda ellerinden gelen en iyisini ortaya çıkarmak için olumlu duygulardan yararlanmayı içeren bir liderlik türüdür ve resonant liderliğin çeşitli unsurları bulunmaktadır (Alhilawy, Aljanabi ve Bareas, 2020, s.14767):

- *Akıl*: Bilgeliği, zekâyı ve bağımsızlığı ifade etmektedir.
- *Ruh*: Gerçeği, yaratıcılığı ve vizyonu farkındalığını yaymak için çalışmaktadır.
- *Tutku*: Kendini kanıtlamak, güçlü ilişkiler kurmak ve çalışanlar arasında iyilik ruhunu yaymak için çalışmaktadır.
- *Katılım*: Sorumluluk gücünün artırılması ve işin doğru yönetilmesi için gerekmektedir.
- *Kişisel farkındalık*: Örgütte ilerleme için güçlü ve zayıf yönleri bilmek önemlidir.
- *Özgünlük*: Liderler ve çalışanlar arasındaki iletişimi temsil etmekte ve insani tarafı göstermektedir.
- *Empati*: Çalışanların duyguları ve kaygıları konusunda yeterli farkındalığın bulunması ve gerektiğinde onlara yardım edilmesini ifade etmektedir.

- *İlişki*: Ekip çalışması yaratmak, bağlantılar kurmak ve diğerleri üzerinde olumlu etki sağlamak anlamına gelmektedir.
- *Sosyal farkındalık*: Başkalarıyla ilişki kurarak doğru zamanda doğru işleri yapmak ve örgütsel ihtiyaçların nasıl organize edileceğini ve karşılanabileceğini fark etmektir.

Resonant liderler, çalışanlarının duygularına, düşünce ve davranışlarına rehberlik ederek onları örgütsel hedeflere ulaşmada duygularını kullanmaya teşvik etmekte çalışanlarının olumlu veya olumsuz tüm duygu, düşünce ve fikirlerini dinlemeye, ilgilenmeye ve empati kurmaya hazırdırlar (Judeh vd., 2022, s.154). Bu tür bir lider, değişen ortama uygun, vizyoner, koçluk yapan, yakın ve demokratik yaklaşımların bir karışımını sergilemektedir. Bununla birlikte, umut, farkındalık ve şefkat geliştirerek canlı bir örgütsel iklim yaratmaktadır. Özellikle kriz zamanlarında bir umut ışığı göstererek çalışanlarına ilham verme becerisine sahiptirler (Gaan ve Shin, 2022, s.2-3). Bu da özellikle ekip temelli çalışma kültürlerinde tüm çalışanlar için potansiyel bir katılım kaynağı haline gelmektedir. Çünkü liderler, çalışanlarının öz imajını oluşturarak umut ve iyimserlik sağlayabilirler. Böylece lider-üye etkileşimi ile ekipte uyum sağlayan ve ortaya çıkaran davranışlar yaratılmaktadır (Gaan, Malik ve Dagar, 2023, s.3). Ayrıca bu liderler, çalışanlarıyla duygusal bağlara dayalı olumlu ilişkiler kurmakta, onların enerjilerini ve örgütün diğer finansal, entelektüel, çevresel ve sosyal sermayelerini örgütsel hedeflere ulaşmak için harekete geçirmektedirler (Dabral, Arijit ve Purohit, 2022, s.124).

2. Psikolojik Güçlendirme Tanımı ve Kapsamı

Güçlendirme, kendi kaderlerini belirleyen ve topluluğun bir parçası olan insanlara duyulan güce olan inancı ifade etmektedir. Dolayısıyla güçlendirme, bir tür içsel motivasyon olarak belirtilmektedir. Psikolojik anlamda güçlendirme, çalışanların örgütteki aktif rolünü yansıtan, çalışanların davranış ve performanslarını harekete geçiren içsel motive edici bir faktör olarak belirtilmektedir. Psikolojik güçlendirme, çalışanların kontrole sahip olduğu, ihtiyaçlarını karşıladığı ve kendi kararlarını verdiği kültürel, sosyal veya psikolojik bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır (Jacome ve Chion, 2022, s.3299).

Psikolojik güçlendirme, örgütsel psikoloji, yönetim teorisi ve insan kaynakları gelişiminde gelişen önemli bir kavramdır (Sharma ve Kohli, 2022, s.41) ve çalışanların çalışma ortamları üzerindeki kontrol algıları ve işleriyle ilgili değer ve inançlar ile liderlerinin değerleri ve inançları arasındaki uyumu ifade etmektedir (Jason ve Antonio, 2021, s.151). Psikolojik güçlendirme, bir örgütün performansını artırmak için daha fazla sorumluluk hissetmek ve daha fazla hesap verebilir olmak anlamına gelmektedir (Norouzi vd., 2023, s.173). Psikolojik güçlendirme, çalışanın kişiliği ile çalışma ortamı arasındaki etkileşimle başlayan bir süreci ifade etmektedir (Rahmatika, Ma'arif ve Kholifah, 2022, s.422).

Çalışanların, işlerinin kontrolünün kendilerinde olduğuna dair algılarına odaklanan psikolojik güçlendirme kavramı, temelde bireylerin işlerini kendi başlarına yapabileceklerine inanmalarını ifade etse de bunun motivasyonel süreçler açısından mümkün olduğu bilinmektedir. Çünkü psikolojik güçlendirme, dinamik bir durum veya işe yönelik aktif bir yönelim olarak tanımlanmakta ve aşağıdaki bilişsel unsurlar sayesinde bu durum veya yönelim yakalanabilmektedir (Andersson, Eriksson ve Müllern, 2022, s.4):

- *Anlamlılık*: Çalışanların yönetimsel iş faaliyetleri ile kendi inançları arasındaki uyumun düzeyi,
- *Yeterlilik*: Çalışanların yönetimsel iş faaliyetlerini başarılı bir şekilde yerine getirme yeteneklerine olan inançları,
- *Özerklik*: Çalışanların kendi eylemlerinin başlatılması veya düzenlenmesine ilişkin özerklik veya kontrol duygusunun ne ölçüde adlandırılacağı,
- *Etki*: Çalışanların yönetimsel çalışmalarla bir fark yaratabileceklerine ve örgütsel sonuçları etkileyebileceklerine olan inançlarını ifade etmektedir.

Birlikte ele alındığında, bu dört bilişsel unsur, psikolojik güçlenme açısından gerekli görülmektedir (Drazic, Schermuly ve Büsch, 2023, s.2). Psikolojik güçlendirme, özünde, çalışanın işini etkili bir şekilde yerine getirme yeterliliğine, eylemleri başlatma ve düzenleme özzerkliğine, çevre üzerinde etki yaratma becerisine ve sorumluluk duygusuna ilişkin algısına odaklanan motivasyonel bir kavram olarak kabul edilmektedir. Psikolojik güçlendirme aslında çalışanların çalışma yöntemleri, prosedürleri ve çabaları konusunda bağımsız olarak karar vermelerine izin verilen bir kontrol duygusunu içermektedir. Kontrol duygusuna sahip çalışanlar, zorlu durumlarda özellikle faydalı olan bilişsel, duygusal ve motivasyonel kaynaklarla donatılmıştır. Toplu olarak bu dört bilişsel unsur, çalışanlardaki psikolojik güçlendirmenin bir göstergesi olarak işlev görmektedir (Alajhar ve Basahal, 2023, s.103-104). Bu bilişsel unsurlar bir araya gelerek kapsamlı bir psikolojik güçlendirme yapısı oluşturmaktadır. Herhangi bir unsurun yokluğu, genel psikolojik güçlendirme algısını azaltsa bile ortadan kaldırmamakta (Sharma ve Kohli, 2022, s.43), sadece güçlendirme deneyimini biraz sınırlandırmaktadır. (Serrenho, Santos, Dionisio ve Silva, 2021, s.51). Dolayısıyla psikolojik güçlendirme bu bilişsel unsurların birleşimi olarak ifade edilmektedir (Moubarak, Afthanorhan ve Alrasheedi, 2022, s.3).

Psikolojik güçlendirme, bir mesleğin veya işin değerine ilişkin bir anlayış olarak yorumlanmakta ve bu aynı zamanda çalışanın örgütteki görevlerinin gereklerini yerine getirebilme yeteneğine inandıran içsel bir dürtü nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Psikolojik güçlendirme, özgüven yaratan, içsel bir motivasyon haline gelen, çalışanın ilgili davranışlarının yaratılmasıyla sonuçlanan ve örgütteki görevlere katılmaya istek ve cesaretlendirme sağlamaktadır (Hirmawan, Pardiman, Aswinaryanto ve Supriyanto, 2023, s.41).

3. Araştırmanın Yöntemi ve Bulgular

Bu çalışmanın amacı, havayolu çalışanlarının yöneticilerinin resonant liderlik özellikler sergilemelerinin, çalışanlarda algılanan psikolojik güçlendirme üzerindeki varlığının ve etkisinin araştırılmasıdır. Bu kapsamda araştırmanın bağımsız değişkeni resonant liderlik ve bağımlı değişkeni psikolojik güçlendirme olarak belirlenmiştir. Araştırma için Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 24.04.2023 tarih ve E-35523585-302.99-83801 sayılı etik kurul izni alınmıştır.

Araştırmada kullanılan veriler, yüzyüze anket uygulaması ile elde edilmiş olup, beşli likert ölçeğine göre hazırlanan, Spreitzer (1995) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması, geçerliliği ve güvenilirliği Sürgevil, Tolay ve Topoyan (2013) tarafından yapıp test edilen "psikolojik güçlendirme ölçeği" ile Estabrooks vd. (2009) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması, geçerliliği ve güvenilirliği Sürücü ve Yıkılmaz (2021) tarafından yapıp test edilen "resonant liderlik ölçeği" kullanılmıştır. Bu bağlamda hazırlanan soru formu, 2023 yılı mayıs ve haziran aylarında havayolu çalışanlarına uygulanmış ve geri dönüş sağlanan 211 veri üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Örneklem büyüklüğü belirlemede kriter olarak Kline (1994) örneklem büyüklüğünün ifade sayısının 10 katı kadar olmasının yeterli olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan çalışmada kullanılan iki ölçekte toplam 18 ifade bulunmaktadır. Çalışma kapsamında elde edilen veri sayısının ise 211 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ifade sayısının 10 katından (180) daha fazla veri elde edilerek çalışma için gerekli örneklem büyüklüğü sağlanmıştır. Elde edilen verilere SPSS istatistik programı ile güvenilirlik analizi, örneklem yeterlilik testleri, korelasyon analizi ve LISREL yapısal eşitlik programı ile yapısal eşitlik modellemesi yapılmıştır.

Tablo 1. Güvenirlik Analizi Sonuçları

	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha
Resonant Liderlik Ölçeği	6	0,879
Psikolojik Güçlendirme Ölçeği	12	0,882
Formun Tamamı	18	0,901

Yapılan güvenilirlik analizi sonuçlarına göre hem resonant liderlik ölçeğinin hem de psikolojik güçlendirme ölçeğinin güvenilir düzeyde değerlere sahip olduğu görülmektedir (Lorcu, 2015, s.208).

Tablo 2. Örneklem Yeterlilik ve Bartlett's Küresellik Testi Sonuçları

	Resonant Liderlik	Psikolojik Güçlendirme
KMO değeri	0,848	0,866
Ki-Kare değeri	673,760	1,135
Serbestlik Derecesi	15	66
Anlamlılık	0,000	0,000
Açıklanan Toplam Varyans	% 63,218	% 71,15

KMO örneklem yeterlilik testi sonuçlarında, kullanılan iki ölçeğe göre de örneklemin yeterli düzeyde olduğu görülmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2016, s.207). Resonant liderlik ölçeğinin toplam varyansın % 63,218'ini ve psikolojik güçlendirme ölçeğinin de toplam varyansın % 71,15'ini açıkladığı bulunmuştur. Yapılan faktör analizi sonuçlarına göre resonant liderlik ölçeğinin 6 ifadeden oluşan tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu, psikolojik güçlendirme ölçeğinin ise 4 faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Ortaya çıkan faktörler, kullanılan ölçeğin orijinal haline uygun şekilde "1., 2. ve 3. ifadeler *Anlamlılık*, 4., 5. ve 6. ifadeler *Yeterlilik*, 7., 8. ve 9. ifadeler *Özerklik* ve 10., 11. ve 12. ifadeler ise *Etki*" olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

	Anlamlılık	Yeterlilik	Özerklik	Etki
Resonant Liderlik	0,558**	0,387**	0,204**	0,367**

** 0.01 seviyesinde anlamlı

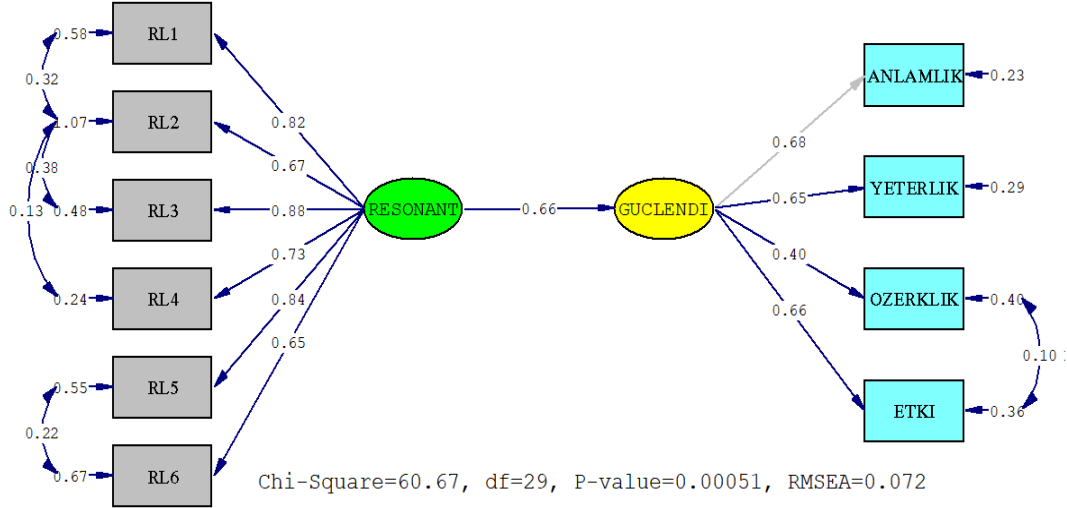
Korelasyon analizi sonuçlarına göre araştırmannın bağımsız değişkeni olan resonant liderlik ile psikolojik güçlendirmenin alt boyutları olan Anlamlılık, Yeterlilik ve Etki değişkenleri arasında orta düzeyde bir ilişki, Özerklik değişkeni arasında ise zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir (Çokluk vd., 2016, s.52).

Tablo 4. Yapısal Modelin Uyum İndeksleri Sonuçları

Uyum İndeksi	Sonuç	Uyum İndeksi	Sonuç	Uyum İndeksi	Sonuç
Ki-Kare	60.67	Serbestlik Derecesi	29	χ^2/df	2.09
RMSEA	0.072	RMR	0.053	SRMR	0.055

CFI	0.98	IFI	0.98	RFI	0.95
NFI	0.97	NNFI	0.97	PNFI	0.62
GFI	0.95	AGFI	0.90	PGFI	0.50

Yapısal modelin uyum indeksleri sonuçlarına göre elde edilen değerlerin referans aralıklarında oldukları görülmektedir (İlhan ve Çetin, 2014, s.31).

Şekil 1. Yapısal Eşitlik Modeli

Yapısal eşitlik sonucuna göre resonant liderlik ile psikolojik güçlendirme arasındaki yol katsayısı 0.66 olarak bulunmuştur. Ayrıca resonant liderlik değişkeni, psikolojik güçlendirme değişkeninin % 42'lik kısmını açıklamaktadır ($R^2=0.42$). Bununla birlikte modelin t-değerinin 2.576 değeri üzerinde olması (t-değeri=8.33), modelin 0.01 düzeyinde anlamlı olduğu göstermektedir (Çelik ve Yılmaz, 2016, s.150). Ortaya çıkan yapısal eşitlik modelinin sonucu şu şekilde formüle edilmektedir:

$$\text{Psikolojik Güçlendirme} = \text{Resonant Liderlik} \times 0.66$$

Bu ifadeye göre araştırmaya konu olan resonant liderlik değişkenindeki 1 puanlık artış, psikolojik güçlendirme değişkeninde 0.66 puanlık artış yaratmaktadır. Sonuç olarak araştırmaya dahil olan havayolu çalışanlarının bağlı oldukları yöneticilerinin resonant liderlik özelliklerinin, bu çalışanların psikolojik güçlendirme algılarında artışa yol açtığı ifade edilebilir.

SONUÇ

Artan rekabet, örgütler için, örgütün vizyon ve misyonunu yerine getirme bağlamında güçlü bir liderlik tarzı gerektiren stratejik bir zorunluluk haline gelmektedir (Alhilawy vd., 2020, s.14766). Liderlik, son yıllarda örgütlerde önemli bir konu haline gelen ahlaki davranışları da içine alan bir konudur ve bu bakımdan resonant liderlik çalışanlar, üzerinde baskı kurmak yerine, ortak bir amaca ulaşmak için çalışanları ikna etme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Zamani ve Khorasgani, 2018, s.12-13). Resonant liderler çalışanları arasında pozitifliği tetikleyerek, kişisel ve örgütsel hedeflerin başarılmasına yol açmaktadır. Çünkü çalışanlar liderlerini gözlemlemekte, örnek almakta ve buna göre hareket etmektedirler. Bu liderlerin duygusal yeterlilikleri yüksek olduğundan çalışanları arasında empati geliştirmekte; dahası, iş yerindeki zor durumlarla kolaylıkla başa çıkma ve sosyalleşme yetenekleri nedeniyle,

çalışanlarıyla güçlü sosyal bağlar kurabilmekte ve bu da sosyal bağları güçlendirmektedir (Ali ve Kashif, 2020, s.802).

Modern yönetim uygulamaları, çalışanları psikolojik düzeyde güçlendirmeyi amaçlayan örgütsel bir bağlam yaratmaktadır. Bu da çalışanları daha güçlü ve daha bağımsız hale getirmeyi amaçlamaktadır. Sonuç olarak örgütsel düzeyde güçlendirici çalışma koşulları yaratmak, psikolojik güçlendirmeye katkıda bulunan, olumlu iş davranışları ve tutumlarına yol açan önemli bir örgütsel strateji olarak kabul edilmektedir. Psikolojik olarak güçlendirilmiş çalışanlar, yaptıkları iş üzerinde kontrol sahibi oldukları duygusuyla işlerini yürüttüğünden hem verimlilikleri hem de eylemlerinin etkinliği artmaktadır (Orlowska ve Laguna, 2023, s.2).

Bu araştırmada, yöneticilerinin resonant liderlik özellikler sergilemelerinin, havayolu çalışanlarında algılanan psikolojik güçlendirme üzerindeki varlığı ve etkisi incelenmiştir. Araştırmanın bağımsız değişkeni resonant liderlik ve bağımlı değişkeni psikolojik güçlendirmedir. Havayolu çalışanlarından elde edilen verilere göre, araştırmada kullanılan iki ölçekte güvenilir düzeyde değerlere sahip olduğu ve örneklemin de yeterli düzeyde olduğu görülmektedir. Faktör analizine göre resonant liderlik tek faktörlü bir yapıya sahipken, psikolojik güçlendirmenin dört faktörlü (anlamlılık, yeterlilik, özerklik ve etki) bir yapıya sahip olduğu bulunmuştur.

Yapısal eşitlik modellemesi sonucuna göre resonant liderlik ile psikolojik güçlendirme arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İki değişken arasındaki yol katsayısı 0.66 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre resonant liderlik değişkenindeki 1 puanlık artış, psikolojik güçlendirme değişkeninde 0.66 puanlık artış yaratmaktadır. Dolayısıyla araştırmaya katılan havayolu çalışanlarının bağlı buldukları yöneticilerinin resonant liderlik özelliklerinin, bu çalışanların psikolojik güçlendirme algılarında olumlu artışa yol açtığı söylenebilir.

Judeh ve arkadaşlarının (2022) resonant liderlik ve psikolojik güçlendirme ile yaptıkları çalışma da bu sonucu destekler niteliktedir. Çalışmalarında resonant liderlerle çalışan ve etkili bir şekilde yetkilendirilen çalışanlarda yüksek düzeyde psikolojik güçlendirme algısının oluştuğunu, yöneticilerinin resonant liderlik davranışları sergilediklerinde çalışanların görevlerini yerine getirmek için gereken bilgiye daha etkin erişebildiklerini, böyle liderlerin duygusal zeka sergileyerek çalışanların duygularıyla tutarlı olduklarını, şefkate ve güvene dayalı ilişkiler yaratmak için duygularını etkili bir şekilde ifade ettiklerini ve bu sayede çalışanların görevlerini etkili bir şekilde tamamlamaya teşvik eden coşkulu bir çalışma ortamının teşvik edildiğini belirtmektedirler.

Yöneticiler açısından, stresli durumları sakin şekilde ele alması, aktif olarak çalışanlarının performansına mentorluk ve koçluk yapması, ortaya çıkan çatışmaları etkin bir şekilde çözebilmesi, çalışanlarını paylaşılan bir vizyon doğrultusunda yönlendirmesi, başarısızlıklardan ders çıkarıp başarıya odaklanması, çalışanlarının işlerinde önemli kararlar almalarında özgür olmalarına izin vermesi gibi konular resonant liderliği pekiştirmektedir.

Çalışanlar açısından ise, yaptığı işi önemli bulması, görevini yerine getirirken yaptığı faaliyetleri ve yaptığı işi anlamlı bulması, işini yaparken yeteneklerine güvenmesi, işiyle ilgili faaliyetleri gerçekleştirecek kapasiteye sahip olduğuna inanması, işi için gerekli olan becerilere sahip olduğunu hissetmesi, işini nasıl yapacağını belirlerken özerk hissetmesi ve kendisinin karar verebilmesi, işini bağımsız ve özgür yapabilmek için fırsatının olması, görev yaptığı birimdeki olaylar üzerinde kontrol sahibi olduğunu hissetmesi gibi unsurlar psikolojik güçlendirmede artışa yol açmaktadır.

Kanbur (2017) havacılık sektöründe yaptığı çalışmada psikolojik güçlendirme algısı yüksek çalışanların örgüt ile uyumu yakalayıp kendilerini örgütün bir parçası gibi gördüklerini, bu sonucun da hem örgüt hem de çalışan için “kazan-kazan” durumu olduğunu belirtmektedir. Çalışanların örgütleri tarafından psikolojik olarak güçlendirilmelerinin, örgütlerine olan

bağlılıklarını pekiştirdiğini ve dolayısıyla psikolojik güçlendirme algıları yüksek olan çalışanların örgütleri ile uyum düzeylerinin de yüksek olduğunu ifade etmektedir. Tahir ve Wakeel (2018), havayolu çalışanlarındaki psikolojik güçlendirme algısının yüksek performanslı çalışma sistemi sağlayan ücretlendirme ve çalışanların proaktif davranışları sayesinde arttığını ifade etmektedirler. Kanbur (2018) havacılık sektöründe psikolojik olarak güçlendiğini algılayan çalışanların işini daha etkin ve verimli bir şekilde yaptığını ve bu durum iş performansına olumlu yansıdığını belirtmektedir. Çalışanların yaptıkları işin başarılması konusunda motive edilmesi, değer verilmesi, özerklik duygularının artırılması ve psikolojik olarak güvenliklerinin sağlanmasının, çalışanların psikolojik güçlendirme algılarını arttırdığını ifade etmektedir.

Bu çalışmada resonant liderlik ile psikolojik güçlendirme değişkenleri ele alınmış ve çalışmanın örneklemini havayolu çalışanları ile sınırlı kalınarak bu sonuçlar elde edilmiştir. Başka zaman diliminde ve başka sektörlerdeki çalışanlara yapılan araştırmalar farklı sonuçlar verebilir. Ancak hem resonant liderlik hem de psikolojik güçlendirme değişkenleri örgütler ve çalışanlar açısından performans artışı ve rekabet avantajı açısından olumlu kavramlar olarak yerini almaktadır.

KAYNAKÇA

- ALAJHAR, N.A. & BASAHAL, A.S. (2023). How Psychological Empowerment Affects Work-Related Outcomes: The Case of Customer Service Representatives. *International Journal of Management (IJM)*, 14(4), s. 102-120. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/EYJXT>
- ALGHAMDI, A.A.H. & BADAWI, N.S. (2023). Intrapreneurship at the Individual-Level: Does Psychological Empowerment Matter?. *International Journal of Professional Business Review*, 8(5), s. 1-16. <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i5.1672>
- ALHILAWY, A.H.O., ALJANABI, A.A.A. & BAREAS, A.K. (2020). Resonant Leadership and its Impact on Strategic Supremacy. *Transylvanian Review*, 27(47), s. 14765-14770. <https://www.researchgate.net/publication/341444522>
- ALI, R. & KASHIF, M. (2020). The Role of Resonant Leadership, Workplace Friendship and Serving Culture in Predicting Organizational Commitment: The Mediating Role of Compassion at Work. *Revista Brasileira de Gestao de Negocios*, 22(4), s. 799-819. <https://doi.org/10.7819/rbgn.v22i4.4085>
- ANDERSSON, T., ERIKSSON, N. & MÜLLERN, T. (2022). Clinicians' Psychological Empowerment to Engage in Management as Part of Their Daily Work. *Journal of Health Organization and Management*, 1477(7266), s. 1-16. <https://doi.org/10.1108/JHOM-08-2021-0300>
- CHIRINOS, A.Y.V., GODINEZ, L.R., BARBERA, A.N. & PEREZ, P.C.M. (2022). Consolidation of Sustainable and Healthy Entrepreneurship Based on Resonant Leadership and Labor Performance. *Revista de Ciencias Sociales (RCS)*, 28(4), s. 36-52. <https://www.researchgate.net/publication/369584878>
- ÇELİK, H.E. ve YILMAZ, V. (2016). *LISREL 9.1 ile Yapısal Eşitlik Modellemesi*. 3. Baskı, Ankara: Am.
- ÇOKLUK, Ö., ŞEKERCİOĞLU, G. ve BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*. 4. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.

- DABRAL, V., ARIJIT, K. & PUROHIT, H.C. (2022). The Role of Resonant Leadership in Predicting Turnover Intentions and Mediating Role of Job Satisfaction: Evidence from International Logistics Industry in India. *Korea Review of International Studies*, 15(8), s. 122-146. <https://www.researchgate.net/publication/367561139>
- DRAZIC, I., SCHERMULY, C.C. & BÜSCH, V. (2023). Empowered to Stay Active: Psychological Empowerment, Retirement Timing, and Later Life Work. *Journal of Adult Development*, s. 1-19. <https://doi.org/10.1007/s10804-023-09453-8>
- ESTABROOKS, C.A., SQUIRES, J.E., CUMMINGS, G.G., BIRSELL, J.M. & NORTON, P.G. (2009). Development and Assessment of the Alberta Context Tool. *BMC Health Services Research*, 9(1), s. 1-12. <https://doi.org/10.1186/1472-6963-9-234>
- FAEQ, D.K., ZYAD, K. & HASSAN, R. (2022). Impact of Resonant Leadership in Reducing Workplace Bullying: A Case from Sulaymaniyah Chamber of Commerce & Industry. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 11(6), s. 264-276. <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v11i6.1943>
- GAAN, N. & SHIN, Y. (2022). Multilevel Analysis of Resonant Leadership and Subordinate's Work Performance during Covid-19: A Study of the Indian Software Industry. *Current Psychology*, s. 1-16. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-02746-3>
- GAAN, N., MALIK, S. & DAGAR, V. (2023). Cross-Level Effect of Resonant Leadership on Remote Engagement: A Moderated Mediation Analysis in the Unprecedented Covid-19 Crisis. *European Management Journal*, s. 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2023.01.004>
- HASSAN, M. & QURESHI, A. (2019). Resonant Leadership at Workplace: How Emotional Intelligence Impacts Employees' Attitudes - A Cross-Sectional Study. *Pakistan Business Review*, 21(2), s. 237-251. <https://www.researchgate.net/publication/338623955>
- HIRMAWAN, A.P., PARDIMAN, P., ASWINARYANTO, M.R. & SUPRIYANTO, M.A. (2023). Psychological Empowerment, its Effect on Employee Creativity through Intrinsic Motivation. *Iqtishoduna*, 19(1), s. 39-52. <http://ejournal.uin-malang.ac.id/index.php/ekonomi>
- İLHAN, M. ve ÇETİN, B. (2014). LISREL ve AMOS Programları Kullanılarak Gerçekleştirilen Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Analizlerine İlişkin Sonuçların Karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2), s. 26-42. <https://doi.org/10.21031/epod.31126>
- JACOME, I. & CHION, S. (2022). Psychological Empowerment and Job Stress in Higher Education Institutions in Ecuador. *Psychology Research and Behavior Management*, 15, s. 3297-3312. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S381342>
- JASON, J. & ANTONIO, F. (2021). Antecedents of Psychological Empowerment and the Impact on Nurses Burnout. *Jurnal Keperawatan Padjadjaran*, 9(2), s. 148-158. <https://doi.org/10.24198/jkp.v9i2.1674>
- JUDEH, M., AL-GHASAWNEH, J., AL-ZU'BI, H. & NGAH, A.H. (2022). Linking Resonant Leadership, Psychological Ownership, and Organizational Commitment: The Mediating Role of Employee Empowerment. *Problems and Perspectives in Management*, 20(1), s. 153-163. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(1\).2022.14](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(1).2022.14)
- KANBUR, E. (2017). Psikolojik Güçlendirme ve Örgütsel Özdeşleşme Arasında Birey-Örgüt Uyumunun Aracı Rolü. *International Journal of Social and Educational Sciences*, 4(7), s. 63-82. <http://dx.doi.org/10.20860/ijoses.315710>

- KANBUR, E. (2018). Havacılık Sektöründe Psikolojik Güçlendirme, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(1), s. 147-162. <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeb.2018137578>
- KLINE, P. (1994). *An Easy Guide To Factor Analysis*. New York: Routledge.
- LORCU, F. (2015). *Örneklerle Veri Analizi- SPSS Uygulamalı*. Ankara: Detay.
- MOUBARAK, H.F.A., AFTHANORHAN, A. & ALRASHEEDI, E.S.N. (2022). Multicultural Psychological Empowerment Scale for Saudi Women. *Frontiers in Psychology*, 12(768616), s. 1-13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.768616>
- NOROUZI, A., ZAZOLY, A.Z., SOHRABI, Z., RAMEZANI, G., POURBAIRAMIAN, G., KESHAVARZI, M.H. & ALIZADEH, S. (2023). Comparison of the Effect of Teaching Methods of Flipped Class and TBL in Enhancing Psychological Empowerment. *Journal of Advances in Medical Education & Professionalism*, 11(3), s. 172-178. <https://doi.org/10.30476/JAMP.2023.95631.1652>
- ORLOWSKA, A. & LAGUNA, M. (2023). Structural and Psychological Empowerment in Explaining Job Satisfaction and Burnout in Nurses: A Two-Level Investigation. *Journal of Nursing Management*, 9958842, s. 1-11. <https://doi.org/10.1155/2023/9958842>
- RAHMATIKA, A.N., MA'ARIF, S. & KHOLIFAH, S. (2022). The Effect of Spiritual Leadership and Psychological Empowerment on Employee Performance. *Nidhomul Haq: Jurnal Manajemen Pendidikan Islam*, 7(3), s. 421-435. <https://doi.org/10.31538/ndh.v7i3.2678>
- REYNOLDS, P.O.F., DIAS, B.M., FLORES, C.A.S., BALSANELLI, A.P., GABRIEL, C.S. & BERNARDES, A. (2022). Resonant Leadership Practices of Nurse Managers in the Hospital Setting: A Cross-Sectional Study. *Texto & Contexto Enfermagem*, 31(20220075), s. 1-13. <https://doi.org/10.1590/1980-265x-tce-2022-0075en>
- SERRENHO, R., SANTOS, N.R., DIONISIO, A. & SILVA, P.R. (2021). Empowerment at Work: An Empirical Study On Empowering Leadership And Psychological Empowerment. *Journal os Positive Management*, 11-12(1), s. 50-65. <http://dx.doi.org/11-12.12775/JPM.2020.004>
- SHARMA, A. & KOHLI, A. (2022). Relationship between Psychological Empowerment and Job Satisfaction among Educrats. *Organizational Psychology*, 12(4), s. 41-54. <https://doi.org/10.17323/2312-5942-2022-12-4-41-54>
- SPREITZER, G.M. (1995). Psychological Empowerment in the Workplace: Dimensions, Measurement, and Validation. *The Academy of Management Journal*, 38(5), s. 1442-1465. <https://doi.org/10.5465/256865>
- SÜRGEVİL, O., TOLAY, E. ve TOPOYAN, M. (2013). Yapısal Güçlendirme ve Psikolojik Güçlendirme Ölçeklerinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri. *Journal of Yasar University*, 8(31), s. 5371-5391. <https://www.researchgate.net/publication/296431464>
- SÜRÜCÜ, L. ve YIKILMAZ, İ. (2021). Resonant Liderlik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Journal of Yasar University*, 16(62), s. 739-753. <https://doi.org/10.19168/jyasar.830127>
- TAHIR, M. & WAKEEL, A. (2018). A Study of the Effects of High Performance Work System on Employee's Proactive Behavior and Mediating Role of Psychological Empowerment among the Airline Staff in United Arab Emirates. *Saudi Journal of Business and Management Studies*, 3(11), s. 1194-1200. <http://dx.doi.org/10.21276/sjbms.2018.3.11.1>

ZAMANI, A. & KHORASGANI, N.S. (2018). Relationship between Resonant Leadership Perception and Organizational Citizenship Behavior among Isfahan Azad University Staffs. *International Journal of Management, Innovation & Entrepreneurial Research*, 4(1), s. 12-15. <https://doi.org/10.18510/ijmier.2018.413>

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 19.10.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 18.11.2023

DOI: 10.30692/sisad.1377683

YETİŞKİN BİREYLERDE CİNSİYET VE KRONOLOJİK DOĞUM SIRASINA GÖRE KARANLIK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Investigation of the Dark Personality Traits in Adult Individuals According to Gender and Chronological Birth Order

Öner ÇELİKKALELİ

Doç. Dr.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü

ORCID ID:0000-0003-0210-3647

celikkaleli@gmail.com

Gülay ÖZSOY ÇİÇEK

Doktora Öğrencisi

Milli Eğitim Bakanlığı

ORCID ID:0000-0003-1504-4375

gulyozsoy@gmail.com

Atıf/Citation: Öner Çelikkaleli & Gülay Özsoy Çiçek (2023), "Yetişkin Bireylerde Cinsiyet ve Kronolojik Doğum Sırasına Göre Karanlık Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.549-562.

Öz: Bu çalışmanın amacı, yetişkin bireylerin cinsiyet ve kronolojik doğum sırasına göre karanlık kişilik özelliklerini (Makyevlizm, psikotizm ve narsizim) incelemektir. Araştırmanın çalışmanın grubunu 104'ü (%34.8) erkek, 195'i (%65.2) kadın, toplam 299 yetişkin oluşturmaktadır (Yaşort=34.32, ss=9.46). Çalışmada 'Kişisel Bilgi Formu' ve 'Kişiliğin Karanlık Yönü Ölçeği' kullanılarak veriler toplanmıştır. Veriler SPSS 22.0 programı ile analiz edilmiştir. Veriler istatistiksel olarak çok faktörlü MANOVA yöntemi ile incelenmiştir. Verilerin analizinden ortaya çıkan bulgulara göre, yetişkinlerin cinsiyetlerine göre Makyavelizm, psikopati ve karanlık kişilik özelliklerine ilişkin toplam puanları erkekler lehine anlamlı bir biçimde farklılaştığı görölmektedir. Ancak narsisizm puanı ise anlamlı bir biçimde farklılaşmamaktadır. Diğer taraftan kronolojik doğum sırasına göre, yetişkinlerin karanlık kişilik özelliği toplam puanı, Makyevlizm, psikotizm ve narsizim boyutlarından elde edilen puanların anlamlı bir biçimde

farklılaşmadığı görülmektedir. Son olarak, cinsiyet/kronolojik doğum sırası etkileşimine göre yetişkinlerin toplam karanlık kişilik özellikleri puanları ve alt boyutlarına göre anlamlı bir farklılaşma yoktur. Elde edilen bulgular alan-yazını ışığında tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Doğum Sırası, Karanlık Kişilik Özellikleri.

Abstract: The aim of this study is to examine the dark trait of personality (Machiavellianism, psychopathy and narcissism) according to the gender and chronological birth order of adult individuals. The study group of the research consists of a total of 299 adults, 104 (34.8%) of whom are men and 195 (65.2%) of whom are women (Ash=34.32, SD=9.46). In the study, data were collected using the 'Personal Information Form' and the 'Dark Trait of Personality Scale'. Data were analyzed with SPSS 22.0 program. Multi-factor MANOVA method was used in statistical analysis of the data. According to the findings obtained as a result of the analysis of the data, while the total scores of adults regarding Machiavellianism, psychopathy and the dark trait of personality differ according to their gender, in favor of men; narcissism score does not differ significantly. On the other hand, it is seen that the total score and sub-dimensions of the dark trait of personality of adults do not differ significantly according to chronological birth order. Finally, there is no significant difference in adults' total personality dark trait scores and sub-dimensions according to the gender/chronological birth order interaction. The findings were discussed and interpreted in the light of the literature.

Keywords: Sex, Birth Order, Dark Personality Traits.

GİRİŞ

Kişiliğin birbiriyle ilişkili üç olumsuz yapısını bütüncül bir biçimde ifade eden karanlık kişilik özelliği (Jonason, Lyons & Blanchard, 2015) narsisizm, psikopati ve Makyavelizm olmak üzere sosyal olarak istenmeyen kişilik özelliklerini içermektedir (Paulhus & Williams, 2002). Empati eksikliği, düşük duygusal zekâ ve zorbalıkla ilişkilendirilen (Bertl, Pietschnig, Tran, Stieger & Voracek, 2017; Jones & Figueredo, 2013) istenmeyen bu kişilik özelliklerini belirgin olarak taşıyan bireylerin, bir başkasının yaşadığı olumsuzluklardan zevk aldıkları ve anti-sosyal davranışlarda bulunma eğilimi sergiledikleri ifade edilmektedir (James, Kavanagh, Jonason, Chonody & Scrutton, 2014). Bu davranışların böyle bireylere toplumun desteğini azaltma etkisi olmakla birlikte (White, 2014), ahlaki ikilem durumlarında mağdur lehine kararlar verme isteksizliği eğilimi ortaya çıkabilmektedir (Takamatsu & Takai, 2019). Ayrıca karanlık kişilik özellikleri genellikle, ilişkilerinde duygusuz, bencil ve kötü niyetli olma eğilimlerini içinde barındıran bireyleri de tanımlamaktadır (Jones & Paulhus, 2010). Diğer taraftan, birbiriyle ilişkili olmasına rağmen, alan-yazını incelendiğinde, kişiliğin üç karanlık özelliğinin her birinin, kronolojik temelleri, alta yatan süreçleri ve birbiriyle ilişkili bir yapıyı tanımlarken kendi içinde farklılıklar gösteren ayrı bir alanı temsil ettiği görülmektedir (Rauthmann & Will, 2011; Vernon, Villani, Vickers & Harris, 2008). Sosyal normların eksikliği, empati eksikliği ve pişmanlık ile karakterize edilen bir kişilik bozukluğu olarak tanımlanan psikopati (Craparo, Schimmenti & Caretti, 2013; Hare, 1991) genellikle düşük geri çekilme, dürtüsellik, suçluluk, aldatıcı davranışlarda bulunma ve sosyal normların sürekli ihlali ile kendini göstermektedir (Gori, Craparo, Sareri, Caretti, Giannini & Meringolo, 2014). Psikopati düzeyleri yüksek olan bireyler, başkalarının iyiliğini düşünmemekle birlikte kendi amaç ve istekleri doğrultusunda değillerse diğer insanlara zarar vermektense veya ahlaki kurallara karşı gelmekten kaçınmamaktadırlar (Matthews, 2014). Dolayısıyla, kişilerarası ilişkilerde uygunsuz tepkiler de bulunabilirler (Wai & Tiliopoulos, 2012). Diğer bir karanlık kişilik özelliği olarak ele alınan narsisizm ise, kibir veya kişinin kendi niteliklerine yönelik benmerkezci hayranlığı nedeniyle tatmin arayışı içerisinde bulunmakta (Muris, Merckelbach, Otgaar & Meijer, 2017) ve diğer bireylerle ilişkiler üzerinde çeşitli olumsuz etkiler gösterebilmektedir (Campbell, Miller & Buffardi, 2010). Son olarak Makyavelizm ise, hedeflere ulaşmak için soğukkanlılığı, aldatmayı, hesaplamayı ve hileyi savunan kişilerarası stratejileri ifade etmektedir (Jakobowitz & Egan, 2006). Bu nedenle Makyavelizm puanı yüksek olanlar, alaycı bir dünya görüşüne sahip ve her türlü sosyal bağlama uyum sağlayabilen ve hedeflerine ulaşabilmek için farklı taktikler geliştirebilen bireyler olarak değerlendirilmektedir (Zheng & MacCann, 2023).

Alan-yazın incelendiğinde karanlık kişilik özelliği kavramı son yirmi yıl içerisinde araştırmacıların dikkatini çektiği anlaşılmaktadır (Akat, Arslan ve Hamarta, 2023; Campbell, Schermer, Villani, Nguyen, Vickers & Vernon, 2009; Jauk & Dieterich, 2019; Paulhus & Williams, 2002). Ele alınan araştırmalar incelendiğinde karanlık kişilik özelliği saldırganlık (Jonason & Webster, 2010), dürtüsellik (Crysel, Crosier & Webster, 2013), yalnızlık (Çelikkaleli, Karababa ve Adıgüzel, 2022; Masui, 2019), siber zorbalık (van Geel, Goemans, Toprak & Vedder, 2017), heyecan arama davranışları (Satici, Kayış, Yılmaz ve Çapan, 2019), empatik eğilim (Çelikkaleli vd., 2022), tükenmişlik (Özsoy ve Ardiç, 2020) ve toplumsal cinsiyet rolleri (Hyde, Grieve, Norris & Kemp, 2020; Jonason & Davis, 2018) değişkenleri ile çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir.

Araştırmalar karanlık kişilik özelliğinin cinsiyet değişkeniyle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Craker & March, 2016; Muris ve diğerleri, 2017). Cinsiyet, kadın ve erkek olmanın sosyo-kültürel yönlerini tanımlamak için kullanılan bir kavram olmakla birlikte, belirli bir toplumda her cinsiyet için uygun kabul edilen farklı psikolojik özellikler bulunmaktadır (Unger, 1990). Kişiliğin karanlık yönü, sınırlı empati (Jonason, Lyons, Bethell & Ross, 2013), dürtüsellik (Jones & Paulhus, 2011), baskınlık ve saygınlık arayışı dahil olmak üzere cinsiyet kavramı ile ilgili çeşitli yönleriyle ilişkilendirilmekte (Semenyina & Honey, 2015) ve erkeklerde kadınlardan daha yaygın olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, karanlık kişilik özelliğinin erkek cinsiyeti ile daha fazla ve kadın cinsiyeti ile daha az ilişkili olduğu düşünülmektedir (Jonason & Davis, 2018). Farklı çalışmalardan elde edilen bulgular erkeklerin karanlık kişilik özelliği puanlarının kadınlardan daha yüksek düzeyde olduğunu ifade etmektedir (Craker & March, 2016; Furnham ve diğerleri, 2013; Jonason, Koenig & Tost, 2010; Jonason, Li, Webster & Schmitt, 2009; Jones & Weiser, 2014; Muris ve diğerleri, 2017; Paulhus & Williams, 2002; Roeser, McGregor, Stegmaier, Mathew, Kübler & Meule, 2016). Bu bulgular, toplumdaki karanlık kişilik özelliklerinin güçlendirilmesinin, erkek cinsiyet rollerine ilişkin açıklamalarla tutarlı oldukları için, kadınlara kıyasla erkeklerin yararına olduğu biçiminde ifade edilmektedir (Gluck, Heesacker & Choi, 2020).

Ayrıca, bireyin yaşam tarzını ve kişiliklerini etkileyen önemli faktörlerden biri olarak ele alınan biyolojik doğum sırası aile içerisindeki bir konum olmakla birlikte kardeşler arasındaki dünyaya geliş sırasını göstermektedir (Lawson & Brossart, 2004). Aynı ailedeki çocukların konumu birbirine benzer olmamakla birlikte diğer taraftan doğum sırası konusunda esneklik olabilmesi mümkün olmakta ve önemli olan kronolojik doğum sıralamasından ziyade çocuğun aile içindeki konumu hakkında psikolojik algısı olduğu düşünülmektedir (Adler, 1985). Doğum sırası kavramını ileri süren Adler'e göre, aynı ailede yetişen kardeşlerin, aynı çevrede doğmadıklarını, her bir çocuğun diğerinden ayrı bir psikolojik ortamda bulunduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle, psikolojik doğum sırasının önemi vurgulanmaktadır (Stewart, 2004). Psikolojik doğum sırası, çocuğun aile üyeleriyle kendini nasıl algıladığı ve buna göre kendini konumlandırması biçiminde açıklanmaktadır. Başka bir deyişle, algılanan konum, çocuğun kronolojik doğum sırası olmayabilir (Gfroerer, Gfroerer, Curlette, White & Kern, 2003). İlk çocuk, daha sorumluluk sahibi, geleneksel ve hırslı olma eğiliminde iken (Ashby, LoCicero & Kenny, 2003); tek çocuk, ilk çocuk ile benzer özellikler sergilediği gibi, toplum içerisinde istenik davranışları geliştirebilecekleri ortama sahip olamadığı takdirde diğer çocuklarla paylaşma ve işbirliği becerilerini öğrenememe gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Adler, 1985; Corey, 2008). Diğer taraftan ortanca çocuk, ailedeki huzurlu ortamı oluşturan bir arabuluculuk görevi üstlenmektedir. Bununla birlikte diğer kardeşler arasında kendini sıkışmış hissedebilmekte ve kardeşlerine göre yetersiz olduğunu hissederek onlara erişmek için rekabet içerisinde girebilmektedir (Shulman & Mosak, 1977). Son olarak, en küçük çocuk ise ailenin ilgisini paylaşmak zorunda kalmamakta ve aile tarafından şımartılmaktadır. Bunun sonucu olarak çocuk benmerkezci olabileceği gibi bağımsızlığını kazanmasına engel olabilir (Adler, 1985; Geçtan, 2008).

Stewart, Stewart ve Campbell (2001) birlikte yaptıkları çalışmada ise psikolojik doğum sırası ve kişilik özellikleri arasındaki ilişki ele alınmıştır. Toplanan verilere göre ilk çocuk ile dürtüsellik arasında negatif yönde anlamlı korelasyon; düzenli olma, başarı yönelimi ve baskın olma arasında pozitif yönde anlamlı korelasyon elde edilmiştir. Ortanca çocuk birleştirici olma ve sentezcilik ile pozitif yönde anlamlı ilişki; son çocukta anlayışlı olma ve kaçınma davranışlarıyla anlamlı ilişkilidir. Tek çocuk ise savunmacı olma, bağımsız olma ve başarı yönelimli olma ile pozitif yönde anlamlı ilişkilidir.

Doğum sırası ile ilgili yapılan çalışmalarda, doğum sırasının psikolojik sağlamlıkla (Oktan, Odacı ve Berber-Çelik, 2014), stresle baş etme stratejileri ile (Kalkan ve Epli-Koç, 2008), bağlanma ile (Kalkan ve Odacı, 2010; Levy-Wasser & Katz, 2004), riskli davranışlarla (Argys, Rees, Averett & Witoonchart, 2006), başarı ile (Simonton, 2008) ve akılcı olmayan inançlarla (Canel, Çınarbaş ve Nilüfer, 2019) ilişkili olduğu bulunmuştur. Yapılan çalışmalardan da ortaya konulduğu gibi doğum sırasının bireylerin hayatında önemli rol oynadığı söylenebilir.

Doğum sırası kavramı ile ilgili yapılan ilk araştırmalar incelendiğinde, ailenin büyüklüğü, çocukların sayısı ve cinsiyeti, kardeşler arasındaki yaş aralığı gibi aile ortamı özelliklerinin, çocukların kişilik özellikleri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Adler, 1928; 1933). Bunun nedeni aile ortamı çocuğun ilk grup deneyimini edinmesini sağlaması ve çocuğun aileye katılımının bireyin kişilik özelliklerinin gelişmesini etkilemesi olarak ifade edilmiştir (Saher, Khan & Saleem, 2022). Diğer yandan, son yıllarda karanlık kişilik özellikleri birçok araştırmacı tarafından incelenen bir kavram olmasına rağmen, ilgili alan-yazını incelendiğinde yetişkinlerin cinsiyet/kronolojik doğum sırası etkileşimine göre bu kavramın incelendiği araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çerçevede araştırma, yetişkinlerin cinsiyet, kronolojik doğum sırası ve cinsiyet/kronolojik doğum sırası etkileşimine göre karanlık kişilik özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu genel amaç çerçevesinde şu sorular yanıtlanmıştır:

1. Yetişkinlerin cinsiyetlerine göre karanlık kişilik özelliği (narsisizm, psikopati ve Makyavelizm) puanları farklılaşmakta mıdır?
2. Yetişkinlerin kronolojik doğum sırasına göre karanlık kişilik özelliği (narsisizm, psikopati ve Makyavelizm) puanları farklılaşmakta mıdır?
3. Yetişkinlerin cinsiyet/kronolojik doğum sırası etkileşimine göre karanlık kişilik özelliği (narsisizm, psikopati ve Makyavelizm) puanları farklılaşmakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu çalışmada var olan bir durumu betimlemek için tarama modelinden yararlanılmıştır. Tarama modeli, önceden olan ve şu an devam eden, olayları, grupları ve özellikleri olduğu haliyle resmederek ve betimleyerek açıklamayı amaçlayan bir yöntemdir (Karasar, 2014).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın katılımcıları 104'ü (%34.8) erkek, 195'i (%65.2) kadın toplam 299 yetişkin bireyden oluşmaktadır. Ayrıca katılımcıların yaş ortalaması 34.32'dir (ss=9.46). Son olarak medeni durumları incelendiğinde, katılımcıların 172'sinin (%57.5) evli ve 127'sinin (%42.5) bekâr oldukları görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Bu formda cinsiyet, yaş, medeni durum ve kronolojik doğum sırası hakkında bilgi edinmek amacıyla sorular bulunmaktadır.

Kişiliğin Karanlık Yönü Ölçeği: Jonason ve Webstar (2010) tarafından geliştirilen ölçme aracının Özsoy, Rauthmann, Jonason ve Ardıç (2017) Türkçeye uyarlama çalışması yapılmıştır. Narsisizm, Makyavelizm ve Psikopati olmak üzere üç alt boyuttan ve 12 maddeden oluşan ölçme aracı 5'li Likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Yapı geçerliğini test etmek için yapılan DFA sonucunda [$\chi^2 = 103.67$; $p < 0.01$; $\chi^2 / df = 2.03$; (TLI = 0.95; CFI= 0.96; RMSEA = 0.05)] ölçeğe ilişkin iyi uyum değerlerinin elde edildiği görülmüştür. Standardize edilmiş regresyon katsayıları .43 ile .91 arasında hesaplanmıştır. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları 'Narsisizm' .80; 'Makyavelizm' .81 ve 'Psikopati' .67 olarak hesaplanmıştır. Ölçme aracından alınan puanların artması, her bir kişilik özelliğinin artışı biçiminde yorumlanmaktadır. Çalışmadan elde edilen verilere göre Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları 'Narsisizm' .74; 'Makyavelizm' .82; 'Psikopati' .26 ve toplam puan .79 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Veriler SPSS 22.0 programı ile analiz edilmiştir. Başlangıçta verilerin içerisinde uç değerlerin bulunup bulunmadığı standart puanlar z-puanına çevirerek incelenmiştir. Bu incelemeye göre z-puanı -3 ile +3 aralığı dışında kalan 29 veri analizlerin dışında tutulmuştur. Ayrıca, verilerin normal dağılıma sahip olup olmadıkları çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak incelenmiştir. Elde edilen değerler Tablo 1'de gösterilmiştir. Son olarak, verilerin dağılımı normallik varsayımlarını karşıladığı için, istatistiksel analiz çok faktörlü MANOVA tekniği ile incelenmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Değişken	Çarpıklık	Basıklık
Narsisizm	.25	-.23
Makyavelizm	.79	-.11
Psikopati	1.2	.66
Toplam	.49	-.13

Tablo 1'de gösterildiği gibi, çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.96 ile +1.96 aralığı içerisinde ve bu değerlerin değişkenlerin normal dağılım gösterdiği biçiminde yorumlanabilir (Tabachnick, Fidell & Ullman, 2014).

BULGULAR

Yetişkinlerin cinsiyet, kronolojik doğum sırası ve cinsiyet/kronolojik doğum sırası etkileşimine göre kişiliğin karanlık yönü puanlarının farklılaşmasına yönelik çok faktörlü MANOVA bulguları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Yetişkinlerin Cinsiyet, Kronolojik Doğum Sırası ve Cinsiyet/ Kronolojik Doğum Sırası Etkileşimine Göre Karanlık Kişilik Özelliği Puanlarının Çok Faktörlü MANOVA Sonuçları

Etki	λ	F	p	η^2
Cinsiyet	.946	5.492	.001	.054
Kronolojik doğum sırası	.950	1.676	.091	.017
Cinsiyet*Kronolojik doğum sırası	.976	.774	.641	.008

Tablo 2’de görüldüğü gibi cinsiyetin yetişkinlerin karanlık kişilik özelliği puanları üzerindeki etkisi anlamlıdır ($\lambda=.95$, $F= 5.49$, $p=.001$, $\eta^2= .054$). Ancak, kronolojik doğum sırasının yetişkinlerin karanlık kişilik özelliği puanları üzerindeki etkisi anlamlı değildir ($\lambda=.95$, $F= 1.68$, $p>.05$, $\eta^2= .017$). Benzer bir biçimde, cinsiyet/kronolojik doğum sırası etkileşiminin karanlık kişilik özelliği toplam puanı ve alt puanları üzerindeki etkisi anlamlı değildir ($\lambda=.98$, $F=.77$, $p>.05$, $\eta^2= .008$). Elde edilen bulgulardaki etki büyüklükleri incelendiğinde, cinsiyetin ($\eta^2 =.054$) karanlık kişilik özelliği puanları üzerindeki etki büyüklüğü orta düzeyde olduğu görülmektedir. Ancak, kronolojik doğum sırası ($\eta^2 =.017$) ve cinsiyet/kronolojik doğum sırası etkileşiminin ($\eta^2 =.008$) karanlık kişilik özelliği puanları üzerindeki etki büyüklüğünün düşük düzeydedir. Yetişkinlerin karanlık kişilik özelliğinin cinsiyet, kronolojik doğum sırası ve cinsiyet/kronolojik doğum sırası etkileşimine göre farklılaşma olup olmadığına dair sonuçlar sırasıyla Tablo 3-4 ve 5’te verilmiştir.

Tablo 3. Yetişkinlerin Cinsiyetlerine Göre Karanlık Kişilik Özelliklerinin MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	F	Anlamlı Fark (Tukey)
Makyavelizm	Erkek	104	7.15	8.55**	Erkek>Kadın
	Kadın	195	6.11		
Psikopati	Erkek	104	5.77	7.66**	Erkek>Kadın
	Kadın	195	5.08		
Narsisizm	Erkek	104	11.02	.75	Yok
	Kadın	195	10.53		
Karanlık kişilik özelliği toplam	Erkek	104	23.94	5.91*	Erkek>Kadın
	Kadın	195	21.72		

* $p<.05$, ** $p<.001$

Tablo 3’te gösterildiği gibi, makyavelizm, psikopati ve karanlık kişilik özelliği puanları açısından cinsiyete göre erkeklerin lehine anlamlı fark bulunmaktadır. Ancak, narsisizm puanları açısından cinsiyete göre anlamlı fark bulunmamaktadır. Yetişkinlerin kronolojik doğum sırasına göre karanlık kişilik özellikleri puanlarının ortalamaları açısından ortaya çıkan farklılaşma olup olmadığına dair MANOVA sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Yetişkinlerin Doğum Sırasına Göre Karanlık Kişilik Özellikleri Puanlarının Betimsel Değerleri ve MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Doğum Sırası	N	$\bar{x}$	Ss.	F
Makyavelizm	İlk	109	6.97	2.51	1.84
	Ortanca	58	6.05	2.15	
	Son	109	6.75	2.25	
	Tek	23	6.75	2.46	
Psikopati	İlk	109	5.62	1.74	

	Ortanca	58	5.32	1.55	.47
	Son	109	5.45	1.65	
	Tek	23	5.31	1.35	
	İlk	109	10.37	3.58	
Narsisizm	Ortanca	58	9.85	3.38	
	Son	109	10.57	3.96	2.05
	Tek	23	12.32	3.09	
	İlk	109	29.96	6.02	
Karanlık kişilik özellikleri toplam	Ortanca	58	21.22	5.76	
	Son	109	22.77	6.11	1.63
	Tek	23	24.38	5.36	

Tablo 4’te görüldüğü üzere, yetişkinlerin doğum sırasına göre karanlık kişilik özellikleri toplam puanı ve alt boyutların puanları anlamlı bir biçimde farklılaşmamaktadır.

Tablo 5’te gösterildiği gibi, yetişkinlerin cinsiyet/kronolojik doğum sırası etkileşimine göre incelendiğinde hem karanlık kişilik özelliği toplam puanı hem de alt boyutlarına ait puanların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur.

Tablo 5. Yetişkinlerin Cinsiyet/Kronolojik Doğum Sırası Ortak Etkileşimine Göre Karanlık Kişilik Özellikleri Puanlarının Betimsel Değerleri ve MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	Kronolojik Doğum Sırası	N	Ort	Ss.
Makyavelizm	Erkek	İlk	32	7.81	3.02
		Ortanca	20	6.05	2.26
		Son	46	7.24	2.37
		Tek	6	7.50	3.21
	Kadın	İlk	77	6.13	2.10
		Ortanca	38	6.05	2.13
		Son	63	6.27	2.08
		Tek	17	6.00	2.12
Psikopati	Erkek	İlk	32	5.97	1.96
		Ortanca	20	5.75	2.02
		Son	46	5.87	2.01
		Tek	6	5.50	1.97
	Kadın	İlk	77	5.27	1.62
		Ortanca	38	4.89	1.16
		Son	63	5.03	1.23

		Tek	17	5.12	1.11
		İlk	32	10.62	4.38
		Ortanca	20	9.80	3.38
	Erkek	Son	46	10.50	4.40
		Tek	6	13.17	2.71
Narsisizm		İlk	77	10.12	3.20
		Ortanca	38	9.89	3.42
	Kadın	Son	63	10.63	3.63
		Tek	17	11.47	3.16
		İlk	32	24.41	7.74
		Ortanca	20	21.60	6.35
	Erkek	Son	46	23.61	7.01
		Tek	6	26.17	5.15
Karanlık kişilik özelliği		İlk	77	21.52	4.96
toplam		Ortanca	38	20.84	5.49
	Kadın	Son	63	21.94	5.32
		Tek	17	22.59	5.26

TARTIŞMA

Çalışma sonucunda elde edilen ilk bulguya göre yetişkin bireylerin makyavelizm, psikopati ve toplam karanlık kişilik özelliği puanları erkeklerin lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmekte ama narsisizm puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşmaya sahip değildir. Bu konudaki çalışmalar incelendiğinde karanlık kişilik özelliği toplam puanı ve alt boyutlarının puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılaşma olduğuna dair sonuçlar bulunmaktadır. Örneğin, Hyde ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan bir çalışmada makyavelizm ve psikopati puanları erkeklerin lehine anlamlı farklılaştığı görülürken narsisizm puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılaşmamaktadır. Üniversite öğrencileri ile yürütülen diğer bir çalışmada makyavelizm, psikopati ve toplam karanlık kişilik özelliği puanları erkek cinsiyeti lehine farklılaşmakta ancak narsisizm puanları cinsiyete göre anlamlı bir biçimde farklılaşmamaktadır (Kök, 2023). Diğer taraftan Jonason ve Davis (2018) tarafından yapılan çalışmada makyavelizm, psikopati ve narsisizmden alınan puanların erkeklerin lehine anlamlı farklılaştığı görülmektedir. Diğer bir çalışmada ise, makyavelizm, psikopati, narsisizm ve toplam karanlık kişilik özelliği puanlarının erkek cinsiyeti lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmaktadır (Rahafar, Randler, Castellana & Kausch, 2017). Bu bulgunun nedeni erkek cinsiyetine önem atfedilen ve erkeklerin sayıca fazla olduğu toplumlarda erkekler belirli bir amaç için daha fazla rekabet etme ile ilişkilendirilebilir. Artan rekabet çıkar çatışmasını da beraberinde getirebilir. Bu nedenle erkekler daha fazla psikopatik ve makyavelist özellikler sergileme eğiliminde olabilir (Aslan-Akın ve Kartopu, 2021). Bu bulgudan yola çıkarak erkeklerin karanlık kişilik özelliklerine kadınlardan daha fazla sahip oldukları söylenebilir. Yani liderlik, hak iddia etme ve saldırganlık gibi özelliklerin erkek cinsiyeti ile ilişkilendirilirken; duyarlılık, yumuşak başlı olma ve nazik olma gibi özelliklerin kadın cinsiyetiyle ilişkilendirilmesiyle ilgili olabilir.

Çalışmadan elde edilen ikinci bulguya göre, yetişkinlerin karanlık kişilik özelliği toplam puan ve alt boyutlarından aldıkları puan kronolojik doğum sırasına göre anlamlı farklılaşmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle yetişkinlerin kronolojik doğum sırası ile karanlık kişilik özelliği arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı söylenebilir. Alan yazını incelendiğinde karanlık kişilik özelliği ile doğum sırasını ele alan araştırma bulunmamakta ancak kişilik özellikleri ile inceleyen çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Jefferson, Herbst ve McCra (1998), tarafından yapılan bir çalışmada akranlardan ve eşlerden bilgi alınarak veri elde edilmiştir. Eşlerin derecelendirmelerine göre, Beş Faktör kişilik özelliklerinin hiçbirinde anlamlı bir doğum sırası farklılığı ortaya çıkmadığı, ancak akranlarının derecelendirmelerine göre, sonradan doğanlar açıklık ve uyumluluk boyutunda daha yüksek puan aldıkları görülmektedir. Bunun nedeni, ebeveynlerin farklı tutumu nedeniyle ev ortamında doğum sırasına bağlı kişilik özelliklerinde farklılıklar görülebilir, ancak bu farklılıklar ebeveyn etkisinin olmadığı ortamlar için benzer şekilde tutarlılık göstermeyebilir (Ernst & Angst, 1983).

Çalışmadan elde edilen son bulguya göre, yetişkinlerin cinsiyet ve kronolojik doğum sırası etkileşimine göre karanlık kişilik özelliği toplam ve boyutlarından alınan puanların farklılaşmadığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, karanlık kişilik özelliği puanları cinsiyet ve kronolojik doğum sırası ortak etkileşimine değişmemektedir. Alan yazında konu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde cinsiyet ve kronolojik doğum sırası ortak etkileşimine karanlık kişilik özelliği puanlarını inceleyen çalışma yer almamaktadır.

Elde edilen bu bulgu, bireylerin doğum sırasından ayrı bir konumda yer alan kişilik özelliklerini taşıyabilecekleri ve kronolojik doğum sırasından farklı bir doğum sırası algısına yol açabilecek aile tutumu, kardeşlerin cinsiyeti, kardeşler arasındaki yaş farkı, ölüm ve boşanma gibi pek çok faktörden söz edilebilir (Leman, 2011). Sonuç olarak, bireyin ailedeki konumu ile kronolojik doğum sırası farklılık gösterebilir. Ayrıca, bu faktörlerin çalışmaya olan etkisi bilinmediği için farklılaşma olmadığı düşünülebilir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu çalışmanın ilk sınırlılığı doğum sırası değişkeninin kronolojik doğum sırası olarak ele alınması ve psikolojik doğum sırasının göz ardı edilmesi olabilir. Bu nedenle çalışmanın psikolojik doğum sırası değişkeni ile ele alınması önerilebilir. Ayrıca bu çalışma daha önceki gelişim dönemlerindeki bireylerle tekrar edilerek katılımcılar üzerinde aile ortamında bulunmanın etkisi sınanabilir. Katılımcıların aile içerisinde konumu hakkındaki algılarını incelemek için nitel araştırma yöntemleri de kullanılabilir. Başka bir çalışmada katılımcılar kardeşlerden oluşturularak aynı ailede yetiştirilen çocukların doğum sırası algıları hakkında fikir elde edilebilir. Son olarak karanlık kişilik özelliği puanları erkeklerde daha yüksek olduğu için bu konuda yapılacak çalışmaların erkeklere yönelik olmasına ağırlık verilebilir.

KAYNAKÇA

- ADLER, A. (1928). Characteristics of the First, Second, and Third Child. *Children*, 3(5), s. 14-52.
- ADLER, A. (1933). First Childhood Recollection. *International Journal of Individual Psychology*, 11, s. 81-90.
- ADLER, A. (1985). *Yaşamın Anlam ve Amacı* (Çev. K. Şipal). Ankara: Say.
- AKAT, M., ARSLAN, C. & HAMARTA, E. (2023). Dark Triad Personality and Phubbing: The Mediator Role of Fomo. *Psychological Reports*, 126(4), s. 1803-1821. doi:10.1177/00332941221109119

- ARGYS, L. M., REES, D. I., AVERETT, S. L. & WITTOONCHART, B. (2006). Birth Order and Risky Adolescent Behavior. *Economic Inquiry*, 44(2), s. 215-233. doi:10.1093/ei/cbj011
- ASHBY, J. S., LOCICERO, K. A. & KENNY, M. C. (2003). The Relationship of Multidimensional Perfectionism to Psychological Birth Order. *The Journal of Individual Psychology*, 59(1), s. 10-42.
- ASLAN-AKIN, N. & KARTOPU, S. (2021). Dindarlık Eğiliminin Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri ile İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(20), s. 477-531.
- BERTL, B., PIETSCHNIG, J., TRAN, U. S., STIEGER, S. & VORACEK, M. (2017). More or less than the Sum of Its Parts? Mapping the Dark Triad of Personality Onto a Single Dark Core. *Personality and Individual Differences*, 114, s. 140-144. doi:10.1016/j.paid.2017.04.002
- CAMPBELL, W. K., MILLER, J. D. & BUFFARDI, L. E. (2010). The United States and the “Culture of Narcissism”: An Examination of Perceptions of National Character. *Social Psychological & Personality Science*, 1, s. 222–229. doi: 10.1177/1948550610366878
- CAMPBELL, J., SCHERMER, J. A., VILLANI, V. C., NGUYEN, B., VICKERS, L. & VERNON, P. A. (2009). A Behavioral Genetic Study of the Dark Triad of Personality and Moral Development. *Twin Research and Human Genetics*, 12(2), s. 132-136. doi: 10.1375 /twin.12.2.132
- CANEL ÇINARBAŞ, D. & NİLÜFER, G. (2019). Adler ve Sulloway'ın Doğum Sırası Kuramları ve Görgül Bulgular İle İlgili Bir Derleme. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(1), s. 125-151. doi: 10.33171/dtcjournal.2019.59.1.7
- COREY, G. (2008). *Psikolojik Danışma Kuram ve Uygulamaları*. (Çev.T. Ergene). Ankara: Mentis.
- CRAKER, N. & MARCH, E. (2016). The Dark Side of Facebook: The Dark Tetrad, Negative Social Potency, and Trolling Behaviours. *Personality and Individual Differences*, 102, s. 79-84. doi.org/10.1016/j.paid.2016.06.043
- CRAPARO, G., SCHIMMENTI, A. & CARETTI, V. (2013). Traumatic Experiences in Childhood and Psychopathy: A Study on a Sample of Violent Offenders from Italy. *European Journal of Psychotraumatology*, 4(1), 21471. doi:10.3402/ejpt.v4i0.21471
- CRYSEL, L. C., CROSIER, B. S. & WEBSTER, G. D. (2013). The Dark Triad and Risk Behavior. *Personality and Individual Differences*, 54(1), s. 35-40. doi:10.1016/j.paid.2012.07.029
- ÇELİKKALELİ, Ö., KARABABA, A. & ADIGÜZEL, A. (2022). Direct and İndirect Relationships between Dark Personality Traits and Loneliness among Emerging Adults: The Mediating Role of Empathic Tendency Article. *Psycho-Educational Research Reviews*, 11(1), s. 341-354. doi: 10.52963/PERR_Biruni_V11.N1.22
- ERNST, C. & ANGST, J. (1983). *Birth Order: Its Influence on Personality*. Berlin, Germany: Springer–Verlag.
- FURNHAM, A., RICHARDS, S. C. & PAULHUS, D. L. (2013). The Dark Triad of personality: A 10 year review. *Social and Personality Psychology Compass*, 7(3), s. 199-216. doi:10.1111/spc3.12018

- GEÇTAN, E. (2008). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Metis.
- GFROERER, K. P., GFROERER, C. A., CURLETTE, W. L., WHITE, J. & KERN, R. M. (2003). Psychological Birth Order and the BASIS-A Inventory. *Journal of Individual Psychology*, 59(1), s. 31-41.
- GLUCK, M., HEESACKER, M. & CHOI, H. D. (2020). How much of the Dark Triad is Accounted for by Sexism?. *Personality and Individual Differences*, 154, 109728. doi.org/10.1016/j.paid.2019.109728
- GORI, A., CRAPARO, G., SARERI, GI, CARETTI, V., GIANNINI, M. & MERINGOLO, P. (2014). Bağımlı Deneklerden Oluşan Bir Örneklemde Antisosyal ve Psikopatik Kişilikler: Psikolojik Kaynaklar, Semptomlar, Aleksitimi ve Dürtüsellikteki Farklılıklar. *Kapsamlı Psikiyatri*, 55 (7), s. 1580-1586.
- HARE, R. D. (1991). *The Hare psychopathy Checklist-Revised*. Toronto, Ontario: Multi-Health Systems.
- HYDE, J., GRIEVE, R., NORRIS, K., & KEMP, N. (2020). The Dark Side of Emotional Intelligence: The Role of Gender and the Dark Triad in Emotional Manipulation at Work. *Australian Journal of Psychology*, 72(4), s. 307-317. doi:10.1111/ajpy.12294
- JAKOBWITZ, S. & EGAN, V. (2006). The Dark Triad and Normal Personality Traits. *Personality and Individual Differences*, 40(2), s. 331-339. doi:10.1016/j.paid.2005.07.006
- JAMES, S., KAVANAGH, P. S., JONASON, P. K., CHONODY, J. M., & SCRUTTON, H. E. (2014). The Dark Triad, Schadenfreude, and Sensational Interests: Dark Personalities, Dark Emotions, and Dark Behaviors. *Personality and Individual Differences*, 68, s. 211-216. doi:10.1016/j.paid.2014.04.020
- JAUK, E. & DIETERICH, R. (2019). Addiction and the Dark Triad of Personality. *Frontiers in Psychiatry*, 10, s. 662-668. doi:10.3389/fpsy.2019.00662
- JEFFERSON JR, T., HERBST, J. H. & MCCRAE, R. R. (1998). Associations between Birth Order and Personality Traits: Evidence from Self-Reports and Observer Ratings. *Journal of Research in Personality*, 32(4), s. 498-509.
- JONASON, P. K. & DAVIS, M. D. (2018). A Gender Role View of the Dark Triad Traits. *Personality and Individual Differences*, 125, s. 102-105. doi:10.1016/j.paid.2018.01.004
- JONASON, P. K., KOENIG, B. L. & TOST, J. (2010). Living a Fast Life: The Dark Triad and Life History Theory. *Human Nature*, 21, s. 428-442. doi:10.1007/s12110-010-9102-4
- JONASON, P. K., LI, N. P., WEBSTER, G. D. & SCHMITT, D. P. (2009). The Dark Triad: Facilitating a Short-Term Mating Strategy in Men. *European Journal of Personality: Published for the European Association of Personality Psychology*, 23(1), s. 5-18.
- JONASON, P. K., LYONS, M., BETHELL, E. J. & ROSS, R. (2013). Different Routes to Limited Empathy in the Sexes: Examining the Links between the Dark Triad and Empathy. *Personality and Individual Differences*, 54(5), s. 572-576.
- JONASON, P. K., LYONS, M. & BLANCHARD, A. (2015). Birds of a “Bad” Feather Flock together: The Dark Triad and Mate Choice. *Personality and Individual Differences*, 78, s. 34-38. doi:10.1016/j.paid.2015.01.018

- JONASON, P. K. & WEBSTER, G. D. (2010). The Dirty Dozen: A Concise Measure of the Dark Triad. *Psychological Assessment*, 22(2), s. 420-432. doi:10.1037/a0019265
- JONES, D. N. & FIGUEREDO, A. J. (2013). The Core of Darkness: Uncovering the Heart of the Dark Triad. *European Journal of Personality*, 27(6), s. 521-531. doi: 10.1002/per.1893
- JONES, D. N. & PAULHUS, D. L. (2010). Different Provocations Trigger Aggression in Narcissists and Psychopaths. *Social Psychological and Personality Science*, 1(1), s. 12-18. doi:10.1177/1948550609347591
- JONES, D. N. & PAULHUS, D. L. (2011). The Role of Impulsivity in the Dark Triad of Personality. *Personality and Individual Differences*, 51(5), s. 679-682. doi:10.1016/j.paid.2011.04.011
- KARASAR, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (27. Baskı). Ankara: Nobel Yayın.
- KALKAN, M. & EPLİ-KOÇ, H. (2008). Psikolojik Doğum Sırası Bireylerin Stresle Basa Çıkma Stratejilerinin Yordayıcısı mıdır?. *Türk Psikolojik Danışma Rehberlik Dergisi*, 3(30), s. 45-59.
- KALKAN, M. & ODACI, H. (2010). Psikolojik Doğum Sırası ve Ana Babaya Bağlanma: Okul Öncesi Öğretmen Adayları Üzerine Bir Çalışma. *Education Sciences*, 5(3), s. 810-819.
- KÖK, H. (2023). *Yaşam Pozisyonları ile Kişiliğin Karanlık Yönleri Arasındaki İlişki* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- LAWSON, D. M. & BROSSART, D. F. (2004). The Association between Current Intergenerational Family Relationships and Sibling Structure. *Journal of Counseling & Development*, 82(4), s. 472-482. doi:10.1002/j.1556-6678.2004.tb00336.x
- LEMAN, K. (2011). *Kazanmak İçin Doğanlar* (1. Baskı). İstanbul: Final Kültür Sanat Yayınları.
- LEVY-WASSER, N. & KATZ, S. (2004). The Relationship between Attachment Style, Birth Order and Adjustment in Children who Grow Up with a Sibling with Mental Retardation. *British Journal of Developmental Disabilities*, 50(99), s. 89-98. doi:10.1179/096979504799103921
- MATTHEWS, E. (2014). *Psychopathy and Moral Rationality. Being a Moral: Psychopathy and Moral Incapacity*. Cambridge: MIT Press
- MURIS, P., MERCKELBACH, H., OTGAAR, H. & MEIJER, E. (2017). The Malevolent Side of Human Nature: A Meta-Analysis and Critical Review of The Literature on the Dark Triad (Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy). *Perspectives on Psychological Science*, 12(2), s. 183-204.
- OKTAN, V., ODACI, H. & BERBER-ÇELİK, Ç. (2014). Psikolojik Doğum Sırasının Psikolojik Sağlamlığın Yordanmasındaki Rolünün İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), s. 140-152.
- ÖZSOY, E. & ARDIÇ, K. (2020). Çalışanların Karanlık Kişilik Özelliklerinin Tükenmişliğe Etkisinde Genel Öz-Yeterliliğin Düzenleyici Rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), s. 144-154.
- ÖZSOY, E., RAUTHMANN, J. F., JONASON, P. K. & ARDIÇ, K. (2017). Reliability and Validity of the Turkish Versions of Dark Triad Dirty Dozen (DTDD-T), Short Dark Triad

- (SD3-T), and Single Item Narcissism Scale (SINS-T). *Personality and Individual Differences*, 117, s. 11-14. doi:10.1016/j.paid.2017.05.019
- PAULHUS, D. L. & WILLIAMS, K. M. (2002). The Dark Triad of Personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36(6), s. 556-563.
- RAHAFAR, A., RANDLER, C., CASTELLANA, I. & KAUSCH, I. (2017). How Does Chronotype Mediate Gender Effect on Dark Triad?. *Personality and Individual Differences*, 108, s. 35-39.
- RAUTHMANN, J. F. & WILL, T. (2011). Proposing a Multidimensional Machiavellianism Conceptualization. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 39(3), s. 391-403. doi:10.2224/sbp.2011.39.3.391
- ROESER, K., MCGREGOR, V. E., STEGMAIER, S., MATHEW, J., KÜBLER, A. & MEULE, A. (2016). The Dark Triad of Personality and Unethical Behavior at Different Times of Day. *Personality and Individual Differences*, 88, s. 73-77. doi:10.1016/j.paid.2015.09.002
- SAHER, N., KHAN, R. M. & SALEEM, M. (2022). Relationship between Birth Order and Personality Trait (Extroversion). *Canadian Journal of Educational and Social Studies*, 2(1), s. 1-15.
- SATICI, S. A., KAYIŞ, A. R., YILMAZ, M. F. & ERASLAN-ÇAPAN, B. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri ile Dürtüsellik ve Heyecan Arama Davranışları arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(54), s. 857-881.
- SEMENYNA, S. W. & HONEY, P. L. (2015). Dominance Styles Mediate Sex Differences in Dark Triad Traits. *Personality and Individual Differences*, 83, s. 37-43.
- SHULMAN, B. H. & MOSAK, H. H. (1977). Birth Order and Ordinal Position: Two Adlerian Views. *Journal of Individual Psychology*, 33(1), s. 114-121.
- SIMONTON, D. K. (2008). Gender Differences in Birth Order and Family Size Among 186 Eminent Psychologists. *Journal of Psychology of Science and Technology*, 1(1), s. 15-22. doi:10.1891/1939-7054.1.1.15
- STEWART, A. E. (2004). Can Knowledge of Client Birth Order Bias Clinical Judgment? *Journal of Counseling and Development*, 82(2), s. 167-176. doi:10.1002/j.1556-6678.2004.tb00298.x
- STEWART, A. E., STEWART, E. A. & CAMPBELL, L. F. (2001). The Relationship of Psychological Birth Order to the Family Atmosphere and to Personality. *Journal of Individual Psychology*, 57(4), s. 363-387.
- TABACHNICK, B. G., FIDELL, L. S. & ULLMAN, J. B. (2014). *Using Multivariate Statistics (6. Press)*. United States of America: Pearson Education Limited.
- TAKAMATSU, R. & TAKAI, J. (2019). With or Without Empathy: Primary Psychopathy and Difficulty in Identifying Feelings Predict Utilitarian Judgment in Sacrificial Dilemmas. *Ethics & Behavior*, 29(1), s. 71-85. doi:10.1080/10508422.2017.1367684
- UNGER, R. K. (1990). Imperfect reflections of Reality: Psychology constructs gender.

- WAI, M. & TILIOPOULOS, N. (2012). The Affective and Cognitive Empathic Nature of the Dark Triad of Personality. *Personality and Individual Differences*, 52(7), s. 794-799. doi:10.1016/j.paid.2012.01.008
- WHITE, B. A. (2014). Who Cares When Nobody is Watching? Psychopathic Traits and Empathy in Prosocial Behaviors. *Personality and Individual Differences*, 56, s. 116–121.
- VAN GEEL, M., GOEMANS, A., TOPRAK, F. & VEDDER, P. (2017). Which Personality Traits are Related to Traditional Bullying and Cyberbullying? A Study with the Big Five, Dark Triad and Sadism. *Personality and Individual Differences*, 106(2017), s. 231-235. doi:10.1016/j.paid.2016.10.063
- VERNON, P. A., VILLANI, V. C., VICKERS, L. C. & HARRIS, J. A. (2008). A Behavioral Genetic Investigation of the Dark Triad and the Big 5. *Personality and Individual Differences*, 44(2), s. 445-452. doi:10.1016/j.paid.2007.09.007
- ZHENG, A. H. & MACCANN, C. (2023). Happiness is Associated with Higher Narcissism but Lower Psychopathy: A Systematic Review and Meta-Analysis of the Relationship between Happiness and the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 215(2023), 112381. doi:10.1016/j.paid.2023.112381.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 13.06.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 06.09.2023

DOI: 10.30692/sisad.1314214

YABANCI SEYYAHLARIN KALEMİNDEN XIX. YÜZYILDA SİVEREK*

Siverek in the XIX Century from the Pens of Foreign Travelers

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,

Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0002-4634-463X

ydbozkus@ankara.edu.tr

Atıf/Citation: Yıldız Deveci Bozkuş (2023), "Yabancı Seyyahların Kaleminden XIX. Yüzyılda Siverek", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.563-582.

Öz: Siverek tarihte farklı pek çok seyyah tarafından ziyaret edilmiş kadim bir coğrafyadır. Bu seyyahlar arasında İngiliz, Alman, İtalyan, Fransız, İspanyol vb. milletlerden gezginler bulunmaktadır. Bu çalışmada İngiliz ve diğer yabancı seyyahların XIX. yüzyılda Siverek'i nasıl tasvir ettikleri ele alınacaktır. Bu kapsamda Siverek'in mimari, sosyal ve kültürel yapısına dair bilgilere yer verilerek buradaki etnik ve dinî yapı üzerinde durulacaktır. Özellikle XIX. yüzyılda çok sayıda Batılı seyyahın geçiş güzergâhı olması hasebiyle Siverek'in tarihi, stratejik ve kültürel yapısının da inceleneceği bu çalışmada ayrıca söz konusu döneme dair diğer seyyahların eserlerinde Siverek'in nasıl anlatıldığı üzerinde de durulacaktır. Çalışmada özellikle XIX. yüzyılda öne çıkan önemli seyyahlardan olan Arap kökenli İngiliz bilim adamı, misyoner, papaz ve aynı zamanda yazar olan George Percy Badger'in da bölgeye dair izlenimlerine yer verilecektir. Badger *The Nestorians and their Rituals 1842-1844* adlı eserinde Urfa ve Siverek'in sosyo-kültürel yapısına dair son derece kapsamlı bilgilere değinir. Badger'in söz konusu eseri XIX. yüzyılda Urfa'daki etnik ve dinî gruplara dair de detaylı ipuçları sunar. Badger bu kitapta 1850 yılında Mezopotamya'ya yaptığı misyonerlik gezisine dair izlenimlerini de detaylı bir şekilde anlatır. Suriye Süryani Yakubileri, Katolikleri ve Keldânîleri'nin dinî ve kültürel yapısı, Kuzey Irak Nestûrîleri ve Yezîdîler'in dinî ritüellerini de detaylı bir şekilde kaleme alır.

Anahtar Kelimeler: Siverek, Urfa, Seyyah, Osmanlı, İngiliz.

* Bu makale 6-7-8 Mayıs 2022 tarihlerinde Uluslararası Siverek Sempozyumu, Tarih, Toplum ve Mekan adlı Sempozyum'da sunulan bildiri metninden yararlanılarak, bildiri metni genişletilerek ve gözden geçirilerek hazırlanmıştır.

Abstract: Siverek constitutes an ancient geographical region that has been visited by various explorers throughout history. Among these travelers are individuals from English, German, Italian, French, Spanish, and other nationalities. This study focuses on how English and other foreign travelers depicted Siverek during the 19th century. Within this scope, insights will be provided into Siverek's architectural, social, and cultural aspects, with particular attention to its ethnic and religious composition. Given that Siverek served as a transit route for numerous Western travelers in the 19th century, the historical, strategic, and cultural facets of Siverek will also be examined. Additionally, this research will delve into how Siverek is portrayed in the works of other travelers from the same era.

Of specific interest in this study is George Percy Badger, an Arab-origin British scholar, missionary, clergyman, and writer, who emerged as a prominent traveler in the 19th century. Badger's impressions about the region, including Siverek, will be highlighted. In his work titled "The Nestorians and their Rituals 1842-1844," Badger extensively elaborates on the socio-cultural structure of Urfa and Siverek. This book also offers detailed insights into the ethnic and religious groups present in Urfa during the 19th century. Moreover, Badger provides a comprehensive account of his missionary journey to Mesopotamia in 1850 within this work. He meticulously narrates the religious and cultural aspects of the Syrian Syriacs, Catholics, and Chaldeans, as well as the religious rituals of the Northern Iraqi Nestorians and Yezidis.

Keywords: Siverek, Urfa, Traveler, Ottoman, British.

GİRİŞ

Bu çalışmada İngiliz seyyah James Silk Buckingham, İngiliz seyyah Edward Lewes Cutts, Misyoner Papaz George Percy Badger, Alman Gezgin Carsten Niebuhr, Alman Oryantalist Julius Heinrich Petermann, İsrail Joseph Benjamin, İngiliz gezgin Ely Bannister Soane, Alman Mareşali Helmuth Von Moltke ve yine bir İngiliz olan jeolog Warrington Wilkonson Symth'in kaleminden XIX. yüzyılda Siverek'in nasıl tasvir edildiği üzerinde durulacaktır. Söz konusu seyyah ve gezginlerin eserlerinde Siverek'in XIX. yüzyılda Suverek, Siwerek, Severek, Suarek şeklinde ifade edildiği görülmektedir.

Seyyahların kaleme almış oldukları eserler içerdikleri tarihi veriler açısından muazzam nitelikteki kaynaklardır. Tarihsel süreçte dünyanın çeşitli noktalarına seyahat eden gezginler bazen dinî, siyasi amaçlarla bazen de bilimsel araştırmalar yapmak üzere çeşitli geziler yapmışlardır. Örneğin bazı gezginler siyasi, askerî ve istihbarat için bilgi toplama amaçlı bu faaliyetleri gerçekleştirirken bazıları ise konsolosluk faaliyetleri kapsamında bu gezilerde bulunmuştur. Dahası bitki ve böcek toplayan doğa bilimcileri, arkeologlar, tarihçi ve coğrafyacıların da benzer amaçlarla çeşitli seyahatlerde buldukları bilinmektedir. Gittikleri bölgelerin yer altı ve yer üstü zenginliklerini de araştıran seyyahlar arasında jeolog ve maden mühendislerinin yer aldığı da bilinmektedir (Tekinsoy, 2020, s.1518-1536).

Özellikle XIX. yüzyılda seyyahlarla birlikte hareket eden misyonerlerin yazdığı kitaplar bu süreçte döneme damgasını vuran önemli çalışmalar olmuştur. Örneğin Amerikan Board örgütünün 1810'da başlattığı yabancı ülkelere misyoner gönderme politikaları kapsamında Urmiye'ye misyonerlerin gönderildiğini kaydeden Alan, söz konusu misyonerlere aynı zamanda bir doktor olan Asahel Grant'tın da eşlik ettiğine dikkat çeker. Grant'ın bölgede doktorluk mesleği çerçevesinde yürüttüğü misyonerlik çalışmaları sırasında sık sık bölgeyi yakından tanımak için geziler yaptığını ve elde ettiği bilgileri hem bağlı olduğu örgütün merkezine rapor olarak gönderdiğini hem de daha sonra bölgeye dair gözlem ve izlenimlerini Londra'da kitap olarak bastığını belirtir. Grant'ın bölgede bulunduğu esnada yaşadığı olayları, çalışmalarını ve hatıralarını içeren söz konusu kitaba bakıldığında görev yaptığı bölgenin tarihi geçmişi, coğrafyası, nüfus yapısı, bölgedeki nüfus mücadeleleri ve çatışmalar gibi konularda ayrıntılı bilgilere yer verdiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Grant ve dönemin diğer misyonerlerinin XIX. yüzyılda hazırladıkları eserlerin daha sonraki yıllarda kullanıldığını da söylemek mümkündür. Özellikle de misyonerlerin ve seyyahların kayıtlarında yer alan bilgilerin söz konusu dönemde Batı dünyasının başta Osmanlı ve Anadolu toprakları olmak üzere çok sayıda ülkeye dair politikalarının şekillenmesinde önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır (Alan & Kuş, 2018, s.287-309).

Osmanlı Devleti'nde Anadolu'daki misyonerlik faaliyetleri uzun yıllar devam etmiş özellikle de Osmanlı Devletinin çöküşü ve ardından Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde bu ilişki daha girift bir hâl almıştır. Bu süreçte misyonerler bölgedeki Batı nüfuzunu yaklaşık iki bin yıllık tecrübeye sahip Hıristiyan misyonerliği üzerinden Anadolu'ya taşımıştır. Bu kapsamda örneğin Amerikan Bord misyonerleri tarafından 1902-1914 yılları arasında açılan Urfa Körler Okulu'nun hikâyesi söz konusu misyonerlik faaliyetleri için önemli bir dayanak teşkil eder. Zira bu kurum bizlere Bord misyonerlerinin bu türden bir misyonerlik girişimi öncesindeki teorik kurguları, okulun bir misyonerlik aracı olarak projelendirilmesi süreci, eğitim faaliyetleri ve bu faaliyetlerin hem öğrenciler hem de misyonerler adına ne anlama geldiği konusunda önemli ipuçları sunar. Urfa Körler Okulu aracılığıyla misyonerlerin, bir yandan görme engellilerin eğitim ihtiyacını gidermek, onlara ekonomik ve sosyal bir bağımsızlık kazandırmayı hedeflemeleri diğer yandan bu hizmet karşılığında onları yoğun bir Protestanlık propagandasına maruz bırakmış olmaları açısından son derece önemlidir (Yücel, 2011, s.65-86).

Benzer şekilde Alman Gezgin Carsten Niebuhr, İngiliz Jeolog Warrington Wilkinson Smyth, Papaz George Percy Badger'in faaliyetleri ve kaleme aldıkları eserlerde de benzer bir durumdan bahsetmek mümkündür. Bu tarz gezginlerin yaptıkları seyahatlerde aldıkları notlar ve daha sonra yayınladıkları eserler oldukça kapsamlı ve döneme dair önemli ipuçlarını barındıran eserlerdir. Bu açıdan bakıldığında tarihsel süreçte Urfa ve dolayısıyla Siverek'in gerek dinî ve coğrafi gerekse de stratejik açıdan dönemin seyyahlarının uğrak noktalarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Siverek'le ilgili doğrudan bilgi veren bir diğer önemli kaynak ise Urfa Gümrük Defterleri'dir. Bu defterlerde yer alan bilgilerden hareketle Siverek'in demografik durumu ve burada üretilen ürünler, ithal ve ihraç ürünlerine dair bilgi edinmek mümkündür. Söz konusu defterlerde yer alan isimlere göz atıldığında bölgenin dinî ve etnik yapısına dair çok sayıda ipuçlarının yer aldığı görülmektedir. Söz konusu kayıtlar ayrıca buradaki nüfusun ödediği vergi türlerine ve miktarlarına dair bilgiler de sunmaktadır. Özellikle Siverek'le ilgili kayıtlara bakıldığında, "Siverekli zimmî Avsa'nın iki yük keteresinden bâc alınmıştır, Siverekli zimmî Toros'un bakırından alınmıştır, Siverekli Hüseyin'in bir yük boyasından bâc alınmıştır, Siverekli Numan'ın bir yük boyasından bâc alınmıştır" (Üner, 2017, s.24-67) ifadelerinin yer aldığı görülür. Bu bilgiler söz konusu dönemde vergi, özellikle de pazar vergisi konusunda Siverek'li tüccarlara dair kapsamlı ipuçları sunar.

Urfa ve Yöresinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Misyonerler

Urfa yöresi antik çağlardan XIX. yüzyılın sonlarına kadar daima stratejik öneme sahip bir bölge olmuştur. Özellikle de XIX. yüzyılda İngiliz, Alman, Amerikalı, İspanyol, İtalyan ve Fransız seyyahların uğrak noktalarından birine dönüşmüştür. Batılı güçler yardım kuruluşları aracılığıyla başta eğitim, sağlık ve din alanlarındaki propaganda faaliyetleri ile bölgede çok sayıda yetimhane, hastane ve fabrikalar açmıştır. Bu nedenle bölge aynı zamanda söz konusu ülkelerin misyonerlik faaliyetleriyle de sıkça gündeme gelen bir güzergaha dönüşmüştür. Bu açıdan diğer Batılı misyoner kuruluşlarına oranla en son Urfa'ya gelenlerin Almanlar olduğunu söylemek mümkündür. Almanların Urfa'da bu amaçla *Deutsche Hilfsbueg für Armenien* adlı bir dernek kurdukları da bilinmektedir. Ayrıca Dr. Andreas Vischer'in yine Urfa'da bu tür faaliyetleri yürütmek için bir hastane açtığı ve faaliyetlerini burada yürüttüğü dahi bilinmektedir. Urfa'da Almanların özellikle hastane ve yetimhane açtıkları süreçte Jacob Kunzler'in bu kurumlarda 1922 yılına kadar yöneticilik yaptığı da kaydedilmiştir (Kılıç, 1997, s.268, Özşavlı, 2013, s.52-54).

Tarih boyunca, Urfa ve çevresi daima misyonerlerin uğradığı güzergahlar arasında yer almış ve Amerikan misyonerlerinin de yoğun ilgi gösterdiği bir bölge olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılda Urfa'ya gelen Amerikalı misyonerlerin sayısında ciddi bir artış olmuştur. Bu dönemde Urfa'da okul, yetimhane gibi kurumlar açan Amerikalılar, 1909'da Corinna Shattuck'u bölgede

görevlendirmiştir. Bölgede Matmazel Shattuck adına kayıtlı yetimhanelerin kayıtlarda yer aldığı bilinmektedir. Misyonerlik faaliyetleri kapsamında özellikle bölgede yaşayan gayrimüslimlerle yakın bir temas halinde olan misyonerlerin bu faaliyetleri kapsamında 1907'de Urfa'da Amerikalı Protestanların açtığı Latin ve Ermeni İbtidai, Rüşdiye ve İdadi mekteplerinin de olduğunu belirtmekte yarar vardır. Shattuck'un Urfa'daki faaliyetleri sırasında dini, sosyal ve ekonomik faaliyetlerle Ermenileri etkilediği ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarını teşvik ettiği böylece Shattuck'un bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecini hızlandırdığı kaydedilmiştir (Döşkaya, 2018, s.84, Özşavlı, 2013, s.53).

Siverek'in tarihsel dokusuyla ilgili misyonerlerin sunduğu bilgiler arasında eğitim öğretim kurumlarının sayısı, türü ve faaliyetlerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Amerikan Kadın Board'ları Amerikan Board ile bağlantılı ama ayrı kurumlar olarak 1868-1936 yılları arasında özellikle kız çocuklarının yetiştirilmesi için çaba sarf etmiştir. Söz konusu kurumlar daha sonra sadece misyoner kadın yetiştirmeyi değil aynı zamanda misyonerlerinin faaliyet gösterdiği bütün bölgelerdeki kadınların eğitilmesini de hedeflemişlerdir. 1858 yılında Urfa'da herhangi bir Protestan okulu bulunmadığını belirten kaynaklara göre bu durum 1862 tarihinde değişmiştir. 1862 yılından itibaren erkek çocuklar için iki ve kız çocukları için bir okul bulunuyordu. Urfa'daki bu okulların yanı sıra Siverek ve Adıyaman'da ise Protestanlık okulu faaliyet göstermekte olup masrafları ise yerli Protestan nüfus tarafından karşılanıyordu (Döşkaya, 2018, s.96, Özşavlı, 2013, s.56).

Board ve benzeri kurumlar eğitim adı altında faaliyet gösteriyor olsa da asıl amaçları burada gayrimüslimler arasında Protestanlık ve Katolikliği yaymak olmuştur. Bu süreç ve faaliyetler ilerleyen dönemlerde Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin zarar görmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Ermeni isyanları veya olaylarında misyonerlerin açtığı kurumların birer direniş alanı olarak kullanıldığının hatırlatılmasında yarar vardır (Deveci Bozkuş, 2014, s. 343-344, Kılıç, 1997, s.280).

1917'de Urfa'da bir yetimhane müdürünün Amerikalı misyoner Bay Leslie olduğu ve bölgedeki isyanlarda Ermenilerle iş birliği yaptığına dair bilgiler arşiv kayıtlarına yansımıştır. 1915 Olaylarıyla ilgili yaşanan gelişmelerin Urfa'daki yansımaları kapsamında Siverek'te de bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Özellikle amele taburlarında meydana gelen olaylarda Ermeni erlerin bazı girişimlerde buldukları görülmektedir. Urfa'da yaşanan olayların ardından Tellüleyaz-Urfa-Siverek yolunda çalışan Ermeni erlerin Türk subaylarını öldürme girişimlerinde buldukları kaydedilmiştir (Özşavlı, 2013, s.54-92).

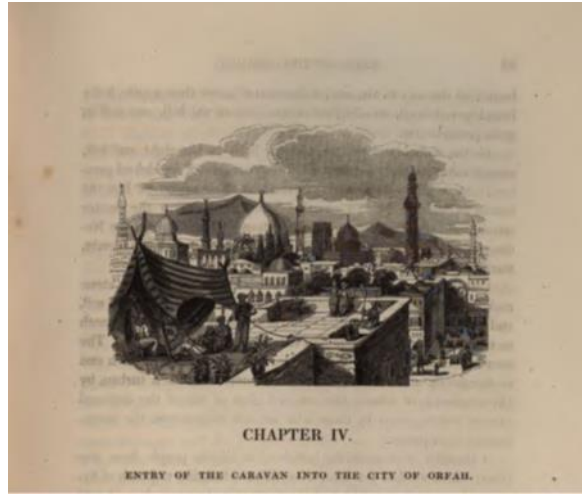
Misyonerlik çalışmalarıyla ilgili bölgede faaliyet gösteren Batılı devletlerden biri de Fransızlar olmuştur. 1914'te Urfa'da Fransızlara ait okullar, çocuk bakım evleri, manastır ve kiliselerin olduğu bilinmektedir. Fransızların yanı sıra bu dönemde İranlılar ve İtalyanlar da bölgede faaliyet göstermişlerdir. Benzer şekilde Fransızların da XIX. yüzyılda açtığı okullar bulunmakta ve burada daha çok hayır ve eğitim kurumları adı altında faaliyet göstermişlerdir (Deveci Bozkuş, 2014, s.358-361).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğu gibi Millî Mücadele sürecinde de İngilizlerin, Fransızların ve diğer milletlerin bölgeye yönelik ilgisi devam etmiştir. Bu süreçte Batılı devletlerin gayrimüslimlerle bir iletişim içinde oldukları ve onları yönlendirmeye çalıştıkları bilinmektedir;

"...İngilizler tahminen 6-7 ay kadar Urfa'da kaldılar. Burada Siverek'e, Viranşehir'e velhasıl bütün kazalara gittiler. Sandık dolusu altın getirmişlerdi. Hiçbir yerde iltifat görmediler. Sonra İngilizler zorluk çıkarmadan yerlerini Fransızlara terk ederek çekip gittiler. Fransız kuvvetleri Ermenilere daha fazla imkân sağlıyorlardı. Onların ihbarlarını nazarı dikkate alıyorlardı..." (Okutan, 2020, s.16).

James Silk Buckingham'ın Kaleminden XIX. Yüzyılda Urfa

XIX. yüzyılda Anadolu'ya gelen İngiliz ve diğer milletlerden seyyahların bu tür gezi notlarındaki bilgilerden hareketle tarihsel süreçte başta Urfa, Siverek ve Birecik olmak üzere pek çok bölgenin demografik, sosyal, kültürel, dini ve mimari yapısı hakkında önemli bilgiler edinmek mümkündür. Seyyahların eserlerine bakıldığında doğrudan Siverek'le ilgili bir başlık olmasa da bu bölgenin gezilen güzergâh üzerinde yer alıyor olması nedeniyle gezginlerin mutlaka bu yöreye dair ipuçları sundukları görülmektedir. Bu çerçevede James Silk Buckingham *Travels in Mesopotamia* adlı eserinde gezdiği bölgeleri gün be gün anlatırken Urfa ve çevresindeki bölgeler hakkında da bilgiler verdiği görülmektedir. Buckingham bu eserinde Urfa'nın yanı sıra farklı şehir, kasaba ve köylere dair izlenimlerini de anlatmıştır. Buckingham söz konusu eserinde doğrudan Siverek başlığı altında değil de daha ziyade Urfa başlıklı bölümde bölgenin dini, kültürel, demografik ve mimari yapısı hakkında bilgiler vermiştir. Bu nedenle çalışmada diğer İngiliz seyyahların gezi notları incelenirken ağırlıklı olarak Siverek'le ilgili bilgilerin yer aldığı bölümlerden yararlanılacaktır.

Resim 1. (Buckingham, 1827, s.51)

Buckingham *Travels in Mesopotamia* adlı eserinde Urfa'nın tarihi, kültürel, etnik, dini ve mimari özellikleriyle ilgili kapsamlı bilgilere yer verir. Bu bilgiler bazen abartılı bazen yetersiz bazen gerçekçi bazen de kuşku uyandırıcı olsa da genel hatlarıyla oldukça çarpıcıdır. Bu nedenle Buckingham gibi dönemin diğer seyyahlarının sundukları bilgilerin mukayese edilebilmesi ve buradan genel bir yargıya varılması hususunda seyahatnamelerdeki bilgiler birer tarihsel kanıt olarak da değerlendirilebilir.

Buckingham kitabında Urfa yöresindeki evler, camiler, kiliseler, çeşmeler, kervansaraylar, sokaklar, caddeler, mezarlıklar ve diğer eserlerin mimari yapılarından sıklıkla bahseder. Urfa ile ilgili bölümde Birecik'ten bahsederken Fırat Nehri'ni İngiltere'nin *Thames Nehri*'ne benzetir. Urfa'da evlerin mimari yapılarının kendisini büyülediğini ve bu evleri dünyanın farklı yerlerindeki evlerle mukayese ettiği görülür (Buckingham, 1827, s.34-35). Buckingham kitabında Urfa'daki mezarların mimari yapıları ve buradaki yazıtlara dair de detaylı bilgiler sunar. Buradaki mezarların ve yazıtların tamamının Türk üslubunu yansıttığını, baş kısmının bir türbanla süslendiğini, her iki ucunda ise uzun bir taş bulunduğunu ve karakterine göre, ölen kişinin cinsiyeti ve yaşam sınıfının dahi anlaşılabilmesini yazar. Urfa'daki mezarların Türk kavuğu veya nervürlü kalpak ile süslenmesini dikkate değer bulduğunu ve bu özelliğin daha çok Osmanlılara veya İstanbul ve yakın çevresinde yaşayan Türklere özgü olduğuna işaret eder. Buckingham Urfa'daki mezarların ve yazıtların daha önce gördüğü yerlerdeki yazıtlardan çok daha iyi durumda olduğunu da kaydeder (Buckingham, 1827, s.52).

Buckingham kitabında Urfa'daki yeme içme kültürüne de anlatır. Urfa'da yemeklerin bir tepsi içinde getirildiğini, ikram edilen pılav, et ve meyvelerin lezzetli olduğunu, lebeniden buzlu şerbete kadar pek çok yiyecek ve içeceğe dair olumlu izlenimlerine yer vererek, içeceklerin ise kendisine şarabı aratmadığını kaydeder (Buckingham, 1827, s. 56).

Buckingham'ın kitabında Urfa ile ilgili bölümler kitabın İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı ve Yedinci bölümlerinde yer almaktadır. Buckingham'ın Halep'ten başlayan yolculuğu Nusaybin'de son bulur. Buckingham'ın 650 sayfadan oluşan bu eserinde zaman zaman bazı gittiği şehirlere dair gravürlere ve çizimlere de yer verdiği de görülür (Buckingham, 1827, s.XVII-XVIII).

Buckingham eserinin önsözünde *Mezopotamya'ya bir Yolculuk* olarak çevirebileceğimiz eserinin okuyucuların geneli tarafından kabul edilebilir olduğuna dair güçlü bir güvence hissettiğini belirtir. Doğunun diğer ülkelerindeki araştırma ve gözlemlerinin sonuçlarının kamuoyunun gözü önünde olduğundan, bu gözlemlerinin başarıları ve elde ettiklerinin evrensel bir övgü aldığı için gelecekte de benzer çalışmalar yürütecekler için bu tür çalışmaların cesaret verici olduğundan bahseder. Kendisinden önce de Mezopotamya'yı gezip gören gezginlerin olduğunu hatta en eski tarihli olanının Hristiyanlık döneminin 1170 yılına dayandığını belirtir. Böylesine erken bir tarihte Doğunun birçok ülkesini ziyaret eden ve gözlemlerini burada yazan kişinin ilk gezginlerden olan girişimci Yahudi kökenli Tudelalı Rabbi Benjamin olduğuna işaret eder. Daha sonra Benjamin'ın İbranice yazdığı eserlerinin Avrupa dillerine çevrildiklerini belirtir. Ayrıca Alman Dr. Leonhardt Rauwolff'un da yaklaşık 1530'lu yıllarda Fırat tarafından Birecik'ten Babil'e gittiğini ve Bağdat'tan Halep'e kara yoluyla döndüğünden bahseder. Yine 1620'da ülkede bulunan bir İtalyan olan Pietro Della Valle'nin; 1730'da bir Fransız olan Otter'in seyahatinden ve yaklaşık otuz yıl sonra da ünlü Danimarkalı mühendis Niebuhr'un bölgeye dair seyahatlerinin olduğundan bahseder (Buckingham, 1827, s.X-XI).

Buckingham'ın *Travels in Mesopotamia* adlı bu eseri yazarın 1816 yılında yapmış olduğu Mezopotamya ziyaretini kapsamakta olup, kitapta Buckingham'ın Urfa şehrinden başlayarak Diyarbakır, Mardin, Musul, Kifri ve Bağdat şehirlerine yönelik seyahatleri de detaylı bir şekilde kaleme alınmıştır (Tekin, 2020, s.117-155).

Edward Lewes Cutts'ın Kaleminden XIX. Yüzyılda Siverek

Edward Lewes Cutts 1877 yılında kaleme aldığı *Christians Under the Crescent in Asia* adlı eserinde Siverek'le ilgili bilgiler kitabın sekizinci bölümünde yer alır. Cutts'un kitabı 40 bölümden oluşur ve burada Doğu kiliseleri, Doğu sorunu, İstanbul, Tiflis gibi yerlere dair seyahatlerle ilgili izlenimlere de yer verilir (Deveci Bozkuş, 2022, s.3).

Cutts Siverek'te görüştüğü bazı Ermenilerin kendisine Siverek'le ilgili bazı istatistiki bilgiler verdiğini yazar. Buna göre XIX. yüzyılda (1877) Siverek'in demografik yapısının 2.500'ü Müslüman olan 3.000 aileden oluştuğu ve bu nüfusun 300'nün Ermeni, 80 ila 30'unun Suriyeli, 35 ailenin ise Protestan olduğu kaydedilmiştir (Cutts, 1877, s.91).

Misyonerlik faaliyetleri 1890'ların ortalarında kadın eğitimci-misyoner Corinna Shattuck tarafından Urfa'da kurulan Protestan kız ve erkek okulları, sonunda hem Protestan hem de Ermeni kiliselerinden temsilcilerin bir komitesi tarafından yönetilen bir birleşik okul sisteminin kurulmasına yol açmıştır. Benzer şekilde ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) misyonunda görev yapan ve 1892 yılında Urfa'da bir Protestan okulunun müdürü olan Corinna Shattuck misyon işletmeli eğitim kurumlarıyla temas kuran bazı Ermeni kadınlarının deneyimlerini kişisel dönüşüm olarak tanımlamış ve kendi cinsiyetleri arasında dini ve entelektüel potansiyellerini geliştirmelerine vesile olmuştur. 1877'de Urfa Kilisesi'nin Ermeni Kadınları tarafından Anntep misyonerlerine yazılan mektuplara bakıldığında Ermeni kadınlarının ABCFM'yi eğitim çalışmalarını sürdürmeye çağırdıkları görülür. Bu dönemde Urfa Kilisesinin Ermeni kadınları Amerikalı kadın eğitimci-misyonerlerin genç Ermeni kadınları

misyonerlik işine katılmaya teşvik etme konusundaki ilham verici etkilerine dikkat çekmişlerdir. Öğrenciler, Shattuck gibi eğitimci-misyonerlerin, toplumlarında yürütülen eğitim, sosyal ve dini çalışmalara yardımcı oldukları için bu eğitimcilere minnettarlıklarını mektuplarla ifade etmişlerdir. Shattuck 1880 yılında Urfa'nın demografik yapısını ele alırken Siverek'le ilgili ise şu bilgilere yer verir (Wheeler, 1922, s.300-302, Döşkaya, 2018, s.108, Güven, 2018, s.54);

Bölge	Protestan Nüfus
Urfa	1000
Germüş	100
Siverek	200

Tablo 1. 1880 yılında ABCFM İstatistiklerine göre Urfa şehrinin Protestan nüfusu (Wheeler, 1922, s.300-302, Özşavlı, 2013, s.51).

ABCFM kayıtları 1880 yılında Urfa'da ve yöresindeki Protestan nüfusun devam ettikleri okulları şöyle ifade eder;

Bölge	Protestan Öğrenci Sayısı
Urfa	315 kız ve erkek öğrenci
Siverek	40 kız ve erkek öğrenci

Tablo 2. 1880 yılında ABCFM İstatistiklerine göre Urfa ve Siverek'te Protestan okullarına devam eden öğrenci sayısı (Özşavlı, 2013, s.51).

Cutts Siverek'le ilgili ilk izlenimlerinde gün ağarmaya başlarken Siverek caddesinden geçtiklerinde müezzinlerin namazın ilk saatinde üç caminin minarelerinden aynı anda ezan okuduklarından bahseder. Siverek çevresinde geniş bahçelerin ve üzüm bağlarının olduğunu, kırsal kesimde ise kısmen tarım yapıldığını söyler. Siverek'te birçok kez Diyarbakır'a giden yolun yapılmaya çalışıldığını ve hatta bir iki mil kadar sıkıştırılmış taşlardan bir yol yapıldığını ama atlar ve develerin taşların düzgün noktaları yerine pürüzlü ve yumuşak olan kısmı tercih ettikleri için yolun hiçbir zaman düzgün olmadığını belirtir. Bu nedenle bir iki milden sonra düzgün yolun tamamen sona erdiğini ifade eder. Cutts yolculuğunun devamında birkaç derin akarsu ile kesişen, karayı giydiren ve gökyüzünü karşılayan uzun arpa ve çavdar tarlaları ile kısmen işlenmiş dalgalı bir ovayla karşılaştığını belirtir. Siverek'te herhangi birinin, imparatorluğa bir telif ücreti ödeyerek yüzlerce kilometrelik boş araziden herhangi birini işlemek için izin alabildiğini, arpaların çoğunlukla kesilmediğinden fakat sonbaharda kullanıldığına işaret eder (Cutts, 1877, s.92).

Cutts'ın kitabında en dikkat çekici husus bazı Ermenilerin Kudüs'teki Piskopos Gobat'adan kendileri için bir rahip tayin etmeleri konusunda Cutts'a yazdıkları mektuplar olmuştur. Nitekim Cutts benzer bir taleple Siverek'te olduğu sırada da karşılaşmıştır. Cutts bu durumun yani İngiltere Kilisesi'nin Ermeni ve diğer Doğu Kiliselerinden ayrılıkları teşvik etmesinin, buralarda canlanma ve kendi kendini düzeltme yönünde etkileme konusundaki İngiliz politikalarını olumsuz etkileyeceğini şöyle dile getirmiştir:

"...Döndüğümden beri aldığım bir mektuptan, Van'da ikamet eden bazı Ermenilerin Kudüs'teki Piskopos Gobat'a kendileri için bir rahip tayin etmesini rica ettiklerini öğrendim. Metinde Siverek'teki bazı kişilerin benzer bir talepte bulduklarından ve Piskopos Gobat tarafından görevlendirilen bir Ermeni'nin Diyarbakır'da ikamet ettiğinden bahsetmiştim. Diyarbakır örneğinin diğer davalarda takip edilmeyeceği umulmaktadır. İngiltere Kilisesi'nin Ermeni ve diğer

Doğu Kiliselerinden ayrılıkları teşvik etmesi, bu Kiliseleri canlanma ve kendi kendini düzeltme yönünde etkileme şansımızı büyük ölçüde zedeleyecektir. Bu tür ayrılıkçı cemaatler için din adamlarını görevlendirmek, bana öyle geliyor ki, tüm Kilise düzenine aykırı bir davranış olacaktır...” (Cutts, 1877, s.146).

Misyoner Papaz George Percy Badger'in Kaleminden XIX. Yüzyılda Siverek

XIX. yüzyılda Siverek’le ilgili bilgi sunan kaynaklar arasında seyyahların kaleme almış oldukları raporların yanı sıra din adamlarının notlarının da önemli bir yeri vardır. Bu seyyahlardan biri de gezgin Musul’dan yola çıkmış, Hakkâri, Cizre, Nusaybin, Mardin, Diyarbakır, Urfa, Harran, Birecik, Halep ve Lazkiye istikametinden geçmiştir. İki defa Osmanlı Mezopotamiasına araştırma amaçlı gelen Badger, burada bölgenin tarihi, Nasturilerin inançları, sosyal ve ekonomik yapıya dair seyahat notlarını yayınlamıştır. 1844 yılında Urfa’da bulunan Badger’in buraya dair kapsamlı notlar aldığı bilinmektedir. Arapça ve İngilizce dillerini bilen Badger ayrıca bu iki dilde bir sözlük de hazırlamıştır. Badger’in notlarında Siverek’e dair bilgiler şöyle ele alınır (Hanılçe, s.412, 2018; Güler, 2014, s.52);

“...Müslümanların Eyyub'un mekânını, açıkta Bir Eyyub'la (Eyyub Kuyusu) bağlantılı olan geleneklerinden dolayı, bu bölgeye yerleştirmesi de ilginçtir. Eyyub bildiğimiz kadarıyla, ailesini yok eden ve sürüsüyle mallarını yağmalamış olan Sabii ve Keldani halkları arasında yaşamış. Bu konuyla ilgili ilginç olan, Seruc'un 200 Kürt köyünde yaşayan 4000'den fazla Yezidi ailenin varlığı ve... Urfa ile Siverek arasında bunun iki katının bulunması. Bu mezhebin burada varlığını sürdürmesi ve bazı öğretisi ve adetlerinin Sabiilik ve inanç tapınımlarıyla olan bağlantısı, bütün bu bölgenin İncil'deki Keldani diyarının bir parçası olduğunun bir başka kanıtıdır... Bence, bu bölgedekilerin, eski Sabiilik öğretilerini daha öznlü bir şekilde korumuş oldukları çok muhtemel; zira Gibbon'a göre Harran'da bir Ay Tapınağı vardı, Sabiiler İslam'ın yükseldiği dönemde bile buraya düzenli ziyaretlerini sürdürüyordu...” (Güler, 2014, s.52).

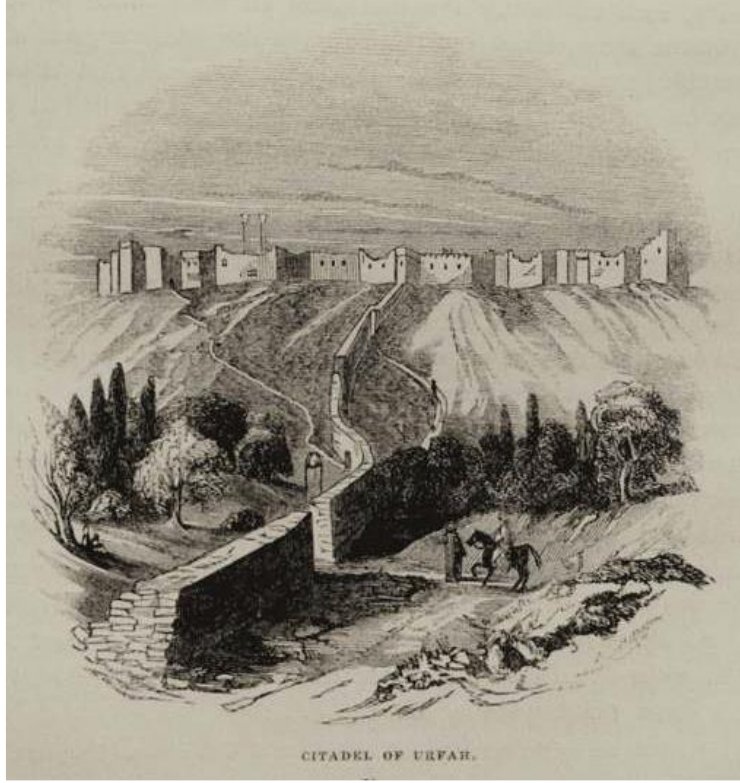
Badger kasabanın derin bir oyukta yer aldığı için farkına varmadan Siverek kalesinin taşlarına ulaştıklarını anlatır. Burada çok sayıda üzüm bağlarının olduğunu belirtir. Bu bağlardan iyi şaraplarını üretildiğini, diğer ürünlerin ise daha çok buğday, arpa, pirinç, tütün ve baldan oluştuğunu ifade eder. Kale kalıntılarının kasabaya hükmeden bir höyükte yer aldığını ve halen görünür olduğundan bahseder. Bu yükseklikten kasabanın bir düzine ev ve birbirine bağlı tek çatı altında birleşmiş bir konuttan ibaret görüldüğü yazar. Bu yönüyle pek çok Kürt köylerindeki yapılarla benzerlik gösterdiğini ifade eder (Badger, 1852, s.318).

Badger’in eserinde Siverek’le ilgili verilen ilk bilgiler Gerger Dağı’nın anlatıldığı bölümde yer alır. Siverek’i tasvir eden Badger, Siverek’in girişinde Gerger Dağı’nın görünmeye başladığını anlatır. Badger, Suriyeli yerli Yakubilerin de Gerger Dağı’ndan bu şekilde bahsettiğine değinir. Fırat’ın batısında konumlandığını, Siverek’ten on iki saat uzaklıktaki bir mesafede olduğunu belirtir. Patrikhane için para toplamak amacıyla yöreye giden Mutran Matta’nın da bu dağda Piskoposluk olarak Harput’a bağlı oldukları düşünülen en az altmış Hristiyan köyünün olduğunu söylediğini belirtir. Malatya ve Samsat arasında Fırat kenarında birçok köylü insanın da çalıştığını ifade eder (Badger, 1852, s.318).

Badger’e göre Gerger halkı, Harput piskoposluğunun yaklaşık yarısını oluşturur. Yaklaşık kırk köyden oluşan, geriye kalan kısım Fırat üzerinden Palu kadar kuzeye kadar dağınık bir biçimde yaşar (Badger, 1852, s.319).

Badger eserinde Diyarbakır ile Siverek arasındaki mesafeye dair önemli ipuçları da verir. Diyarbakır’dan Siverek’e geçerken burada Siverek’ten beş at alarak muhafızlarını değiştirdiğini anlatır. Saat bir gibi Siverek’ten yola çıktıklarını ve birkaç dere ve akarsuyu geçtikten sonra birçok köyden geçtiğini ifade eder. Daha sonra haritaya baktığını ve buna göre Taşlık denen

yere vardıklarını ve burada bir gece geçirdiklerini belirtir. Artık önlerinde Karatsh Er-Raha adlı sıra tepelerinin bulunduğu değinir. Karatsh Er-Raha'nın Siverek ve Urfa arasında düz ovayı ikiye ayırdığını anlatır. Badger ertesi gün saat beşte yola koyulduklarını ve üç saat sonra Gundi Reş ve Kara Gundi olarak da bilinen Kara Curun'a ulaştıklarına yer verir (Badger, 1852, s.319).

Resim 2. George Percy Badger'in *The Nestorians and Their Rituals* adlı eserinde yer alan Urfa kalesi çizimi (Badger, 1852, s.321).

Misyoner Papaz Badger *The Nestorians and their Rituals, with the Narrative of A Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844* adlı eserinde Siverek'le ilgili bölümde şehrin görünümünü de tasvir eder. 18 Mayıs 1844'te Siverek'i ziyaret eden Badger Siverek'in çok dayanıklı bir taş katmanı içinde kurulduğunu ve şehrin derin bir oyuk içine yerleşmiş olduğuna işaret eder. Şehrin çevresinde çok sayıda orta halli şarap yapılabilen üzüm bağlarının olduğunu kaydeder. Siverek'te diğer ürünlerin ise buğday, arpa, pirinç, tütün ve bal olduğunu belirtir. Şehre hâkim bir tepe üzerinde, etrafında birkaç düzine Kürt köyüne ait evinin bulunduğu kale kalıntılarının halen görülebildiğini, şehirde 500 Müslüman aile ve 4 caminin olduğunu anlatır. Burada şehrin demografik özelliklerinden de bahsederek, şehirde Ermenilere ait 120 evin olduğunu, Ermenilerin Urfa piskoposluk bölgesine bağlı bir kiliseleri ve dört papazlarının bulunduğu da yer verir (Güler, 1990, s.58).

Badger eserinde şehirde inşaatçı olarak istihdam edilen az sayıda Hıristiyan Rumların da yaşadığını ancak Diyarbakır'a daha yakın olduğu halde kiliseleri ve din adamlarının bulunmadığını kaydeder. Badger Siverek'ten, Süryani Yakubilerin yaşadığı Gerger Dağı'nın güzel bir manzarasının da görüldüğünü belirtir (Güler, 1990, s.58-59).

Alman Gezgin Carsten Niebuhr'un Kaleminden XIX. Yüzyılda Siverek

İngilizlerin yanı sıra Alman seyyahların da Urfa'ya geziler yaptığı ve burada misyonerlik faaliyetlerini sürdürdükleri bilinmektedir. Eserlerinde Urfa, Siverek ve Birecik'e yer veren Niebuhr 1733-1815 tarihleri arasında yaşamış bir Alman gezgindir (Güler, 1990, s.19).

Arabistan'a yaptığı Danimarka seferiyle bilinen Niebuhr, daha önce Avrupa'da çok bilinmeyen Yakın Doğu hakkında veri toplamak için yedi yıl boyunca seyahat etmiştir. Yolculuğunun İncil'deki yerlerinin önemli haritalarını da yapan Niebuhr aynı zamanda bir Alman kâşif ve haritacı olarak da bilinmektedir. 17 Mart 1733'te Kutsal Roma İmparatorluğu'nda (bugünkü Almanya) Lüdingworth'te (bugünkü Cuxhaven) dünyaya gelen Niebuhr, 26 Nisan 1815 yılında ise Meldorf'ta vefat etmiştir (<https://geboren.am/person/carsten-niebuhr>).

Resim 3. Carsten Niebuhr (1733–1815) (<https://geboren.am/person/carsten-niebuhr>)

Niebuhr Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Landern (Niebuhr 1-11) [Arabistan ve Civarında Bulunan Diğer Ülkeler Seyahatnamesi] adlı eseri kaleme alan Niebuhr, 7 Ocak 1761 yılında Danimarka kralı adına hareket eden bir şirketle birlikte Kopenhag'a yelken açar. Bir geometri ve gökbilim uzmanı olarak da bilinen Niebuhr'un yolculuk yaptığı ekipte başta doğa bilimciler, filologlar, doktorlar ve gravür ustaları olmak üzere pek çok meslekten uzmanlar da yer alıyordu. Niebuhr'un yer aldığı ekip ve yolculuğu sadece yeni ticaret yolları açmak için değil, bilimsel amaçlarla ve pek bilinmeyen Yemen'e yapılan ilk sefer olması açısından da önemlidir. Ancak bu yolculuk bir felakete sonuçlanmıştır. Yemen'de tüm katılımcıların sıtmaya yakalanması sonucu hayatını kaybetmiş ve yalnızca Niebuhr hayatta kalmıştır. Niebuhr seyahati sırasında çeşitli gözlemlerde de bulunmuş, Nil Deltası, Kızıldeniz'in yeni haritaları, Kahire, Süveyş, Bombay, Basra, Bağdat'a dair planlar çizmiştir. Niebuhr yedi yıl sonra, 20 Kasım 1767'de Kopenhag'a geri dönmüştür. 1774 yılında *Arabistan ve diğer çevre ülkelere Seyahatname* adlı eserinin ilk cildini yayınlayan Niebuhr daha sonra 1778 yılında ise bu kez eserinin ikinci cildini yayınlamıştır. Niebuhr'un eserleri kartografik, astronomik ve etnolojik gözlemler içermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu eserler sadece bilim camiası için değil aynı zamanda Schiller ve Goethe gibi dönemin önemli düşünür ve yazarları içinde oldukça önemli eserlerdir (Reisebeschreibung).

Niebuhr Mayıs-Haziran aylarında Halep'e giderken, yolu üzerindeki Siverek, Urfa ve Birecik'teki gözlemlerini anlatır. Niebuhr esrinde Urfa kent planı, tarihi mekân ve kapılara dair de önemli bilgiler sunar (Güler, 1990, s.19). Niebuhr'un eserinde Siverek'le ilgili bölüm "Mardin'den itibaren Diyarbakır Üzerinden Halep'e Gezi" başlığı altında yer almaktadır. Burada Niebuhr belki de kendisinin de bir coğrafyacı olmasının da etkisiyle ilk olarak Siverek'e dair coğrafi bilgilere yer verir ve Siverek'in bir vadi içinde ve 37°-46' enlemde bulunduğunu kaydeder (Güler, 1990, s.19).

Siverek'te sayılabilen evlerin sayısının yaklaşık 2000'in üzerinde olduğunu kaydeder ve bu evlerin 150'sinde Ermenilerin oturduğunu belirtir. Niebuhr Siverek'te üç adet minareli cami ve üç adet de umuma açık hamam olduğuna değinir. Siverek'te çok sayıda müstahkem yapıların olmadığını, fakat kentte yüksek bir tepe bulunduğuna değinir. Siverek'te aynen Erbil ve Kerkük'teki gibi hepsi topraktan yapılmış ancak temeli bir kale duvarı gibi olan evlerin olduğunu anlatır. Siverek'i bir kasaba olarak tanımlayan Niebuhr, burada kasabanın dışında

birçok güzel meyve bahçelerinin olduğuna, özellikle de üzüm salkımlarıyla dolu bağlarının olduğundan bahseder. Bu civarda buğdayın arttığına da değinir (Güler, 1990, s.19).

Aslında Niebuhr'un Siverek'le ilgili olarak gerek meyve bahçeleri, üretilen gıda ürünleri, mimari yapı gerekse coğrafi özelliklerle ilgili verdiği bilgilerin Badger'in eserinde vermiş olduğu bilgiler ile birbirini tamamlar mahiyette olduğunu söylemek mümkündür. Benzer bir durum Siverek'in demografik durumu ve nüfus özellikleri açısından da birbirine yakındır.

Niebuhr eserinde Siverek ile Birecik arasındaki yola dair de bilgiler verir. Siverek'ten el-Bir'e yani Birecik'e değişik yollarla gidilebileceğini belirtir. Urfa'yı çok merak ettiğini kaydeden Niebuhr bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade eder:

“...Direkt olarak Urfa'ya gitmek istiyordum, çünkü bu eski ve ünlü kente o kadar yakın olduğum için yanından geçmek istemedim. Ancak katırcımız düzensiz bir arazi arasındaki diğer bir yolu seçti ve ben onları, bu patikalar üzerindeki rastladığımız ilk köy olan Molla Fersi Köyü'ne kadar takip etmek zorunda kaldım. Hizmetkârlarımı, 28 Mayıs'ta geziye devam etmeleri için kafileyle bıraktım. Kendim tek başıma katırcımla Urfa'ya gitmek istedim ve eşkıyalar tarafından durdurulmadan mutlu bir şekilde kente ulaştım. Siverek'ten Molla Fersi'ye yaklaşık 7,5 ve bu köyden Urfa'ya 5,5 Alman mili var. Gezimin son gününde iç açıcı bir yere geldim. Civardaki mevcut köylerden biri olan buraya Cülban (Cülmen) adı veriliyor. Burada değişik ve küçük nehirler bulunuyordu ve bunların kenarları ise bahçe ve ağaçlarla kaplıydı...” (Güler, 1990, s.20).

Alman Oryantalist Julius Heinrich Petermann'ın Kaleminden XIX. Yüzyılda Siverek

Siverek'le ilgili bilgiler sunan bir diğer gezgin de Alman oryantalist (1801-1876) Julius Heinrich Petermann'dır. Petermann'ın 1837 yılında Berlin'de Oryantal Edebiyatı profesörü olarak görev yapmıştır. Petermann'ın daha sonra 1852- 1855 tarihleri arasında Küçük Asya ve İran'a yönelik geziler düzenlediği ve bu gezilerine dair izlenimlerini yayınlamıştır. Akademik ilgi alanları arasında Ermenicenin de yer aldığı Petermann, Venedik'te San Lazzaro Mikhitaristlerinden Ermeni dili eğitimi de almıştır. 1837 yılında yayınlamış olduğu *Grammatica linguae Armeniacae* adlı eserinde Ermenicenin Hint-Avrupa diline ait olduğunu belirten Petermann, ayrıca Ermeni kültürü ve tarihine dair eserler de kaleme almıştır. Petermann Doğu'ya yaptığı yolculuklarla Dürziler, Yezidiler gibi çeşitli gruplara dair araştırmalar da gerçekleştirmiştir. Petermann'ın ayrıca İbrani dilinin telaffuzuna dair çalışmaları da bulunmaktadır. Petermann'ın 1840'tan bugüne kadar devam eden bir dizi kısa ve öz oryantal ders kitapları hazırladığı ayrıca Arapça, Keldanice, Ermenice, İbranice ve Samaritan ciltlerine de katkıda bulunmuştur (<https://www.deutsche-biographie.de/sfz94854.html>).

Resim 4. Alman Oryantalist Julius Heinrich Petermann

(<https://www.isaran.ru/?q=ru/person&guid=67AE0986-205C-56B7-9274-B48E838D26B0>).

Petermann eserinde Urfa'daki Kapüsen'lerin faaliyetleri neticesinde Urfa'da yaşayan Ermeni ve Yakubilerin mezhep değiştirdiklerini kaydeder. Buradaki Kapüsenlerin (Güler Yabancı Gezginlerin 74) inşa etmiş oldukları okullar vasıtasıyla 20-30 Yakubi ve Ermeni aileyi mezhep değiştirmeye ikna ettiklerini ve benzer şekilde Siverek'te de faaliyetlerinin olduğunu ve hatta burada da 2-3 Ermeni ailenin mezhebini değiştirdiklerini şöyle ifade eder:

"...Akşamleyin, en eski Kapüsen'den biri, emri altındaki birkaç kişi ile bizi ziyarete geldi. O Kapüsen, 14 yıldan beri Urfa'daymış ve yanındaki iki kişiyle birlikte bir manastır kurmuştu. Onlar, bir okul inşa etmişler ve 20-30 Yakubi ve Ermeni aileye de mezhep değiştirtmişler. O da aynı bizim gibi yani ertesi gün Siverek'e gitmek düşüncesinde idi. Onlar orada, 2-3 Ermeni ailesine mezhep değiştirtmişler ancak manastırları yokmuş. Sadece zaman zaman Urfa'dan birisi oraya gidiyormuş. Kapüsen, oldukça iyi eğitim almış gibi görünüyordu..." (Güler, 1990, s.74).

Israel Joseph Benjamin'in Kaleminden XIX. Yüzyılda Siverek

XIX. yüzyıl seyahatnamelerinde Siverek'le ilgili tarihsel bilgiler sunan bir diğer gezgin de Israel Joseph Benjamin'dir. 1859 yılında kaleme almış olduğu *Eight years in Asia and Africa from 1846-1855* (Benjamin, 1859) adlı eserinin yedinci bölümünde Benjamin Siverek başlığı altında Siverek'i anlatır. Benjamin Siverek sözcüğünü metin içinde Siverek olarak kullanmıştır:

"...Urfa'dan yola çıktığım gün kervan, katıldığım, soyguncular tarafından saldırıya uğradı. Liderlerine başvurduğum ve ona teslimiyetimi sundum. Kervan kısa ve sonuçsuz bir direniş sundu; bundan sonra yolcularımız tutsak edildi, bağlandı ve ağzı tıkandı. Ancak serbest bırakıldım ve İslami elbisemle şefin çadırına götürüldüm. Ona iyi bir Brendi'den başka bir şey olmayan bir içki ikram ettim, şüphe duymadan içti ve kısa süre sonra koşullar derin bir uykuya daldı. Hava kararmaya başlayınca yol arkadaşlarıma bilgi verdim; geceleyin hepsi bağlarından kurtuldular, biz de kaçtık. Baş haydutları yakaladık, bağladık ve yandaki köye yardım için başvurduk. Ancak Siverek yakınlarında bir atlı birlik bize saldırdı ve esirlerimizi bırakıp kendimiz kaçmak zorunda kaldık. 3 günlük yolculuğun ertesi günü bir süre sonra Siverek'e vardık..." (Benjamin, 1859, s.54-55).

Benjaminin eserinde Bedevilerin Brendi'yi bilmediğinden bahseder. Benjamin Siverek'in görüntüsünün eski bir kasabaya benzediğini belirtir. Siverek'in çöl bir bölgenin ortasında yer

alan ve bir tarafında piramit şeklinde bir kule bulunan, yarısı harabeye dönmüş bir duvarla çevrili çok eski bir kasaba olduğunu, kasabanın evlerinin küçük ve kerpiçten olduğunu anlatır. Buradaki her şeyin kendisinde bir sefalet ve yoksulluk izlenimi uyandırdığını ancak mısır pazarının ise önemli ve zengin bir şekilde döşendiğini ve kasabanın yakınında bir kalenin kalıntıları olduğunu yazar (Benjamin, 1859, s.55).

Benjamin eserinde Siverek'te bulunduğu sırada burada sadece dört Yahudi ailenin olduğunu ancak bu topluluktan eskiden çok daha fazla sayıda ünlü Hahamların burada yaşadığını ve bölgede ticaretin bu nedenle geliştiğini belirtir. Siverek'te vebanın olduğunu, vebanın doğunun belası olarak görüldüğünü ve Siverek'in eski sakinlerinin çoğunu bu hastalığın alıp götürdüğünü ifade eder (Benjamin, 1859, s.55).

Benjamin kasabadan bir saatlik yolculuk mesafesinde içinde çok eski bazı mezar taşlarının bulunduğu büyük bir Yahudi mezarlığının olduğunu ancak buradaki yazıları ve tarihlerini okuyamadığı için yazıtları deşifre edemediğini anlatır (Benjamin, 1859, s.55).

Benjamin eserinde ayrıca Siverek'ten kuzey yönünde olan yolun, birçok bataklık nedeniyle sağlıklı ve devasa kayalık uçurumlardan oluşan dağlık bir bölgeden geçtiğini, burada Yahudilerin Touri Taiga (kar dağı) dedikleri Kirwantschimen Dağı'nın olduğunu anlatır. Bu mevkii geçmek için bu iş için özel olarak yetiştirilmiş katırların kullanıldığını ifade eder (Benjamin, 1859, s.55).

Benjamin civardaki Yahudilerin, Mukaddes Kitapta sıklıkla Ammon ve Moab olarak bahsedilen kabilelerin soyundan geldiklerine inandıkları için bu dağın sakinlerinin Ammonitler veya Moablular olarak adlandırdıklarını söyler (Benjamin, 1859, s.55-56).

Benjamin Siverek'te Küçük Kirwan köyünde dağın bu sakinleri arasında bir gece geçirdiğini ve orada misafirperver bir barınak bulduğunu anlatır. Tercümanı aracılığıyla köylülere Ammon halkının soyundan mı yoksa Moab'dan mı geldiklerini sorar. Köylülerden bilmedikleri yanıt alan Benjamin bunun üzerine bu konuda iddia edilebilecek tek şeyin mevcut sakinlerin her iki ulusun da torunları olduğu şeklinde bir sonuca vardığını ifade eder (Benjamin, 1859, s.56).

Benjamin Siverek'te iklimin, İran'da Kürtlerin yaşadığı coğrafya ile benzerlik gösterdiğini, halkın tamamen güçlü olduğunu ve başlıca uğraşları arasında ise tarım ve hayvancılığın önemli bir yeri olduğunu kaydeder. Burada koyun, öküz ve katır ticareti yapıldığına da işaret eder (Benjamin, 1859, s.56).

Benjamin burada insanlarla ilgili bazı olumsuz değerlendirmelerde bulunduğu da görülür. Halkın karakterinin kaba hatta vahşi olduğunu, çevrelerinde yaşayan diğer kabilelerden ayrılarak bir tür bağımsız cumhuriyet oluşturduklarını söyler (Benjamin, 1859, s.56).

Benjamin Siverek'te halkın giydiği elbiselerle ilgili de tasvirler yapar. Siverek'te insanların elbiselerinin üzerine giyilenlerin kaba dokunmuş bir mantodan oluştuğuna yer verir. Buna bir Türk pantolonunun eklendiğini, aşağı düşen sandaletlerle çevrili ayakları ve bir başörtüsüne benzeyen, siperliği olmayan, yüksek keçeden veya kuzu derisinden yapılmış sıkıca çizilmiş bir gece şapkasının eklendiğine değinir (Benjamin, 1859, s.56).

Benjamin kendisine Siverek'te sığınan Moavlular ve bir İsraili ile birlikte buradaki dağlardan nasıl ayrıldığını ise şöyle dile getirir:

"...Dağların sarp yamaçlarından ve derin çukurlardan geçen son derece zor yol, yalnızca Moablı'nın şahsında sahip olduğum bir rehberin yönlendirmesi altında geçilmelidir. Her tarafı kayalarla çevrili derin, oyuk bir patikanın ortasında, hışırdayan Kızılschibu-Tschay nehrinin yakınında, rehberim aniden durdu ve ona cüzdanımın içindekileri göstermemi istedi. Bir sınıra yakın olup olmadığımız veya vergi tahsildarlığı hakkını kullanmasına izin verilip verilmediği konusundaki

soruma cevaben, bana kısa bir cevap verdi ki, alayım. Görünüşe göre kendimi onun isteğine uymaya hazırladım; ama arkasını döndüğünde pelerini kafasına atmak için elverişli bir andan yararlandım. Ellerini kullanmaktan mahrum kaldı, onu kardeşim İsraili'nin yardımıyla bağladım ve onu Çermik'e götürdüm; ama orada yine de adalet memurunun Türkçesini bulamadığım için onu tekrar bırakmak zorunda kaldım..." (Benjamin, 1859, s.56-57).

Benjamin buradaki Yahudi cemaatine dair önemli ipuçları sunar ve burada çok sayıda mineral kaynakları ve şifalı suların olduğuna şöyle değinir;

"... Çermik Mehrab Dağı'nda yatıyor. Yahudi cemaati, ifşa olan yaklaşık 100 aileden oluşuyor. Sürekli yağmalanacakları için, perişan bir durumda yaşıyorlar. Gelenekleri ve kıyafetleri İslamidir. Çermik'ten bir saat ilerisi çok sayıda sıcak maden suyu kaynağıdır; bir mağaradaki büyük bir taş sarnıçta toplanırlar ve kasaba sakinlerine hamam olarak hizmet ederler. Ben de bu kaynakların iyileştirici gücünü deneme fırsatı buldum; çünkü yaralanmış ve bitkin haldeyken, on gün boyunca, 5 para (3 santim) makul bir fiyata banyoyu kullanarak mükemmel bir şekilde iyileştim. Hamamları kullanmak için buraya gelen misafirlerin konaklaması için kaplıcaların yakınında bir han inşa edilmiştir..." (Benjamin, 1859, s.57).

İngiliz Gezgin Ely Bannister Soane'nin Kaleminden XIX. Yüzyılda Siverek

Siverek'le ilgili XIX. yüzyılda önemli bilgiler sunan bir diğer seyyah da İngiliz gezgin, siyasetçi, ajan ve istihbarat subayı olarak bilinen Ely Bannister Soane'dır. Soane *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise* adlı eserinde Siverek ile ilgili bilgilere yer verir. Mezopotamya gezisinin yer aldığı bu eser ilk olarak 1912 yılında Londra'da yayınlanır. Bu eser İstanbul'dan Bağdat'a yapılan seyahati içerir. Eserin üçüncü bölümünde Fırat'tan Dicle'ye, Urfa ve Diyarbakır adlı bölümde Soane Siverek'ten bahseder (Soane, 1913). Soane'nin söz konusu eserinde doğrudan bölgeyi gezdiği tarihler ve şehirler için ayrı başlıklar yer almadığı için seyyahın 1909 yılında Urfa ve Siverek bölgesinde olduğu tahmin edilmektedir (Güler, 1990, s.90).

Siverek'le ilgili bölümde Soane, diğer seyyahlar gibi öncelikle şehrin görünümüne dair bilgilere yer verir. Notlarına bakınca, ovoidan bu kente yaklaşıncaya dikkate değer iki şeyin kendisini çok etkilediğini kaydeder. Bunlardan ilkinin her tarafı cam pencereli, ön tarafta, tepesinde Türk bayrağı olan verandalı giriş kapısı olan kare şeklindeki beyaz bir bina olduğunu belirtir. Bu binanın orta Avrupa mimarisinin bir örneği olduğunu ve çevresindeki küçük yapılardan izole olması nedeniyle bir önem kazandığına işaret eder. Binanın soğuk, insanı mutsuz eden, sahte bir görünümü olduğunu, bu düzlükteki geniş arazide tek başına göze çarptığını ve uzak mesafede son derece gelişigüzel yapılmış bir valilik konutu olduğunu kaydeder (Güler, 1990, s.102).

Soane eserinde Siverek'i Siverek şeklinde adlandırır ve Siverek'le ilgili olarak mimari yapıya dair şu bilgileri sunar: "...Modern Siverek, bu iki ırkın her zaman olduğu gibi kalıcı olarak kötü şartlara sahip olduğuna inandığım yerleşik Kürtlerin ve Ermenilerin yaşadığı, tek katlı siyah taş evlerden oluşan ortalama bir kasabadır..." (Soane, 1913, s.55).

Soane Siverek'te kendi bildiği tarzda sokakların olmadığını, derme çatma kulübelerin bir araya toplanmış olduğunu ve kulübeler arasında pisliğin akmasını sağlayan arklar kalacak biçimde kümelenildiğini kaydeder. Soane gezginlerin kasabanın kenarında yer alan ve kırık kapısından çöle bakan harap bir kervansarayda kaldığını belirtir ki bu bilgi bize şehirdeki kervansarayın konumuna dair önemli ipuçları sunar (Soane, 1913, s.55-56).

Soane ayrıca Siverek'te insanların alışılmışın dışında asık suratlı olduğunu belirtir. Şehrin aslında büyük bir yer olmasına rağmen satın alınabilecek çok fazla bir şeyin olmadığını kaydeder. Siverek'te bir Kervansaraya vardığında şekerinin bitmiş olduğunu fark ettiğini, bu nedenle şeker satın alabileceği bir yer aramaya başladığını belirtir. Kervansarayın sorumlusu

olan yaşlı Arap kadını bahçede kendi kendine hacamat yaparken gördüğünü anlatır. Kapıcılık yapan Ermeniye sorduğu soru üzerine köşeyi döndükten sonra bulaşıcı hastalık geçirme olasılığı olan çamurların içinden yürüdüğünü ve şeker almak için bir dükkân bulduğunu belirtir (Soane, 1913, s.56).

Resim 5. İngiliz Gezgin Ely Bannister Soane (Güler *Yabancı Gezginlerin* 89).

Soane ayrıca Siverek'te çok çamur olduğunu öyle ki sokakta yürürken adeta pantolonunun çamurlar içinde kaldığından anlatır. Böylece köşeyi dönünce vebalı bataklığın içinden geçerek aradığı dükkânı bulduğunu belirten Soane, dükkânın açık bir stant şeklindeki tipik Doğu dükkânlarına benzediğine ve burada gri bir tazi ile oynayan küçük bir çocuğun varlığından bahseder. Dükkânda ayrıca peynir bulunduğunu, burada geçen senenin peynirinin lezzetli olduğu ve taze ürünün hor görüldüğünü, dükkânda ayrıca iki salkım soğan ve birkaç kutu kibritin de olduğundan bahseder (Soane, 1913, s.56).

Soane bu dükkândan çıkarken yeniden pantolonunun paçalarını daha yukarı kaldırarak ara sokaklara doğru yola koyulduğunu not eder. Pantolonunun paçalarını çamur banyosundan çıkardıktan sonra bu kez yolda silahlı Kürtlerle geçiş hakkıyla ilgili tartıştığını ve sonunda kendisini bir cami avlusunda bulduğunu kaydeder. Camide bir din adamının hemen yanına gelerek dinini sorduğunu ve Soane din adamına "İslam" cevabını verdiğini belirtir. Bunun üzerine camideki din adamının İslam cevabı üzerine kendisine hala şüpheli baktığını, duasını tekrar ettiğini söyler. Soane din adamını bir rehber olarak kullandığını ve onun yardımıyla bir başka dükkâna gittiklerini yazar. Bu ikinci dükkânın sahibinin ilkine göre daha girişimci olduğunu, burada sadece şeker değil çok fahiş fiyata çay ve sigaranın da bulunduğunu belirtir (Soane, 1913, s.56).

Soane Siverek'te bulunduğu süre zarfında ekmek bulunduğunu ama sırf hocanın iyi niyeti sayesinde bu gıda maddelerine erişebildiğini yazar. Ekmeği Camide tanıştığı din adamının sırf kendisine merhamet ettiği için gösterdiği iyi niyet sayesinde bulunduğunu kaydeden Soane, bu din adamının kendisini toprak fırınında ekmek pişirilen birinin evine götürdüğünü ve burada on tanesini 2 pense ekmek satın aldığını belirtir (Soane, 1913, s.56).

Ekmekten farklı olarak Siverek'te su konusunda sıkıntı olmadığını, bir nozülün kırık bir sarnıcı ve avlunun yarısını dolduran bol miktarda su döktüğü sarayın avlusunda iyi suyun bol miktarda bulunduğunu belirtir. Soane, Siverek'te bütün Kürt kadınlarının normalde erzaklarını almak için buraya geldiğini yazar. Bu nedenle kendisinin bir saat boyunca kapısının eşliğinde çirkin de olsa bir kızı izleyerek geçirmek için oturduğunu ancak hiçbirini göremediğini belirtir (Soane, 1913, s.56-57).

Soane ertesi sabah Siverek'ten kaçmakta büyük zorluk çektiklerini de anlatır. Mekânın Ermeni sahibinin arabacıdan atın yemi ve kaldığı bütün gece boyunca su sızdıran odası için kendilerinden mecediye istediğini bununla ilgili aralarında uzun bir tartışma yaşandığını ve bu süre zarfında bir saatinin boşa gittiğini kaydeder. Tartışma sırasında yarım düzine Ermeni serserinin atlarının başında bekleyerek kendilerine gözdağı verdiğini, kendilerinin de mekân sahibinin çılgınlıklarını ve mazeretlerini bastırmaya çalıştıklarına değinir. Sonunda mekân sahibine parayı ödemek zorunda kaldıklarını böylece, genel olarak Hristiyanları ve paganları, özelde de Ermenileri lanetleyerek oradan ayırdıklarını kaydeder (Soane, 1913, s.57).

Soane böylece ertesi gün yüksek ovaları aşarak Diyarbakır'a doğru ılık çöle vardıklarını ve yaklaştıkça, siyah duvarların ufkun üzerinde yükseldiğini belirtir. Bazen Dicle'nin aktığı yerdeki kanallın belirginleştiğini, ovanın daha soluk rengine karşı uçurum yüzünün sarımsı görüldüğünü ve Batıdan yaklaşan Diyarbakır'ın çok güzel ve de dikkat çekici görüldüğünü anlatır (Soane, 1913, s.57). Soane ayrıca Siverek'in coğrafi ve iklim yapısı hakkında da bilgi verirken bazı olumsuz ifadeler kullandığı da görülmektedir;

"...Birçok yerde yol Fırat'ın yakınına kadar götürüyor ve nehir kollarını taşıyan bir dizi vadiden geçiyordu. Yol boyunca bölgenin genel görünümüne, rüzgâr ve yağmurun büyük hız ve delici soğukla karşıdan vurduğu inişli çıkışlı yükselti hâkimdi. Aralıktan Şubat'a kadar Siverek'ten Diyarbakır'a giden yolun geçilebilir olduğunu sanmıyorum. Nisan başında geçtiğimizde bile yakınlarımızda kar parçaları hala duruyordu. (...) ilk yarısı yani iki günlük kısmı hariç diğer tarafta, harika Türk mühendisinin şeytani zekâsı, kayaları dağıtıp oraya yol adı verilmesi ve sonra bataklık zeminde bir metre balçığın bulunduğu ve yol olduğuna dair hiçbir işareti olmadığı yere de yol denmesi için onu kandırmıştı. Hiçbir özelliği olmayan Siverek'ten başka duracak yer yok..." (Güler, 1990, s.101-102).

Alman Mareşali Helmuth von Moltke'nin Kaleminden XIX. Yüzyılda Siverek

Siverek'le ilgili İngiliz seyyah ve gezginlerin eserlerinin yanı sıra Alman seyyahlarının da önemli eserleri bulunmaktadır. Bu gezginlerden biri de Alman Mareşali Helmuth von Moltke'dir. Yazar *Moltke'nin Mektupları* adlı eserinde Rumkale, Birecik ve Urfa'yı ele alırken Siverek'ten kısaca bahsettiği bilinmektedir. Helmuth von Moltke (1800-1891) Kopenhag Kraliyet Askeri Okulu'nda eğitim almış ve Danimarka ordusunda görev yapmıştır. 1822'de Prusya Muhafız Alayı'na Teğmen olarak giren Moltke, 1832'de Prusya Genelkurmay'ında, daha sonra 1835 yılında Osmanlı Padişahı II. Mahmud tarafından Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi için danışmanlık görevine getirilmiştir. Moltke 6 Nisan 1838 tarihli mektubunda Rumkale Birecik ve Urfa'yı anlatırken kısaca Siverek'ten de şöyle bahseder;

"... Maraş'tan itibaren doğu-güneydoğu tarafında Rumkale, Urfa ve Siverek üzerinden ta Karacadağ'a kadar, 50 saatten fazla uzunluktaki geniş alan ovalık ya da hiç değilse basık tepelerden meydana gelmiş arazidir. Fırat'ın sağ yakasında her ne kadar bir sürü derin vadiler varsa da sol yakada arazinin düzlüğünü kesen hiçbir çukur yoktur. Bütün bu alan, tamamıyla, toprakları gitmiş kayalık bir zeminden ibarettir ve taş kırıklarıyla öylesine kaplıdır ki, açılmış olan birkaç at yolunun dışında yayan gitmek mümkün olsa bile hayvanla gitmenin imkânı yoktur..." (Güler, 1990, s.42-43).

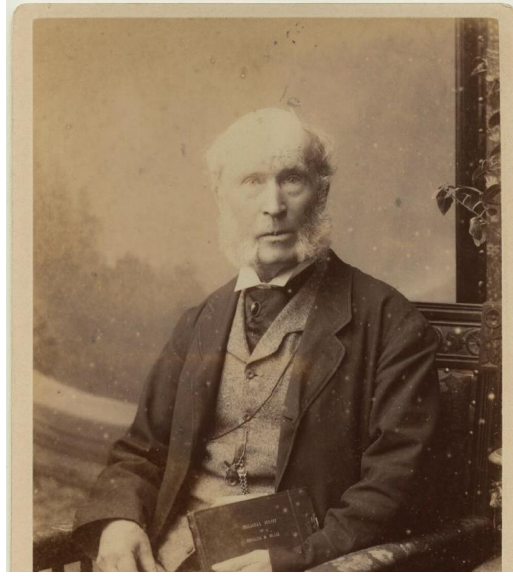
Ayrıca Moltke'nin *Türkiye Mektupları* adlı eserinde Birecik anlatılırken de zaman zaman Siverek'e dair bilgilere yer verilmiştir:

"...Samosata veya Samsat'ın tepesi 100 ayak kadar yüksek, 300 adım uzun ve 1 00 adım geniştir. Bu tepelerin yamaçları yontulmuş taşlarla döşenir ya da yaklaşık 75 derecelik bir meyille duvar örülür; böylece suni bir kayalık meydana getirilmiş olur veya Horis Kalesi'nde olduğu gibi esasen mevcut olan kayaya bu suretle ilave

yapılır. Birecik'in kalesinde (Türkler buna Kale-i Beyda, yani Beyaz Kale derler) bu taş örtünün arkasında dışarıya mazgal delikleri olan kemerli dehlizler dolandır. Siverek'te böyle 80 ayak yüksekliğinde, kapkara bazalt taşından, şevli bir duvar vardır...” (Güler, 1990, s.47).

İngiliz Jeolog Warrington Wilkinson Smyth'in Kaleminden XIX. Yüzyılda Siverek

Siverek'le ilgili bir diğer önemli seyyah maden mühendisi ve jeolog olarak da bilinen Warrington Wilkinson Smyth'dir. Smyth'in eserleri özellikle Avrupalı seyyahlarda bulunan batıdaki yerleşik oryantalist bakış açısının yanı sıra Osmanlı Devleti'ne ve Türklere dair de önyargıyı itiraf ediyor olması hasebiyle oldukça önemlidir. Bu açıdan Smyth'in kendi çağdaşlarına oranla bölgeye dair daha objektif bir tutum sergilediğini söylemek mümkündür (Tekinsoy, 2020, s.15-23).

Resim 6. Sir Warrington Wilkinson Smyth (1817-1890)

(<https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw115442/Sir-Warrington-Wilkinson-Smyth>)

Smyth'in *A Year with the Turks* adlı eserinde Siverek'le ilgili bilgiler Halep'ten Diyarbakır'a yapılan yolculuğun anlatıldığı üçüncü bölümde Siverek Kasabası adı altında yer alır. Smyth kitabında Siverek'le ilgili izlenimlerini şöyle ifade eder;

“...Siverek'te ne bulabileceğimizi görmek için gün ağarmadan birkaç saat önce yolumuza devam ettik. Ancak doğanın burada kuzeybatıda Toroslar ve kuzeydoğuda başka bir zincirle sınırlanmış verimli bir ova yaratmakta çok şey yapmış olması boşunadır; Asya'nın tüm sefil kasabaları arasında, Siverek, cimriliği, pisliği ve kasvetli görünümü ile en dikkat çekicilerinden biri olmalıdır. Karanlık cenaze bazaltından inşa edilmiş evler, kavrulmuş kahverengi çimenler ve yabani otlarla kaplı çatılar, çamurla dolu sokaklar, devrilmek üzere sallanan üç cami ve minare ve sakatatlı ve iğrenç hayvanların kokuşmuş leşleriyle dolu durgun bir dere, bunlar gelişen bir tarım bölgesinin merkezi olması gereken bir yerin mevcut durumu hakkında genel bir fikir verir...” (Smyth, 1854, s.90).

A YEAR WITH THE TURKS
OR SKETCHES OF TRAVEL
IN THE EUROPEAN AND ASIATIC
DOMINIONS OF THE
SULTAN

BY WARINGTON W. SMYTH M.A.

LONDON
 JOHN W. PARKER AND SON WEST STRAND
 MDCCCLIV

203. L. 348.

Resim 7. (Smyth, 1854, s.90).

SONUÇ

Sonuç olarak başta Niebuhr olmak üzere bölgeye gelen pek çok seyyahın Siverek'le ilgili olarak vermiş olduğu bilgiler arasında bir paralellik olduğunu söylemek mümkündür. Gerek Siverek'in mimari, sosyo-kültürel yapısı gerekse iklim, coğrafya, demografik ve dini yapısıyla ilgili sunulan bilgilerin birbirini tamamlayan mahiyette olduğu görülmektedir. Bu çalışma kapsamında öne çıkan bir diğer husus ise seyyah ve gezginlerin büyük bir çoğunluğunun bölgeye ve bölge insanına dair yerleşik bir oryantalist bakış açısına sahip olduğudur. Bu durum İngiliz seyyahların eserlerinde itiraf ettiği bir husustur. Bu nedenle XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na gelen tüm Batılı ve Doğulu seyyahların/gezginlerin eserlerinin/raporlarının incelenmesinin günümüzde pek çok konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı anlaşılmaktadır. Seyyahların Osmanlı topraklarındaki seyahatları sırasında özellikle gayrimüslimlerle olan temasları ve onlara dair duygu ve düşünceleri de dönemin siyasi ve tarihi gelişmelerinin doğru anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Zira söz konusu seyyahlardan özellikle Batılı olan seyyah ve misyonerleri Anadolu'ya çeken yegâne sebepler arasında benzerlikler olduğu görülmektedir. Özellikle İngiliz seyyah ve misyonerlere bakıldığında başlıca amaçlarının Hindistan'a giden yolları kontrol altına almak ve ticari üstünlüklerini korumak olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışma kapsamında elde edilen verilerden hareketle Batılı misyonerlerin birbirlerini etkilediği de söylenebilir. Bu konuda özellikle XIX. yüzyılda Amerikalıların Siverek, Mardin, Harput gibi yerlerde teşkilatlanmasının altında yatan nedenlere bakıldığında ise İngilizlerin önemli bir etkisi olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ALAN, G. & KUŞ, A. (2018). Amerikan Board Misyoneri Asahel Grant'ın Memoir Of Asahel Grant ve The Nestorians Or The Lost Tribes Adlı Çalışmalarının Orta Doğu'yu Anlama Açısından Kurgu-Sal ve İçerik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 61, s. 287-309.
- BADGER, G. P. (1859). *The Nestorians and Their Rituals: With the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-44, and of a Late Visit to Those Countries in 1850: Also, Researches Into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans and an Inquiry Into the Religious Tenets of the Yezedees*. London: Masters Print. Pub. 2. Vol. I.
- BENJAMIN, I. J. (1859). *Eight years in Asia and Africa from 1846-1855*. Hanover : The Author Pub.
- BUCKINGHAM, J. S. (1827). *Travels in Mesopotamia, Including a journey from Aleppo to Bagdad, by the route of Beer, Orfah, Diarbekr, Mardin, & Mousul: with researches on the ruins of Nineveh, Babylon, and other ancient cities*. Vol. I. London : H. Colburn Pub.
- CUTTS, E. L. (1877). *In Christians Under the Crescent in Asia*, London : Gorgias Press.
- DEUTSCHE, Biographie. E.T. :12.04.2022, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz94854.html>
- DEVECİ BOZKUŞ, Y. (2022). İngiliz Seyyah Edward Lewes Cutts'ın Kaleminden 1876 Yılında Urfa. *ŞURKAV Şanlıurfa Dergisi*, 14, (42), s. 3-8.
- DEVECİ BOZKUŞ, Y. (2014). Mary Caroline Holmes' un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" adlı eserinde Urfa'daki işgal yılları ve Ermeni yetim çocukları, *Turkish Studies. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/4 Spring 2014, s. 341-370.
- DÖŞKAYA, F. Ç. (2018). Amerikan Board ve Misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa Faaliyetleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(14), s. 84-119.
- GÜLER, S. E. (2014). Gezgin Papaz George Percy Badger'in Notlarında Urfa. *ŞURKAV Şanlıurfa Dergisi*, 7, (20), s. 44-50.
- GÜLER, S. E. (1990). *Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi*. Şanlıurfa : ŞURKAV Yayınları.
- GÜVEN, S. Z. (2018). *American Foreign Missions to the Armenians of the Ottoman Empire: Fashioning the Model of Educated Christian Womanhood in the East in the Second Half of the Nineteenth Century* (Unpublished Doctoral Thesis). Bilkent Üniversitesi.
- HANİLÇE, M. (2018). 1842 Sonbaharında Tokat - İngiliz Misyoner George Percy Badger'in Gözünden. İçinde, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İلمي ve Kültürel Hayat Sempozyumu (18-20 Eki 2018) Bildirileri*, C. 2, s. 410-425.
- KILIÇ, S. (1997). Ermeni Propagandaları ve Alman İmparatorluğu'nun Ermeni Politikası Alman Arşiv Belgeleri Açısından 1917-1918. *Atatürk Yolu Dergisi*, 5(19), s. 265-291.
- NIEBUHR, C. (1778). *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern 1-11* [Arabistan ve Civarında Bulunan Diğer Ülkeler Seyahatnamesi]. Kopenhagen : Möller Pub.
- NIEBUHR, Carsten. E.T. : 29.04.2022, <https://geboren.am/person/carsten-niebuhr>

- OKUTAN, V. (1987). İstiklal Savaşı Gazisi ve Urfa Kurtuluş Savaşı'nın Kahramanlarından Ahmet Hamdi Mesçi ile Söyleşi (11Nisan1987). *ŞURKAV Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, 12, (36), s. 15-16.
- ÖZŞAVLI, H. (2913). *Urfa Ermenileri*. Ankara : Gazi Kitabevi.
- PETERMANN, Julius Heinrich E.T. : 12.04.2022,
<https://www.isaran.ru/?q=ru/person&guid=67AE0986-205C-56B7-9274-B48E838D26B0>
- Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*. E.T. :22.04.2022,
<https://www.die-andere-bibliothek.de/Foliobaende/Reisebeschreibung-nach-Arabien-und-andern-umliegendenLaendern:750.html#:~:text=%22Niebuhrs%20%22Reisebeschreibung%20nach%20Arabien%20und,er%20von%20neugierigen%20Frauen%20best%C3%BCrmt>
- SMYTH, Sir Warington Wilkinson E.T. : 12.04.2022,
<https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw115442/Sir-Warington-Wilkinson-Smyth>
- SMYTH, W. W. (1854). *A Year With The Turks Or Sketches Of Travel In The European And Asiatic Dominions of The Sultan*. Redfield : John W. Parker And Son West Strand Pub.
- SOANE, E. B. (1913). *To Mesopotamia and Kurdistan in disguise: with historical notices of the Kurdish tribes and the Chaldeans of Kurdistan*. Small, Boston : Maynard and Company Pub.
- TEKİN, A. S. (2020). James Silk Buckingham'ın Gözünden XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin Güney Vilayetleri (Urfa, Diyarbakır, Mardin, Musul, Erbil, Kerkük, Kifri ve Bağdat). *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3, (4), s. 117-155.
- TEKİNSOY, Y. E. (2020). İngiliz Jeolog Warington Wilkinson Smyth'in Gözünden 1842 Yazında Tokat. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6, (4), s. 1518-1536.
- ÜNER, M. E. (2017). *Urfa Gümrük Defterleri : Transkripsiyon ve Değerlendirme*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- YÜCEL, İ. (2011). Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi Ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7, (14), s. 65-86.
- WHEELER, E. P. (1922). American Missionaries in Turkey. *Current History* (1916-1940), 17(2), s. 300-302.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 03.05.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 16.08.2023

DOI: 10.30692/sisad.1292100

ANTAKYA PATRİĞİ III. MACARIUS SEYAHATNAMESİ'NE GÖRE TOKAT'IN HRİSTİYAN AHALİSİ (1659)

*The Tokat's Christian People According to the Travelogue of Patriarch of Antioch Macarius
IIIrd (1659)*

Yasin TAŞKIN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0002-9109-7826

yasin.taskin93@mail.com

Atıf/Citation: Yasin Taşkin (2023), "Antakya Patriği III. Macarius Seyahatnamesi'ne Göre Tokat'ın Hristiyan Ahalisi (1659)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.583-601.

Öz: Tokat, bulunduğu konum itibarıyla seyyahların tercih ettiği önemli bir geçiş güzergâhı olmuştur. Hem Doğulu hem de Batılı birçok seyyah dönem dönem kente uğramış ve kentin mevcut durumu hakkında izlenimler edinmişlerdir. Bu yüzden Tokat'ın yüzyıllar içerisindeki değişimi ve dönüşümünü anlamak adına seyahatnameler önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. 1647'de Antakya Rum Ortodoks Kilisesi'nin başına geçen Macarius İbn-i ez-Zâim, 1652 yılında çıktığı Rusya seyahatinden dönüşünde Tokat'a uğramış ve kentin durumu hakkında kayda değer tespitlerde bulunmuştur. Macarius bu ziyaretinde kentin Hristiyan unsurlarıyla temas kurmuş ve onlar hakkındaki izlenimlerini kayda geçirmiştir. Bu bakımdan Macarius Seyahatnamesi, Tokat'ta yaşayan Hristiyanların 17. yüzyıldaki sosyo-kültürel durumlarını ve inanç dünyalarını anlamak adına önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada Antakya Patriği III. Macarius'un Tokat'ta bulunduğu esnada tutmuş olduğu notları üzerinden Tokat'ın 17. yüzyılın ortalarındaki durumu ve Hristiyan nüfusu hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Macarius'un çağdaşı olan diğer gezginlerin kent hakkında vermiş oldukları bilgiler de ele alınarak söz konusu seyahatname ile mukayese edilmiştir. Ayrıca Tokat'ın idari yapısı içerisinde yer alan köylerdeki Hristiyan nüfus ile alakalı da bilgilere yer verilmiştir. Böylece Tokat'ın kent tarihinin eksik parçalarının tamamlanmasına mütevazı bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tokat, Macarius, Seyahatname, 17. Yüzyıl.

Abstract: Thanks to its location, Tokat has been an important transit route preferred by travelers. Many travelers, from east and west, visited the city from time to time and got impressions on the current situation of the city. For this reason, travellers were an important source in order to observe the change and transformations of Tokat over the centuries. Macarius Ibn-i ez-Zâim, who took charge of the Antakya Greek Orthodox Church in 1647, visited to Tokat on his return from his voyage to Russia in 1652 and made remarkable observations about the state of the city. During this visit, Macarius made contact with the Christian peoples of the city and recorded his impressions about them. In this respect, Traveler of Macarius is an important source for understanding the socio-cultural and belief worlds of the

Christians living in Tokat in the 17th century. In this study, the situation of Tokat and the Christian population lived there in the middle of the 17th century has been examined based on the notes of Patriarch of Antioch Macarius III. while he lived there. The information given by other travelers about the city, who were the contemporary of Macarius, was also taken into consideration and compared with the travelogue in question. In addition, information about the Christian population in the villages within the administrative structure of Tokat is also included. The missing parts of the history of city of Tokat have been tried to be found with this study.

Keywords: Ottoman, Tokat, Macarius, Travelogue, 17th Century.

GİRİŞ

Macarius Hakkında

Macarius'un doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. 16. yüzyılın sonlarına doğru dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Aslen Haleplidir. Künyesi *Macarius İbn-i ez-Zâim*'dir. Ailesi hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye rastlanamamaktadır. Künyesinden babasının adının *Zâim* olduğu anlaşılmaktadır. Babasının dindar bir Ortodoks Hristiyan olduğu ve Halep'te bir kilisede rahiplik yaptığı bilinmektedir (Walbiner, 2000, s. 37). Macarius kiliseye girmeden önce dokumacılık işiyle meşgul olmuştur. Dokumacılık yaptığı sıralarda bir evlilik yapmış ve bu evliliğinden Paul adını verdiği bir oğlu dünyaya gelmiştir. Karısını oğlu Paul'un doğumu esnasında kaybetmiştir (Raheb, 1981, s. 79).

Macarius'un kiliseye yaklaşmasının karısını kaybetmesinden sonra gerçekleştiği düşünülmektedir. Nitekim bu süreçte Antakya Patriği Meletios Karmah (II. Euthymius), kendisiyle yakından ilgilenmiş ve kiliseye katılımını sağlamıştır. 27 Ekim 1635'te dönemin Antakya Patriği III. Euthymius (Sakızlı Euthymius) tarafından kutsanmış ve Halep Piskoposluğu'na atanmıştır. Ayrıca Diyarbakır ve Antakya sınırları içerisindeki diğer tüm kiliselerin *katolikosu* yani denetçisi ilan edilmiştir (Raheb, 1981, s. 79). Onun 12 yıl süren piskoposluğu sırasında Halep, Katolik misyonerlerin yoğun faaliyet sahası içerisine girmiştir. Buradaki Katoliklerle iyi ilişkiler kurmuştur. Ayrıca kilisenin mali durumunu nispeten düzeltecek çalışmalarda bulunmuştur. Onun bu çalışmaları meyvesini vermiş; Antakya Patriği III. Euthymius, Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken haracı temin edebilmek için Halep Piskoposluğu'ndan yardım istemiştir. Macarius'un piskoposluk döneminde sorumluluğu altındaki Ortodoksların büyük bir kısmı Kudüs'e hac ziyaretlerinde bulunmuştur. Bu hac ziyaretlerine kendisi de katılmış ve buradaki dinî önderler tarafından hürmetle karşılanmıştır. Dönemin Kudüs Patriği Theophanes'le sıkı ilişkiler kurmuştur. Öyle ki Patrik Theophanes, Şam Katedrali'nde gerçekleştirilecek olan ve başında bulunması gereken Kutsal Ayini Macarius'un yapmasını ve buradaki dindaşlarına vaaz vermesini kendisine teklif etmiştir (Raheb, 1981, s. 80).

Macarius'un dönemin etkin isimleri ile kurduğu yakın ilişkiler ve Halep Piskoposluğu zamanında göstermiş olduğu başarılı idaresi sayesinde Ortodoks dünyadaki saygınlığı artmıştır. Kendisinden önceki Antakya Patriği III. Euthymius ölmeden önce Macarius'u halefi ilan etmiştir. Bu yüzden onun yerine patrik olması sürpriz olmamıştır. Kaynaklarda Macarius'un hangi tarihte Antakya Patriği olduğuna dair çeşitli rivayetler yer almaktadır. Le Quien (1740), kaynak göstermeden onun 1643 tarihinde Antakya Patriği olduğunu iddia etmiştir (s. 774). Fakat Walbiner (1994) bunu kesin bir şekilde reddederek onun 12 Kasım 1647'de selefi III. Euthymius'un ölümünden sonra patrik olduğunun bilgisini vermiştir (s. 14). Macarius, söz konusu patrikhanenin 131. patriği olmuştur (Ujaimi, 1900, s. 312).

Macarius'un Antakya Patriklği sırasında patrikhanenin mali durumu oldukça kötü durumdaydı. Patrikhanenin devlete ödemesi gereken 6000 kuruşluk birikmiş vergi borcu vardı. Ayrıca patrikhaneye bağlı kiliseler maddi yetersizlik nedeniyle bakımsız hâle gelmişti. Macarius, bu durumu düzeltmek ve Antakya Patriklğini eski ihtişamlı günlerine yeniden getirmek için kolları sıvayarak bir dizi çalışmalarda bulundu. Öncelikli olarak mali durumu incelemek üzere Şam'da

bir meclis topladı. Borçların bölgedeki Ortodoks Hristiyanların öz kaynaklarıyla ödenebilmesinin pek mümkün olmadığı öngörüldü. Bunun üzerine beraberindeki din adamlarından oluşan bir heyet kurarak maddi kaynak temin etmek amacıyla Rusya seyahatine çıkma kararı aldı. Temmuz 1652'de Halep'te başlayan bu yolculuk dokuz yıl sürdü (Buraik, 1903, s. 137-138).

20 Ekim 1652'de Macarius ve beraberindeki din adamları İstanbul'a vardılar. Macarius burada bir dizi faaliyette bulundu. Yeni İstanbul Patriği Paisius ile görüşmeler yaptı ve onun aracılığıyla Fransa Kralı XIV. Louis'e bir mektup gönderdi (Le Quien, 1740, s. 774). Burada eski İstanbul Patriği Joannikius aleyhine düzenlenen bir sinoda katıldı¹. Sinoda eski patriği aforoz eden belgeyi imzalayanlar arasında Macarius da vardı (Aleppo, 1833, s. 13-20). 10 Ocak 1653'te İstanbul'dan ayrıldı ve buradan Boğdan'a geçti. Birkaç yıl Boğdan'da bulunduktan sonra oradan ayrılarak Eflak'a gitti ve burada bir süre kaldı. Eflak ve Boğdan'da geçirdiği zaman zarfında buradaki prenslerle yakın temas hâlinde olmuştur. Onun bu yakınlığı meyvesini vermiş; prensler Macarius'un kilisesi için cömert yardımlarda bulunmuşlardır (Feodorov, 2004, s. 296).

Macarius Ukrayna üzerinden yolculuğuna devam ederek 26 Ocak 1655'te Moskova'ya vardı (Bülbül, 2018, s. 65). Burada kaldığı bir buçuk yıllık süre zarfında Rus Ortodoks Kilisesi ileri gelenleri ve Rus çarıyla görüşmeler yaptı. Bu dönemde Rus tahtında Çar Aleksej Mihajlovic oturuyordu. Rus Ortodoks Kilisesi'nin başında ise Patrik Nicon bulunmaktaydı. Onun bu ziyareti hem çar tarafından hem de patrik tarafından ilgi görmüştür (Bülbül, 2018, s. 66). Daha sonra Rusya seyahatini sonlandırarak Karadeniz ve Anadolu üzerinden Halep şehrine geri dönmek üzere heyeti ile birlikte yola koyulmuştur². Halep'e vardığında tarihler 7 Mayıs 1661'i göstermekteydi (Raheb, 1981, s. 83).

Bir süre Halep ve Şam'da bulunduktan sonra 1664'te ikinci kez Rusya seyahatine çıkma kararı almıştır. Fakat bu seyahatini ilkinden farklı olarak Gürcistan üzerinden gerçekleştirmiştir. 3 Ağustos 1664'te Gürcistan'a varmış burada uzunca bir müddet kalmıştır (Zhordania, 1897, s. 482). Gürcistan'da bulunduğu dönemde dinî faaliyetlerin yanı sıra birtakım siyasi faaliyetlerin içerisinde de yer almış ve Gürcüler nezdinde etkili bir figür olarak ön plana çıkmıştır (Walbiner, 2000, s. 40-41). Fakat onun buradan Rusya'ya geçişi Osmanlı yönetimini rahatsız etmiş ve payitahtla sorun yaşamasına neden olmuştur. Dönemin İstanbul Patriği Parthenius tarafından Rusya'ya izinsiz geçtiği hususunda dönemin Osmanlı padişahı VI. Mehmed'e şikâyet edilmiştir. Bu yüzden patriklik görevinden alındığına dair kendisine ferman gönderilmiştir. Fakat Rus çarının arabuluculuğu ve kefaleti sayesinde kısa süre sonra görevine geri dönmüştür (Ma'luf, 1912, s. 132). Macarius affedildiğini öğrenir öğrenmez Nisan 1668'de Şam'a geri dönmek üzere yola koyulmuştur. Şam'a ancak 1670'te varabilmiştir (Dimitrievski, 1904, s. 354-357).

Şam'da bulunduğu dönemde Antakya Patrikhanesi ile yakından ilgilenmiştir. Kendisinin görevde olduğu dönemde mali durumu düzeltmek için göstermiş olduğu çaba geniş bir çevre tarafından takdirle karşılanmıştır. Fakat Katolik misyonerlerle yakın ilişkilerde bulunması muhafazakâr Ortodoksların ve diğer Katolik olmayan bazı cemaatlerin nefretini kazanmasına neden olmuştur. Nitekim kilise için cemaatinden yardım topladığı bir esnada kendisine ikram edilen zehirli bir içeceği içtikten sonra komaya girmiş ve iki gün sonra hayatını kaybetmiştir. Öldüğünde tarihler 12 Haziran 1672'yi göstermektedir. Macarius Antakya Patrikhanesi'ni 24 yıl, 7 ay ve 1 gün yönetmiştir. Cenazesi Şam'da bulunan Rashyn Kilisesi'nin bahçesine defnedilmiştir (Buraik, 1903, s. 138).

¹ "Grekçe *sunodos*, Latince *synodustan* gelen sinod (synode) Batı kilisesinde önceleri konsille eş anlamlı olarak kullanılırken günümüzde piskopos veya başpiskopos tarafından piskoposluk bölgesinin problemlerini çözmek üzere toplanan, din adamlarından oluşmuş mahallî kurulu ifade etmektedir." Bkz. (Harman, 2002, s. 175).

² Macarius'un geri dönüş seyahati hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Aleppo, 1836, s. 419-486).

Eser Hakkında

Macarius, bir din adamı olmasının yanı sıra zamanının en üretken Hristiyan Arap yazarlarından birisidir. Görevi esnasında farklı konularda 15 adet eser kaleme almıştır (Buraik, 1903, s.138). Eserlerinde başta tarihi menkıbeler olmak üzere; dinî, felsefî ve coğrafi konuları işlemiştir. Birçok Yunanca eseri Arapçaya tercüme ederek Ortodoks inanç literatürüne önemli katkılarda bulunmuştur (Walbiner, 2000, s. 37). Bir de kendi adına yazılmış seyahatnamesi vardır. Fakat bu seyahatnameyi kendisi değil oğlu Paul yazmıştır. Seyahatnamenin içeriğinde Macarius'un ilk Rusya seyahati sırasındaki gözlemlerine ve maceralarına yer verilmiştir. Macarius, ilk Rusya seyahatine çıkarken yanında oğlu Paul'u da götürmüştür. Paul bu yolculuk esnasında gördüğü yerleri ve başlarına gelen hadiseleri bir deftere not almıştır. Halep'e döndükten sonra notlarını gözden geçirip bir kitap hâline getirmiştir. Eserin orijinal el yazma nüshası Arapça olup kaynaklarda *Rihlat Al-Batriyark Makariyus Al-Antaki* şeklinde geçmektedir³.

Uzunca bir süre yazma eser olarak kalan seyahatnamenin farklı bir dile çevrilmesi ancak 19. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. İlk olarak Francis C. Belfour tarafından İngilizceye tercüme edilmiş ve iki cilt hâlinde basılmıştır. *The Travels of Macarius Patriarch of Antioch* adını alan tercüme eserin ilk cildi Oryantal Tercüme Ofisi (*The Oriental Translation Fund of Great-Britain and Ireland*) öncülüğünde 1833'te Londra'da basılmıştır. İkinci cildi ise üç yıl sonra yayımlanmıştır. Daha sonraki yıllarda eser Rusçaya çevrilmiş ve tercümesini Georgij A. Murkos yapmıştır. *Putešestvija; Antiochijskago Patriarcha Makarija V Rossiju, V Polovině XVII Věka* adını alan tercüme eser beş bölüm hâlinde A. Gešelja öncülüğünde 1899'da basılmıştır. Daha sonra Basile Radu tarafından Fransızca tercümesi yapılarak *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche* adıyla 1930 ve 1949 tarihlerinde iki defa olmak üzere Paris'te yayımlanmıştır. Son olarak Macarius'un yalnızca Eflak ve Boğdan'daki günlerinin anlatıldığı bölümler İoana Feodorov tarafından Rumenceye çevrilmiş ve *Jurnal de Călătorie în Molodova și Valahia* adıyla 2014'te Bükreş'te basılmıştır. Çeviri nüshaların tamamı Francis C. Belfour'un İngilizce tercümesinden derlenmiştir⁴.

Eserin orijinal nüshası ilk olarak Guilford Kontu Frederick North'un eline geçmiştir. North, eserin el yazma nüshasını Halep'te olduğu dönemde bulmuştur. Oryantal Tercüme Ofisi bu eseri çevirmek amacıyla Frederick North'dan satın almıştır. Tercüme etmesi için de Belfour'a teslim edilmiştir. Belfour, North'dan satın aldığı el yazma nüshanın kopyasını İstanbul, İzmir ve Kahire gibi şehirlerde aramış ve fakat bulamamıştır. Tercümesindeki eksiklikleri ise bu duruma indirgemmiştir. Özellikle Arap alfabesi ile yazılmış çoğu Yunanca olan yer adlarını tespit etmekte güçlük çektiğini belirtmiştir. Bu konuda İstanbullu bir rahipten yardım almıştır. Bununla birlikte Paul'un eserde oldukça sade ve günlük konuşma diline dayalı bir üslup kullanması tercümeyle zorlaştıran bir diğer faktör olmuştur (Aleppo, 1833, s. Preface 1). Bu durum tercümenin tasnifi esnasında konular arası hızlı geçişlerin ve kesintilerin olmasına yol açmış ve eserin bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasını zorlaştırmıştır.

İnceleme Yaklaşımı

Bu çalışmada eserin orijinal nüshası temin edilemediği için onunla temas eden tek çeviri örneği olan Belfour'un tercüme eserinden faydalanılmıştır. Çalışmanın ana teması Tokat şehri olacağı için eserin yalnızca Tokat'la alakalı kısımları değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bununla birlikte Macarius'la çağdaş olan veyahut onunla yakın tarihlerde Tokat'ı ziyaret eden gezginlerin gözlemleri ile ana kaynağın mukayesesi yapılmıştır. Çalışma Tokat ve havalisinin 17. yüzyılın ortalarındaki sosyal ve kültürel yapısını yansıtması bir yana bilhassa kent Hristiyan topoğrafyasını ortaya koyma noktasında literatüre önemli bir katkıda bulunacaktır.

³ Kaynaklarda eserin adı kısaca *Rihle* olarak da geçmektedir. Bkz. (Walbiner, 2000, s. 37).

⁴ Diğer tercüme baskılar: Qunstantin Al-Basha, *Nukhba Min Safrat Albatriyark Makariyus Al-Halabi Bi-Qalam Waladihi Al-Shammas Bulus*, Matba'at al-Qiddis Bulus, Lebanon 1913; Lady Laura Ridding, *The Travels of Macarius (1652-1660)*, Newyork 1971.

Macarius'un Geldiği Tarihlerde Tokat'ın Genel Durumu

Tokat, konumu itibarıyla Karadeniz, Anadolu ve Asya arasındaki ticaret güzergâhının kesişme noktasında bulunmaktadır. Bu yüzden kurulduğu tarihten itibaren kentte kesintisiz bir gelişim seyri görülmüştür. Şehre uğrayan ticaret kervanları Tokat'ın ekonomisine kayda değer katkılarda bulunmuştur. 17. yüzyılda Tokat, birçok Anadolu şehrine göre üretimde ve ticaretle ileri düzeyde bulunuyordu. Özellikle bakır işleme ve dokuma imalatında oldukça ön plana çıkmıştır (Açıkel, 2012, s. 221). Kent diğer Anadolu şehirlerine göre bu dönemde nispeten kalabalık bir nüfusa sahiptir. Bu dönemde kent 71 civarında mahalle⁵, onlarca han ve çok sayıda kamusal yapıyı (cami, hamam, köprü, çeşme, medrese) bünyesinde barındırıyordu (Aktüre, 1975, s. 112). 1530 tarihli 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum defterine göre (1997); kentte 1421 hane bulunurken (s. 35-38); 1642 tarihli avarız kaydına göre ise bu rakam 2728'e çıkmıştır (Açıkel, 2012, s. 221). Aynı tarihte Tokat'ın nüfusu 21.219'dur (Barkan, 1970, s. 166.)⁶.

17. yüzyıla girilirken Celali İsyanları başta olmak üzere Anadolu'da yaşanan birçok toplumsal ve siyasi problem kentin gelişimini yavaşlatmıştır (Şahin ve Şimşek, 2018, s. 303). Her ne kadar ticari canlılığını sürdürse de Tokat'ta yaşanan bu olumsuzluklardan nasibini fazlasıyla almıştır⁷. Bu koşullar altında Macarius, Tokat'a geliş sürecinde asayişle alakalı birtakım problemlerle karşılaşmış; kente gelmesi biraz zaman almıştır (Aktüre, 1975, s. 114).

Macarius'un geldiği tarihlerde Tokat, Rûm eyaletinin Sivas sancağına bağlı bir kazaydı. Bu sırada Tokat'ın vergi gelirlerini 43.257 kuruş iltizam bedeli karşılığında Küçük Ahmed Ağa adında bir voyvoda toplamaktaydı (BOA., MAD.d, 4786). Kentte kadı ve voyvoda dışında müftü, nakibü'l-eşraf kaymakamı, şehir kethüdası ve yeniçeri serdarı gibi görevliler de bulunmaktadır (Evliya Çelebi, "hızl. Seyit Ali Kahraman", 2010, s. 88). Ayrıca kentin ileri gelen ayanları ve diğer dinî cemaatlerin temsilcileri de idarede etkin kimselerdir⁸. Kentte *menzilhâne*⁹ bulunması nedeniyle çok sayıda kimsenin uğrak noktası hâline gelmiştir¹⁰.

Macarius'un Tokat'a Geliş Süreci

Macarius, Tokat'a ilk Rusya seyahatinden dönüşünde uğramıştır. Dönüş yolculuğuna günümüzde Ukrayna sınırları içerisinde yer alan İsmail şehrinden başlamıştır (Aleppo, 1836, s. 419). Buradan Tuna Nehri üzerinden Dobruca'ya geçerek Karadeniz kıyılarına ulaşmıştır. Macarius ve yanındaki heyetin bindiği yolcu gemisi havanın elverişli olmaması nedeniyle bir süre Tuna ile Karadeniz'in birleştiği *Boğaziçi* denilen mevkiye beklemek zorunda kalmıştır (Aleppo, 1836, s. 421). Havanın düzelmesi ile gemi bu mevkiiden ayrılarak Karadeniz'e açılmıştır. Gemi, Rumeli kıyıları istikametinde yoluna devam etmiş ve İstanbul'a uğramadan Ereğli, Amasra, Kurucaşile sahili ve İnebolu üzerinden Sinop Ak Liman'a varmıştır (Aleppo, 1836, s. 425).

⁵ Referans olarak verilen kaynakta mahalle sayısı 30 olarak verilmiştir. Fakat Ali Açıkel'e göre (2012); 1600'lerin başında Tokat'taki mahalle sayısı 74'tür (s. 221). 1642 tarihli bir avarız defterine göre ise Tokat'ta 71 mahalle vardır. 17. yüzyılın sonlarına doğru bu rakam 58'e düşecektir (Ekin, 2009, s. 62-63).

⁶ Ömer Lütfi Barkan'ın vermiş olduğu rakam tahminden ibaret olup kesinlik ifade etmemektedir. 1642 tarihli ve 772 numaralı Tokat mahallelerini ihtiva eden mufassal tahrir defterine göre bu tespitte bulunmuştur. Söz konusu deftere göre; kentte toplamda 3858 hane bulunmaktadır (BOA., TT.d, 772). Defterin içeriği hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. (İpşirli, 1986, s. 57-71).

⁷ 15615 numaralı avarız defterinde geçen şu ifadeler dikkat çekmektedir: "...*Celâli havfından nice kimesneler Kefe ve Erzurum taraflarına firar etmeğin yirmi dört hanenin tahsili mümkün olmamağın her mahallenin üzerine işaret olunmuştur.*" Bkz. (BOA., MAD.d, 15615).

⁸ Tokat Voyvodalığı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Özvar, 1998). Ayrıca bkz. (Beşirli, Nisan 2005, s. 161-216).

⁹ Posta Durağı. *Menzilhane* maddesi için bkz. (Şemseddin Sâmî, 2015, s. 1417).

¹⁰ Tokat Menzihânesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Açıkel, 2004, s. 1-33).

Macarius'un Sinop'ta bulunduğu sırada Abaza Hasan Paşa İsyanı¹¹ Anadolu'nun birçok şehri kasıp kavuruyordu. Yaşanan olaylarla ilgili duyular Sinop ve civar şehirlerde korku ve paniğe yol açmıştır. Bu yüzden Macarius bölge halkının da tavsiyesine uyarak güvenlik gerekçesiyle yolculuğu bir süre ertelemek zorunda kalmıştır (Aleppo, 1836, s. 431). Yolların güvenliğinin sağlandığına dair duyuların kentte yayılması üzerine Macarius ve beraberindekiler Ünye'ye doğru hareket etmek için hazırlık yaptılar. Fakat bu sefer de gemilerin yoğunluğu nedeniyle sorun yaşadılar. Yine de bir gemi bulup kentten ayrılmayı başardılar. Samsun'a vardktan sonra yolculuklarına Kelkit Çayı üzerinden devam ettiler. Dokuz gün süren yolculuğun ardından Ünye'ye ulaşmayı başardılar (Aleppo, 1836, s. 435).

Macarius'un bu seyahati kış mevsimine denk geldiği için bir süre burada kaldılar. Ünye'den sonraki yolculuklarını daha güvenli ve rahat gerçekleştirebilmek için Tokat istikametine gidecek bir kervana ihtiyaç duydular. Fakat bu güzergâhta hareket edecek kervan bulamadıkları için bölge sakinlerinin tavsiyesi üzerine Ardıçlı'dan bir miktar katır ve hamal kiralayıp Ünye'den ayrıldılar (Aleppo, 1836, s. 437).

Macarius ve beraberindekiler bundan sonraki yolculuklarına dar ve engebeli geçitlerden devam etmişlerdir. Yolculuğu esnasında bölgedeki köylerin dağınık yerleşmeler şeklinde olduğunu gözlemlemiştir. Bir süre sonra Tifi Deresi'ne ulaşan Macarius, derenin şiddetli akıntısından dehşete kapılmıştır. Üç günlük zorlu bir yolculuğun ardından Ardıçlı köyüne ulaşmayı başarmışlardır. Macarius Ardıçlı'dan söz ederken; halkın Hristiyan olduğunu fakat Türkçe konuştuklarını belirtmiştir¹². Köyde Aziz Nicolas adına yapılmış bir de kiliseden bahsetmiştir. Ardıçlı'da bulunduğu sırada bölgedeki Müslümanların gayrimüslimlere nazaran daha fazla vergi verdiklerini fark etmiştir. Öyle ki bazı Müslümanların neredeyse Yahudi veya Hristiyan olarak yalnızca haraç ödemeyi yeğleyeceklerini dahi düşündüklerini hayretler içinde ifade etmiştir (Aleppo, 1836, s. 437-438).

Yoğun kar yağışı nedeniyle bir süre Ardıçlı'da kalmak zorunda kalan Macarius, karın dinmesiyle birlikte beraberindeki din adamları ve hamallarla Tokat'a doğru yola koyulmuştur. Oldukça geniş ve yokuşlu bir vadiden Niksar'a kadar yürümüşlerdir. Bir süre ilerledikten sonra Niksar'a varmışlardır. Seyahatnamede Niksar şu şekilde tarif edilmektedir:

“Kale, tepe boyunca uzanır. Etrafı dağlarla çevrili kapalı bir vadinin içerisindedir. Şehrin suyu bir kanal yoluyla Ardıçlı taraflarından getirilir. Burada çok güzel göletler ve bahçeler bulunmaktadır. Hepsi çok şirin gözükmektedir. Tüm tarlalar ve bahçeler rahatlıkla sulanabilmektedir. Bu yüzden tarlalarda boyu uzun mısır türleri yetişir... Burası muhteşem mimariye sahip birçok kiliseyi barındırmaktadır. Bugün kubbeleri hâlâ ayakta kalan ancak şimdi harabeye dönmüş kiliseler de bulunmaktadır... Halk arasındaki yaygın bir inanışa göre; şehre birkaç mil uzaklıkta bulunan Ayvaz adlı kaplıcanın, şehrin en eski yerleşkesi olduğu düşünülmektedir. Burada görkemli mimariye sahip birçok anıtla birlikte muazzam büyüklükte olan ve Thavmatourgos adına yapılmış bir de kilise vardır. Kilisenin verandası alçak ve küçüktür.” (Aleppo, 1836, s. 438-439).

Macarius ve beraberindekiler Niksar'dan ayrıldıktan sonra günümüzde Gözova Köyü olarak bilinen Omala Köyü'ne ulaşmışlardır. Dinlenmek için bir süre burada konaklamışlardır. Macarius, köyde Rumların ve Ermenilerin yaşadıklarını belirterek burası hakkında şu bilgileri

¹¹ Abaza Hasan Paşa İsyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (İlgürel, 1988, s. 10-11).

¹² Seyahatnamede köyün adı *Argostian* olarak geçmektedir. Arşiv kayıtlarında ise *Ağrosti* şeklinde kayıt altına alınmıştır (“387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri: 937/1530, 1997, s. 133-134); (“Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap Ve Zülkadriye Eyaletleri Defteri: 1530-1556”, 2013, s. 60). 1841 tarihli 2395 numaralı reaya defterine göre köydeki gayrimüslim hane sayısı 145'tir (BOA., *NFS.d.*, 2395, s. 46-57). 20. yüzyılın başlarında köye uğrayan Franz Cumont, Ardıçlı'nın 200 haneden müteşekkil bir Ortodoks Rum köyü olduğunu belirtmiştir (Cumont, 1906, s. 270). Bu bilgilere ek olarak Macarius'un köyde yaşayan Hristiyan ahalinin konuşma dili olarak Türkçe konuştuğunu belirtmesi dikkate değer bir bilgidir.

vermiştir¹³: “Burada üzümler bizim oralarındaki gibi yetiştirilmektedir. Köyün sakinleri şarap tüccarlarıdır. Köyde çok sayıda mahlep ağacı vardır. Bu ağaç, ceviz ağacına benzer. Yaprakları ve meyveleri saç gibi gövdeden tomurcuklanır.” (Aleppo, 1836, s. 439)

Eserde Macarius ve beraberindekilerin Tokat’a girme konusunda temkinli oldukları gözlemlenmiştir. Kentte çok sayıda Ermeni ve Yahudi’nin yaşaması onları endişelendirmiştir. Aslında endişelerinde haklıdır. Nitekim Macarius, Antakya Patrikliği süresince Katolik misyonerler ile sıkı ilişkiler kurması nedeniyle kilisenin Katolik tesiri altına girmesinden ötürü suçlayıcı tavrılara maruz kalmıştır. Özellikle Ermeni Kilisesi bu konuda kendisine karşı sert bir tavır takınmıştır (Çoruh, 2020, s. 345). Bu yüzden tedbir için Tokat’a önce yükleriyle birlikte hamalları göndermiştir. Şehre girerken de kendilerini tüccar olarak tanıtmaları gerektiği hususunda sıkı sıkı tembihlerde bulunmuştur. Hamallar planlandığı gibi tüccar kılığında önden Tokat’a girmişler ve burada bir hana yerleşmişlerdir. Macarius ve yanındaki rahipler ise akşam olunca Omala’dan ayrılarak şehre gece yarısı girmişlerdir (Aleppo, 1836, s. 440).

Macarius’un Gözünden Tokat

Macarius Tokat’a 1659 yılının başlarında gelmiştir. Burada bulunduğu süre zarfında günlerinin çoğunu civar köylerde bulunan kiliselere ve anıt mezarlara ziyaretlerde bulunarak geçirmiştir. Bu yüzden seyahatnamede Tokat merkez kazasından ziyade civardaki köylerde yaşayan Hristiyanlar hakkında bilgi bulunmaktadır.

Macarius, ilk olarak günümüzde Aydınca Köyü adıyla bilinen Geksi Köyü’ne gitmiştir. Burada bulunan bir kilise hakkında şu bilgileri vermiştir¹⁴:

“Pazartesi akşamı Ermenilerin yaşadığı Geksi¹⁵ adında bir köyde bulunan Meryem Ana’nın göğe kabulüne adanmış büyük bir antik kiliseyi ziyaret ettik. Kilisenin muhteşem mimarisi karşısında hayrete düştük. Olağanüstü güzellikteki bu devasa kilisenin kubbesi büyük olmakla beraber; civardaki taş ocaklarından getirilmiş dört mavi sütun üzerinde bulunmaktadır. Büyük ihtimalle burayı İmparator Büyük Theodosius inşa ettirdi.” (Aleppo, 1836, s. 440).

¹³ Arşiv kayıtlarında Omala Köyü Komanat Nahiyesi’ne bağlı gözükmektedir. 1455 tarihli 2 numaralı tahrir defterine göre; Omala’da 47 hane gayrimüslim ve 3 hane Müslüman bulunmaktadır (BOA., *TT.d.*, 2, s. 197). 1520 tarihli 79 numaralı tahrir defterinde 90 nefer kayıt altına alınmıştır. Bunların tamamı gayrimüslimdir (BOA., *TT.d.*, 79, s. 53). Ali Açıkkel’in vermiş olduğu avarız kayıtlarına göre köyde 1600 ve 1601’de 82, 1611’de ise 6 Müslüman hane bulunmaktadır (Açıkkel, 1999, s. 300). Yine 1682 tarihli 1293 numaralı cizye defterine göre ise köydeki gayrimüslim hane sayısı 135’tir (BOA., *MAD.d.*, 1293, s. 46). Buradan bu dönemlerde Omala’nın yoğun bir Hristiyan nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Fakat defterlerde milliyete dayalı tasnif yapılmaması nedeniyle ne kadarının Ermeni ve ne kadarının da Rum olduğu hususunda net veri ortaya koymak oldukça güçtür. Bununla birlikte köyde bir miktar Müslüman nüfusun da yaşadığı görülmektedir. Nitekim 1831 tarihli 2285 numaralı nüfus defterine göre köyde Müslüman hane sayısı 22 olup 107 nüfusa sahiptir (BOA., *NFS.d.*, 2285, s. 7). 1839 tarihli 2371 numaralı deftere göre ise Müslüman hane sayısı 26 olup 94 nüfusa sahiptir (BOA., *NFS.d.*, 2371, s. 64). (Not: Her iki defterde de sadece erkek nüfus kayıt altına alınmıştır. Ayrıca gayrimüslim nüfusun kaydedildiği reaya defterlerinde köy hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.)

¹⁴ Macarius’un burada bahsettiği kilisenin Geksi’de olduğu bilinen Surp Hovagim Anna Manastırı olabilme ihtimali yüksektir. Bkz. Görsel 5, Görsel 6.

¹⁵ Geksi Köyü 1455 yılına ait tahrir kayıtlarında Kazabad Nahiyesi’ne bağlı gözükmektedir. Diğer tahrir kayıtlarında ise Venk Nahiyesi’ne bağlıdır. Fakat daha sonraki tarihlerde Komanat Nahiyesi’ne bağlanmıştır. 1455 tarihli 2 numaralı tahrir defterine göre köyde 3 hane bulunmaktadır. Bunların tamamı gayrimüslimdir (BOA., *TT.d.*, 2, s. 112). 1520 tarihli 79 numaralı tahrir defterine göre köyde tamamı gayrimüslimlerden oluşan kayıtlı 22 nefer bulunmaktadır (BOA., *TT.d.*, 79, s. 39). Yine 1600-1601 tarihli avarız kayıtlarına göre köyde gayrimüslimlere ait hane sayısı 13’tür. (Açıkkel, 1999, s. 296). 1682 tarihli 1293 numaralı cizye defterinde ise Geksi’deki hane sayısı verilmemiş olup toplam kayıtlı kişi sayısı 80’dır (BOA., *MAD.d.*, 1293, s. 45). 1839 tarihli 2452 numaralı reaya defterine göre köyün gayrimüslim nüfusu 8’dır. (BOA., *NFS.d.*, 2452, s. 158). 1841 tarihli 2374 numaralı reaya defterine göre ise hane sayısı 7 olup nüfusu 7’dır (BOA., *NFS.d.*, 2374, s. 13). 1831 tarihli 2285 numaralı nüfus defterine göre köydeki Müslüman hane sayısı 2 olup nüfusu 8’dır (BOA., *NFS.d.*, 2285, s. 127). 1839 tarihli 2371 numaralı nüfus defterine göre ise hane sayısı 1’e düşmüş ve nüfusu 8 olarak kalmıştır (BOA., *NFS.d.*, 2371, s. 27). Bu bilgilerden yola çıkarak köye sonradan Müslüman nüfusun iskânının gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Macarius, kilisede ayin yaptıktan sonra geceyi köyde geçirip sabah Aziz John Chrysostom (349-407)¹⁶'un mezarını ziyaret etmek için günümüzde Akbelen Köyü adıyla bilinen Bizeri Köyü'ne doğru yola çıkmıştır. Bir süre sonra Gümenek Köyü¹⁷ yakınlarında bulunan bir kaya mezarına ve harabe hâlinde bir manastıra rastlamıştır. Macarius, Aziz Chrysostom'un hayatında önemli bir yeri olan antik Comana kentinin kalıntılarını bizzat inceleme fırsatı bulmuştur. Gümenek ile ilgili izlenimlerini seyahatnamesinde şu cümlelerle aktarmıştır:

“Gümenek Köyü'ne varmadan yolun kenarındaki bir tarlada bize bir taş yığını gösterildi. Rivayete göre azizin cenazesini buraya gömmüşler. Yanında büyük olduğunu tahmin ettiğimiz bir manastırın yıkık temelleri var. İçerisinde sürekli ışık yanıyor. Gümenek'e yakın bir mevkide yolun kenarında büyük bir kaya var. Onu buraya Aziz Gregory taşımış. İçerisine birkaç hücre oyulmuş. Hücrelerden birinin üzerinde bugün herkes tarafından bilinen bu mübarek azizin bir portresi bulunmaktadır. Başka bir rivayete göre ise kayayı buraya Aziz Chrysostom taşımıştır. Kayanın yüksek tepesine oyulmuş olan hücre mezarlardan birine tırmandık. Burada dua ettik. Mezarda Rumca eski bir kitabe vardı. Ancak zamanla yıprandığı için okuyamadık. Devasa bir dağ parçası gibi duran bu olağanüstü mucize karşısında hayranlıktan kendimizi alıkoyamadık. Tanrı'nın mucizeleri onun azizlerindedir ve tüm iradesi onlardadır.” (Aleppo, 1836, s. 441).

Macarius'un burada bulunan Kaya Mezarı ve harabe manastırdan bahsederken mistik hikâyelere yer vermesi dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Macarius'un ilgisini çeken önemli ayrıntılardan birisi de köydeki evlerin mimari yapısı olmuştur. Köyde tuğladan yapılmış evlerin kerpiçten damları ve sofaları ilgisini çekmiştir (Aleppo, 1836, s. 440). Şehit Basilicus (?-308)'un mezarını ziyaret ettikten sonra Gümenek'ten Aziz John Chrysostom'un mezarını ziyaret etmek için Bizeri Köyü'ne doğru yola çıkmıştır¹⁸. Macarius Bizeri'ye doğru olan yolculuğunu eserinde şöyle dile getirmiştir:

“Gümenek'ten ayrıldık. Omala'nın karşısında bir tepenin üzerinde bulunan Bizeri adlı bir köye geldik. Yol iki köyün arasından geçmektedir. Bizeri'de oturanların tamamı Ermeni'dir. Köyde haç kabartmalı taşlardan örülmüş eski bir Rum Kilisesi vardır¹⁹. Burası haç yortuları ile tanınmıştır. Üzerinde yüce kurtarıcımızın altından işlenmiş bir suretinin olduğu büyük bir kubbesi vardır. Kubbe dört sütun üzerine yerleştirilmiştir. Ayrıca isimleri Rumca yazılmış iki tane Aziz'in suretlerinin yer aldığı bir kubbesi daha vardır. Mihrabı sütun kaidesi şeklinde mermerden yapılmış olup özgünlüğünü hâlen muhafaza etmektedir. Aziz John Chrysostom'un mezarı sağ tarafta, üçüncü meskenin kapısının önünde, duvara yakın bir yerde bulunur ve mozolesi mavi mermerdendir... Bu kilisenin sağında Aziz George adına yapılmış başka bir kilise daha var. Onun hemen yanında ise keramet sahibi Aziz Gregory'e

¹⁶ Aziz John Chrysostom hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Bush, 1885).

¹⁷ Seyahatnamede Comana şeklinde bahsedilmektedir. Çalışmada köyün güncel ismi kullanılmıştır.

¹⁸ Bkz. Görsel 7.

¹⁹ Seyahatnamede ismi verilmeyen bu kilisenin Vosgeperan Manastırı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bahsi geçen Aziz John Chrysostom'un cenazesinin Bizeri'de bulunan Vosgeperan Manastırı'nın bahçesine gömüldüğü bilinmektedir. Dahası “Vosgeperan” Ermenilerin Aziz John Chrysostom'a atfen kullandıkları bir tabirdir. Bu yüzden buraya Aziz John Chrysostom Kilisesi veya manastırı da denilmektedir. 1838 tarihli 2453 numaralı reya defterinde manastırın adı *Oskipiran* şeklinde geçmektedir. Buradaki kayıtlar incelendiğinde evsiz ve bakıma muhtaç kişilerin bu manastırda konakladıkları anlaşılmaktadır (BOA., NFS.d., 2453, s. 40). 1915 tarihli başka bir arşiv kaydında yer alan “Tokat'a bağlı Bizeri Nahiyesinde merkezi olan yukarıdaki mektep Bizeri Manastırı dâhilinde bir odadan ibaret olup muallimi ise altmış yaşında bir kimsedir. Usul-ı atika üzere icra-yı tedrisat eylemektedir. Yirmi kadar talebesi vardır.” ifadesinden yola çıkarak söz konusu manastırın aynı zamanda müstakil eğitim verilen bir kurum niteliğine sahip olduğu da anlaşılmaktadır (Taşer, 2012, s. 414). Boğos Natanyan'ın (2008) 1877 tarihli raporlarında da bahsi geçen manastırda Manuel adında bir rahibin bulunduğu bilgisi yer almaktadır (s. 320). Tokatlı bir Ermeni olan Agop Arslanyan (2017), Müslüman olan veya olmayan fark etmeksizin herkesin buraya akıl hastalarını ve ağır rahatsızlığı olan kimseleri getirdiklerini ve burada yatan azizin onları iyileştirdiğine inandıklarını ifade etmiştir (s. 16). Ayrıca bkz. Görsel 8.

adanmış küçük bir kilise daha bulunmaktadır. Cryhsostom devrine ait olduğu söylenen kilise ve manastırların buralarda birçok kalıntısı bulunmaktadır.” (Aleppo, 1836, s. 441-442).

Macarius, Bizeri’den bahsederken köyde yaşayanların tamamının Ermeni olduğunu belirtmiştir²⁰. Ayrıca köyde bulunan kilise ve manastırların tarihçesi ve mimari özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra yanındakilerle birlikte Tokat’a dönen Macarius, birkaç gün kentte kaldıktan sonra günümüzde Yayladalı Köyü olarak bilinen Biskeni Köyü’ne gitmiştir²¹. Birkaç gün burada kalan Macarius, o haftanın pazar ayinini köydeki Aziz Michelle Kilisesi’nde yapmıştır. Macarius, bu kilise dışında bir de Meryem Ana adına yapılmış başka bir kiliseden daha bahsetmiştir. Bir süre daha burada kaldıktan sonra Tokat’a geçmek üzere yola koyulmuştur. Yüklerini taşımak için ise köyden birkaç sığır kiralamıştır (Aleppo, 1836, s. 442). Macarius’un Tokat hakkındaki genel izlenimleri şu şekildedir:

“Tokat şehri, iki tepe arasındaki bir vadide kurulmuştur. Evlerin birçoğunun çeşmesi vardır. Suyu boldur ve tadı oldukça ağırdır. Kale, bir tepenin sırtında yer almaktadır ve Müslümanlar tarafından yaptırılmıştır. Tüm dünyanın uğrak yeri olan büyük bir çarşısı vardır. Pazar yerleri iyi durumdadır. Büyük küçük tüm sokakları taşla döşenmiştir. Burada çok sayıda Ermeni yaşamaktadır. Onlara ait yedi kilise vardır. Şehre bakan bir tepede bir kiliseleri daha varmış. Fakat Müslümanlar orayı yıkmışlar. Ayrıca şehrin etrafında sayısız Rum manastırı bulunmaktadır.” (Aleppo, 1836, s. 443).

Macarius’a göre şehrin yakınlarındaki köylerin birçoğu Hristiyan köyüdür²². Kente ilk girişinde tesadüfen Yahudilerin yaşadığı bir mahalleye girmiş ve burada eski bir kiliseye rastlamıştır.

²⁰ Bizeri Köyü’nün nüfusu ile alakalı ilk kayıtlara 1455 yılındaki 2 numaralı mufassal tahrir defterinde rastlanılmaktadır. Defterdeki kayıtlar incelendiğinde köy nüfusunun gayrimüslimlerden oluştuğu görülmektedir. Söz konusu defterde sadece bir adet Müslüman ismine rastlanılmıştır (BOA., *TT.d.*, 2, s. 171). Aynı şekilde 1520 tarihli 79 numaralı mufassal tahrir defterinde de 182 nefer kayıtlı olup bunlardan herhangi bir Müslüman kaydına rastlanılmamıştır (BOA., *TT.d.*, 79, s. 30). 1600-1601 yıllarına ait avarız kayıtlarında köyde yine Müslüman kaydına rastlanılmamış olup gayrimüslim hane sayısının 115 adet olduğu tespit edilmiştir (Açıkel, 1999 s. 284). 1682 yılına ait 1293 numaralı cizye defterine göre ise köydeki Hristiyanlara ait hane sayısı 35’tir (BOA., *MAD.d.*, 1293, s. 41). Bu kayıtlardan yola çıkarak Bizeri’ye Müslüman nüfus iskânının sonradan gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim köydeki Müslüman nüfus ile alakalı arşivdeki en eski belge 1772 tarihlidir. Söz konusu belgede köyde Ebubekir Efendi Mescidi adıyla bir mescidin bulunduğu ve buraya Es-Seyyid Ali isminde birisinin imam olarak tayin edildiği bilgisi yer almaktadır (BOA., *AE.SMST.III*, 268-21416). Aynı tarihlere ait bir başka belgede ise Abdurrahman Halife adında bir din adamının mezkur camide müezzinlik yaptığı bilgisi bulunmaktadır (BOA., *AE.SMST.III*, 51-3699). Söz konusu belgeler köydeki Müslüman nüfusa dair içeriğe sahip olmasa da en azından bu dönemlerde köyde Müslüman sakinlerin bulunduğuna işaret etmektedir. 1839 tarihli 2452 numaralı reaya defterine göre köyün gayrimüslim nüfusu 16’dır. (BOA., *NFS.d.*, 2452, s. 159). 1841 tarihli 2374 numaralı reaya defterine göre ise hane sayısı 7 olup ve nüfusu 14’tür (BOA., *NFS.d.*, 2374, s. 11). 1831 tarihli 2285 numaralı nüfus defterine göre köydeki Müslüman hane sayısı 14 olup nüfusu 107’dır. (BOA., *NFS.d.*, 2285, s. 2). 1839 tarihli 2371 numaralı nüfus defterine göre ise hane sayısı 27 olup nüfusu 102’dır (BOA., *NFS.d.*, 2371, s. 38). Buradan köydeki Müslüman nüfusun zaman içerisinde arttığı göze çarpmaktadır. 1845 tarihli 14748 numaralı temettuat defterinde köyün gayrimüslim ahalisinden “*millet-i Ermeniyye*” şeklinde bahsedilmesi Macarius’un vermiş olduğu bilgiyi doğrular niteliktedir (BOA., *ML.VRD.TMT.d.*, 14748, s. 1).

²¹ Biskeni Köyü’nün nüfusu ile ilgili ilk kayıtlara 1485 tarihli 19 numaralı tahrir defterinde rastlanılmaktadır. Burada yer alan bilgilere göre köyün hane sayısı 130’dur ve nüfusun tamamı gayrimüslimdir (BOA., *TT.d.*, 19, s. 63). Aynı şekilde 1520 tarihli 79 numaralı tahrir defterinde 218 kayıtlı nefer bulunup bunların tamamı gayrimüslim tebaadandır (BOA., *TT.d.*, 79, s. 144). 1600-1601 tarihli avarız kayıtları incelendiğinde 83 hanelik bir gayrimüslim nüfusa rastlanılmaktadır (Açıkel, 1999, s. 295). Yine 1682 tarihli 1293 numaralı cizye defterine göre ise köydeki hane sayısı 85’tir (BOA., *MAD.d.*, 1293, s. 46).

²² 1293 numaralı cizye defterinde gayrimüslimlerin yaşadığı köyler hakkında bilgiler mevcuttur. Defterde yer alan köylerin isimleri şunlardır: *Komanat-ı Zimmî, Kırkoros, Bizeri, Omala, Geksi, Biskeni, Varaz-ı Zimmî, Kat, Endiz-i Zimmî, Keşlik, Gürcü* (BOA., *MAD.d.*, 1293, s. 39-52). Adı geçen köyler kente yakın olup bazılarında Müslümanlar ve gayrimüslimler bir arada yaşamaktadırlar. Osmanlı kayıt sisteminde Müslüman ve gayrimüslimlerin kaydı ayrı tutulduğu için karışık nüfusa sahip olan köylerin isimlerinin sonlarına *zimmî* ve *müslim* ibareleri getirilerek kategorize edilmiştir. Komanat, Endiz, Varaz ve Omala köylerinde Müslüman nüfusa dair kayıtlar mevcuttur. Tokat kazasına bağlı köyler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Açıkel, 1999, 283-309). Macarius adı geçen köylerden sırasıyla Omala, Geksi, Komanat (Gümenek), Bizeri ve Biskeni köylerini ziyaret etmiştir.

Mahallede Hristiyanlara ait 40-50 civarında hane olduğunu belirterek bunların dağınık halde bulunduğu bilgisini vermiştir (Aleppo, 1836, s. 440). Kalenin Müslümanlar tarafından inşa edildiğini söylemesi ise Tokat Kalesi'nin tarihçesi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını göstermektedir. Nitekim kalenin inşası 5. veya 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Kale Bizans dönemi yapısıdır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde birkaç kez tamir edilmiş ve üzerinde eklemeler yapılmıştır (Gürbüz, 1-3 Kasım 2012, s. 141). Belki de Macarius, burada kalenin Müslümanlar tarafından tamiri ve tahkiminden yola çıkarak böyle bir yargıda bulunmuş olmalıdır.

Macarius'un Tokat'tan Ayrılışı

Macarius ve beraberindeki din adamları Tokat'tan ayrılmak için hazırlıklara başladılar. Ardıçlı'da tuttıkları hamallar anlaştıkları gibi Tokat'a kadar eşlik etmiş ve tekrar köylerine dönmüşlerdi. Bu yüzden yüklerini taşımak ve yeni bir kervan kurmak için bir miktar sığır ve hamal kiraladılar. Tokat'tan ayrılacakları gün şehrin metropoliti ile bir grup Hristiyan vedalaşmak için yanlarına geldiler. Macarius ve beraberindekiler, bu vedadan sonra kendileriyle aynı istikamette yolculuk yapan başka bir kervana katılarak on gündür buldukları Tokat'tan ayrıldılar.

Kervan, bir müddet ilerledikten sonra Bolos Köyü'nde bulunan bir handa konaklamak için durmuş ve bir sonraki gün Yıldızeli'ne doğru yolculuğa devam etmiştir. Macarius'un buradan sonraki durağı ise kendisinin *Sebasteia* olarak adlandırdığı ve Ortodokslar için kutsal sayılan kırk şehitlerin mezarının bulunduğu Sivas olmuştur (Aleppo, 1836, s. 443).

SONUÇ

Macarius'un gözlemediği kadarıyla 17. yüzyıl ortalarında Tokat, düzenli, mamur ve gelişmiş bir kenttir. Havası ve suyu gayet güzeldir. Antakya Patriği, bu hususta çağdaş Evliya Çelebi (2010, s. 107-108) ile hemfikirdir²³. Kentin içinde ve köylerinde hatırı sayılır miktarda bir gayrimüslim nüfus yaşamaktadır. Ayrıca bölgede yaşayan Hristiyanların çoğunluğu kiliseye bağlı dindar kimselerdir. Kentteki gayrimüslim nüfusun büyük çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktadır.

Macarius, ilk zamanlardaki çekincelerinin aksine Tokat'ta bulunduğu süre zarfında Ermenilerden herhangi bir olumsuz tepkiyle karşılaşmamıştır. Ermeni nüfusun barındığı köyleri ziyaret etmiş ve hatta buralardaki kiliselerde ayin bile yapmıştır. Eserde Tokat'taki Hristiyan cemaati sıklıkla övmesi onun kentte geçirdiği zaman zarfında Ermenilerle alakalı kanaatinin en azından Tokat özelinde olumlu yönde değiştiğinin en önemli göstergesidir.

Macarius dışında Tokat'a uğrayan diğer gezginler kent hakkında ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Özellikle kentin nüfusu ile alakalı verdikleri bilgiler kayda değerdir. Macarius'tan 42 yıl sonra Tokat'ı ziyaret eden Tournefort'a göre (2005); kentte 20.000 Türk, 4.000 Ermeni, 300-400

²³ “Evvelâ bu hoş-havalı şehrin dört tarafında olan bahçeleri, bostanları ve gülistan bağları içinde akan suları var ki her bir tatlı sulu ırmağın kıyısında direkli İrem Bağları gibi Rıdvan Cenneti bahçelerinde bülbüllerin figanları ve hoş sesli ötüşleri insanın ruhuna safa verir. Bütün meyveleri öyle ter ü taze ve suludur ki diğer beldelere türlü türlü meyvelerinden hediye götürürler. Henüz letafeti ve tatlılığı bâki olup birkaç günde lezzeti değişmeyip yine taze ve tatlı kalır. Ve her bağları birer çeşit köşk, havuz ve fiskiyeler ile süslenmiş ve türlü türlü ağaçlar ile bezenmiş olup bütün halkı zevk ve şevk ehli, garip insanları seven kimselerdir, kin ve hileden uzak, her şeyden temizlenmiş, derya gönüllü, cömert, yumuşak huylu ve sakin adamlardır. Herkes hakkında iyi düşünüp genellikle bezirgân olduklarından herkes ile iyi geçinirler. Ve hayır işlemeyi ve imaret yapmayı severler. Her cami, saray ve imaretleri o kadar sağlam ve güzel yaptırırlar ki minnetsiz hanelerine ve hoş camilerine insan girse hayran olur... Bu şehrin zemini bir geniş bir ova ve verimli bir arazidir, asla dengi benzeri yoktur. Toprağı mamur ve her zaman halkı sevinçli, her tarafta mabedhaneleri güzel, amber kokulu pâk toprağı beğenilir, halkının ay ve yıl, gece ve gündüz nimetleri bol, her tarafta tatlı suları akar bir şenlikli şehirdir. Hâlâ Horasan Sultânı Hacı Bektaş Velî duası bereketiyle bu eski şehir âlimlerin toplandığı yer, fazılların kaynağı ve şairlerin meskenidir.” Bkz. (Evliya Çelebi, “hzi. Seyit Ali Kahraman”, 2010, s. 107-108).

civarında ise Rum yaşamaktadır (s. 222). Macarius'tan 27 yıl önce Tokat'a gelen Tavernier (2006) ise kentin nüfusu ile alakalı rakam vermeyerek yalnızca nüfusunun oldukça kalabalık olduğunu ve çeşitli unsurlardan meydana geldiğini belirtmiştir (s. 52). Macarius, bu seyyahların aksine kentin genel nüfusu hakkında bilgi vermemektedir. Sadece bir mahallede yaşayan Hristiyan nüfusun hane sayısını vermekle yetinmiştir.

Macarius'un seyahatnamesinde en çok göze çarpan bilgi Tokat'taki kiliselerin sayısıdır. Macarius, kentte Ermenilere ait yedi adet kilisenin olduğunu ve bir kilisenin de kentteki Müslümanlar tarafından yıkıldığı bilgisini vermektedir. Bunun dışında kentin etrafında Rumlara ait manastırların bulunduğunu belirtmiş fakat bunlarla ilgili herhangi bir sayı vermemiştir. Ayrıca bugün Akbelen olarak bilinen Bizeri'de üç, Biskeni'de iki ve Geksi'de de bir adet kilisenin olduğunu belirtmiştir. Macarius dışındaki diğer gezginlerde kiliselerle alakalı aşağı yukarı aynı rakamı vermişlerdir. Kendisiyle çağdaş olan Evliya Çelebi (2010, s. 102), kentteki kiliseler hakkında Macarius'a yakın bilgiler vermiştir²⁴. 17. yüzyılın başlarında Tokat'a gelen Polonyalı Simeon (1964), kentte Ermenilere ait 8 adet kilisenin olduğunu belirtmiştir (s. 86-87). Muhtemelen Simeon'un Tokat'ta bulunduğu tarihlerde Macarius'un yıkıldığını söylediği kilise ayakta durmaktadır. Simeon'dan kısa süre sonra Tokat'a uğrayan Tavernier (2006) ise kentte 12 adet kilise olduğunu belirtse de kiliselerin kaçının Ermenilere ve kaçının Rumlara ait olduğunu belirtmemiştir (s. 53). Macarius'tan sonra kente gelen Tournefort (2005) ise onunla aynı rakamı vermiş ve ek olarak Rumlara ait bir de şapel olduğunu belirtmiştir (s. 222). Ayrıca Tokat'ın yerli Ermenilerinden olan Agop Arslanyan (2017) da kentte yedi adet kilisenin olduğunu söylemiştir (s. 13). Buradan yola çıkarak Macarius'un verdiği bilgilerin doğru olma ihtimali yüksektir²⁵.

Macarius'un seyahatnamesini diğer seyahatnamelerden ayıran en önemli fark Tokat'ın ticari yönüne vurgu yapılmamış olmasıdır. Bu durum onun din adamı kimliği ve daha çok Hristiyan nüfusa eğilmesiyle alakalı olmalıdır. Eksiklik olarak görülebilecek bir husus ise eserde objektif gözlemlerin az oluşu ve dini mekânlar hakkında mistik ve mübalağalı ifadelerle bolca yer verilmesidir. Macarius'un büyük Hristiyan azizlerine atfettiği kerametler ve kutsal mekân olarak gördüğü yerler hakkında yapmış olduğu menkıbevi anlatımlar eserin içeriğinin gerçeklikten kopuk olduğu izlenimine yol açmaktadır. Bununla birlikte günümüzde yıkılmış yahut harabe hâlinde olan kiliselerin mimari niteliklerine ve tarihçelerine eserde ayrıntılı bir şekilde yer verilmesi bölgeyle alakalı arkeolojik ve sanat tarihi çalışmalarına önemli bir katkı sunmaktadır. Seyahatnamenin Tokat ile alakalı olan kısmında bölgedeki Müslümanlardan bahsedilmemesi eksiklik gibi görülebilir. Fakat Macarius'un din adamı hüviyeti ile kente gelmesi nedeniyle muhataplarının kendisiyle dindaş olması ve yalnızca buradaki gayrimüslimlerle görüşmesi gayet normal bir durumdur. Bu yüzden eserde genel itibarıyla kentin Hristiyanlığa dayalı sosyo-kültürel yapısı hakkında fikir sahibi olunabilecek bilgilere rastlanmaktadır.

²⁴ “Evvelâ şehir içinde Taşnerdübân Kilisesi, Urumlarıdır. Ve Tahtakale Kilisesi, şehir içinde Büyük Terbiye Mahallesi'nde Atnabur Kilisesi, Ermeni lisânında “Atnabur”; “Sütlü aş”a derler. Yukarıda zikri geçen Taşoluktan akan süttten bu kilisede sütlü aş piştiği için Atnabur, Sütlü aş kilisesi derler, eski kilisedir. Şehrin kıblesi eğiminde Haçdağı Kilisesi ve şehrin kuzeyinde Mehmed Ecib tarafında bir kilise vardır, şehre eğimli Kırkorış adında kilise gibi bir mahal vardır. Kefereler ve ahmak Müslümanlar da varırlar, acayip cahilliktir. Bu şehirde Fireng ve Kıbtî yoktur, ama Ermeni reyası çoktur. Yahudi ve Acem bezirgânı vardır.” Bkz. (Evliya Çelebi, “hızl. Seyit Ali Kahraman”, 2010, s. 102).

²⁵ *Missionary Researches Armenia: Including A Journey* (1834) adlı eserde yer alan bilgiler Macarius'u doğrular niteliktedir. Eserde Ermenilere ait yedi adet kilise ve bu kiliselerde görevli 30 tane rahibin bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca Rumlara ait bir de kilise olduğundan bahsedilmektedir. Şehrin piskoposu kent merkezine bir saat uzaklıkta bulunan Saint Anna Manastırı'nda (Geksi-Surp Hovagim Anna Manastırı) oturmaktadır (s. 43). Rahip Boğos Natanyan'ın (2008) 1877 yılında kaleme aldığı raporda kentteki kiliseler hakkında bilgiler yer almaktadır. Buna göre kentte bir kısmı kâgir, bazıları da ahşap bina olmak üzere yedi adet kilise bulunmaktadır. Bu kiliselerin isimleri şunlardır: Surp Yerrortutyun, Surp Asdvadzadzin, Surp Lusaroviç, Surp İstepannos, Karasun Manuk, Surp Kevork ve Surp Minas. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (s. 318). Ayrıca bkz. Görsel 4, Görsel 9.

KAYNAKÇA

- 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri: 937/1530. (1997). 2. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- AÇIKEL, A. (1999). *Changes In Settlement Patterns, Population And Society In North Central Anatolia: A Case Study of The District (Kaza) of Tokat (1574-1643)*. Manchester: University of Manchester Department Of Middle Eastern Studies PHD Thesis.
- AÇIKEL, A. (2012). Tokat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. 41. s. 219-223.
- AKTÜRE, S. (1975). 17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehrsel Yapının Değişme Süreci. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 1(1). s. 101-128.
- AL-BASHA, Q. (1913). *Nukhba Min Safrat Albatriyark Makariyus Al-Ḥalabi Bi-Qalam Waladihi Al-Shammas Bulus*, Lebanon: Maṭba'at al-Qiddis Bulus.
- ALEPPO, P. (1833). *The Travels of Macarius Patriarch of Antioch*. (İng. Çev. Francis C. Belfour). 1. London: Printed For The Oriental Translation Fund of Great-Britain And Ireland.
- ALEPPO, P. (1836). *The Travels of Macarius Patriarch of Antioch*. (İng. Çev. Francis C. Belfour). 2. London: Printed For The Oriental Translation Fund of Great-Britain And Ireland.
- Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri: 1530-1556*. (2013). Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- ANDREASYAN, H. D. (1964). *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi 1608-1619*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ARSLANYAN, A. (2017). *Adım Agop Memleketim Tokat*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- BARKAN, Ö. L. (1970). Research on the Ottoman Fiscal Surveys. (Ed. M. A. Cook). Routledge: *Studies In The Economic History of The Middle Easts*. s. 163-171.
- BEŞİRLİ, M. (Nisan 2005). Tokat Voyvodalıği (1774-1842). *Belleten Dergisi*. 69(254). s. 161-216.
- BOA., AE.SMST.III. 268-21416, 51-3699.
- BOA., MAD.d. 1293, 15615, 4786.
- BOA., ML.VRD.TMT.d, 14748.
- BOA., NFS.d. 2285, 2371, 2374, 2395, 2452, 2453.
- BOA., TT.d. 2, 19, 79, 772.
- BURAIK, M. (1903). *Al-Ḥaqa'iq Al-Wafıya Fi Tariḥ Batarikat Al-Kanisa Al-Anṭakiya Al-Urtuduksiya*. Cairo.
- BUSH, R. & Wheeler R. (1885). *The Life and Times Chrysostom, The Religious Tract Society*. London: The Religious Tract Society.
- BÜLBÜL, İ. (2018). Halepli Paul'un Seyahatnamesine Göre Sibirya. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches*. 3. s. 63-76.

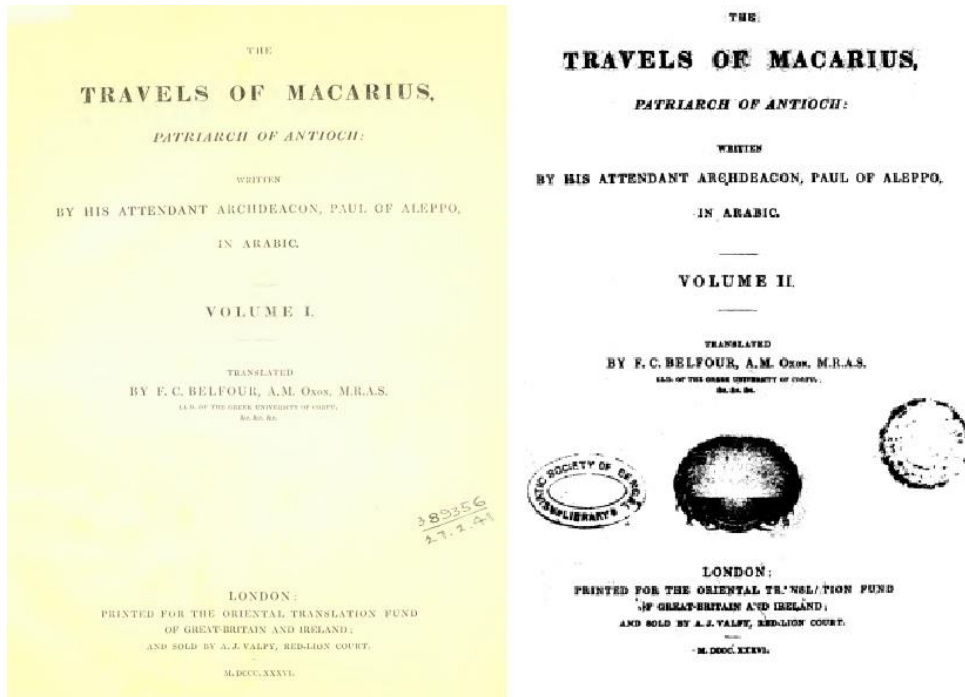
- CUMONT, F. ve Cumont E. (1906). *Studia Pontica II: Voyage D'Exploration Archeologique Dans Le Font Et La Petite Armenie*. Bruxelles: H. Lamertin.
- ÇORUH, H. (2020). Antakya Ortodoks Kilisesi'nde Patriklik Mücadelesi (1899'a kadar). (Ed. Sema Aktaş Sarı, Erim Vatansver, Mehmet Kerim). İçinde, *Dördüncü Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı*. Eskişehir. s. 341-384.
- DIMITRIEVSKI, A. (1904). Priezd v Astrakhan Vostochnykh Patriarkhov Paisiya Alexandrivskavo i Makariya Antiokhiiskavo i Svyazannoe S'nim Uncrezhdenie Zdes Mitropolii. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*. 3. s. 354-357.
- EKİN, Ü. (2009). Bir Sakk Mecmuasına Göre 17. Yüzyılda Tokat. *Karadeniz Araştırmaları*. (20). s. 59-71.
- FEODOROV, I. (2004). Ottoman Authority In The Romanian Principalities As Witnessed By A Christian Arab Traveller of The 17th Century: Paul of Alepo. *22nd Congress of l'Union Européennedes Arabisants Et Islamisant*, Cracow. s. 295-309.
- GÜRBÜZ, A. (2012). 16-17. Yüzyıllarda Tokat Kalesi. İçinde, *Tokat Sempozyumu Bildiriler*. C. 1. (1-3 Kasım 2012). s. 141-150.
- HARMAN, Ö. F. (2002). Konsil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 26. s. 175-178.
- Hasan Erdem Arşivi.
- İLGÜREL, M. (1988). Abaza Hasan. İçinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1. s. 10-11.
- İPŞİRLİ, M. (1986). XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri. İçinde, *Türk Kültüründe ve Tarihinde Tokat Sempozyumu Bildiri Kitabı*. s. 57-70. Tokat: Tokat Valiliği Şeyhülislam İbni Kemal Araştırma Merkezi. (2-6 Temmuz 1986).
- LE QUIEN, M. (1740). *Oriens Christianus*. Paris: Ex Typographia Regia.
- MA'LUF, İ. (1912). Al-Batriyark Makariyüs Ibn Al-Za'im, Batriyark Antakiya Wasatir Al-Mashriq. *Al-Ni'ma*. 4. s. 119-134.
- Mehmet Ali Cinlioğlu Arşivi.
- NATANYAN, B. (2008). *Sivas 1877*. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- ÖZVAR, E. (1998). *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*. (Basılmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- RAHEB, A. (1981). *Conception of The Union In The Orthodox Patriarchate of Antioch (1622-1672)*. Beirut.
- RIDDING, L. L. (1971). *The Travels of Macarius (1652-1660)*. Newyork: Ayer Co Pub.
- SÂMİ, Ş. (2015). *Kamûs-ı Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Simeon Tjigtemoglou Fotoğraf Arşivi.
- SMITH, E. ve Dwight, H. G. O. (1834). *Missionary Researches Armenia: Including A Journey Through Asia Minor And Into Georgia And Persia With A Visit to The Nestorian And Chaldean Christians of Oormiah And Salmas*. London: George Wightman, Paternoster Row.

- ŞAHİN, M ve TÜRKER, Ş. (2018). 17-19. Yüzyıllarda Tokat'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Türk İdare Dergisi*. 1. s. 297-318.
- TAŞER, S. (2012). Sivas'ta Gayrimüslim Okullar Hakkında Tutulan Rapor (1914). *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 48. s. 408-424.
- TAVERNIER, J. - B. (2006). *Tavernier Seyahatnamesi*. (Çev: Teoman Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- TOURNEFORT, J. P. (2005). *Tournefort Seyahatnamesi*. (Çev. Teoman Tunçdoğan, Ali Berktaş). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- UJAIMI, Y. (1900). *Kitab Al-Tawarikh Al-Milliyya Fi Sharh Ahwal Al-Batrakiyya Al-Antakiyya*. Beirut.
- WALBINER, C. (1994). *Die Mitteilungen Des Griechisch-Orthodoxen Patriarchen Makarius Ibn az-Za'im Von Antiochia (1647-1672)*. (Basılmamış Doktora Tezi). Leipzig: Über Georgien Nach Dem Arabischen Autograph Von St. Petersburg.
- WALBINER, C. (2000). Biographies of Prominent Clerics As A Possible Approach to The History of The Christian Arabs In The First Centuries of Ottoman Rule: The Case of Macarius Ibn Al-Za'im. *Chronos*. 3. s. 35-60.
- ZHORDANIA, T. (1897). *Khronikebi (1213-1700)*. Tiflis.

EKLER

Görsel 1. Antakya Patriği III. Macarius İbn-i ez-Zâim'in 17. yüzyılda çizildiği tahmin edilen portesi.

Görsel 2. Macarius Seyahatnamesi'nin Francis C. Belfour'a ait tercümesinin ön kapak sayfaları. (Cilt-1 ve Cilt-2)

Görsel 3. Macarius Seyahatnamesi'nin Francis C. Belfour'a ait tercümesinin orjinal nüshaları. (Cilt-1 ve Cilt-2)

Görsel 4. Tokat şehir merkezinde bulunan iki adet kilisenin yer aldığı bir fotoğraf. (Cinlioğlu Arşivi)

Görsel 5. Geksi Köyü'nde bulunan Surp Hovagim Anna Manastırı. (Natanyan, s. 324.)

Görsel 6. Tokat'ta bir Ermeni Manastırı - Henry Van Lennep 1860 (Hasan Erdem Arşivi)

Görsel 7. Aziz John Chrysostom'un mezarının yer aldığı Bizeri'de bulunan Vosgeperan Manastırı'nın bahçesi. 1912 (Simeon Tjigtemoglou Fotoğraf Arşivi)

Görsel 8. Bizeri Köyü'nde bulunan Vosgeperan Manastırı. (Natanyan, s. 323.)

Görsel 9. Tokat'ta bir Ermeni Kilisesi – İç Mekân

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 15.06.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 13.09.2023

DOI: 10.30692/sisad.1315114

SEYAHATNAMELER VE TARİHİ COĞRAFYA ESERLERİNDE BOZKIR (KONYA) VE ÇEVRESİ (19. YÜZYIL)

Bozkır (Konya) and Its Environments in Travel Books and Historical Geography Works (19th century)

Ali TEKİN

Öğr. Gör. Dr.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-9190-347X

alitekin@kmu.edu.tr

Atıf/Citation: Ali Tekin (2023), “Seyahatnameler ve Tarihi Coğrafya Eserlerinde Bozkır (Konya) ve Çevresi (19. Yüzyıl)”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.603-634.

Öz: Anadolu, özellikle Avrupalı gezginler tarafından 19. yüzyılda, “Küçük Asya” olarak isimlendirilmiş ve her daim gözde araştırma bölgesi olmuştur. Bu doğrultuda seyahatların Anadolu’nun tarihi-coğrafi özelliklerini belirlemek, antik kentleri keşfetmek ve botanik çeşitliliği belirlemek için seyahat ettiği anlaşılmaktadır. Seyyahlar tarafından gezilen yerlerden birisi de Bozkır ve çevresidir. Çalışmada seyahatname, tarih ve coğrafya türündeki eserlerin Bozkır ve çevresiyle ilgili bölümleri ele alınmıştır.

Bugün, Konya’nın otuz bir ilçesinden biri olan Bozkır, Orta Torosların Batı Toroslardan ayrıldığı başlangıç noktasının kuzey eteğinde Çarşamba Suyu kenarında yer almaktadır. Bölgenin sırasıyla Luvi, Hitit, Frig, Lidya, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı egemenliklerinde kaldığı anlaşılmaktadır. Ele alınan konular arasında İsaura Antik Kenti ağırlık kazanmaktadır. İsaura (Zengibar Kalesi), güneyde Göksu vadisi, batıda Çarşamba vadisi ve kuzeyde Bozkır-Konya karayolunu kontrol eden jeopolitik bir konuma sahiptir. 19. yüzyıl seyahatnamelerinde İsaura Antik Kenti’ne yapılan gezilerin, Karaman ve Güneysinır üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu anlatımlarda antik kentin topografyası, mimari parçaları ve yazıtları ele alınmıştır. Sıratat ile ilgili olarak ise Çarşamba Çayı, köprüsü ve işletilen maden üzerinde durulmuştur. Müslüman coğrafyacıların 19. yüzyıldaki eserlerinde ise Bozkır’ın arazi yapısı, nüfusu, tarım ürünleri ve dini-sosyal içerikli yapıların sayısı gibi bilgiler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bozkır, Sıratat, İsaura, Seyahatname, Tarihi Coğrafya.

Abstract: Anatolia has been called “Asia Minor” by European travelers in the 19th century and has always been a favorite research region. Accordingly, it is understood that travelers have traveled to identify the historical-geographical characteristics of Anatolia, to discover ancient cities, and to identify the botanical diversity. One of the

places visited by travelers is Bozkır and its environments. In the study, parts of the works in the genre of travel book, history and geography related to Bozkır and its environments are addressed.

One of Konya's 31 districts Bozkır, is situated on the edge of the Çarşamba Stream, just north of the point where the Central Taurus Mountains begin to diverge from the Western Taurus. It is understood that the area was ruled by the Luwian, Hittite, Phrygian, Lydian, Persian, Roman, Byzantine, Seljuk, Karamanids, and Ottoman civilizations respectively. The Ancient City of Isaura (Zengibar Castle) is one of the topics that gained more importance. Isaura (Zengibar Castle) has a geopolitical location controlling the Göksu valley in the south, Çarşamba valley in the west and the Bozkır-Konya highway in the north. The excursions to the Ancient City of Isaura were reportedly made through Karaman and Güneysınır, according to travelogues from the 19th century. The topography, architectural pieces and inscriptions of the ancient city are addressed in these narratives. As for Sırıstat, the Çarşamba Stream, its bridge and the operated mine were emphasized. Muslim geographers from the 19th century recorded details about the Bozkır's landform, population, agricultural output, and number of religious and social institutions in their writings.

Keywords: Bozkır, Sırıstat, Isaura, Travel Book, Historical Geography.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, coğrafi alan itibarıyla yabancıların dikkatini çeken ve kuruluşundan yıkılışına kadar pek çok seyyah tarafından ziyaret edilen bir ülke olmuştur (Yılmaz, 2013, s. 589). Bunun yanında Osmanlı seyyahlarının da Anadolu'yu gezdikleri bilinmektedir. Batılı seyyahların Anadolu'nun tarihi-fiziksel coğrafyası, antik çağlara ilişkin yazıtlar, botanik bilimine ilişkin ayrıntılar ve yol günlükleri (Madran, 1958, s.1306) gibi çeşitli özelliklerini belirlemek için seyahat ettikleri anlaşılmaktadır. Bu seyahatler özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde bilimsel bir çerçevede yapılmıştır (Muşmal, 2009, s. 19).

Seyyahlar tarafından gezilen yerlerden birisi de Bozkır ve çevresidir¹. Konya'nın otuz bir ilçesinden biri olan Bozkır², Orta Torosların Batı Toroslardan ayrıldığı başlangıç noktasının kuzey eteğinde, Çarşamba Suyu kenarında yer almaktadır (Bahar, 2006, s. 98). Antik bir kent olan İsaura (Zengibar Kalesi) ise güneyde Göksu vadisi (Hadim ve çevresi), batıda Çarşamba vadisi (Bozkır ve çevresi) ve kuzeyde Bozkır-Konya karayolunu kontrol eden jeopolitik bir konuma sahiptir (Bahar, 1991, s. 7; Bahar, 1999, s. 6). Antik dönemde bölgede ilk olarak Luvilerin yaşadığı bilinmektedir (Bahar, 2016, s. 5). Daha sonra bölge üzerinde sırasıyla Hitit, Frig, Lidya, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı egemenlikleri görülmektedir (Bahar, 1995, s. 219-246; Yılmaz, 1990, s. 1-6; Ostrogorsky, 1999, s. 57; Sümer, 1995, s. 11).

Strabon

Anadolu'nun tarihi coğrafyası ve arkeolojisi açısından önemli eserlerden biri Strabon'un, İmparator Augustus döneminde yazdığı "Geographika" (Coğrafya) adlı çalışmasıdır. XVII kitaptan oluşan eserin XII, XIII ve XIV. kitapları Anadolu'yla ilgilidir. Coğrafya adlı eseri Strabon'un kişisel izlenimlerine dayanmaktadır (Strabon, 2000, s. IX-XVI). Eser, İsaura hakkında bilgi veren ilk kaynak olması açısından önemlidir.

Ammianus Marcellinus

Ammianus Marcellinus, büyük Roma tarihçilerinin sonuncusudur. Yunan asıllı olan ve yaklaşık MS 330 yılında Antakya'da doğan Marcellinus, bir süre askeri kariyer yaptıktan sonra, muhtemelen imparatorluk muhafızlarının bir üyesi olarak, yaklaşık 379 yılından itibaren Roma'da yaşamış ve burada "Res Gestae" adlı kitabını yazmak için yaklaşık on üç yılını harcamıştır. Otuz bir kitaptan oluşan eserin Constantius II, Julian, Jovian, Valentinian, Valens

¹ Konya ve Karaman seyahatnameleri hakkında geniş bilgi için bkz. (Muşmal, 2015; Çaycı, 2016; Eravşar, 2016; Yavuzılmaz ve Karakök, 2016; Kurt, 2019; Kapar, 2019; Muşmal ve Koç, 2019; Yüksel, 2019; Yüksel, 2021).

² Bölgedeki yol ağı üzerine geniş bilgi için bkz. (French, 1994; Karaoğuz ve Doğanay, 2004; Bozkurt ve Wimmel, 2016).

ve Gratian dönemlerindeki olayları ele alan XIV-XXXI numaralı kitapları günümüze ulaştırmıştır (Pauw, 1977, s. 181). XIV. bölümde İsaura hakkında kısa bir bilgi mevcuttur. (Clark ve Traube ve Heraeo, 1910, s. 23).

Bizanslı Stephanos

Bizanslı Stephanos, I. Justinianus (527-565) döneminde yaşamış bir Hristiyan dilbilim uzmanıdır. Ünlü eseri olan “Ethnika”, bir coğrafya sözlüğüdür (Bayram, 2021, s. 140). Eserde İsaura hakkında kısa bir bilgi mevcuttur.

Şikârî (14. Yüzyıl)

Karamannâme'nin yazarı olarak bilinen Şikârî (ö. 1584) adıyla bilinen kişinin asıl kimliği bilinmemektedir (Yıldız, 2010, s. 162). 14. yüzyılda yazılmış Karamanoğulları beyliğinin tarihi, 16. yüzyılda Şikârî tarafından Türkçeleştirilerek yeni bir yazmaya (Karamannâme) aktarılmış ve günümüze ulaştırmıştır (Şikârî, 2005, s. 8). Basit bir Anadolu Türkçesiyle yazılmış olan eser, bir tarih kitabından ziyade kahramanlık hikâyelerinin anlatıldığı bir halk destanına benzer. Eserin esas kısmı, Karamanoğulları Beyliği'ni gücünün doruk noktasına ulaştıran Alâeddin Bey'in devrine ayrılmıştır (Yıldız, 2010, s. 163). Eserde Sırıstat Kalesi hakkında bilgi yer almaktadır.

Kâtip Çelebi (1630)

17. yüzyılda yaşamış (d. 1609-ö. 1657), dönemin önemli müelliflerinden biri olan Kâtip Çelebi'nin, 1630 yılında yazmaya başladığı “Cihannümâ” adlı eserinde de (Gökay, 2002, s. 36-37) Bozkır ve çevresinden söz edilmektedir.

William John Hamilton (1842)

İngiliz jeolog William John Hamilton, (1805-1867) 1854-1866 yılları arasında Jeoloji Derneği'nin başkanlığını yapmıştır. 1835'te çıktığı Anadolu seyahati, 1842 yılında iki cilt halinde “Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia” adıyla yayımlanmıştır. Eser, 2013 yılında “Küçük Asya” ismiyle Türkçeye kazandırılmıştır. Hamilton, İsauria bölgesine Karaman, Güneysınır ve Sarioğlan üzerinden gelmiştir. Bozkır'ı, Tris Maden (Toros Madeni) olarak adlandıran Hamilton buradan sonra Akçapınar Köyü üzerinden Ortakaraören istikametine doğru gitmiştir (Hamilton, 2013).

Charles Texier (1839-1849)

Fransız arkeolog ve gezgin Charles Texier (1802-1871), Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulunu bitirmiş; Fransız Bilimler Akademisi ve Paris Arkeoloji Enstitüsü üyeliklerinde bulunmuştur. Bayındırlık İşleri Müfettişliği görevi esnasında Fransız Hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir. İlki 1833, ikincisi ise 1843 yılında gerçekleşen seyahat ve incelemeleri sırasında, yurdumuzun çok büyük bir bölümünü dolaşmış, kazı ve araştırma faaliyetlerinde bulunmuş ve bu çalışmalarının sonuçlarını yayımlamıştır. Eserin Fransızca ilk baskısı, “Description de l'Asie Mineure; Beaux-Arts, Monuments Historiques, Plans et Topographie des Cités Antiques” adıyla 1839-1849 yılları arasında (üç cilt) yayımlanmıştır. Eser daha sonra Türk aydınlarının dikkatini çekmiş ve Ali Suat Bey (1869-1932) tarafından (Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi) Türkçeye tercüme edilerek basılmıştır (1923-1924) (Texier, 2002). Texier çalışmasında İsauria'yı Küçük Asya olarak isimlendirilen Anadolu'nun idari birimlerinden biri olarak göstermiş ve İsaura kentinden bahsetmiştir (Texier, 2002, s. 15).

Heinrich Kiepert (1854)

1818 tarihinde Berlin'de doğan Kiepert, coğrafya ve kartografi uzmanı olarak bilinir. 1854'te Berlin'de yayımladığı “Memoire über die Konstruktion der Karte von Kleinasien” adlı kitapta, Anadolu'ya ait o dönemin bilgilerini de içermesi bakımından Türk coğrafyacıları için önemli bir

kaynaktır (DİA, 2022, s. 562-563). Çalışmada Konya ve Karaman çevresinin coğrafyasından bahsedilmiştir (Kiepert, 1854).

John Murray Yayınevi (1854)

19. yüzyılda John Murray Yayınevi tarafından Türkiye ile ilgili hazırlanan gezi rehberleri, Avrupa ülkelerini içeren örneklerle hemen hemen eş zamanlı olarak piyasaya sürülmüştür. Bunlardan ilki 1854 tarihli, “A Handbook for Travellers in Turkey” adlı eserdir (Arslan, 2014, s. 154). İsaura kentine giden güzergâh Kayseri, Niğde, Ereğli, Karaman, Güneysınır ve Hacılar Köyü üzerinden geçmektedir. Çalışmada Bozkır’dan, Tris Maden olarak bahsedilmektedir (A Handbook for, 1854, s. 210-213).

Edwin John Davis (1879)

İngiliz gezgin Edwin John Davis, 1826 yılında doğmuştur. 1861 yılında İskenderiye’deki İngiliz konsoloslukuna bağlı Anglikan Kilisesi’nin vaizi olarak görülmektedir (Ferwerda, 1997, s. 221). “Life In Asiatic Turkey, A Journal Of Travel In Cilicia, (Pedia And Trach(ea) Isauria, And Parts Of Lycaonia And Cappadocia” adlı çalışması, 1875 yazında Kilikya, Lykaonia, Kapadokya ve Isauria bölgelerinde yapılan seyahatleri kapsamaktadır (Davis, 1879). İskenderiye’den 11 Nisan 1875’te Mersin’e gitmek üzere Rus vapuru Alexander ile yola çıkan gezgin (Davis, 1879, s. 1-2), Kilistra, Ermenek, Dülgerler, Alata, Hadim ve Bolat üzerinden Yelbeği Köyü’ne gelmiştir. Buradan da Işıklar Köyü, İsaura kenti ve Hacılar Köyü’ne uğramıştır.

Yağlıkzade Ahmed Rifat Efendi (1882-1883)

Yağlıkzade Ahmed Rifat Efendi’nin (ö. 1895) (Mehmed Süreyya, 1996, s. 1393) ünlü eseri “Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye” de (1882-1883) ikinci cildinde Sıristad yer almaktadır.

John Robert Sitlington Sterrett (1888)

Arkeolog John Robert Sitlington Sterrett, (1851-1914) İskoç-İrlanda kökenli bir ailenin oğlu olarak Amerika’da doğmuştur (Sterrett, 2023). 1884 ve 1885 yazlarında yaptığı seyahatlerden oluşan eseri “The Wolfe Expedition to Asia Minor”, 1888 yılında yayımlanmıştır. Mersin Limanı’na gelerek Anadolu yolculuğuna başlayan Sterrett, Karaman ve Güneysınır üzerinden Koçaş Köyü’ne gelmiştir. Buradan sırasıyla Boyalı Köyü, Sarioğlan ve Kuzören Köyü’ne uğramış ve daha sonra Hadim-Taşkent yöresine geçmiştir. Daha sonra Üçpınar, Hacıyunuslar Köyü, Hocaköy Yaylası, Çat Köyü, Akçapınar Köyü, Karacaardıç Köyü, Sıristat, İsaura, Işıklar Köyü, Hacılar Köyü, Fart Köyü ve Pınarcık Köyü’ne uğramıştır (Sterrett, 1888).

William Mitchell Ramsay (1890)

William Mitchell Ramsay (1851-1939), arkeolog olmasının yanı sıra antik çağlarda Küçük Asya’nın topografyası, antik eserleri ve tarihi konusunda zamanının en önde gelen otoritelerinden biridir. 1880 yılında arkeoloji ve coğrafya çalışmaları için Yunanistan üzerinden Türkiye’ye gelmiştir. 1882 yılında Oxford Exeter Koleji’nde, 1885-1886 yılları arasında Oxford Lincoln College’da ve Lincoln Klasik Arkeoloji’de öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. (Ramsay, 2022). 1890 yılında “The Historical Geography of Asia Minor” adlı eseri yayımlanmıştır. 1960 yılında Türkçeye çevrilen eser o günler için değil, günümüzde de halen önemini koruyan bir çalışma olarak bilinmektedir. Anadolu’da meydana gelen dini soruların yanı sıra coğrafi bilgi yetersizliğinden kaynaklanan ve haritalara da yansıyan bazı hatalar, bu eserle birlikte giderilmeye çalışılmıştır (Gümüştü ve Doğandor, 2020, s. 336). Çalışmada Bizans dönemi kenti Leontopolis’ten (Sıristat) söz edilmiştir (Ramsay, 1960, s. 17).

Şemseddin Sami (1889-1898)

Şemseddin Sami (1850-1904), Türk edebiyatının tanınmış gazetecisi, sözlükçü ve dil bilgini, tiyatro ve roman yazarı olarak bilinmektedir. Türk kültür hayatında tarih ve coğrafya ile dünya sahnesinden çekilmiş devletler, milletler ve ülkelerle meşhur adamlar üzerine Doğu ve Batı kaynaklarından faydalanılarak hazırlanmış olan ve Türkiye’de ilk ansiklopedi kabul edilen “Kâmûsü’l-a‘lâm” (1889-1898), adlı eseri müellifi tarafından “tarih ve coğrafya fenlerinin bir mahzen-i kebîri” olarak nitelendirilmiştir. Altı ciltlik eserin ikinci cildinde Bozkır da anlatılmaktadır (Uçman, 2010, s. 519-521).

John Murray Yayınları (1895)

John Murray yayınlarından çıkan ikinci kaynak, Charles Wilson editörlüğünde basılan “Handbook For Travellers in Asia Minors, Transcaucasia, Persia” (1895) adlı eserdir. Sıristat’a giden güzergâh Seydişehir, Karaören ve Akkise üzerinden geçmektedir. Daha sonra İsaure anlatılmıştır.

Ali Cevad (1895-1896)

Kolağası Ali Cevad, (ö. 1914) Üsküdarlı olup, Harbiye Mektebi’nden mezun olduktan sonra İstanbul askerî mekteplerinde muallimlik yaptığı bilinmektedir (Bursalı Mehmet Tahir Bey, 1975, s. 30). Ansiklopedik türde dört cilt olarak yazdığı “Memâlik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügati” (Ceylan, 2018, s. 242-254), Osmanlı coğrafyası hakkında önemli bilgiler içermektedir. Birinci ciltte (1895/1896) Sıristad’tan söz edilmektedir.

Coğrafi Konum ve Yüzey Şekilleri

İsaure³

Davis (1879), İsaure bölgesinin konumuyla ilgili olarak ayrıntılı bir tasvir yapmıştır:

“Aşıklar⁴ köyünün muhtarı, bana Hadim, Alata ve Yerköprü’nün yerlerini gösterdi. Önü dolu olan ve biraz sola doğru uzanan Almadağı’nın uzun sırtıydı. Hep kuzeye doğru akan Alata nehri, sonrasında Almadağı önünden aktıktan sonra dağın doğu ucundaki derin bir vadiden geçiyor ve Yerköprü’ye akıyordu. Almadağı’nın ötesinde ve her iki tarafında, yüksek dağlardan oluşan mükemmel bir sıradağ vardı. Bulduğumuz yerin biraz sağında (yani bize göre güneyden batı tarafına doğru) Hadim’in yukarısındaki dağ olan Akdağ vardı; güney doğudan güneye kadar Alata Dağı vardı. Arazinin büyük kısmına göre kilometrelerce yukarıdaydık (s. 406). Tüm İsaure bölgesinde olduğu gibi, dağların şekli çok tuhaftı. Gelibel’den başlayarak, Çukur, Dülgerler, Alata⁵, Hadim’de ve hatta bölge genelinde her yerde aynı engebeli, kırık, keskin bir oluşum hakimdi. Kuzey tarafındaki uçurumlara, iki noktadan erişilebiliyordu. Pusulanın görüşün engellendiği tek noktaları güney ve güneydoğu, Hadim ve Alata yönleridir. Kuzeydoğuda Karacadağ belli belirsiz, Karadağ ve Bozdağ ise açıkça seçilebiliyordu. Karaman’ın tüm ovası görülebiliyordu, sadece en kuzeyde çok uzaktaki görüş, daha yakın dağlar tarafından engelleniyordu, ancak onlar bile çok uzaktaydı. Tüm Seydişehir gölü⁶ ve etrafındaki arazi açıkça görülebiliyordu. Batıya doğru bakış, ufuk Yunt Dağı ve Geven Dağ’ın uzun çizgisi tarafından kapatılana kadar çok sayıda düşük yükseklikteki sıradağlar üzerindedir. Daha yarım saat kadar vaktim vardı ve yüksekliğin Seydişehir gölüne bakan tarafına oturup

³ İsaure olarak isimlendirilen bölge Taşkent, Hadim ve Bozkır ilçelerinin kapladığı yer olarak kabul edilir (Bahar, 2011, s. 51). İsaure Eyaleti’nin siyasal ve idari yapısı hakkında bkz. (Kurt, 2018).

⁴ Bugünkü Işıklar Mahallesi (Köyü) dir.

⁵ Taşkent’in Balcılar Mahallesi dir.

⁶ Bugünkü Suğla Gölü’dür.

manzaradaki birçok sıradağdan bazılarının ana hatlarını çizmeye çalıştım. Önümdeki büyük manzaranın ana hatlarını bile tamamlamayı başaramadım. Akşam olmuştu ve dağlar her geçen dakika daha da derinleşen gölgeler içindeydi. Ancak, birbiri üzerinde yükselen sıradağlar o kadar büyük ve çok sayıdaydı ki, onların hakkını vermek için bir Turner ya da Claude'un kalemi gerekirdi. Gölün ötesindeki dağlar çok yüksek, ancak şu anda üzerlerinde çok az kar var ya da hiç yok. Yeterince ıssız görünüyorlardı, ancak bize üzerlerinde köyler olduğu söylendi. Gölün kenarından dik ve kasvetli bir şekilde yükseliyorlardı ve ötesinde daha yüksek sıradağlar vardı. Kuzeybatıdan batıya doğru rehberimizin deyimiyle Arvana dağları uzanıyor. Bunların ötesinde, Beyşehir kasabasından çok uzak olmayan, köylülerin Anamas Dağı adını verdikleri devasa bir kar dağı var. Kuzeybatıdan kuzeye Kereli⁷ yakınlarındaki dağlar... Batıya doğru çok uzakta büyük bir dağın tepesi belli belirsiz görünüyor (belki de Pisidia'daki Bozburun)" (s. 412-420).

Davis (1879), İsaura kentinden Aycılar⁸ Köyü istikametindeki bölge için şunları aktarmaktadır: "İnerken dört güzel dağ sırası görünüyordu; Boz ve Karadağ, yakınlarda Karacadağ, zayıf bir şekilde görülebiliyor ve buhar gibi ince, yaklaşık 225 km kuzeydoğuda zar zor ayırt edilebilen, Hasan Dağı'nın çift konisi" (s. 420-421).

Davis (1879), Hacılar Köyü'nden ayrılarak doğuya doğru ilerlemiştir:

"Yol kolay, ancak ilginç değil, ardıç ve bodur meşeyle kaplı kayalık tepeler... Önümüzde çıplak, engebeli ve açık krem renginde yükselen Bozalla Dağı⁹ dışında tepeler manzarayı kesiyordu. Sol tarafımızda, Aşıklar ile aynı hizada bulunan Khunnet? köyünü geçtik ve güzel ekili bir araziye girdik. Saat 11.30'da sağımızda Kuzören'i geçtik; 12.15'te Kımık'ı; 12.45'te Sarioğlan'a vardık Sarioğlan'dan 2.45'te ayrıldık. Yol çok kolaydı. Göz alabildiğince sağa ve sola uzanan, sadece bodur meşelerle kaplı tepelerden oluşan bir bölgeden geçtik; büyük ovanın köşesine kadar, üzerinde insan yaşamayan kayalık, verimsiz bir bölge. Sürekli yağmur yağıyordu. Ovanın girişinde, sağdaki bir vadiye Armutlu köyü vardı; ovada, solda Karazengir¹⁰; ikincisi çok çıplak görünüyordu, içinde veya yakınında bir ağaç veya çalı yok gibiydi ve aynı çorak manzara tüm ova boyunca uzanıyordu" (s. 421-423).

Hamilton (2013), Tris Maden'den ayrılıp Akçapınar Köyü istikametine doğru ilerlemiştir:

"Çok geçmeden küçük yanal bir vadiye girip bir buçuk iki km boyunca kuzeybatı doğrultusunda tırmandık. Beşinci km'de, katılaşmış tortulu şist tepelerinde, sağımızda Akçapınar Köyü'nü geçtik. Üzerinde çok sayıda köyün yerleşmiş olduğu tepelerle çevrili geniş bir ovaya inene kadar daha kuzey istikamette, sayısız bahçelere verimlilik taşıyan küçük bir ırmağın kıyıları boyunca, dik ve derin bir dere yatağını indik; bu ovanın büyük kısmı otlak olarak bırakılmış".

Hamilton, son olarak Mehre¹¹'nin alçak ormanlık tepeler arasına resmetmeye değer biçimde konuştuğunu belirtmektedir (s. 661).

Bölgeyle ilgili en ayrıntılı tasviri Sterrett (1888) vermektedir:

⁷ Kireli (Hüyük), Torosların başlangıcı sayılan Anamas ile Sultan dağları arasındaki Şarkikaraağaç Ovası'nın kuzeyinde bulunan Karagedik sirtlarından itibaren Suğla Gölü'nün ötesine kadar uzunlamasına inen çukurlukta yer alır (Şimşek, 2017, s. 58).

⁸ Bugünkü Hacılar Mahallesi (Köyü) dir.

⁹ Bugünkü Bozoğlan Dağı'dır.

¹⁰ Bugünkü Karasınır Mahallesi'dir.

¹¹ Bugünkü Harmanpınar Mahallesi (Köyü) dir.

“Aşağı Koçaş’ı geçiyor ve Büyük Boyalı’ya varıyoruz. Bu noktada açık, ağaçsız bir araziye giriyoruz ve hafif bir iniş bizi güneye doğru uzanan ovadaki Sarioğlan Çiftliği’ne getiriyor. Yanal bir vadi Kuzören ile Gölcük arasında bir yönde uzanır. Kuzören Köyü, Karaçal Dağı’nın kuzey yamacında yer almaktadır” (s. 39).

Sterrett (1888), daha sonra Kuzören’den batıya doğru ilerleyerek Yukarı ve Aşağışenler’e (Hadim) uğramış (Sterrett, 1888, s. 86-89), buradan da Hadim ve Dedemköy üzerinden Hocköy¹²’e geçmiştir: *“Üç saat boyunca, Dedemköy’den yaklaşık, kuzeybatı yönünde Göksu kanyonunu takip ediyoruz. Göksu bu noktada çok dar bir kanyona giriyor ve kuzeydoğu yönünde akıyor. Kuzeybatıdaki Hocköy platosuna tırmanıyoruz ve bir saatlik yolculuktan sonra köye ulaşıyoruz” (s. 96).*

Sterrett (1888), Hocköy’den Yunuslar Köyü üzerinden Hocköy Yaylası’na doğru hareket etmiştir:

“Karabayır yakınlarında, üzerinde az önce bahsedilenlere benzer ancak daha küçük kapsamlı kalıntılar olan ikinci bir tepe vardır. Bu platoya Sinandı¹³ Ovası deniliyor ve yakın çevresinde Baybağan, Hocköy, Karabayır, Yunuslar¹⁴, Koğanlı¹⁵, Soğucak köyleri bulunuyor. Sinandı Kuzu¹⁶ Dağı’na çıkış çok dik; dağın tepesinden Göksu kanyonu, Zengibar Kalesi’nin aşağısında doğuya doğru aktığı noktaya kadar açık şekilde görülüyor. Sinandı Kuzu Dağı’nın zirvesine vardığımda, önümdeki kırsal alanın büyük bir plato, ancak çok engebeli ve inişli çıkışlı bir plato olduğunu görüyorum. Hocköy’den iki saat sonra Tufan Deresi Çayı’na ulaşıyoruz; bu çay, Dedemköy’den kısa bir mesafe sonra Göksu’yla birleşiyor. Haydar Dağını sağ tarafa alıp geniş ve çimenlik vadide yirmi dakika ilerledikten sonra iki çayın kesiştiği noktaya geliniyor” (s. 97).

Hocköy Yaylası’ndan Sırıstat’a,

“Sultanpınar Deresi’ni kırk yedi dakikada tırmanarak Tosuntaşı’na ve artık kurumuş, küçük bir göl olan Tosuntaşı Gölü’ne ulaşıyoruz. Bu noktanın kısa bir mesafe ötesinde Göksu ile Çarşamba Suyu¹⁷ arasındaki su havzası ve Çarşamba Suyu’na bağlı bir dere bulunmaktadır. Çat¹⁸’ta iki akarsu birleşir. Çarşamba Suyu dar bir vadiden aşağı inmekte ve Çat’ın kısa bir mesafe aşağısında, verimli Sırıstat vadisinin başladığı yerde sona ermektedir. Akçapınar’ın kısa bir mesafe ötesinde Suğla Gölü görünür hale gelir. Karacaardıç’ın iki köyü¹⁹ Çarşamba Suyunun iki kolu arasında kalan yüksek plato üzerinde yer almaktadır” (Sterrett, 1888, s. 97-98).

Sırıstat’tan Ulupınar’a,

“Kırk yedi dakikalık bir tırmanış bizi tekrar ulaştığımız engebeli, inişli çıkışlı, Bozkır Dağı, Göksu Kanyonu ve Sinandı Kuzu Dağı’yla sınırlandırılmış Kozağaç’a getiriyor. Böylece Tepelice, Tepearası ve Küçük Asarlık²⁰ adlı üç köyden geçerek

¹² Bugünkü Üçpınar Mahallesi (Kasabası) dir.

¹³ XVI. yüzyılda, Bozkır’a bağlı bir köy olarak görülmektedir (Tuş, 2007, s. 61).

¹⁴ Bugünkü Hacıyunuslar Mahallesi (Köyü) dir.

¹⁵ Bugünkü Kovanlık Mahallesi (Köyü) dir.

¹⁶ Üçpınar, Karabayır, Arslantaş ve Yunuslar köyleri arasında bulunan dağ, Kuztepe olarak adlandırılmaktadır (Öztürk; Karadağ; Deli, 2008, s. 23).

¹⁷ Çarşamba Suyu, Doğu ve Batı olmak üzere iki koldan oluşmaktadır. Beyşehir ve Suğla göllerinden gelen Batı kolu ile Bozkır’dan gelen Doğu kolu Mavi Boğaz’da Su Çatı denilen mevkide birleşmektedir (Bahar, 2006, s. 3).

¹⁸ Bugünkü Çağlayan Mahallesi (Köyü) dir.

¹⁹ Karacaardıççeşme ve Karaardıçcami köyleri (Şaşmaz, 2014, s. 159) günümüzde Karacaardıç Mahallesi (Köyü) Çeşme ve Cami Mahalleleridir.

²⁰ Bugünkü Küçükhisarlık Mahallesi (Köyü) dir.

Asar Dağı'nın güneybatı yamacında ve Göksu'nun sol yamacında, nehrin güneydoğuya doğru aktığı noktada büyük bir köy olan Büyük Asarlık²¹'a varıyoruz. Buradan da kuzeye Yazdam'a, oradan da doğuya, Asar Dağı'nın eteklerinde çok engebeli bir arazide yer alan çifte bir köy olan Ulupınar'a ulaşıyoruz” (Sterrett, 1888, s. 102-103).

Ulupınar'dan Hacılar'a,

“Asar Dağı'nın doğu eteğinden Hacılar'a geçtim. Hacılar'dan ayrıldıktan sonra doğuya doğru Asar Dağı'nın etrafından geçerek Karayahya'ya doğru engebeli bir tepelik araziden geçiyoruz. Buradan yüksek platodan, Sırıstat'ın yaklaşık yarım saat aşağısında, verimli Çarşamba Suyu vadisinde büyük bir köy olan Fart'a iniyoruz. Fart'ın on beş dakika aşağısında Çarşamba Suyu dar bir kanyona girer ve bu kanyon Çarşamba Suyunun Suğla Göl'den gelen koluyla birleştiği yere kadar devam eder” (Sterrett, 1888, s. 122).

Çarşamba Çayı'nı takip ederek Pınarcık Köyü'ne giden Sterrett (1888), buradan tekrar batıya doğru hareket etmiştir:

“Fart'tan ayrıldıktan sonra, Çarşamba Kanyonu'nun sağ yamacını tırmanarak, bir saatten biraz fazla bir sürede, Çarşamba Suyu adı verilen iki akarsuyun (Çat, Sırıstat, Fart'tan geçen Çarşamba Suyu ve Suğla Göl'den gelen Çarşamba Suyu) birleştiği yerin üzerindeki platoda yer alan büyük bir köy olan Pınarcık'a ulaşıyoruz. Bana göre, iki akarsuyun birleştiği yerin altındaki nehir Çarşamba Suyudur ancak yerliler bu ismi iki kola ve birleşik akarsuya da vermektedir. Pınarcık'ın aşağısındaki Çarşamba Suyu üzerindeki köylerin Saraycık (2.5 s.), Apa (3 s.), Saray Köprüsü'nün yukarısındaki bir kayalıkta bulunan Dinek (4.5 s.), Algaran²² (6 s.) ve Alibeyköy'e yakın Çarşamba Köprüsü (7-8 s.) olduğu söylenmektedir. Pınarcık'ın doğusundaki arazi çok engebeli ve ürkütücü olup, Çarşamba Suyu göz alabildiğine uzanan derin bir kanyondan akar. Pınarcık'tan dik zikzaklar çizerek alçalıyoruz ve Çarşamba Suyunun Sırıstat kolunun birleşme noktasının kısa bir mesafe yukarısından geçiyoruz. Kanyonun sol yamacının tepesine ulaştığımızda, önümüzde buğdayla dalgalanan, inişli çıkışlı yüksek bir plato buluyoruz. Sazlı, Saviran²³ ve Bademli²⁴ köylerini geçerek düzlükten inmeye başlıyoruz. Sonunda Çarşamba Suyunun Suğla Göl kolu Balıklava²⁵'nin kısa bir mesafe yukarısında bir köprüyle geçiyoruz. Bu noktada nehrin indiği vadi geniştir, ancak köyün hemen altında dar bir kanyona girer ve yukarıda görüldüğü gibi, Pınarcık yakınlarındaki iki akarsuyun birleştiği yerin altında kilometrelerce devam eder” (s. 124).

Sterrett (1888), daha sonra Akkise, Karaören, Yalılıyük, Sandı²⁶ (Arasögüt), Eldivan²⁷, Ahırlı Pazar²⁸, Karacakuyu, Kayacık, Çiftlikköy ve Arvana²⁹ üzerinden Çarşamba Çayı'nın kaynağını bulmak için Sorkun Köyü'ne gelmiştir:

“Bugünkü yolculuğumuzun amacı, mümkünse Çarşamba Suyunun güney kolunun kaynağını bulmaktır. Arvana'dan ayrıldıktan hemen sonra Kabukla Belen Dağı'na

²¹ Bugünkü Hisarlık Mahallesi (Köyü) dir.

²² Çumra'nın Yenisu Mahallesi (Köyü) dir.

²³ Sobran olarak bilinen köyün bugünkü adı Bağyurdu'dur.

²⁴ Bugün Ahırlı ilçesine bağlıdır.

²⁵ Bugün Ahırlı ilçesine bağlıdır.

²⁶ Yalılıyük'ün Arasögüt Mahallesi'dir.

²⁷ Ahırlı'nın Erdoğan Mahallesi'dir.

²⁸ Bugünkü Ahırlı ilçesidir.

²⁹ Seydişehir'in Çatmakaya Mahallesi'dir.

tırmanış başlar; son derece diktir ve tırmanış yaklaşık iki saat sürer. Zirveye ulaşıldığında, önümüzde, batıda Gök Dağ tarafından sınırlandırılmış, neredeyse engebeli bir düzlük yer almaktadır. Gök Dağ, hâlâ yoğun bir şekilde karla kaplı olan Geyik Dağı kadar yüksek değildir, sadece birkaç parça kar vardır. Gök Dağ tek bir zirve değil, Beyşehir Gölü'nün hemen güneyinde sona erene kadar kuzey-kuzeybatı ve güney-güneydoğu yönünde uzanan uzun bir dağ silsilesidir. Tınaz Dağı, Gök Dağ silsilesine paralel değildir, ancak kısa rotasında kuzeybatı ve güneydoğuya uzanır. Kabukla Belen Dağı'nın zirvesinden ayrıldıktan sonra, yaklaşık güneye yönelen bir Çay rotasını takip ediyoruz. Bir saatlik yolculuk bizi suyun yeraltında bir çıkış aradığı Düden'e getiriyor. Bir saat sonra Gök Dağ'ın hemen eteklerinde uzanan geniş bir vadiye iniyoruz. Sürle³⁰ Çay adı verilen büyük bir dere güneyden gelir ve aşağıya indiğimiz Çay ile birleştikten sonra, birleşik dere Gök Dağ'ın altındaki bir Düden'de kaybolur. Böylece tüm bu bölgedeki suyun yalnızca bir yeraltı çıkışı olduğu ve dolayısıyla Çarşamba Suyunun kaynağının başka bir yerde aranması gerektiği görülecektir. Kış aylarında yaşanmaz olan bu vadi, Sırstatat çevresindeki neredeyse bütün köylerin sürüleri için yaz aylarında otlak sağlamaktadır. Sürle Çayı'ndan güneye doğru yarım saatlik bir yolculuk bizi Gök Dağ'ın eteklerinde yer alan iki küçük göle -Sülük³¹ Göl ve Dipsiz Göl-götürür. Her iki gölün çapı yaklaşık kırk beş metredir. Sülük Göl sığdır ve sazlıklarla doludur; suyunun gideğeni yoktur. Dipsiz Göl, adından da anlaşılacağı üzere çok derindir. Buradan çok az su akmaktadır; ancak Dipsiz Göl'ün hemen güneyinde, Dipsiz Göl'den gelen suyla birlikte Sürle Çayı'nın batı kolunu oluşturan büyük bir kaynak bulunmaktadır. Bu vadideki çobanlardan Dipsiz Göl'ün yaklaşık bir buçuk saat güneydoğusunda Sarot Göl adında bir göl daha olduğunu öğrendim. Sarot Gölü'nün bu mevsimde kuru olduğu söylenir, ancak hemen yakınında Gök Dağ'ın eteklerinden Çarşamba Suyu fışkırır. Daha sonra Sarot Göl'ün iki buçuk saat uzaklıkta olduğu Sorkun'daki köylülerce de doğrulandığı için bu bilginin doğru olduğuna inanıyorum. Buradan kuzeydoğuya doğru ilerleyerek vadiyi geçiyor, Sürle Çayı'nın doğu koluna ulaşıyoruz. Yirmi dakika daha yükselerek, üç köye -Orta, Yukarı, Aşağı Sorkun- doğru uzun bir inişe başlıyoruz. Yukarı Sorkun, Çarşamba Suyunun bir yan kolu üzerinde; Orta Sorkun, Çarşamba Suyu üzerinde, iki akarsuyun birleştiği noktanın üzerinde; Aşağı Sorkun ise birleştiği noktanın altındadır” (s. 129-136).

Son olarak Sorkun'dan Akkise istikametine gitmek için yola çıkan Sterrett (1888), Dere Köy üzerinden son olarak Mehre Köyü'ne uğramıştır: “Çarşamba Suyunun vadisinden Dere'ye iniyoruz. Burada vadiyi terk ediyor ve kısa bir mesafe boyunca Çarşamba Suyunun iki kolu arasında uzanan platoya çıkıyoruz. Bundan sonra (Mehre) bölge inişli çıkışlı, hasat edilmiş ekili arazidir. Mehre Çayı kuzeydoğuya akar” (s. 136-137).

Bozkır

Kâtip Çelebi'nin (1145) Bozkır'ın konumu hakkındaki gözlemleri şöyledir:

“Bozkır; Aladağ, Alanya, Silifke ve Bivlavgond³² arasında 32 köye sahip bir kazadır. Konya'ya bir buçuk menzil ve Seydişehir'in kuzeybatısı konak yeridir ova

³⁰ Muhtemelen Sülek Çayı'dır.

³¹ Muhtemelen Sülek Gölü'dür.

³² Bugünkü Taşkent ilçesidir.

ve dağdır. Bu kaza Seydişehir nahiyesine bağlıydı. Aygıra³³ Nehri derler, Sorkun yaylasından çıkar Suğla 'ya akar" (s. 619).

Hamilton (2013), Tris Maden³⁴'i "kireçtaşı uçurumları eteğine mevzilenmiş" (s. 659), Sterrett (1888) ise Sırıstat³⁵'i, "Çarşamba Suyu üzerinde, sarp bir tepenin eteklerinde güzel bir konuma sahiptir" şeklinde (s. 98) tasvir etmektedir.

Hamilton'un (2013) Çarşamba Çayı ile ilgili aktarımları şu şekildedir:

"Nehir, güneydeki dağlarda altı saatlik mesafede Çarşamba adında bir yerde doğuyor. Kaynağından iki saat kadar sonra kendisini bir ovada kaybettiği fakat daha aşağıda tekrar ortaya çıktığı söyleniyor. Tris Maden'den kuzey yoluyla kuzeydoğu yönünde, Alibeyköy ve Çumra yakınında Konya ovasına girdiklerinde Beyşehir ve Seydişehir gölleri içinden akan nehre katılana kadar çok kıvrımlı bir yatağa sahip. Ancak şimdilerde, bu yerden aşağıya 9-11 km fazlasına ulaşamaz çünkü bahçe sulama işlerinde tamamen emiliyor; Beyşehir gölünden gelen nehre katılması sadece kışın gerçekleşiyor" (s. 659).

Ahmed Rifat (1299), Bozkır ile ilgili olarak şunları aktarmaktadır:

"Konya'nın on sekiz saat güneybatısında, Sırıstad namıyla ünlü, bir kaza merkezidir. İçinde Bozkır Pınarı namıyla cereyan eden pınar, kasabanın batısında ve üç saat başlangıcındaki Karacahisar karyesi civarındaki dağdan çıkıp, kazaya tabi Fart³⁶ ve Pınarcık köylerinden geçerek Belviran³⁷ nahiyesi dâhilinde sona erer ve Beyşehir Gölü'ne karışır" (s. 155),

Şemseddin Sami'ye (1889) göre ise,

"Konya vilayeti ve sancağında livanın batısında bir kaza olup, merkezi Sırıstat kasabasıdır. Kuzeyi Beyşehir, doğusunda Konya ve Karapınar, güneyi Hadim kazalarıyla, batısı dahi Teke sancağıyla sınırlı ve çevrilidir. Arazisi kısmen dağlık olup, güzel ovaları dahi bulunur. Suğla gölü bu kazada olup, merkez kaza içinden geçen nehir Hadim dağlarından ve Belören nahiyesinden gelen diğer iki çayla birleştiğinden sonra bu göle bağlı olur" (s. 585).

Ramsay'e (1960) göre,

"İsauria'daki Leontopolis³⁸ şehri de İsauropolis şehrinin piskoposuna tabiydi (s. 98). Leontopolis, İsauropolis'e o kadar yakındı ki, Zeno, -bir şehir, bir piskopos-kaidesine rağmen, Leontopolis'le İsauropolis'in tek bir piskopos tarafından temsil edilmelerini emretti. Bugünkü Sırıstat olduğu şüphesizdir" (s. 410).

Ali Cevad'e (1313) göre,

"Bozkır, Konya vilayeti ve livasında ve sancağın batı sınırında bir kazadır. Kuzeyinde Beyşehir, doğusunda Konya, güneyinde Hadim kazaları, batısında Teke sancağıyla çevrilidir. Arazi kısmen dağlık ve kısmen düz oavadan ibarettir. Suğla

³³ Çamlı tepenin hemen kuzeyinde, Hanboğazi'nin ve devamınca Sarot denilen çukurluğun batan suları 5-6 km kadar ileride, Karacahisar köyünün üstünde açığa çıkmakta (Aygır Pınarı) ve Çarşamba suyunun esas başını oluşturmaktadır (Bahar, 2016, s. 10).

³⁴ Bugünkü Bozkır ilçesidir.

³⁵ Bugünkü Bozkır ilçesidir.

³⁶ Bugünkü Yolören Mahallesi (Köyü) dir.

³⁷ Bugünkü Sarıoğlan Mahallesidir.

³⁸ Leontopolis'in yeri maalesef kesin olarak tespit edilememiştir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için (Kurt ve Bulut, 2019, s. 103).

Gölü, kaza dairesi dahilinde olup merkez kaza olan Sırıstad kasabasından geçen Çarşamba Çayını alır” (s. 211).

İsaura

Hamilton (2013), İsaura kentinin konumu ile ilgili aktarımları şu şekildedir:

“Elmasun³⁹’dan sekiz saat daha batıda Ulupınar ve Hacılar köyleri yakınlarında yüksek bir tepenin doruğundadır. İsaura 37° 10' K. enleminde bulunuyor. İsaura kenti, Toros ile Konya ovaları arasındaki en yükseltili sarpın en yüksek zirvelerinden biri üzerine inşa edilmiş olması nedeniyle deniz seviyesinden 1200-1500 m’den daha az yükseltide duruyor olamaz. Kuzeyde Konya ovaları, doğuda Karadağ ve Allah dağları, güneyde Toros Dağı ve batıda Seydişehir gölü olmak üzere geniş bir görüş alanına hakimdir. İsaura harabelerinin konuşlandığı tepeler genelde kalın yataklı, güneybatı eğimli ve bazen epeyce çarpık olan killi şist yatakları ile kaplı mavi ve sarı yarı kristalimsi kireçtaşından meydana geliyor” (s. 654-659).

Texier (2002), İsaura kentinin konumundan şu şekilde bahsetmektedir:

“Amyntas’ın, İsaura Nova adı altında yıktırıp tekrar yaptığı eski İsaura şehri, Zengibar⁴⁰ adındaki köyün yakınındadır. Kuzeyi Konya ovası, güneyi Toros, doğusu Karadağ ve Aladağ, batısı Seydişehir gölünü ayıran silsiledir” (s. 299).

Kiepert ise bölgeyle ilgili olarak “İsaura kalıntılarının bulunduğu ve halen gümüş, bakır ve kurşun çıkarılan Bozkır Dağı, bu platonun üzerinde konik bir şekilde batıya doğru yükselir” (s. 31) şeklinde ifade etmiştir.

1854 tarihli çalışmada “İsaura kenti, Beyşehir Gölü ve Konya Ovası’na kadar uzanan geniş bir manzaraya hâkim, yüksek bir tepeler silsilesinin en yüksek noktasına kurulmuştur” (“A Handbook for”, 1854, s. 210-213) şeklinde ifade edilmiştir.

Sterrett (1888) ise İsaura ile ilgili olarak şunları aktarmaktadır:

“İsaura Vetus’un üzerinde bulunduğu Asar Dağı yüksek ve neredeyse tamamen izole bir dağdır; her yönden kilometrelerce görülebilir. Asar Dağı çevreleyen arazi neredeyse yüksek bir platodur, ancak oldukça dalgalıdır. Günümüzde Gök Su olarak adlandırılan nehir güneybatıdan gelir ve Asar Dağı’nın eteklerinde aniden güneydoğuya doğru akmaya başlar. Şimdi Gök Su, kayalıkları 30-40 m yüksekliğinde olan bir kanyonda yer almaktadır (s. 151). Kent, eteklerinden bakıldığında yüksek görünmeyen ama yine de çok yüksek olması gereken bir dağın tepesinde yer alıyordu. Kent, her yerden görülebiliyor ve Palaea İsaura’dan her yöne doğru manzara belki de şimdiye kadar gördüğüm en geniş ve muhteşem manzaradır” (s. 111).

Nüfus

Ahmet Rifat H.1299/M.1881-1882 yılında Sırıstad’ın nüfusunun, yedi yüz, kazanın ise on bin iki yüz doksan üç kişi olduğunu belirtmektedir. (Ahmed Rifat, 1299, s. 155).

Semşeddin Sami, 1889 yılında Sırıstad ve Belören’in nahiyesiyle beraber tamamının otuz altı bin kişi olduğunu söylemektedir. (Şemseddin Sami, 1889, s. 585).

Ali Cevad ise H. 1313/M. 1895-1869 yılında Belviran ve Kireli nahiyeleriyle beraber kırk dokuz bin üç yüz on dokuz olarak aktarmaktadır⁴¹. (Ali Cevad, 1313, s. 211).

³⁹ Bugünkü Güneysınır ilçesidir.

⁴⁰ Zengibar bugünkü kalenin adı olup, kaleye komşu Ulupınar, Işıklar ve Hacılar köyleri bulunmaktadır.

İktisadi Yapı

Hamilton (2013), Tris Maden'in ekonomik yapısıyla ilgili olarak "*Başta gelen meşguliyeti, on saatlik uzaklıkta bulunan güneydeki dağlardan ham halde aşağıya indirilen kurşun cevherinin tasfiyesi. Yıllık 800-900 okkadan fazla üretmiyorlar ve sadece kışın çalışıyorlar*" (s. 659-660). Benzer bilgi John Murray Yayınlarında da (1854) geçmektedir ("A Handbook for", 1854, s. 213). 19. yüzyılın sonunda ise kilim, aba, sahtiyan, (Şemseddin Sami, 1889, s. 585; Ali Cevad, 1313, s. 211) tüfenk ve tabanca gibi şeylerden ibarettir. (Şemseddin Sami, 1889, s. 585).

Tarım ve Tarımsal Ürünler

Kâtip Çelebi, Bozkır'ı "*Meyveden armudu ve eriği çoktur. Bağları yoktur*" şeklinde tasvir etmektedir.

Hamilton (2013), Sarıoğlan'dan geçip bölgenin toprak yapısından bahsetmiştir:

"Saroklan⁴² Köyü içinden geçip arpanın henüz kesilmediği ya da daha ziyade çekilmediği, yaban armut ağaçları ile beneklenmiş zarif ekilebilir bir ovaya indik. Köylüler öylesine kör oraklar kullanıyorlardı ve toprak o kadar hafif ve kuruydu ki bitki topraktan kökü ile birlikte çıkıyordu; hatta bazen orak da kullanır gibi davranmayı elleriyle tüm bitkiyi çekiyorlardı" (s. 659).

Hamilton (2013) Ulupınar Köyü ile ilgili olarak ise "*elmalarını söylemeden de geçmemek lazım; nispeten küçükler fakat çok tatlı ve kokulular*" demektedir (s. 659).

Şemseddin Sami ve Ali Cevad Bozkır ile ilgili olarak şunları aktarmışlardır: "*Arazisi verimli olup, çeşitli hububatı ile Afyon, meyve ve sebzelerin her çeşidi vardır*"⁴³ (Şemseddin Sami, 1889, s. 585; Ali Cevad, 1313, s. 211).

Kültürel Hayat

Sterrett (1888), Hocaköy ile ilgili olarak köyde cuma günleri bir pazar kurulduğunu ve köyün çoğu zaman sadece Cuma'yı pazarı olarak adlandırıldığından söz etmektedir (s. 96).

Yeme-İçme Kültürü

Davis (1879), gittiği Aşıklar Köyü'nde gördüğü misafirperverliği şu şekilde aktarmaktadır: "*Aşıklar Köyü muhtarı bizi gerçekten nazik bir şekilde karşıladı. Ayran ve bulgur çorbası, mükemmel yoğurt ve ballı bir tatlıdan oluşan akşam yemeği hazırladı*" (s. 406).

Efsaneler

Davis (1879), Hacılar Köyü'nün ismi ile ilgili şu efsaneyi aktarmıştır: "*Bana köylerinin adının nereden geldiğini anlattılar. Karaman sultanlarından birinin zamanında, köyün reisinin ayakları ayı ayağı gibi olan bir çocuğu doğmuş ve bunun sonucunda Aycılar, aylar köyü adı benimsenmiştir*" (s. 421). Sterrett (1888) ise köyün adını Hacılar olarak duyduğunu ifade etmektedir (s. 122).

⁴¹ Bozkır kazasının 1831 yılındaki nüfusu yedi bin beş yüz doksan üç (Nokutlu, 2019, s. 4), 1285/1868 yılında on bir bin yedi yüz üç (KVS, 1285, s. 86; Topkaya, 2007, s. 18), 1286/1869 yılında on üç bin altı yüz yirmi dört (KVS, 1286, s.86; Topkaya, 2007, s. 20), 1302/1884-1885 yılında Belviran ile birlikte on dokuz bin iki yüz doksan (KVS, 1302, s. 69), 1304/1887 yılında otuz yedi bin sekiz yüz üç (KVS, 1304, s. 119; Topkaya, 2007, s. 22), 1305/1888 yılında bir yıl içinde herhangi bir değişiklik olmamıştır (Topkaya, 2007, s. 23). 1322/1914 yılında Bozkır kazasının nüfusu elli dört bin yüz otuz yedi kişidir (KVS, 1322, s. 332; Topkaya, 2007, s. 24).

⁴² Bugünkü Sarıoğlan Mahallesi'dir.

⁴³ 1840 tarihli Temettü'at Defterine göre kaza halkının geçim kaynağı ziraat ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ziraat yapılan araziler; bağ, bahçe, su basar tarla, ednâ tarla, alâ tarla, evsât tarla ve arpalık tarladır (Tosun, 2013, s. 9).

Mimari Yapılar ve Yerleşimler

Ali Cevad, H. 1313/M. 1895-1896 yılında Bozkır kazasında⁴⁴ 65 cami, 48 mescit, 9 değirmen, 7 fırın, 107 mektep, 15 medrese, 47 çeşme ve sebil olduğunu belirtmektedir (Ali Cevad, 1313, s. 211).

Sırıstad Kalesi

Şikarî (2005), Sırıstad Kalesi'yle ilgili olarak Karamanoğlu Alâeddin Bey'in, otuz bin askerle Beyşehir'den geçip Sırıstad Kalesi'ne geldiğini ve otuz bin askerle yirmi sekiz gün kuşattıysa da alamadığından bahseder. Kale Beyi'nin Galinca isimli bir zat olduğunu da ekleyen Şikarî, kalenin sonunda alındığından söz etmektedir (s. 169).

İsaura Kenti (Zengibar Kalesi)

Strabon (2000), kentle ilgili olarak şunları aktarmıştır:

“Torosların yakınındaki İsaura'da Lykaonia'ya dahildir. Burada aynı ismi taşıyan ve birine İsaura Palaia, diğerine de İsaura Nova denen, iyi tahkim edilmiş iki köy vardır. Her iki İsaura'da Amyntas'ın elinde bulunuyordu. Amyntas İsaura Palaia'yı tahrip ettikten sonra, aynı yerde kendisi için kralî bir ikametgâh yaptı. Fakat orada inşa ettirdiği surun tamamlanmasını göremedi” (s. 568-569).

Stephanos (1849), İsaura'yı şu şekilde tanımlamaktadır: *“İsaura, cinssiz bir İsauria kentidir. İsauria ise Lykaonia ile Kilikia arasında, Toros Dağı'ndadır”* (s. 322).

Ammianus Marcellinus, İsaura'nın çok önceleri oldukça muktedir olduğunu ve uzun zaman önce yok edici bir isyanla yıkıldığını, eski ihtişamından zoraki pek az iz gösterdiğinden bahsetmektedir. (Clark ve Traube ve Heraeo, 1910, s. 23; Ergin, 2013, s. 266-268).

19. yüzyılda İsaura kentini görmek için gelen seyyahların Hacılar, Işıklar ve Ulupınar köyleri üzerinden geldiği anlaşılmaktadır.

Texier, İsauria'yı Küçük Asya olarak isimlendirilen Anadolu'nun idari birimlerinden biri olarak göstermiştir (Texier, 2002, s. 15).

Nekropoller⁴⁵

Hacılar Köyü üzerinden kente gelen Hamilton (2013), nekropol hakkında şunları söylemektedir: *“İyi yontulmuş mermer bloklarından yapılmış ve harçsız bir araya getirilmiş ve üst karakterde mezarlar görüntüsü veren bazı küçük yapı kalıntıları güney-güneydoğu yönündeki kent surlarının dışında kalıyor”* (s. 654). Texier'e (2002) göre bu bölüm kentin güneydoğusundaki girişini oluşturmaktadır. *“Bomos tarzı mezarlar taşta oyulmuş birkaç basamakla yüksektedir. Cenaze yemeğine özgü kaplar Likya eserlerindeki gibi burada da görülür. Çoğu harap olan mezar taşları; aslanpençeleri, madalyonlar ve çiçeklerle süslenmiştir”* (s. 299). Üzerinde haçlar bulunan bu mezar taşları kentin Hıristiyanlık çağlarında iskân edildiğini kanıtlamaktadır (A Handbook for, 1854). Hamilton (2013) şöyle devam etmektedir:

“Tamamı çökmüş yapıların kendileri, çoğu hâlâ eksiksiz ve üst basamağın ön kısmının içinin antik tiyatro koltukları gibi boşaltılmış olduğu üç-dört adet yüksek basamakla girilen dayanıklı temeller üzerinde durmuş gibi görünüyor. Daha

⁴⁴ 1307/1889-1890 yılında Bozkır kazasında 64 cami, 34 mescid, 7 medrese, 96 sıbyan mektebi, 1 rüşdiye mektebi, 1 Rum kilisesi bulunmaktadır (KVS, 1307, s. 91). 1899 yılında Bozkır kazasında 59 cami ve mescit, 6 tekke, 18 medrese, 63 mektep, 1 hükümet konağı, 14 dükkan, 4 fırın, 39 değirmen ve 4 kahvehane yer almaktadır (KVS, 1317, s. 155). 1319/1901-1902 yılında Bozkır kazasında 17 medrese vardır (Salname-i Nezaret-i Umumiye, 1319, s. 844-847; Şafakçı, 2015, s. 228). 1906 yılında 1 hükümet konağı, 72 cami, 28 mescit, 10 medrese, 96 mektep, 1 kilise bulunmaktadır (KVS, 1322, s. 103). 19. yüzyılda Bozkır kazasında 15 zaviye kayıtlıdır (Şafakçı, 2015, s. 229).

⁴⁵ Kentte güney, batı ve kuzey olmak üzere üç nekropol bulunmaktadır (Altun ve Altun, 2016, s. 131-137).

küçük pek çok yapı harabeleri kentin bu kısmı civarında yatıyor. Aralarında Balpınar adında çok tatlı bir kaynak bulunuyor. Hemen arkasında bir başka dairesel yapı kalıntıları⁴⁶ ile iri kare blok yığını ortasında temiz soğuk bir su pınarı doğuyor. Bu akıntı Ulupınar köyü istikametinde kuzeybatıya doğru kentin arkasında dar bir vadiden aşağıya dökülüyor. Bu mezarların ve bağımsız yapıların çoğu, kentle güney-güneydoğu yönündeki diğer yüksek tepeleri birbirine bağlayan bir arazi boynu veya sırtı üzerine kurulmuş; üzerinde hâlâ orijinal yerlerinde duran çeşitli iri lahitler bulunuyor fakat açılmışlar ve kapakları yanlarında yerde duruyor. Bu dar sırttan dik bir tepeden yukarıya İsaura ana kapısına tarihi bir yol çıkıyor; her iki kenarında, çobanpüskülü ve çalılıklar arasında çok daha fazla sayıda mezar ve çukur var. Bazıları, üzerlerine yontulmuş iri haç işaretleri ile bu yerin Hıristiyanlığın kabulü sonrasında da önemli bir yer olmaya devam ettiğini kanıtıyor” (s. 654).

İsaura'ya Işıklar Köyü üzerinden giden tek seyyah Davis (1879) tir:

“Köyden yaklaşık on beş dakika uzaklıkta, kayalık bir zemine inşa edilmiş bir mezar veya küçük bir tapınağın⁴⁷ harabesi vardı. Yapının üst kısmının tamamı ortadan kaybolmuş, ancak iki buçuk ila üç metre uzunluğundaki tek parça yontma taşlardan inşa edilen alt kısım ile bir zamanlar sütunlarının dayandığı büyük temel taşları hâlâ duruyordu. Tepenin eteklerindeki vadide ve etrafındaki kayalık tepelerde çok sayıda kaya mezarı ve lahit; çok soğuk, berrak ve lezzetli bir suyu olan çeşmenin üzerine inşa edilmiş küçük bir yapı vardı. Kare şeklindeki kesme taştan yapılan bir kanaldan bol miktarda çıkan kaynak, ötesinde büyük bir yontma taş yığını olan küçük bir kare havuza akıyordu. Tepe tarafının biraz yukarısında, başka iki yapının kalıntıları daha vardı, belki de bunlar harçsız, büyük yontma taşlardan inşa edilmiş tapınak mezarlarıydı. Yola en yakın olanı, ince kireçtaşı bloklarından inşa edilmiş 7.18x3.58 m ölçülerinde bir dikdörtgendir. Yapının içinin her iki tarafında da heykeller için iki niş vardı ve yukarıdaki duvarda da heykeller için nişler olduğu görülmektedir. Birkaç süsleme taşı hâlâ duruyordu. Bunlar ya beyaz mermerden ya da benekli mermerden (siyah ve beyaz) yapılmış, üzerlerindeki tek süsleme ise eşkenar dörtgen bölmelerdeki çiçeklerdi. Ayrıca Korint pilastrın başlığını da fark ettim. Döşemenin 1.14 m uzağında tüm iç kısımda 0.17 m genişliğinde çıkıntılı bir pervaz vardı. Korint pilastrlar duvarın içindeymiş (üstünde) gibi görünüyor; her bir yanda iki tane vardı ve aralarında pencere ve heykel nişleri bulunuyordu. Frizin bazı kısımları hâlâ duruyordu, ancak tasarım ve işçiliği çok kalitesizdi; bir tanesinde, bir erkek geyiği öldüren avcı temsil ediliyor; avcı, geyiğin başını geri çekerek boğazını kesiyor; ancak figürlerin çizimi kabaydı. Benzer şekilde çok büyük temeller üzerine inşa edilen diğer yapı da artık sadece bir harabe yığını durumundaydı. Dik yamaçtan kentin büyük geçidine çıkan yolun her iki tarafında da çok sayıda lahit var, ancak hepsi tamamen tahrip edilmişti” (s. 408-409).

Sterrett (1888) ise Ulupınar Köyü üzerinden gitmiştir:

“Kentın kuzeybatı kapısının dışında kartallar ve aslanlarla süslenmiş birkaç kaya mezarı bulunmaktadır. Bu mezarlardan biri bir tapınağın ön cephesini simgelemektedir” (Sterrett, 1888, s. 106; “Handbook For Travellers”, 1895, s. 156). Bu kısmın en üstünde Helios'un başı, onun altında da kanatlarını kaldırmış, biri diğerinin üzerinde ilerleyen iki kartal vardır. Naos duvarının ortasında mezarın girişi vardır. Bu girişin kornişinde kabartma olarak gururla dik duran bir

⁴⁶ Bu yapı Güney Nekropolü Ayazmalı Kilise olmalıdır (Doğanay ve İşler, 2019, s. 161).

⁴⁷ Kentin Güney Nekropolü'nde yer alan kilise Bizans dönemine tarihlendirilmektedir (Doğanay ve İşler, 2019, s. 161).

aslan figürü ve kapının iki yanında öküz başları yer almaktadır. Kapının altında ise bir erkek büstü vardır. Üç basamakla mezara çıkılıyor. Yanı başında, tabii kayadan oyulmuş küçük, sağlam bir lahit vardır. Lahdin ön ve iki ucu kabartmalarla süslenmiştir. Arka taraf ve alt kısım hâlâ tabii kayaya bağlıdır (s. 106). Güneydoğu kapısından keskin bir iniş bizi iki tepe arasındaki bir geçitte lezzetli bir kaynak olan Belpınar'a getiriyor. Burada bir dizi gösterişli mezar vardır. Belpınar'dan gelen suyun aktığı küçük vadiyi takip ederek ve böylece bir zamanlar Palaea İsaure'nin taçlandırdığı dağın doğu eteklerinden geçerek, kente giden antik yolun çok sayıda izini keşfettim. Yol, iyi bir mühendislik ürünüdür ve birçok yerde güçlü dayanaklar veya istinat duvarlarıyla desteklenmektedir" (s. 122).

Sur, Kuleler⁴⁸ ve Kapılar⁴⁹

Kent surları ve kuleleri hakkında Hamilton (2013) şunları aktarmaktadır:

"İsaure, kuzeybatı ve kuzeye doğru dik ve sarp uçurumlar haricinde dört bir yanda izleri görülebilen sağlam ve iri surlarla kuşatılmış. Tepenin daha az sarp olduğu güneybatı kenarında birbirine çok yakın yerleştirilmiş kalabalık yüksek kulelerle sağlamlaştırılmış. Güneydeki ana girişi bu kulelerden şimdi yıkılmış olan iki tanesiyle korunuyor. Hepsi de ya altıgen veya sekizgenler⁵⁰. Girişin batı tarafındaki kulesindeki taş dizilerinin birinde kalkanları temsilen iki madalyon yontulmuş ya da daha doğrusu kabartma halinde bırakılmış. Hadrian kemerinin (Zafer takı) kuzeybatısında sert kayaya oyulmuş merdivenler çeşitli yerlerde görülebiliyor. Hâlâ duvarların içinde, tepelerden birinin zirvesinde sekizgen yapıda yıkık bir kule var. Diğerleri gibi aynı tarzda, fazlaca mimari süslemelerle inşa edilmiş. Böyle bir amaç için gereğinden fazla dekore edilmemiş olsaydı bir izleme kulesi olarak tasarlanmış olabilirdi" (s. 657).

Texier'de (2002) de sur ile ilgili benzer ifadeler bulunmaktadır (s. 303). John Murray Yayınlarında (1854), kulelerin altıgen olduğu ifade edilmiştir. (A Handbook for, 1854, s. 213).

Davis'te (1879) bu bölüm daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır:

"Surlarla çevrili eski kent kuzey-kuzeybatıdan güney-güneydoğuya uzanan iki ayrı tepenin üzerinde yer alıyordu. Birçok burcu olan sur hattı güney ve güneybatı yönünde uzanmakta ve yerin savunmasını tamamlamaktaydı. Kentin güney tarafındaki bu girişte, çok büyük yapıları duvarlar arasındaki bir koridorda yer alan iki kapıdan oluşmaktaydı. Giriş, yedi kenarlı bir burçla her iki taraftan da çevrelenmiş, ancak bu burçların tüm dış kısmı düşmüş ve tepenin çok aşağısında geniş harabe yığını olarak yatmaktaydı. Bu durum, neredeyse duvarın çevresindeki tüm burçlar için geçerliydi ve şüphesiz ki buna depremler sebep olmuştu. Hiç bu kadar ince ya da düzenli bir duvar işçiliği görmemiştik. Düzenli şekilde her tarafından işlenen küp veya dikdörtgen şeklindeki taşlar dönüşümlü olarak büyük ve küçük katmanlar halinde yerleştirilmiş ve aşırı hassas biçimde harçsız olarak örülmüştü. Daha büyük dikdörtgen şeklindeki taşlar ise 2.00 m uzunluğunda, 0.91 m genişliğinde, 1.44 m derinliğindeydi. Malzeme ya en sert gri kireçtaşı ya da kireçtaşı ve beyaz mermer veya beyaz damarlı porfir karışımı olan bir taştır. Sur hattı, büyük kapıdan doğuya ve batıya doğru, tepenin kenarı boyunca uzanıyordu. Büyük kapının doğu tarafında sadece bir burç (yan burçlardan biri) vardı; bundan sonra sur tepe tarafına doğru uzanmaktaydı, ancak tepenin o tarafındaki zirveleri uçurumlarla çevrili olduğundan burada sur yapılması gerekmemiştir. Kapının batı

⁴⁸ İsaure'nin surlarını ve kapılarını koruyan on dört kule vardır (Yılmaz, 1990, s. 8)

⁴⁹ İsaure'nin iki kapısı mevcuttur: Batıda Kent Kapısı ve Güneydeki Akropol Kapısı (Yılmaz, 1990, s. 9)

⁵⁰ İsaure'deki tüm kuleler dörtgen, beşgen, altıgen ve daire planlıdır (Yılmaz, 1990, s. 8)

tarafında, yaklaşık 137 metrelik bir mesafede, harabe halinde kare şeklinde bir burç vardı, sonra biraz daha ileride, kapıdakilere benzer yedi kenarlı bir burç vardı ancak bu burç üçüncü bir burcun yanında, yarım daire şeklinde bir sur temeli üzerine inşa edilmişti. Daha sonra surun içinden derin bir yarık geçiyor; bu yarık dik bir şekilde aşağı iniyor ve indikçe genişliyordu. Çok aşağıda küçük düzlükte Yazdam mezarası bulunuyordu. Bu yarığın karşı tarafında üç tane daha yedigen burç vardı, bu burçların dışa bakan dört tarafında 91 ila 137 m aralıklı mazgallar var ve yaklaşık 91 m ötede küçük yuvarlak bir kulenin kalıntıları duruyor. Sonra daha geniş ve daha sığ başka bir yarık vardı, ama bunun kenarları da yağışlar nedeniyle hâlâ dikti. Bu kısmın aşağısındaki düzlükte de Ulupınar Köyü bulunuyordu. Sur, üzerinde burç kalıntıları olan kayanın bir noktasına kadar bu yarıktan geçiyordu. Bunun ötesindeki en derin kısımda ve sur hattında ikinci bir kapı vardı, bu kapının kemeri, her iki yanında bulunan birer burçla hâlâ korunmuş ve büyük kapıdakilerle aynı plana sahip, ancak onlardan daha küçüktü. Harabelerdeki büyük bir taş, yüksek kabartmayla bir miğfer ve bir çift baldır zırh oyulmuştu, başka bir taşın üzerine ise savaş zırhı (veya deri bir cübbe?), asma çelengi ve üzüm salkımları olan bir tabak gibi de görünen bir şey oyulmuştu. Sur, son derece dik, kırık ve kayalık olan bu yarığın diğer tarafından, diğerlerinden daha iyi korunan büyük bir burca kadar uzanıyordu. Bu burçlar birkaç katlı olmalı ve burada, her bir katın kirişlerindeki delikler hâlâ duruyordu. Hepsisi de eşit derecede ince yapıydı, bunlara 3.20 m yüksekliğinde ve 1.75 m genişliğinde bir kapıdan giriliyordu ve duvarların kalınlığı ise 1.44 m idi. Bu burcun ötesinde, yükseltinin eğimi çok ani şekilde artıyordu, bu nedenle sur yapılmasına pek ihtiyaç duyulmamış, ancak yaklaşık 182 metre yukarısında küçük yuvarlak bir burç vardı. Bunun önünde uçurum dik bir şekilde alçalarak üzerinde durduğum yükseltiyi başka bir yüksek yerden ayıran çok derin bir yarığın bir tarafını oluşturuyordu. Bu yarık boyunca herhangi bir sur kalıntısı gözlemedim, ancak karşı yükseltinin eteğine yakın bir burç vardı ve tepenin yamacından enlemesine başka bir burca kadar sur kalıntıları vardı. Çok yorulduğum için bu tarafı ziyaret etmedim ve rehberimiz bunların surların uç sınırını oluşturduğunu söyledi. Güneydoğu yönündeki ve kuzeyden batıya olan çemberdeki yükseltilerin çevresinin tamamı, yalnızca iki noktadan erişilebilen derin uçurumlarla çevriliydi; çemberin geri kalan kısmı, güneydoğu yönünden ve güneyden batıya olan çemberden tahkimâtlarla korunuyordu; bu tahkimâtlara ulaşmak çok zordu ve karşılarında ikinci derecede kayalık yükselti veya dik eğimli bir arazi vardı. Tahkimatın çevrelediği iki tepeden batıdaki, genel zemin seviyesinden yaklaşık 15 m yüksekliğe kadar çıkıntı yapan dört kaya kütleli yükselmektedir. Bu kayalara taş oyulmuş basamaklarla çıkılır. Bu tepelerin ikincisinde (batıdan doğuya doğru), en yüksek noktada, temellerinden ve birkaç metrelik duvarından başka bir şey kalmayan sekizgen büyük bir kulenin kalıntıları bulunmaktadır. Mısır dışında bu kadar eski bir duvar işçiliği görmedim; taşların çoğu 2.43x0.91 m boyutlarında ve son derece titizlikle bir araya getirilmiş” (s. 408-413).

Ulupınar’dan yirmi dakikalık dik bir tırmanışla Palaea İsaoria’nın kuzeybatı kapısına ulaşan Sterrett (1888), şunları aktarmaktadır:

“Kapı hâlâ ayakta, ancak bitişik duvarlar harabe halindedir. Yapının güneydoğu kapısı hâlâ sağlam bir şekilde ayakta durmaktadır ve yapımına büyük özen gösterilmiş, taşlar özenli bir hassasiyetle ayarlanmıştır. Antik çağda moda olan duvar savunması kurallarına uygun olarak inşa edilmiştir; yani bir kulesi vardır ve yol, saldıran tarafın korunmasız tarafını açığa çıkaracak şekilde kapıya yaklaşmaktadır. Surlar Assos’unkilerden bile daha güzeldir. Taşların ve duvarların üzerinde bol miktarda taşçı işaretleri bulunur” (s. 106-122).

Kentin yapı malzemesinin çoğunun geldiği taş ocakları, surların içinde, surların güneydoğu köşesindeki bir yamaçta yer almaktadır. (Sterrett, 1888, s. 121; Handbook For Travellers, 1895, s. 156).

İsaura'daki Diğer Yapı ve Kalıntılar

İsaura kentindeki harabe halindeki yapılar kuzey-kuzeybatıdan güney-güneydoğu istikametine uzanmaktadır. Güney kapıdan farklı yönlere giden çok sayıda yol ve cadde bulunmaktadır. Sağdaki taş ocağına ve hisara giderken soldaki yol bir tapınak temelini bulduğu yapıya gitmektedir (Hamilton, 2013, s. 654; Texier, 2002, s. 303). Bu yapı kayalık bir tepe üzerinde kırk üç metre uzunluğunda ve yirmi altı metre genişliğindedir. (Texier, 2002, s. 303). Güney kapıdan çıkan üçüncü bir cadde boyunca bir sütun sırasıyla birlikte forum veya agora kalıntıları fark edilmektedir. (Hamilton, 2013, s. 655). Forumun yanındaki duvarlardan birinde bir hamam halveti ile bağlantılı olduğu anlaşılan bir kanal kalıntısı göze çarpmaktadır (Hamilton, 2013, s. 655; Texier, 2002, s. 303). Agora yanında ev temelleri, kırık sütunlar ve diğer mimari süslerden değişik türde pek çok parça bulunuyor (Hamilton, 2013, s. 657). Davis, bu sütunların agoranın yan tarafındaki üstü kapalı bir revağa ait olduğunu düşünmektedir. (Davis, 1879, s. 414). Sterrett ise burasının Stoa⁵¹ olarak kentin merkezinde yer aldığını belirtmektedir (Sterrett, 1888, s. 111). Forumun veya agoranın kuzeydoğusunda 7.30 m yüksekliğinde 5.74 m genişliğinde - İmparator Hadrian onuruna İsaura'da yaşayanlar tarafından dikilmiş- zafer takı⁵² bulunmaktadır (Hamilton, 2013, s. 655-656; Texier, 2002, s. 303). Sterrett, zafer takını Stoa'nın hemen doğusunda, kilit taşında bir haç bulunan bir yapı şeklinde tasvir etmiştir (Sterrett, 1888, s. 113; Handbook For Travellers, 1895, s. 156). Zafer takı, tek bir kemerden, İyon düzeninde ve yekpare şekilde yapılmıştır. İçine üç büyük dikdörtgen bloktan oluşan kare bir kapı inşa edilerek küçültülmüştür (Davis, 1879, s. 413-414). Hamilton surlarla zafer takının kırmızı ve sarı mermerle yapıldığı söylemektedir (Hamilton, 2013, s. 655). Davis ise zafer takının sur ve kulelerle aynı malzemeden yapıldığını belirtir (Davis, 1879, s. 414). Hamilton, zafer takının güneydoğusunda ve sütunlar caddesinin yukarısında küçük bir tiyatronun ufak göstergeleri olduğunu, takın batı ve kuzeybatısında ise bir terasa çıkan basamak kalıntıları bulunduğunu söylemektedir. (Hamilton, 2013, s. 657) Sterrett ise takın hemen doğusunda, köylülerce Manastır olarak adlandırılan bir kilisenin kalıntıları bulunduğunu belirtmektedir⁵³ (Sterrett, 1888, s. 113; Handbook For Travellers, 1895, s. 156).

Stoa'nın güneyinde, bir tepenin üzerinde, ne amaçla kullanıldığı bilinmeyen dörtgen şeklinde büyük bir yapı bulunmaktadır (Sterrett, 1888, s. 121).

Ulupınar Köyü Evleri

Hamilton (2013), köylerdeki evlerde kullanılmış olan devşirme malzemelerden bahsetmektedir:

“Ulupınar'daki evlerin duvarlarında, okunaksız daha fazla yazıt, korniş, sütun arşitravı vb. ve bazıları tuhaf elbiseli ve bir tür pantolon giyimli dövüşen ve avlanan figürleri temsil eden küçük bir kabartma ile birlikte yukarıdaki harabelerden getirilmiş çok sayıda mermer blok ve dekoratif yontular vardı” (s. 659).

⁵¹ Stoa, Roma İmparatoru Antoninus Pius döneminde (MS 166-169) inşa edilmiştir (Kurt, 2016, s. 70).

⁵² Hadrianus, Anadolu'nun güney eyaletlerini ziyaret ederek Suriye'ye kadar ilerlemiştir. Söz konusu seyahat sırasında Attaleia, Perge, Side (Ergin, 2013, s. 354) gibi bazı kentlerin imparatora anıtsal kapı inşa ettikleri iyi bilinmektedir. Zengibar Kalesi'nde yer alan ve Hadrianus'a ithaf edilen kapı da imparatorun bu kenti de ziyaret edebileceği düşüncesiyle inşa edilmiş olmalıdır (Kurt, 2016, s. 69). İmparatorun bu ziyaretleri, eyaletlerin şikayetlerinin dinlenmesini de kapsıyordu. Bunlar şikayetler sınırlarla ilgili de olup, doğal olarak yerinde görülüp karar verilmesi gereken anlaşmazlıklardı ve bazen imparatorun ziyaretine denk geliyordu (Ergin, 2013, s. 352-354).

⁵³ Zafer takıyla bir avluyu paylaşan ve Bizans dönemine tarihlenen iki kilise vardır (Doğanay ve İşler, 2019, s. 156).

Aşıklar⁵⁴ Köyü Evleri

Davis (1879), Aşıklar Köyü'ndeki evlerin mimarisi hakkında da bilgi vermiştir:

“Sert kil içine yerleştirilmiş ve büyük ardiç gövdeleriyle sıkıştırılmış büyük taş bloklardan yapılan Aşıklar Köyü, bu bölgede şimdiye kadar gördüğüm en sağlam köydü. Çatılar oldukça kalın ve sağlamdı; bu şekilde yapılması şarttı, çünkü burası yılın birkaç ayı boyunca bir ila bir buçuk metre kalınlığında karla kaplanıyordu. Ayrıca bu yüksek bölge, aşırı şiddetli bir rüzgâra sahipti. Evlerin duvarları ise yaklaşık 1 metre kalınlığındaydı. Her evin önünde, gevşek taşlardan örülmüş yüksek duvarlarla çevrili bir avlu veya kapalı alan vardı. Bunlar ağıllardı, çünkü koyunların ve sığırların kışın soğuktan ve çok sayıdaki vahşi hayvandan korunması için eve getirilmesi gerekiyordu” (s. 406).

Aşıklar (Işıklar) Köyü Çeşmesi

Davis (1879), köyde devşirme malzemeyle yapılmış bir çeşmeden söz etmektedir: *“Kaldığımız yerin biraz ilerisinde köy çeşmesi vardı, çeşmeye çeşitli antik mezar taşları yerleştirilmiş, ancak tüm yazıtları silinmiş durumdaydı”* (s. 419).

Işıklar Köyü Türbesi

Sterrett (1888), köydeki bir türbe kalıntısından bahsetmektedir: *“Belpınar'ı geçerek Işıklar'a indim ve burada bir zamanlar görkemli bir türbenin kalıntılarını buldum”* (s. 122).

Kuzören Köyü Yerleşimi

Sterrett (1888), Hadim Aşağışenler Köyü üzerinden Kuzören Köyü'ne gelirken eski bir yerleşim yerinden bahsetmektedir:

“Kuzören'de büyük bir eski köy veya kasaba kalıntılarıyla karşılaştık. Eski mezarlık çok geniş ve şu anda yıkılmış durumdaki mezarların yapımında kullanılan taşlar ise kabadır. Bu mezarlık şu anda çoğunlukla ağaç ve yoğun çalılarla kaplı, bu nedenle alanı keşfetmek isteyen kişi büyük bir dezavantajla uğraşmak durumundadır” (s. 85).

Akropolis (Hacıyunuslar)

Sterrett (1888), akropolis ile ilgili olarak şunları aktarmaktadır:

“Yunuslar⁵⁵ yakınlarındaki kalıntılar bir Akropolis üzerinde duruyor. Akropolis'in duvarı olarak tasarlanan taşlar, gerçekten bu maksatla kullanılmıyorlarsa, büyük ve hantal görünümlüdür. Birleşme noktalarındaki taşlar iyice yontulmuşken, kenar boyunca olanlar sadece kısa aralıkla yontulmuşlar tıpkı, Pitti Sarayı'nın alt katındaki taşlar gibi. Yontulmamış kısım ise çok girintili çıkıntılı ve birçok taş yontulmuş, kenar hattından 0.60 m kadar çıkıntı yapıyor. Bu taşlar, Akropolis tepesinin tüm çevresine dağılmış durumda ama bana kalırsa bunlar hiçbir zaman yerlerine konulmamış ve Akropolis'i tahkim etme planına başarıyla başlanması sonrasında, bilinmeyen nedenlerle bu plandan vazgeçilmiş” (s. 96).

Hocaköy Yaylası Yerleşimi

Sterrett (1888) görmüş olduğu yerleşim yeriyle ilgili olarak şunları aktarmıştır:

⁵⁴ Bugünkü Işıklar Mahallesi (Köyü) dir.

⁵⁵ Bugünkü Hacıyunuslar Mahallesi (Köyü) dir.

“Hocaköy Yaylası’ndan kuzeybatı yönünde yarım saat mesafedeki bir tepede eski bir köyün kalıntıları var. Bolca alçak kabartmayla süslenmiş, bol miktarda küçük ve sağlam lahitler mevcut. Bu sağlam lahitler elbette ne kemik ne de kül içerebilir; bu nedenle öylece mezar taşı olarak kabul edilmiş olmalıdır. Hiçbirinde yazıt yok ve yerin adı bilinmiyor. Gerçekten de çevredeki kırsal alanın özelliği buranın Türklerin gelişinden önce bile büyük olasılıkla bir yayla veya yazlık köy olduğunu gösteriyor” (s. 97).

Köprü

Kâtip Çelebi (1145), Morsun⁵⁶, Fart ve Sırıstan⁵⁷ (Sırıstat) köylerinde birkaç köprü olduğundan bahsetmektedir (s. 619).

Hamilton (2013), Çarşamba Köprüsü hakkında kısaca şunları aktarmaktadır: “Şehri geçmeden önce, neredeyse tümüyle eski yapıların enkazı eski parçalardan yapılmış bir taş köprüyle nehri geçtik” (s. 659).

Sterrett ise Çarşamba Köprüsü’nün üzerindeki bugün mevcut olmayan bir kabartmadan bahsetmektedir:

“Sırıstat’taki köprüde canlı bir av sahnesinin kabartması bulunmaktadır. Hızla kaçan bir ayıyı, dişlerini kaçan ayının sol koluna geçirmiş olan bir köpek takip etmektedir. Köpeğin hemen arkasında, kaftanı arkasında yatay olarak dalgalanan atlı bir avcı, dört ayaklı dostunun yardımına son sürat koşar vaziyettedir. Av, izleyicinin bakış açısından sağdan sola doğru ilerler” (Sterrett, 1888, s. 102; Handbook For Travellers, 1895, s. 155).

Çeşme

Hamilton (2013), Çarşamba Köprüsü’nün yanındaki bir çeşmeden söz etmektedir: “Tris Maden’den ayrılmadan önce biri köprüünün yanındaki bir çeşmede iki yazıt kopyaladım; birincisinin, bu civarda Tauropalaea adında bir şehrin var olduğunu gösterdiği görülüyor” (s. 661). Bozkır merkezdeki en eski çeşme, köprüünün batısında bulunan ve günümüzde anıt meydanına taşınan M. 1781-1782 tarihli yapıdır. Çeşmede Bizans devrine ait parçalar bulunmaktadır (Doğan, 2006, s. 376). Hamilton’un sözünü ettiği yazıt mevcut değildir.

SONUÇ

Bozkır ve çevresi, antik dönemden itibaren Akdeniz, Kilikya, İkonium, Lystra ve Pisidia bölgeleriyle bağlantısı olan önemli bir geçiş noktasını oluşturmaktaydı. Osmanlı döneminde ise yörede çıkartılan madenin işletilmesiyle kaza merkezinin geliştiği görülmektedir. Bu özellikleriyle Bozkır ve çevresi araştırmacıların dikkatini çekmiştir.

Seyyahlar tarafından en çok bahsedilen yer, bugün Zengibar Kalesi olarak da bilinen İsaura kentidir. Zengibar tabiri Hamilton’da, Sterrett’de ve John Murray Yayınları’nda (1895) geçmektedir. Texier’de ise Zengibar Köyü ifadesi dikkat çekmektedir. Ele aldığımız eserlerde İsauria ve İsaura kelimelerinin geçtiği görülmektedir. İsaura’nın, İsauria bölgesinin en büyük kenti olduğu anlaşılmaktadır.

Strabon eserinde iki İsaura’dan söz etmektedir. Bu tanımlama tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ammianus Marcellinus’un bahsettiği İsaura’nın Zengibar Kalesi değil, Bozkır veya çok yakınındaki bir yerleşim yeri olduğu düşünülmektedir. Araştırmacıların eserlerinde daha çok İsaura kelimesini kullanmayı tercih ettiği görülmektedir. Texier’de Yeni İsaura-Eski İsaura,

⁵⁶ Yolören Mahallesi (Köyü) yakınlarında bir mevki adı olarak geçen köy (Şafakçı, 2015, s. 44), günümüze ulaşamamıştır.

⁵⁷ Sırıstat Cihannümâ’da Sırıstan (سرستان) şeklinde geçmektedir.

John Murray Yayınları'nda (1895) ise İsaura Vetus'un kullanıldığı dikkati çekmektedir. Sterrett, İsaura Nova ve İsaura Vetus problemine değinmiş, İsaura Vetus'u Zengibar Kalesi, İsaura Nova'yı ise Dinorna olarak ele almıştır. İsaura kentinden detaylı olarak bahseden ilk kişi Hamilton'dur. Gezgin burada mimari, süsleme ve topografya hakkında bilgiler vermiştir. İsaura daha sonra aynı şekilde Texier, Davis ve Sterrett tarafından da ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bölge hakkında en ayrıntılı bilgi veren bir diğer kişi Sterrett'tir. Zengibar Kalesi haricinde Kuzören Köyü, Hacıyunuslar Köyü, Üçpınar Yaylası ve Harmanpınar Köyü'ndeki eski yerleşimlerden ve mimari plastiklerden de bahsetmiştir. Davis'in ise Işıklar Köyü'ndeki konut mimarisinden bahsetmesi önemlidir.

Seyyahların eserlerinde İsaura'dan sonra en çok bahsedilen yer Sırıstat'dır. Şikârî'de Sırıstat Kalesi'nden bahsedilmektedir. Buna göre Bozkır'da 14. yüzyılda muhkem bir kale olduğu anlaşılmaktadır. Kâtip Çelebi'nin Cihannümasında Bozkır'ın 32 köye sahip bir kaza olduğundan ve Morsun, Fart ve Sırıstan'da (Sırıstat) birkaç köprü yer aldığından bahsetmektedir. Hamilton'da ise Tris-Maden olarak geçmektedir. Aynı isim, 1854 tarihli John Murray Yayınlarında da zikredilmiştir. Sterrett, bu adlandırmanın yanlış olduğunu belirtmektedir. Şikârî, Sterrett, Ahmed Rifat, Şemseddin Sami, Ramsay, Ali Cevad'ın eserlerinde ve 1895 tarihli John Murray Yayınlarında Sırıstat ismi yer almaktadır. Ramsay, Sırıstat'ın eski adının Leontopolis olduğunu belirtmektedir.

Bozkır ve çevresiyle ilgili tarih, coğrafya, arkeoloji ve sanat tarihini ilgilendiren konuları ele alan bu türden çalışmaların, bundan sonraki araştırmalara ışık tutacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- A *Handbook for Travellers in Turkey: describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, (1854). Third Edition London: John Murray, Albemarle Street. Paris: Galignani; Stassin & Xavier.
- AHMED RİFAD (1299). *Lu'gât-i Târihiyye ve Coğrafiyye*, cilt. II. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- ALİ CEVAD. (1313). *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, cilt. 1. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- ALKAN, M. & Doğanay, O. (2020). *Zengibar Kalesi (Isaura) Araştırmaları -1- Antik Kaynaklar ve Epigrafik Buluntular*, İstanbul: Ege Yayınları.
- ALTUN, S. & ALTUN, Ö. (2016). Isaura Nekropollerini, H. Bahar & H. Kuyumcu & Ç. Benhür & H. G. Küçükbezi & M. Turgut & F. N. Küçükbali (Ed.) içinde, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)* (s. 129-146), Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- ARSLAN, A. (Nisan 2014). 19. Yüzyıl Türkiye Gezi Rehberleri. İçinde, *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi*, (151-163). Kuşadası, Aydın: Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi yayınları.
- BAHAR, H. (1991). *İsauria Bölgesi Tarihi* (Basılmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi.
- BAHAR, H. (1995). Konya Çevresi Tarih Araştırmaları-1: Hititler'den Romalılar'a Kadar İsauria Bölgesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (9-10), 219-246.
- BAHAR, H. (2006). Bozkır Çevresinin Erken Çağları. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (15), 97-120.

- BAHAR, H. (2007). Erken Dönemlerde Bozkır ve Çevresinin Tarihi. Mustafa Yılmaz, Ahmet Atalay, Osman Doğanay (Ed.) içinde, *Bozkır'ın Dünü ve Bugünü Sempozyumu 12 Kasım 2006* (s. 2-18). Konya: Bozkır Kültür Derneği.
- BAHAR, H. (2011). Isauria Bölgesi'nin Antik Çağdaki Yerleşim, Merkezleri. *Anadolu Araştırmaları*, (14), 51-91.
- BAHAR, H. (2016). Antik Dönemde Bozkır Jeopolitiği. H. Bahar & H. Kuyumcu & Ç. Benhür & H. G. Küçükbezi & M. Turgut & F. N. Küçükballı (Ed.) içinde *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)* (s. 1-32). Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- BAYRAM, M. (2021). Bizans Coğrafyası. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, IV(I), 138-149.
- BOZKURT, T. & WIMMEL, R. (2016). Bozkır-Gündoğmuş Tarihi Yol Güzergâhı Üzerine İlk Tespitler. H. Bahar & H. Kuyumcu & Ç. Benhür & H. G. Küçükbezi & M. Turgut & F. N. Küçükballı (Ed.) içinde *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)* (s. 1490-1502). Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- BURSALI MEHMET TAHİR BEY, (1975). *Osmanlı Müellifleri*, 3, (haz. İsmail Özen), İstanbul: Meral Yayınevi.
- CEYLAN, M. A. (2018). Ali Cevad'ın Hayatı ve Türkiye Coğrafyasına Katkıları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 242-254.
- CLARK, C. ve TRAUBE, L. ve HERAEO, G. (1910). *Ammianus Marcellinus Rerum Gestarum Libri Qui Supersunt*. Vol 1, Libri XIV-XXV, Apud Wiedmannos.
- ÇAYCI, A. (2006). Osmanlı Seyyahlarının İzlenimleriyle Konya ve Çevresi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (21), 115-146.
- DAVIS, E. J. (1879). *Life In Asiatic Turkey, A Journal Of Travel In Cilicia, (Pedia And Trach(ea) Isauria, And Parts Of Lycaonia And Cappadocia*, London : Edward Stanford.
- DİA. (2022). Kiepert. içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 562-564.
- DOĞAN, S. (2007). Bozkır'da Türk-İslam Devri Yapıları, Mustafa Yılmaz, Ahmet Atalay, Osman Doğanay (Ed.) içinde (s. 370-391), *Bozkır'ın Dünü ve Bugünü Sempozyumu 12 Kasım 2006*. Konya.
- DOĞANAY, O. (2016). Zengibar Kalesi (İsaura) 2010-2015 Yılları Yüzey Araştırmaları: İlk Sonuçlar ve Düşünceler. *İdil*, 5 (21), 389-408.
- DOĞANAY, O. & İŞLER, B. (2019). Zengibar Kalesi'ndeki (Isaura) Bizans Dönemi Yapılaşmasına Genel Bir Bakış. Hasan Bahar, Murat Turgut, Fatih Numan Küçükballı (Ed.) içinde *Uluslararası Taşeli Sempozyumu Tarih-Kültür-Turizm 24-26 Ekim 2019 Bildiri Kitabı*, (s. 153-172). Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- ERAVŞAR, O. (2016). İngiliz Seyahatnamelerinde Konya. İçinde, *Seyahatnamelerde Konya*, A. Çaycı (Haz.), (s. 267-312). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- ERGİN, G. (2013). *Anadolu'da Roma Hakimiyeti Yönetim Direniş ve Düzen*, İstanbul: Türkiye İşbankası Yayınları.

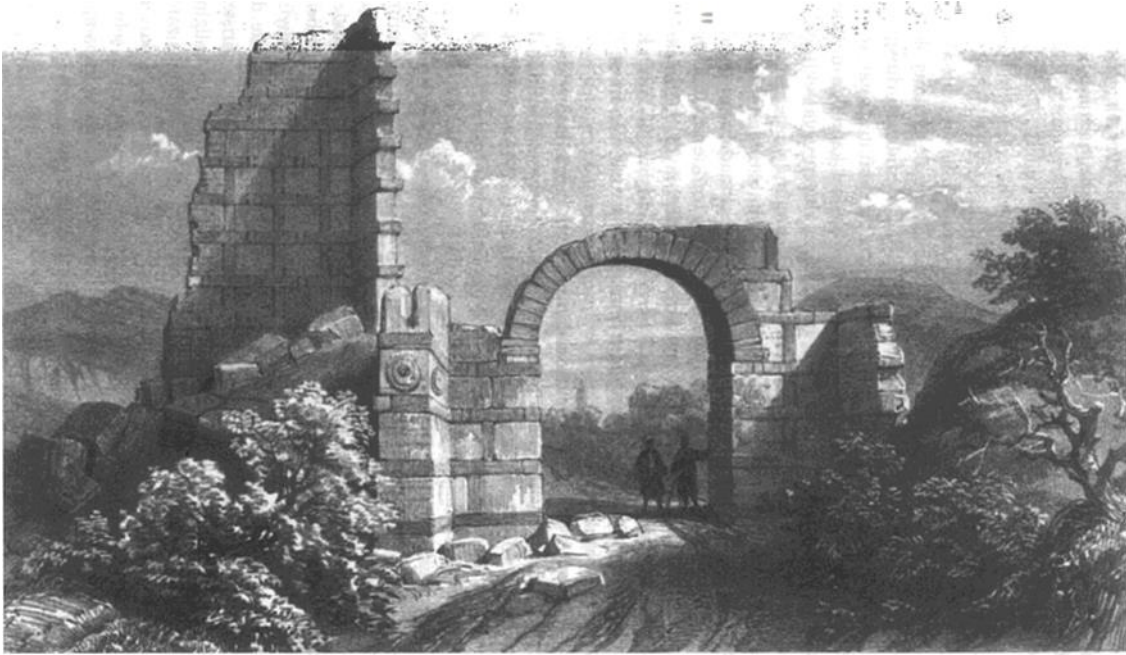
- FERWERDA, F. F. (1997). Mersin’i Ziyaret Edenler Peder Edwin John Davis. *Kebikeç*, (5), 221-226.
- FRENCH, D. (1994). 1993 Yılı Küçük Asya Roma Yolları ve Miltaşları. İçinde, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XII, 29-37.
- GÖKYAY, O. Ş. (2002). Kâtib Çelebi. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 36-40.
- GÜMÜŞÇÜ, O. & DOĞANDOR, E. (2020). W. M. Ramsay ve Anadolu’da Tarih ve Dini Belirleyen Coğrafi Koşullar Üzerine, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/II, 334-355.
- HAMILTON, W. J. (2013). *Küçük Asya*, (K. Toraman, Çev.). Ankara: Midas Kitap.
- Handbook For Travellers in Asia Minors, Transcaucasia, Persia*, (1895). Charles Wilson (Ed.), London: John Murray, Albemarle Street.
- Hicri 1302 Konya Vilâyeti Sâl-nâmesi* 18, (2015). (M. Eminoglu, Çev.). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Hicri 1307 Konya Vilâyeti Sâl-nâmesi* 23, (2022). (M. Eminoglu ve Ş. Taşdelen Çev.). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi.
- KAPAR, M. A. (2019). Ortaçağ Seyahatnameleri ile Tarihî Coğrafya Eserlerine Göre Karaman ve Karamanoğulları. İçinde, *Seyahatnelerde ve Tarihî Coğrafya Eserlerinde Karaman*, M. A. Kapar (Ed.), (s. 81-115). Konya: Palet Yayınları.
- KARAOĞUZ, G. & DOĞANAY, O. (2004). I.Ö. II. Binden Bizans Dönemine Kadar Orta Anadolu’nun Güneyinden Akdeniz Kıyılarına Uzanan Yolağı Üzerine Düşünceler. *OLBA*, (10), 1-45.
- KÂTİP ÇELEBİ. (1145). *Kitâb-ı Cihannümâ*. Konstantiniyye: Matbaa-ı Amire.
- KIEPERT, H. (1845). *Memoir Über die construction der karte von Kleinasien und Türkisch Armenien in 6 Blatt*. Berlin: Kessinger Pub Co
- Konya Vilayet Salnâmesi (KVS)*. 1285, 1286, 1304, 1305, 1317, 1322, 1332.
- KURT, M. (2016). Yazıtlar Işığında Zengibar Kalesi’nde (Isaura) Roma Dönemi İmar Faaliyetleri ve Euergesia. H. Bahar & H. Kuyumcu & Ç. Benhür & H. G. Küçükbezi & M. Turgut & F. N. Küçükballı (Ed.) içinde *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016) Bildiri Kitabı*, (s. 65-86), Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- KURT, M. (2018). MS 4. Yüzyılda Isauria Eyaleti’nin Siyasal ve İdari Yapısı. *Belleten*, 82/295, 803-828.
- KURT, M. & BULUT, E. (2019). Antik Çağda Lykaonia-Isauria Sınır Bölgesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 100-124.
- KURT, M. (2019). 19. Yüzyıl Batı Seyahatneleri ile Tarihi Coğrafya Eserlerine Göre Antik Çağda Karaman. *Seyahatnelerde ve Tarihî Coğrafya Eserlerinde Karaman*, M. A. Kapar (Ed.) içinde (s. 11-58). Konya: Palet Yayınları.
- MADRAN, E. (1958). Seyahatnamelerde Anadolu Kenti. İçinde, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, cilt III, 1303-1322.
- MEHMED SÜREYYA (1996). *Sicill-i Osmanî V*. (haz.: Akbayar, N.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

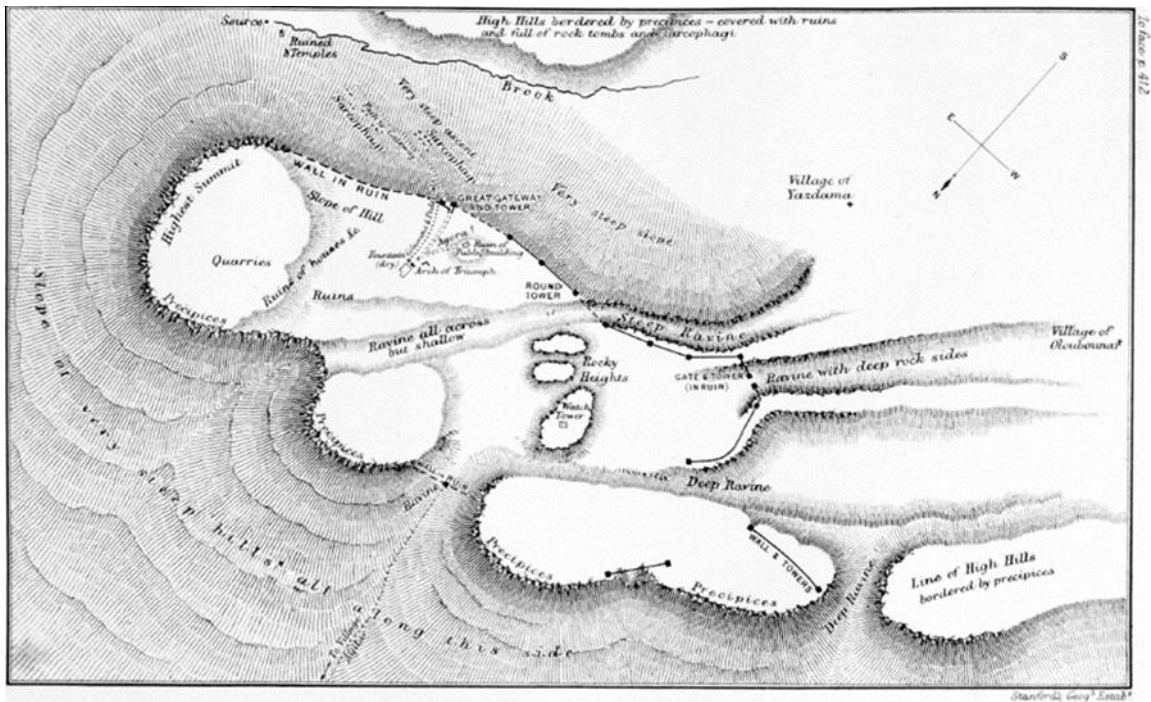
- MUŞMAL, H. (2009). *Yabancıların İzinde Osmanlı: Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Yabancılar (1876-1914)*, Konya: Me-sa Yayınları.
- MUŞMAL, H. (2015). Seyahatnameler ve Tarihî Coğrafya Eserlerinde Beyşehir. *Tarih Okulu Dergisi*, XXII, 161-187.
- MUŞMAL, H., USLU, F. & ÇOLAK, F. (2016). Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Bazı Alman Seyyahlara Göre Konya. İçinde, *Seyahatnamelerde Konya*, A. Çaycı (Haz.). (s. 213-266). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- MUŞMAL, H. & KOÇ, E. Osmanlı Dönemi Seyahatnamelerinde ve Tarihî Coğrafya Eserlerinde Karaman Vilayeti. İçinde, *Seyahatnamelerde ve Tarihî Coğrafya Eserlerinde Karaman*, M. A. Kapar (Ed.), (s. 119-172). Konya: Palet Yayınları.
- NOHUTLU, L. (2019). *3310 Numaralı Nüfus Defterine Göre Bozkır Kazası Nüfusu* (Basılmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi.
- OSTROGORSKY, G. (1999). *Bizans Devleti Tarihi*, (F. Işıltan, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖZTÜRK, A., KARADAĞ, M. M. & DELİ, A. (2008). Bozkır (Konya) İlçesinin Doğu ve Güneyini Kapsayan Bölgenin Stratigrafisi. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (23), 4, 11-28.
- PAUW, D. A. (1977). Methods of character portrayal in Ammianus Marcellinus. *Acta Classica: Proceedings of the Classical Association of South Africa*, Vol. 20. No. 1. Classical Association of South Africa (CASA), 181-198.
- RAMSAY, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (M. Pektaş, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- RAMSAY, W. M. (2022, 24 Temmuz). <https://www.giffordlectures.org/lecturers/william-mitchell-ramsay>
- Salname-i Nezaret-i Umumiye*, (1319). Matbaa-i Amire.
- STEPHANOS BYZANTIOS. (1849). *Ethnika*, A. Meineke (Ed.). Stephani Byzantii Ethnicorum Quae Supersunt, G. Reimer.
- STERRETT, J. R. S. (1888). *The Wolfe Expedition to Asia Minor*, Volume III, Montana : Kessinger Publishing.
- STERRETT, J. R. S. (2023, 04 Ocak). <https://prabook.com/web/john.sterrett/3762384>
- STRABON. (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, (A. Pekman, Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- SÜMER, F. (1995). Bozkır Tarihi Hakkında Bilgiler. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 102, 9-12.
- ŞAFAKÇI, H. (2013). Tarihi Süreçte Bir Yerleşim Yerinin İsimleri: Konya-Bozkır Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (28), 340-347.
- ŞAFAKÇI, H. (2013). *Bozkır'da Madencilik (1776-1839)* (Basılmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi.
- ŞAFAKÇI, H. (2015). *Bozkır Kazası Vakıfları XV.-XVI. Yüzyıllar*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- ŞAFAKÇI, H. (2016). Bozkır ve Çevresinde Madenin Etkileri. İçinde, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)* H. Bahar & H. Kuyumcu

- & Ç. Benhür & H. G. Küçükbezi & M. Turgut & F. N. Küçükballı (Ed.), (s. 501-520). Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- ŞAŞMAZ, M. (2014). *Türkiye'nin İdari Taksimati (1920-2013)*. Cilt X. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞEMSETTİN SAMİ. (1306). *Kâmûsü'l-a'lâm*, cilt 2. İstanbul: Mihran Matbaası.
- ŞİKÂRÎ. (2005). *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamanîler'in Tarihi)*, (Haz. Metin Sözen & Necdet Sakaoğlu). Karaman: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını.
- ŞİMŞEK, M. (2017). Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşra Teşkilatında Nahiye Yönetimi: Kireli Örneği. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 53-75.
- TEXIER, C. (2002). *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (A. Suat, Çev.), cilt III. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- THOMPSON, E. A. (1947). *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge: Cambridge At The University Press.
- TOPKAYA, A. (2007). *Salnâmelere Göre Konya Vilayeti (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı)* (Basılmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi.
- TOSUN, R. (2013). *1256 (1840) Tarihli Bozkır Temettüat Defteri*. Konya: Palet Yayınları.
- TUŞ, M. (2007). Bozkır: Osmanlılar Dönemi. İçinde, *Bozkır'ın Dünü ve Bugünü Sempozyumu 12 Kasım 2006*. (Ed.) Mustafa Yılmaz, Ahmet Atalay, Osman Doğanay (Ed.), (s. 59-66) Konya: Bozkır Kültür Derneği.
- UÇMAN, A. (2010). Şemseddin Sâmî. İçinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 38. (s. 519-523). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- YAVUZYILMAZ, A. & KARAKÖK, C. (2016). Seyahatnamelerde Akşehir. İçinde, *Seyahatnamelerde Konya*, A. Çaycı (Haz.), (s. 363-426). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- YILDIZ, S. N. (2010). Şikârî. İçinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 39. (s. 162-163). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- YILMAZ, M. (1990). *Bozkır ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası*. (Basılmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi.
- YILMAZ, Ö. (2013). Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28 (2), 587-614.
- YÜKSEL, E. (2019). Seyahatname ve Tarihi Coğrafya Eserlerinde Karaman (1875-1951). İçinde, *Seyahatnamelerde ve Tarihi Coğrafya Eserlerinde Karaman*, M. A. Kapat (Ed.), (s. 175-216). Konya: Palet Yayınları.
- YÜKSEL, E. (2021). Seyahatname ve Tarihi Coğrafya Eserlerinde Ermenek Kazası. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 70, 507-558.

EKLER

Resim 1. Hamilton'da İsaura Antik kenti

Resim 2. Davis'te İsaura Antik Kenti'nin planı

Tablo 1. Seyyahların Eserlerinde Adı Geçen Antik-Günümüz Yerleşim Yerlerinin, Yüzey Şekillerinin ve Mimari Eserlerin Listesi

	Strabon	Marcellinus (MS. 390)	Stephanos (MS. 540)	Şikârî (1584)	K. Çelebi (1648)	C. Texier (1839-49)	Hamilton (1842)	Kiepert (1854)	J. Murray Yayınları (1854)	J. Davis (1879)	Rıfat Efendi (1882-83)	J. Sterrett (1888)	Ş. Sami (1889-99)	Ramsay (1890)	J. Murray Yayınları (1895)	A. Cevad (1893-99)
Yerleşim Yeri																
Işıklar Köyü										X						
Hacılar Köyü							X			X		X				
Ulupınar Köyü							X					X				
Yazdam Köyü												X				
Hocaköy												X				
Sırıstat											X	X	X	X		
Tris Maden							X									
Bozkır					X											X
Leontopolis														X		
Çat Köyü												X				
Dereköy												X				

Sorkun Köyü												X					
Karacahisar Köyü											X						
Akça pınar Köyü							X					X					
Meyre Köyü							X					X					
Karacaardıç Köyü												X					
Karabayır Köyü												X					
Kovanlık Köyü												X					
Baybağın Köyü												X					
Hacıunuslar Köyü												X					
Kozağaç Köyü												X					
Tepelice Köyü												X					
Karayahya Köyü												X					
Küçük Hisarlık Köyü												X					
Büyük Hisarlık Köyü												X					

Bağyurdu Köyü												X				
Balık lava Köyü												X				
Sazlı Köyü												X				
Fart Köyü										X	X					
Pınarcık Köyü										X	X					
Tepe arası Köyü												X				
Arvana												X				
Alata									X							
Kireli									X							
Khunnet									X							
Kuzören Köyü									X							
Kınık Köyü									X							
Dedemköy												X				
Sarıoğlan						X			X	X			X			
Alibeyköy						X										
Çumra						X										
Sarıoğlan												X				
Apa												X				
Karasinir						X			X							
Armutlu									X							

Köyü																	
Yüze y Şekill eri																	
Dipsi z Göl											X						
Sülek Gölü											X						
Sarot Gölü											X						
Suğla Gölü						X			X		X	X					X
Beyş ehir Gölü						X											
Tosu ntaşı Gölü											X						
Çarşa mba Çayı						X				X	X						
Aygır Nehri					X												
Sülek Çayı											X						
Meyr e Çayı											X						
Sulta npına r Deres i											X						
Göks u											X						
Tufan Deres i											X						
Bozal la Dağı									X								

Alma dağı										X						
Akdağ										X						
Alata Dağı										X						
Geven Dağı										X						
Karacadağ										X						
Karadağ										X						
Bozdağ										X						
Tınaz Dağı												X				
Hasan Dağı										X						
Toros Dağı							X									
Allahdağları							X									
Sinandı Kuzu Dağı												X				
Haydar Dağı																
Kabukla Belen Dağı												X				
Gök Dağ												X				
Asar Dağı												X				
Bozkır Dağı								X				X				

Tınaz Dağı												X				
Geyik Dağı												X				
Sınandı Ovası												X				
Anti k Yerleşim																
İsaura	X	X				X	X	X	X	X		X				
Tosuntaş												X				
Hocaköy												X				
Kuzören Köyü												X				
Hacıunslar Köyü												X				
Mimari Eserler																
Sırat Kalesi				X												
İşıklar Köyü Türbe												X				
İşıklar Köyü Çeşmesi										X						
İşıklar Köyü evleri										X						

Ulupınar Köyü evleri							X									
Çarşamba Köprüsü					X		X					X				
Fart Köyü Köprüsü					X											
Morsun Köyü Köprüsü					X											
Saray Köprüsü												X				
Alibeyköy Çarşamba Köprüsü												X				
Çarşamba Köprüsü yanındaki çeşme							X									

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 19.06.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 21.09.2023

DOI: 10.30692/sisad.1317058

KİBYRA ANTİK KENTİ BAZİLİKA PLANLI KİLİSE İNSANLARININ ANTROPOLOJİK ANALİZİ

Anthropological Analysis of the Basilica Planned Church Humans from Kibyra Ancient City

Alper Yener YAVUZ

Dr. Öğr. Üyesi

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-4959-5581

alpyenyav@gmail.com

Büşra ALADAĞ

Ankara Üniversitesi

Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0003-1681-4423

busra.aladag.ba@gmail.com

Ahmet İhsan AYTEK

Doç. Dr

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-7620-2333

aytek@mehmetakif.edu.tr

Atıf/Citation: Alper Yener Yavuz, Büşra Aladağ & Ahmet İhsan Aytek (2023), "Kibyra Antik Kenti Bazilika Planlı Kilise İnsanlarının Antropolojik Analizi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.635-649.

Öz: Yerleşimi Neolitik döneme kadar giden Burdur ilinde gerçekleşmiş ve halen gerçekleşmekte olan kazılar kentin geçmişine dair önemli veriler sunmaktadır. Kibyra Antik Kenti, Burdur ilinin ve Pisidia bölgesinin önemli antik kentlerinden birisidir. Kentin birçok noktasında devam eden kazılarda, Doğu Roma dönemine tarihlendirilmiş bir Bazilika Planlı Kilise açığa çıkarılmış ve mezar yapıları tespit edilmiştir. Bu çalışmada, çıkartılan insan iskeletlerinin antropolojik analizi gerçekleştirilmiştir. 2019 ve 2020 yıllarında gerçekleştirilen kazılarda toplam 56 birey tespit edilmiştir. Bireylerin cinsiyet ve yaşları belirlenip temel demografik bilgileri ortaya konulduktan sonra, boy uzunlukları ve patolojik durumları da incelenerek, sağlık durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Demografik veriler kentin farklı alanlarında çıkarılan ve önceki çalışmalarla ortaya konulan sonuçlar ile karşılaştırıldığında, kiliseye gömülen bireylerin ölüm yaşı aralığı veya cinsiyet dağılımı bakımından özel bir durumlarının olmadığını göstermiştir. Bireylerin ağız sağlıkları ile vücut kemiklerinde gözlenen patolojik durumlar da diğer çalışmalar ile uyumlu olmakla beraber bir bireyde gözlenen araknoid granülasyon kent için yeni bir bilgi konumundadır. Ayrıca başka bir bireyde tespit edilen kafatası kültürel deformasyon izi de bölge insanının kültürel yaşamına dair yeni bilgileri ortaya koymaktadır. Kentte devam eden kazılar ile kent insanının geçirdiği fiziksel değişim çok daha iyi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kibyra, Araknoid Granülasyon, Kültürel Deformasyon.

Abstract: Excavations in Burdur province, whose settlement dates back to the Neolithic period, provides important data on the ancient history of the city. Kibyra Ancient City is one of the important ancient cities of Burdur and the Pisidia region. During the ongoing excavations in many parts of the city, a Basilica Planned Church dated to the Eastern Roman period was unearthed and grave structures were identified. Anthropological analysis of the human skeletons recovered in this study was carried out. A total of 56 individuals were identified during the excavations carried out in 2019 and 2020. After determining the sex and age of the individuals and revealing their basic demographic information, their health status was tried to be revealed by examining their height and pathological conditions. When the demographic data are compared with the results of previous studies in different areas of the city, it is seen that the individuals buried in the church do not have a special situation in terms of age at death or sex distribution. The oral health of the individuals and the pathological conditions observed in the body bones are in line with other studies, but the arachnoid granulation observed in one individual is new information for the city. In addition, the cranial cultural deformation trace found in another individual reveals new information about the cultural life of the people of the region. With the ongoing excavations in the city, the physical changes of the people of the city will be revealed much better.

Keywords: Kibyra, Arachnoid Granulation, Cultural Deformation.

GİRİŞ

Kibyra antik kenti, antik dönemde Kabalis/Kibyris olarak bilinen ve günümüzde Burdur/Denizli/Antalya sınırlarının kesiştiği noktada yer alan önemli bir kenttir (Baytak, 2014). Demir Çağı'nda, Lydialıları oluşturan halklardan olan Kaballerin güçlenmesiyle birlikte 'Kabalis' olarak adlandırılan bölgedeki yerleşimler, Helenistik dönem ve Roma dönemlerinde Kibyra kentinin güçlenmesiyle birlikte bölge 'Kibyris' olarak anılmaya başlanmıştır (Dökü ve Baytak, 2017).

Kibyra antik kentinde gerçekleştirilen ilk antropolojik çalışmada; yer altı oda mezarlar, Stadion, Odeon, Doğu Nekropol Anıt Mezar ve Martyrion'dan çıkarılan 137 bireye ait iskeletler incelenmiştir (Sevim Erol vd., 2015). Bu bireylerin 64'ü yetişkin erkek, 35'i yetişkin kadın, 22'si çocuk olarak belirlenirken, 16 bireyin cinsiyet tayini yapılamamıştır. Bireylerin yaş dağılımlarına bakıldığında ise, büyük çoğunluğun (%73) genç ve orta yetişkinlerden oluştuğu görülmektedir. Patolojik incelemeler de ise; travma, protic hyperostosis, cribra orbitalia, enfeksiyonel hastalıklar, osteofit, Schmorl nodülü, artrit, temporo-mandibular artrit ait izler tespit edilmiştir (Sevim Erol vd., 2015).

Kibyra insanları üzerinde gerçekleştirilen diğer antropolojik çalışmada, Helenistik, Roma ve Erken Doğu Roma Dönemi'ne tarihlendirilen 215 bireye ait iskeletler incelenmiştir (Aladağ, 2020). Bireylerin 85'i erkek, 41'i kadın, 13'ü adolesan, 33'ü çocuk, 10'u bebek ve 3'ü fetüs olarak sınıflandırılırken, 30 bireyin yaş ve cinsiyetleri belirlenememiştir. Erkeklerin yaş ortalaması 38.94 ve boy ortalaması 165,8 cm, kadınların yaş ortalaması 38.23 ve boy ortalaması 154,3 cm olarak hesaplanmıştır. Patolojik incelemede; enfeksiyon, travma, cribra orbitalia, protic hyperostosis, artrit, romatoid artrit, entesopati, sifiliz, periostit, osteomyelit, osteofit, Schmorl nodülü ve çoklu blok vertebra tesbit edilmiştir. Dişler üzerinde yapılan incelemede ise 1126 diş incelenmiş; diş çürüğü (%6,68), diş taşı (%4), apse (%2), hipoplazi (%0,6) ve

antemortem diş kaybı (%13,29) belirlenmiştir. Aşınma ise 4-5 olarak hesaplanmıştır (Aladağ, 2020).

Bu çalışmada Bazilika Planlı Kilise kazılarında 2019 ve 2020 yıllarında çıkarılan insan iskeletleri üzerinde gerçekleştirilen antropolojik analizlerin sonuçları değerlendirilmiştir. Böylece antik kentte yaşayan insanlara ait doğrudan bilgiler genişletilerek Kybira insanları hakkında yeni bilgilere ulaşılmıştır.

Materyal ve Metot

Bazilika Planlı Kilise (Fotoğraf 1), Stadio'nun batı caveasının üst kısmında bulunan teras üzerinde yer almaktadır ve Doğu Roma Dönemi'nin en görkemli yapısı olarak sınıflandırılmıştır (Özüdoğru ve Tarkan, 2022). Bazilika Planlı Kilise'de gerçekleştirilen 2019 ve 2020 yılı çalışmalarında, Doğu Roma Dönemi'nde yaşamış 56 bireye ait iskelet kalıntıları tespit edilmiş ve antropolojik incelemeler için 2023 yılında Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Antropoloji Bölümü laboratuvarına getirilmiştir. İlk aşamada kemikler üzerlerinde bilimsel analizler gerçekleştirmek için temizlenmiştir. Temizlenen iskelet öğeleri vücut kısımlarına göre ayrılarak bir masa üzerine yerleştirilmiş ve kırık parçaların birleştirilme işlemine geçilmiştir. Bu şekilde daha bütün kemikler elde edilmesi ve daha fazla bilgi alınması amaçlanmıştır. Antropolojik çalışmada, birey sayısı, yaş ve cinsiyet özellikleri ile kemikler üzerinde görülen patolojik durumlar ve varyasyonlar belirlenmeye çalışılmıştır.

Bireylerin cinsiyetlerinin belirlenmesi ve ölüm yaş tahminlerinin yapılmasında birçok farklı morfolojik özellik değerlendirilmiştir. Kalça kemiği üzerinde ve pelvis bölgesinde; preauricular sulcus, incisura ischiadica major, angulus pubis, arc compose, foramen obturatum, corpus ossis ischii, crista iliaca, fossa iliaca, pelvis major ve pelvis minor, subpubic açı ve iç bükeyliği, ventral ark, ischiopubic ramus, ischippubic oranlar, acetabulum ve sacrum özelliklerine göre cinsiyet tayini yapılmıştır (Washburn, 1948; The Workshop of European Anthropologist, 1980; Buikstra ve Ubelaker, 1994; Bruzek, 2002). Kafatasında ise; glabella, processus mastoideus, frontal ve parietal eminence, nuchal crest, processus zygomaticus, orbital şekli, external occipital protuberance, mental eminence, gonyal açı, mandibular ramus açısı ve palat şekline bakılarak cinsiyet tayini yapılmıştır (The Workshop of European Anthropologist, 1980; Buikstra ve Ubelaker, 1994). Bireylerin ölüm yaşlarının belirlenmesinde ise pubic symphysis, coxae'deki auricular yüzeyin değişimleri, kafatası süturları, clavicle kemiğin medial epiphysisleri ile korteks kesitin yaşlandırması, femurun proximal kısmı ve kompleks yaşlandırma metotları uygulanmıştır (Albert vd., 2007; Buckberry ve Chamberlain, 2002; Ubelaker, 1989; Walker ve Lovejoy, 1985). Yetişkin bireyler; genç yetişkin (20-35), orta yetişkin (35-50) ve ileri yetişkin (50 üstü) olarak sınıflandırılmıştır (Buikstra ve Ubelaker, 1994). Bireylerin boy uzunlukları ise femur ve tibia kemiklerinin uzunluk ölçümleri üzerinden, Trotter-Glessner (1952) formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Patolojik değerlendirmelerde ise Ortner ve Putschar (1985) ile Aufderheide ve Rodriguez-Martin (1998) kaynaklarından yararlanılmıştır.

Bulgular

Yaş ve Cinsiyet Dağılımı: Mezarlardan çıkarılan 44 yetişkin bireyin cinsiyet tayinleri yapılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Yetişkin bireylerin cinsiyet dağılımı

Cinsiyet	Birey Sayısı
Erkek	24
Kadın	13
Bilinmeyen	7

Cinsiyetleri belirlenen 24 erkek bireyden 18'inin, 13 kadın bireyden ise 9'unun yaş tahmini gerçekleştirilebilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Yetişkin bireylerin yaş dağılımı

Grup	Yaş Aralığı	E	K
GY	20-35	5	4
OY	35-50	12	5
İY	50+	1	X

Yetişkin öncesi döneme ait bireyler fetüs (doğum öncesi), bebek (0-3), çocuk (3-12), genç (12-20) olarak sınıflandırılmaktadır. Mezarlarda genç birey tespit edilmemiş olup, diğer yetişkin öncesi gruplara ait birey sayısı Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Yetişkin öncesi dönem bireylerinin yaş dağılımı

Grup	Birey Sayısı
Fetüs	2
Bebek (0-3)	3
Çocuk (3-12)	7

Boy: 24 erkek bireyden 8'inin ortalama boy uzunluğu 173,6 cm olarak (Tablo 4), 13 kadın bireyden ise 7'sinin ortalaması ise 155,7 cm olarak belirlenmiştir (Tablo 5).

Tablo 4. Erkek bireylerin boyları (Bireylerin boyları femur üzerinden hesaplanmıştır.)

Birey	Boy
1	170,7
2	178
3	173,5
4	179
5	166,4
6	176,1
7	165,9
8	179

Tablo 5. Kadın bireylerin boyları (Bireylerin boyları femur üzerinden hesaplanmıştır, yalnızca 2 numaralı bireyin boyu olmadığı için ulna üzerinden hesaplanmıştır.)

Birey	Boy
1	148
2	158,1
3	160
4	158,3
5	154,4
6	153,4
7	157,8

Ağız ve Diş Sağlığı: Mezarlardan çıkan 44 yetişkin ve 3 genç bireyin ağız ve diş sağlıklarının incelemeye yönelik çalışmada 12 bireye ait üst çene ve 14 bireye ait alt çene tespit edilmiştir. İzole dişlerin çenelerde yerleri tespit edilip alveolar soketlerde yerlerine konulup değerlendirilmiştir. Üst çenelerin üzerinde 105 diş ve alt çenelerin üzerinde ise 146 diş olmak üzere toplam 251 diş tespit edilmiştir. Çalışmada incelenen bebek ve çocuklara ait 2 alt çenede 12 ve 2 üst çenede 11 diş incelenmiş olup herhangi bir patolojik bulgu gözlenmemiştir. İncelenen 317 diş yuvasında toplam 11 dişin ölüm öncesinde düştüğü tespit edilmiştir (%3,5). Ölüm öncesi diş kaybı bireyler açısından incelendiğinde ise; 2 bireye ait üst çenelerde toplam 4 dişin (3 M¹ ve 1 M²), 5 bireye ait alt çenelerde ise toplam 7 dişin (2 M₁, 3 M₂ ve 2 M₃) ölüm öncesinde düştüğü belirlenmiştir. İncelenen bireyler içerisinde ileri yetişkin yaşta bir birey olduğu düşünüldüğünde ölüm öncesi diş kaybı oranının az olması normal bir durum olarak yorumlanmaktadır. Üst ve alt çene dişlerine ait bütün dişler, aşınma dereceleri açısından ayrı ayrı değerlendirilmiş olup, incelenen diş sayıları ve aşınma seviyeleri Tablo 7’de verilmiştir. Üst ve alt çenedeki dişlerin aşınma seviyelerinin uyumlu olduğu gözlenmiştir. Çürük dağılımına bakıldığında; üst çenelerde toplam 1 çürük, alt çenelerde ise toplam 8 çürük gözlenmiştir. Bütün dişler göz önüne alındığında çürük oranı %1,5 olarak hesaplanmıştır. Diş taşı incelemesinde ise 2 erkek bireye ait alt çenelerde 6 dişte (2 I₁ ve 4 I₂) diş taşı gözlenmiştir (2. seviyede). Diğer ağız ve diş hastalıkları bakımından yapılan incelemede ise 1 kadın bireyin M₁ ve M₂ dişlerinde, diğer bir kadın bireyin ise M² dişinde olmak üzere toplam 3 apse gözlenmiştir.

Tablo 7. Diş aşınma dereceleri (DS: Diş sayısı, AS: Aşınma seviyesi)

	DS	AS		DS	AS
I ¹	12	2,3	I ₁	13	3
I ²	12	3,4	I ₂	13	3,3
C ¹	16	4,0	C ₁	19	4,0
P ³	12	3,1	P ₃	23	3,3
P ⁴	17	3,9	P ₄	21	3,8

M¹	15	4,0	M₁	19	3,9
M²	14	3,8	M₂	20	3,8
M³	7	3,1	M₃	18	3,0

Patolojiler:

İskelet serisi üzerinde en sık rastlanan patolojiler omurlarda gözlenmiştir. İskeletlerin genel korunma durumları iyi olmadığı için yalnızca 14 bireye ait omur tespit edilmiştir. Omurlar üzerinde yapılan patolojik incelemede, 14 bireye ait 187 omur incelenmiştir. Bu omurlardan 26'sında Schmorl Nodülü ve 10'unda ise osteofit gözlenmiştir. Birey bazısında değerlendirildiğinde ise 6 bireyde Schmorl Nodülü ve 3 bireyde osteofit belirlenmiştir. İki patolojinin de gözleendiği birey sayısı 1 olup, bu bireyin cinsiyeti erkek (orte yetişkin) olarak belirlenmiştir. 187 omurun 135'i 10 erkek bireye, 52'si ise 4 kadın bireye aittir. Patolojilerin cinsiyet dağılımına bakıldığında ise; 10 erkek bireyde 21 Schmorl Nodülü (16'sı thoracal omur ve 5'i lumbar omurlarda), 3 erkek bireyde 10 osteofit (7'si thoracal omur ve 3'ü lumbar omurlarda) ve 1 kadın bireyde tamamı thoracal omurlarda olmak üzere 5 Schmorl Nodülü gözlenmiştir. Omurlarda başka herhangi bir patoloji gözlenmemiştir. Eldeki veriler değerlendirildiğinde, Bazilika bireylerinin omurga sağlık durumlarının iyi olduğu gözlenmektedir. İncelenen 56 bireyin 15'inde patoloji (omur patolojileri hariç) tespit edilmiştir. Patolojiler birey bazında aşağıda verilmiştir.

Birey 1: 35-40 yaşlarında erkek bireyin calcaneus ve patellalarında artirit; fibula ve tibiada az seviyede periostit, sol femur distalinde travma izi gözlenmiştir.

Birey 2: Yaklaşık 1 yaşlarında bir bebeğin tibiasında lezyonlar gözlenmiştir.

Birey 3: 20-25 yaşlarında kadın bireyin sol ulnasında bir travma izi gözlenmiştir.

Birey 4: 20-30 yaşlarında erkek bireyin patellalarında artirit gözlenmiştir.

Birey 5: 40-50 yaşlarında erkek bireyin patellalarında artirit ve kafatasında lezyon gözlenmiştir.

Birey 6: Genç yetişkin erkek bireyin patellalarında entesopati gözlenmiştir (Fotoğraf 2).

Birey 7: Yetişkin erkek bireyin parmak kemiklerinde artirit gözlenmiştir.

Birey 8: Yetişkin bireyin fibulasında enfeksiyon (Fotoğraf 3) ve patellalarında artirit gözlenmiştir.

Birey 9: 50 yaşlarında kadın bir bireyin kafatasında kültürel deformasyon izleri gözlenmiştir (Fotoğraf 4).

Birey 10: 35-45 yaşlarında erkek bireyin tibiasında kas hareketlerine bağlı kemik oluşumu (Fotoğraf 5) ve patellalarında entesopati gözlenmiştir.

Birey 11: 40-45 yaşlarında erkek bireyin bir costasında travma izi gözlenmiştir (Fotoğraf 6).

Birey 12: 30-35 yaşlarında erkek bireyin tibiasının distal ucunda entesopati gözlenmiştir.

Birey 13: Yetişkin erkek bireyin sol fibulasında bir travma izi gözlenmiştir.

Birey 14: Yetişkin erkek bireyin fibulasında travma izi gözlenmiştir.

Birey 15: Yetişkin erkek bireyin kafatasında araknoid granülasyon gözlenmiştir (Fotoğraf 7).

SONUÇ

Bizans döneminde Anadolu’da yaşamış insan topluluklarının yaşam uzunluklarının belirlendiği 70 çalışmanın incelendiği bir çalışmada, en sık karşılaşılan ölüm yaşı aralığının erkeklerde ve kadınlarda 35-50 (tüm bireylerin %46’sı) olduğu ortaya konulmuştur (Aytek, 2020a). Aynı çalışmada, bu dönemde yaklaşık olarak her beş bireyden birisinin 50 yıldan daha uzun süre yaşadığı belirlenmiştir. Bu çalışmada her iki cinsiyet için de en sık rastlanılan ölüm yaşı aralığının 35-50 olduğu gözlenmiştir ki bu da dönemi için uyumlu bir sonuç olarak yorumlanır.

Bu sonuç ayrıca Kıbyra’da daha önce gerçekleştirilen ve bu çalışma ile çağdaş dönemler ile ilgili antropolojik çalışmalarda yaşam uzunluğu verileri ile de uyumludur (Sevim Erol vd., 2015; Aladağ, 2020). Bu da Bazilika’ya gömülen bireylerin ölüm yaşı aralığı bakımından özel bir durumlarının olmadığını göstermektedir. Mezarlardan çıkan bireylerin %21,4’ünü yetişkinliğe ulaşmadan ölen bireyler oluşturmaktadır.

Bizans dönemine tarihlendirilen insan iskeletleri üzerinde gerçekleştirilen ve 27 farklı çalışmanın değerlendirildiği bir çalışmada, erkeklerin boy ortalaması 168,1 cm (n: 405), kadınların boy ortalaması ise 154,9 cm (n: 262) olarak hesaplanmıştır (Aytek, 2020b). Bu çalışmada değerlendirilen 8 erkek bireyin ortalamasının Bizans dönem ortalamasının çok üzerinde olduğu görülmektedir (5,5 cm). Kadın boy ortalaması ise Bizans dönem ortalaması seviyesindedir. Kıbyra Antik Kenti çalışmalarından birisinde Helenistik Dönemden Erken Bizans Dönemine kadar olan süreye tarihlenmiş insanların boy ortalamaları, erkekler için 165,8 cm ve kadınlar için 154,3 cm olarak bulunmuştur (Aladağ, 2020). Bu veriler değerlendirildiğinde, Bazilika erkek bireylerinin ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir.

Ağız ve diş sağlığını ortaya koymak için yapılan çalışmada 251 diş incelenmiştir. Her ne kadar bu sayı net bilgi ortaya çıkarmada yeterli olmasa da diş aşınma derecesi diğer çalışmalarla karşılaştırma fırsatı vermektedir. Önceki iki çalışmada diş aşınma derecesi ortalama 4 olarak belirlenmiştir ki (Sevim Erol vd., 2015; Aladağ, 2020) bu değer, bu çalışmadaki sonuçlar ile örtüşmektedir. Diğer patolojik bulgular nicelik bakımından çok az olduğu için, diğer çalışmalar ile karşılaştırma yapılmamıştır. Yine veri sayısının azlığı, dental bilgilerin cinsiyetler arasında karşılaştırma yapılmasına da olanak sağlamamaktadır.

Bu çalışmada incelenen bireylerin beşinde osteoartrit gözlenmiştir. Vücuttaki kemiklerin hareket edebilmeleri için insan iskeletindeki tüm kemikler birbirlerine eklemler ile bağlıdır. Dejeneratif eklem hastalığı olan artirit günümüzde en sık rastlanılan romatizmal bir eklem hastalığıdır. Artirit hakkında çalışmalar Sümer, Mısır, Antik Yunan ve Roma dönemlerine kadar takip edilmektedir (Lane ve Wallace, 2002; Salem, 2016). Osteoartrit; eklem kıkırdağında meydana gelen dejeneratif bozulmalarla birlikte birkaç aşamada gerçekleşmektedir. İlk olarak, eklem içinde bulunan sıvı kıkırdak yıkımına tepki olarak iltihaplanır, eklem bölgeleri bulunan kıkırdak dokular azalır ve açıkta kalan kemik dokunun zamanla şekli bozulur. Devamında kemik uçları kalınlaşır, eklemlerdeki yumuşak dokuların bağlandığı bölgede kemiksi dokular meydana gelir (Kumar vd., 2003; Jones ve HortonSzar, 2001). Osteoartrit genellikle; phalanx kemiklerinin proximal ve distal bölgeleri, talus, calcaneus, cervical ve lumbal vertebralar, carpaller, scapula, coxae, femur ve tibia’nın eklem bölgelerinde görülmektedir (Dieppe ve Brandt, 2003; Lane ve Wallace, 2002). Osteoartrit’in görülme sıklığı, yaş ve cinsiyete bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu çalışmada tespit edilen artirit oluşumlarının tamamen diz bölgesinde tespit edilmiştir. Artirit görülen bireylerin ise genç ve orta yetişkin olması, bu oluşumların yaşa bağlı olarak değil, yaşam şekli ile alakalı olduğunu düşündürmektedir.

Kıbyra insanların üçünde entesopati tespit edilmiştir. Tendonların kemiğe yapışma noktasında inflamasyona bağlı dejeneratif delikler, yırtıklar, çökükler meydana gelmekte veya ekstra

kemikler oluşmaktadır. Bu durum entesopati olarak adlandırılmaktadır (Kasapçopur ve Arısoy, 2011).

Metabolik, inflamatuvar, travmatik ya da dejeneratif herhangi bir patolojik süreçte entezlerin tutulumu entesopati olarak adlandırılır. Aslında entezopati, sıklıkla injuri ya da aşırı kullanım ile ilişkili lokal süreçte olduğu gibi, sistemik bozuklukları içeren çoğu kas iskelet sistemi hastalığının iyi bilinen bir özelliğidir (Kasapçopur ve Arısoy, 2011). Bu çalışmada tespit edilen entesopatilerin üçü de erkek bireylerde gözlenmiş olup, ikisi patella biri ise tibianın distal ucunda görülmüştür. Oluşum biçimleri ve bölgelerinin morfolojik yapıları göz önüne alındığında, Kibyra insanlarında görülen entesopatilerinin aşırı kullanım sonucu oluştuğu düşünülmektedir.

Yetişkin bir erkek bireyin kafatasında ise araknoid granülasyon gözlenmiştir (Fotoğraf 7). Araknoid granülasyon beyin zarlarından birinde meydana gelen çıkıntılarının kafatasının iç kısmında çukurlaşmaya yol açması ile oluşur. Çoğu durumda semptom göstermemekle beraber; baş ağrısı, bulantı, baş dönmesi, denge ve yürüme bozuklukları gibi semptomlar gösterebilirken, nadir olarak vertigoya da yol açabilmektedir (Çelikkibilek vd., 2014). Anadolu'da şimdye kadar bulunmuş ve yaklaşık 1,2 milyon yıl önce yaşamış en eski insan fosilinin kafatasında da bu patolojinin olabileceği düşünülmektedir (Roberts vd., 2009).

Değerlendirilen bireylerin omur sağlıkları genel olarak iyi olmakla beraber, en sık görülen patolojiler Schmorl Nodülü ve osteofittir. Bazı patolojik nedenlerle ya da bir travma sonucu omurlararası disk dokusunun küçük bir kısmı veya bazen büyük bölümü yerinden taşabilmektedir. Disk dokusunun yerinden taşması farklı yönlere doğru olabilir ve bu taşmalar yönüne göre tanımlanmaktadır. Disk dokusunun inferior ve posterior yönde yerinden çıkması "Schmorl Nodülü" olarak adlandırılmaktadır (Aufderheide ve Rodriguez-Martin, 1998; Roberts ve Manchester, 1995). Omur gövdesinin alt ve üst yüzünde oluşan nohut büyüklüğündeki yuvarlak çukurcuklar olan Schmorl nodüllerinin oluşmasında fiziksel stres ve travma etkilidir. Ortaya çıkmasının nedenleri arasında özellikle yüksekte düşme, ağır kaldırma ve taşıma, ağır fiziksel aktiviteler ve benzeri faaliyetlerden kaynaklı travmalar sayılabilir (Resnick ve Niwayama, 1988). Dejenetarif bir eklem hastalığı olan osteofit, omurların özellikle anterior ve lateral bölümlerinde meydana gelen yeni kemik oluşumları ile kendini göstermektedir. Osteofitler, biçimleri ve büyüklüğü değişkenlik gösteren, eklem yüzeyinin kenarlarında ortaya çıkan yeni kemik oluşumlarıdır. Vertebral osteofitlerin etiolojisinde ise mekanik stres, omurga üzerindeki baskılar, yaş ve travmalar gösterilebilir (Ortner ve Putschar, 1985; Wong vd., 2016). Bu çalışmada değerlendirilen insanların omur sağlıklarının iyi olduğu görülmektedir. Mezarların Bazilika içerisinde bulunmuş olması bu insanların seçkin bir insan grubuna ait olduklarını ve bu yüzden ağır işlere maruz kalma ihtimallerinin az olduğunu göstermektedir. Bu da omur sağlıklarının iyi olmasını açıklayabilecek bir durum olarak karşımıza çıkar.

İskeletle içerisinde rastlanılan diğer bir önemli örnek de 50 yaşlarında kadın bir bireyin kafatasında görülen kültürel deformasyon izleridir (Fotoğraf 4). Bu uygulama, bebeklik ya da çocukluğun erken evrelerinde kafatasının insan eliyle yapay olarak normal şeklinin dışında bir şekle dönüştürülmesidir. Neandertallerde görülmeye başlanan bu uygulamalar (Trinkaus, 1982), Anadolu'da Neolitik dönemden itibaren görülmeye başlamış ve sonraki dönemlere tarihlendirilen arkeolojik alanlarda bu uygulamaların izine rastlanılmıştır (Yılmaz Usta, 2015). Bu bireyde çevresel bağlama tekniği uygulandığı tespit edilmiştir (Meiklejohn vd., 1992). Ayrıca bu işlem için tek bağ kullanılmış olup, bağın çene altından ve parietal kemiklerin üzerinden geçtiği düşünülmektedir. Kibyra Antik Kenti'ne yaklaşık 40 km mesafede tespit edilen bir nekropol alanında gerçekleştirilen kurtarma kazılarında çıkarılan ve Doğu Roma dönemine tarihlendirilen insan iskeletleri üzerinde gerçekleştirilen antropolojik çalışmada da bu teknik ile oluşmuş bir kültürel deformasyon izi tespit edilmiştir (Aytek vd., 2020). Bu da bu dönemde bölgede baş bağlama uygulamasının bir gelenek olabileceğini göstermesi bakımından önemli bir bilgidir.

Önceki çalışmalarla beraber toplam üç çalışmada kentte Helenistik Dönem'den Doğu Roma Dönemi'ne kadar yaşamış 408 bireyin antropolojik bilgileri ortaya konulmuştur. Bazilika bireylerinin Kibyra antik kentinin diğer noktalarında çıkarılan bireyler ile ölüm yaşı, dental veriler ve patolojik dağılımlar bakımından uyumlu olduğu gözlenirken, boy ortalaması anlamında diğer bireylerden daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu gözlenmiştir. Kibyra Antik Kenti'nde devam eden kazılar neticesinde çıkarılacak insan iskeletleri ile kentin paleodemografisi çok daha detaylı olarak ortaya konulacak ve kentin iskanı süresince ne tür demografik değişimler olduğu daha iyi gözlenebilecektir.

Teşekkür

İskelet serileri üzerinde çalışmalarımızda bize her türlü desteği sağlayan Kibyra Antik Kenti Kazı başkanı Doç. Dr. Şükrü Özudoğru'ya, kazı başkan yardımcısı Dr. Düzgün Tarkan'a, Bazilik Planlı Kilise kazısını yürüten Doç. Dr. Eray Dökü'ye ve tüm kazı personeline şükranlarımızı sunarız.

KAYNAKÇA

- ALADAĞ, B. (2020). *Kibyra Antik Kenti'nden 2013-2018 Yılları Arasında Çıkarılan İnsan İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- ALBERT, A.M., RICANEK Jr., K. & PATTERSON, E. (2007). A Review Of The Literature On The Aging Adult Skull And Face: Implications For Forensic Science Research And Applications. *Forensic Science International*, 172, s. 1–9.
- AUFDERHEIDE, A. C. & RODRIGUEZ-MARTIN, C. (1998). *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. Cambridge: Cambridge University.
- AYTEK, A. İ. (2020a). Estimating Stature of Anatolian Populations From Neolithic Period to Ottoman Period. H. Selim Kıroğlu (Ed.). İçinde, *Academic Studies in Social, Human and Administrative Sciences*, II Volume 1, (s. 1-18). Ankara: Gece Kitaplığı.
- AYTEK, A. İ. (2020b). Paleodemography of Anatolian Populations from Neolithic Period to Ottoman Period. A. Balcıoğulları ve M.C. Şahin (Ed.) içinde, *Current Studies in Social Sciences II*, (s. 93-115). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- AYTEK, A. İ., YAVUZ, A.Y., ÖZBEY, O. & ŞAHİN, E. (2020). Tefenni Kurtarma Kazısından Çıkan İskeletlerin Antropolojik Analizi ve Bir Kafatası Deformasyon Örneği. *Antropoloji*, 39, s. 49-56.
- BAYTAK, İ. (2014). *Kabalis (Kibyris) Bölgesi Tarihi Coğrafyası ve Çağlar Boyu Yerleşim Modelleri – Urbanizasyon* (Basılmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi.
- BRUZEK, J. (2002). A Method for Visual Determination of Sex, Using the Human Hip Bone. *American Journal of Physical Anthropology*, 117, s. 157–168.
- BUCKBERRY, J. L. & CHAMBERLAIN, A. T. (2002). Age Estimation From the Auricular Surface of the Ilium: A Revised Method. *American Journal of Physical Anthropology*, 119, s. 231-239.
- BUIKTRA, J. E. & UBELAKER, D. H. (1994). *Standarts for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey Research Series.

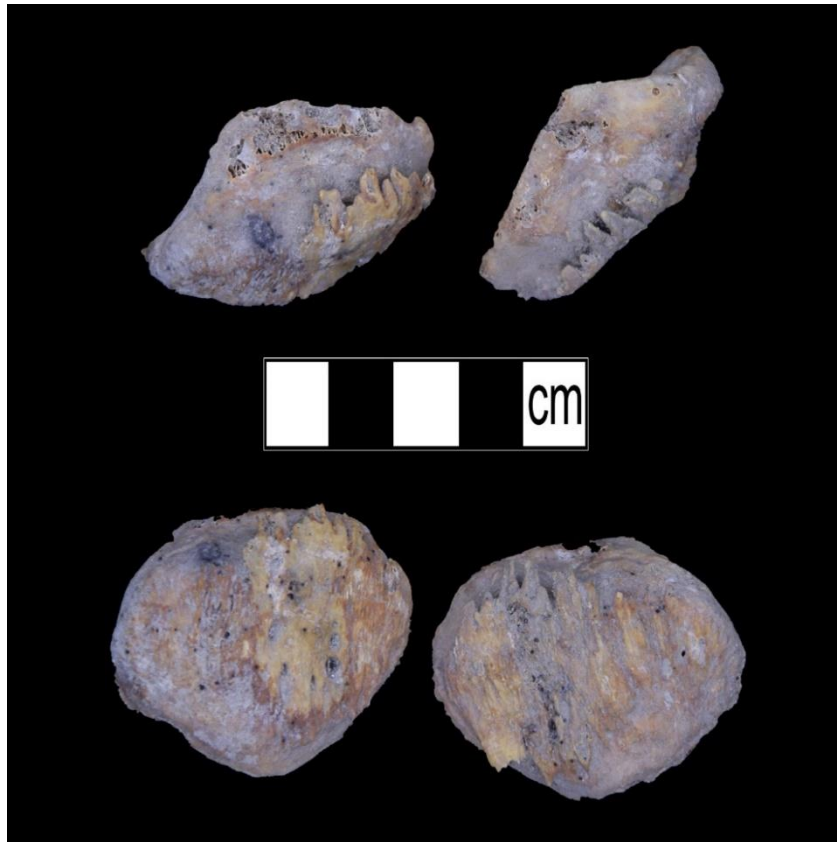
- ÇELİKBİLEK, A., OKUR, A., TANIK, N., SERİN, H. İ., ADAM, M. & ATALAY, T. (2014). Incidental Arachnoid Granulation: A Rare Cause of Vertigo. *Bozok Tıp Dergisi*, 4(1), s. 66-69.
- DIEPPE, P. & BRANDT, K. D. (2003). What Is Important In Treating Osteoarthritis? Whom Should We Treat And How Should We Treat Them?. *Rheumatic Disease Clinics of North America*, 29, s. 687-716.
- DÖKÜ, F. E. & BAYTAK, İ., (2017). Kabalis Bölgesi Demirçağ Yerleşim Tipleri ve Gözetleme/Haberleşme Kaleleri. *Mediterranean Journal of Humanities*, 7(2), s. 223-242.
- JONES, B.G. & HORTON-SZAR, D. (2001). *Patoloji*, [(A.A. Dinçtürk, Çev.)]. Ankara: Güneş Kitabevi.
- KASAPÇOPUR, Ö. & ARISOY, N. (2011). Ergenlik Çağında Bağ Dokusu Hastalıkları. *Türk Pediatri Arşivi*, 46(11), s. 18-27.
- KUMAR, V., COTRAN, R.S. & ROBBINS, S.L. (2003). *Temel Patoloji*, [(U. Çevikbaş, Çev.)] 7. Edisyon. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- LANE, E. N. & WALLACE, D. J. (2002). *All About Osteoarthritis: The Definitive Resource for Arthritis Patients and Their Families*. USA: Oxford University Press.
- MEIKLEJOHN, C., AGELARAKIS, A., AKKERMANS, P. A., SMITH, P. E. L., & SOLECKI, R. (1992). Artificial Cranial Deformation in the Proto-Neolithic and Neolithic Near East and Its Possible Origin: Evidence from Four Sites. *Paléorient*, 18 (2), s. 83-97.
- ORTNER, D. J. & PUTSCHAR, G. J. (1985). *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Washington DC: Smithsonian Institution Press.
- ÖZÜDOĞRU, Ş. & TARKAN, D. (2022). Kibyra 2021 Yılı Kazı, Koruma ve Restorasyon Çalışmaları. İçinde, 42. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Kitabı* (s. 23-27). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- RESNICK, D. & NIWAYAMA, G. (1995). Degenerative disease of the spine. D. Resnick ve G. Niwayama (Ed.). İçinde, *Diagnosis of Bone and Joint Disorders*, (s. 1372-1462). Philadelphia: W.B. Saunders Company.
- ROBERTS, C. & MANCHESTER, K. (1995). *The Archaeology of Disease*. New York: Cornell University Press.
- ROBERTS, C. A., PFISTER, L. & MAYS, S. (2009). Letter to the Editor: Was Tuberculosis Present in *Homo erectus* in Turkey? *American Journal of Physical Anthropology*, 139, s. 442-444.
- SALEM, S. I. (2016). Medicine in Ancient Mesopotamia. Selin, H. (Ed.). İçinde, *Encyclopedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*, (s. 1518-1521). Dordrecht: Springer.
- SEVİM EROL, A., YAVUZ, A. Y. & TARKAN, D. (2015). Teke Yöresinde Yaşamış Bir Antik Dönem Toplumunun Antropolojik Analizi. İçinde, 1. *Teke Yöresi Sempozyumu* (615-626). Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- THE WORKSHOP OF EUROPEAN ANTHROPOLOGIST. (1980). Recommendations for Age and Sex Diagnosis of Skeletons. *Journal of Human Evolution*, 9, s. 517-549.
- TRINKAUS, E. (1982). Artificial cranial deformation in the Shanidar 1 and 5 Neandertals. *Current Anthropology*, 23(2), s. 198-199.

- TROTTER, M. & GLESSER, G. (1952). Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes. *American Journal Physical Anthropology*, 10, s. 463–514.
- UBELAKER, D. H. (1989). *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*. Washington DC: Taraxacum Press,
- WALKER, R.A. & LOVEJOY, C.O. (1985). Radiographic Changes in the Clavicle and Proximal Femur and Their Use in the Determination of Skeletal Age at Death. *American Journal of Physical Anthropology*, 68, s. 67-78.
- WASHBURN, S. L. (1948). Sex Differences İn Pubic Bone. *American Journal of Biological Anthropology*, 6 (2), s. 199-208.
- WONG, S. H. J., CHIU, K. Y., & YAN, C. H. (2016). Osteophytes. *Journal of Orthopaedic Surgery*, 24(3), s. 403-10.
- YILMAZ USTA, N. D. (2015). Antik insanın sosyokültürel yaşamını yansıtan bazı diş ve iskelet sistemi anomalileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (2), s. 547-559.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Bazilika Planlı Kilise mezarları (Kibyra Kazı Arşivi).

Fotoğraf 2. Genç yetişkin erkek bireyin patellalarında gözlenen entesopati.

Fotoğraf 3. Yetişkin bireyin fibulasında gözlenen enfeksiyon.

Fotoğraf 4. 50 yaşlarında kadın bir bireyin kafatasında gözlenen kültürel deformasyon.

Fotoğraf 5. 35-45 yaşlarında erkek bireyin tibiasında kas hareketlerine bağlı kemik oluşumu.

Fotoğraf 6. 40-45 yaşlarında erkek bireyin costasında gözlenen travma.

Fotoğraf 7. Yetişkin erkek bireyin kafatasında araknoid granülasyon izleri.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 12.09.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 05.10.2023

DOI: 10.30692/sisad.1359266

ANADOLU’DA SELÇUKLU DÖNEMİNDE DÜŞÜNSEL YAPININ BAZI YAPILARIN PLAN TİPLERİNE YANSIMASI ÜZERİNE İRDELEMELER

Investigations on the Reflection of the Intellectual Structure on the Plan Types of Some Buildings in the Seljuk Period in Anatolia

Mustafa Kemal ŞAHİN

Doç. Dr.

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-3487-6436

mksahin@adu.edu.tr

Fuat ŞANCI

Doç. Dr.

Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-5207-0436

fsanci@adiyaman.edu.tr

Atıf/Citation: Mustafa Kemal Şahin & Fuat Şancı (2023), “Anadolu’da Selçuklu Döneminde Düşünsel Yapının Bazı Yapıların Plan Tiplerine Yansıması Üzerine İrdelemeler”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.651-667.

Öz: Anadolu’da Selçuklu dönemi sanatsal ortamında ilke, tasarım ve kuralların ortaya konulması dönem sanatının anlaşılması bakımından önemlidir. Yapıların tipolojik özelliklerinin biçimlenmesinde kuşkusuz dönemin düşünce ve toplumsal yapısının göz önüne alınması gerekir. Bölgeler arası benzerlikler ve farklılıkların sağlanması dönem sanatının oluşumunu sağlamıştır. Bu nedenle “Anadolu Selçuklu Dönemi” kavramı içerisinde ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Her yapı özelinde sanatçılar, yeni denemeler, uygulamalar gerçekleştirerek kendilerine özgü bir sanat anlayışını ortaya koymuşlardır. Medrese/han plan grubu içerisinde yeni bir deneme örneği olarak yorumlanabilecek “Hanıkah/Zaviye/ T Plan” şeması uygulaması aslında toplumsal düşünce biçiminin Anadolu’da

dinsel düşünce yapısının plan tiplerinin oluşumunun önemli bir örneği durumundadır. Çalışmamızda ele alınan yapılar bu uygulamanın önemli örnekleri olmakla birlikte, Anadolu'nun kültürel yapısının yansımasını, Sivas-Kayseri- Afyon- Alanya- Afşin- Eğirdir... arasında kültürel yönden benzerliklerin olabileceğini göstermektedir. Anadolu Selçuklu dönemi camilerinde “Yan Mekanlı/ Ters T Plan” şemasının uygulanmaması, incelenen medrese ve hanlarda bu şekilde farklı bir düzenlemeye yer verilmesi farklılığı yansıtmaktadır. Dolayısıyla bir anlamda Anadolu Selçuklu düşün ve sanatsal anlayışının Osmanlı döneminde uygulanan ve erken dönem camilerinin özgün plan şekli olan “Yan Mekanlı/Ters T Planlı” cami uygulamasından yine farklılığı göstermektedir. Uygulamalar Anadolu Selçuklu ve Osmanlı düşünce yapısının aynı olmadığını kanıtı durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Plan, Mimari, Sosyal Yaşam.

Abstract: Revealing the principles, designs and rules in the Artistic environment of the Seljuk period in Anatolia is important in understanding the art of the period. Undoubtedly, the thought and social structure of the period should be taken into consideration in shaping the typological features of the buildings. Ensuring similarities and differences between regions enabled the formation of the art of the period. For this reason, it becomes necessary to consider it within the concept of “Anatolian Seljuk Period”. For each building, artists have demonstrated their own unique understanding of art by carrying out new experiments and applications. The Hanıhah/Zaviye/ “Reverse T Plan” scheme application, which can be interpreted as a new trial example within the Madrasa/Han/Caravansaray (Inn) plan group, is actually an important example of the formation of plan types of the religious thought structure of social thought in Anatolia. Although the structures discussed in our study are important examples of this practice, they reflect the cultural structure of Anatolia and show that there may be cultural similarities between Sivas- Kayseri- Afyon- Alanya- Afşin- Eğirdir. The fact that the side pace/ “Reverse T Plan” scheme was not applied in mosques of the Anatolian Seljuk period and that such a different arrangement was included in the madrasahs and inns examined reflects the difference. Therefore, in a sense, it shows that the Anatolian Seljuk intellectual and artistic understanding differs from the side- paced / “Reverse T Plan” mosque practice applied in the Ottoman period, which was the original plan shape of the early period mosques. It is proof that the mentality of the Anatolian Seljuks and the Ottomans is not the same.

Keywords: Anatolia, Plan, Architecture, Social Life.

GİRİŞ

Anadolu Selçuklu Dönemi sanatsal ortamının ortaya konulması yapıların plan tiplerinin oluşumu bakımından önemlidir. Bu nedenle toplumsal yapı, gelenekleri, inançları... belirleyici bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır. Sivas- Amasya, Alara-Afşin, Afyon- Sivas- Amasya, Alara-Afşin, Afyon/Boyalıköy’de bulunan yapıların plan özellikleri konunun ele alınması bakımından önemlidir.

İncelenen süreç içerisinde Anadolu’nun değişik yerlerindeki farklı kültürel oluşumlar yapıların tipolojik yönünü belirleyen önemli unsurların başında gelmektedir. Dolayısıyla konunun kültürel ve sanatsal yönden ele alınması gerekmektedir.

Anadolu’da Malazgirt Savaşı sonrası Türkmen nüfusunun artması sonucunda, Türkmenlerin devlet merkezinden uzak bölgelerde yerleştirilmek istemesi Anadolu’nun Türkleşmesi-İslamlaşmasında etkili olmuş (Şahin, 2020, s.53, 54.), dolayısıyla medrese, hanıhah, zaviye ve tekke kültürünün ve yapılaşmasının bu yönde gelişmesinde etkili olmuştur. Sivas ve çevresinde Anadolu Selçuklu dönemi içerisinde zaviye sayısında artışın olması ilgi çekicidir (Savaş, “1990, s. 133-150; Savaş, 1992, s. 122) ¹. Ayrıca Eski Türk inançlarına bağlı adak yerlerinin sayısal olarak fazlalığı Orta Asya sanatsal ve kültürel geleneklerinin devamlılığını göstermesi bakımından önemlidir (Özen, 1996, s. 51-87)².

¹ Abdolvahab Gazi, Ahi Ali, Ahi Emir Ahmed, Büyük Ali Baba, Kel Abdal, Küçük Ali Baba, Şeyh Hasan, Şeyh Kulu (Karahisar-ı Behramşah, Halkahas)... gibi toplamında 40 zaviye örneğinin verilmesi önemlidir.

² Sivas İl merkezinde; Abdülvehhap Gazi Hazretleri, Ahi Emir Ahmet, Ali Baba Yatırı, Bun Baba/Mum Baba, Güdük Minare/Şeyh Hasan Türbesi, Kadı Burhaneddin, Karakaş Baba/Uyku Tekkesi, Mur Ali Baba, Emir Arif/ Sarılık Tekkesi, Süt Evliyası, Şemseddin Sivasi, Akbaş Sultan Türbesi, Şeyh Çoban Yatırı... örnek olarak verilebilir. Merkez İlçede; 13, Akıcılar; 1, Altınyayla (Tonus); 3, Doğanşar; 2, Gemerek; 3, Gölöva; 1, Gürün; 8, Hafik; 6, İmranlı; 7, Kangal; 3, Koyulhisar; 1, Suşehri; 1, Şarkışla; 6, Ulaş; 4, Yıldızeli; 7, Zara; 4, Divriği; 47 adak yerinin olması Eski Türk inançlarının devamlılığı bakımından önemlidir. Özen, 1996, s. 51-87.

Medrese/Zaviye/Hanikah yapısıyla birlikte işlevleri yönüyle farklı olan yapısal örneklerin varlığı sorunlu olmakla birlikte, bu sorunsalın çözümü sorunsalına yanıt bulunması Anadolu Selçuklu Dönemi sanatsal ortamının anlaşılmasını gerektirmektedir. Sivas I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi, Kayseri Afgunu Medresesi, Kayseri Seraceddin Medresesi, Alara Hanı, Gelendost (Ertokuş) Hanı, Afşin Eshab-ı Kehf Ribatı, Afyon Boyalıköy Hanikahı vb. benzer özellikler taşımakla birlikte, yapısal işlevsel yönleriyle farklılaşmakta, düşünsel yönden ilintilerin sağlanabileceği ve bu düşüncelerin yapıların plan tiplerine yansması üzerinde durulmasını gerektirmektedir.

Yapıların Bulunduğu Alanlarda Anadolu Selçuklu Dönemi Düşün Yapısı Üzerine Bazı Düşünceler

Orta Asya Türk Sanatı, Selçuklu Öncesi Anadolu'sunun yerli Hıristiyan sanatı ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi kültürel ve toplumsal yapı ve düşünce biçiminin, yapıların plan tiplerine ve mimari özelliklerine yansıdığına göstergesi durumundadır. Bölgedeki farklı kültürel değerlerin zenginliği dikkati çekmektedir (Gencer, 2011, s.186-205). Türk Yenice (Akoluk)/Sivas, Türkarage (Duruköy) Sivas; Hazorkek (Günbahçe) Sivas; Kirikizolu (Evrencik) Sivas; Kürteymir (Değirmenağzı) Sivas; Çirkin (Çaygören) Sivas; Çayküer (Koşutdere) Sivas; İlbarut (Yamaç) Sivas; Hicip (Yolkaya) Sivas; Bulamur (Gündoğan) Sivas; Hubyar (Uzunbelen) Sivas; Devekeşe (Ekinli) Sivas; Kömüştün (Arpayazı) Sivas; Büyükkömüştük (Çaylı) Sivas; Kömüştendi (Oyuktepe) Sivas; Küçük Kömüştük (Yazılı) Sivas; Ağın (Gözecik) Sivas; Kotan (Taşlı) Sivas; Kömek (İkibaşak) Sivas (Eröz; 1984, s.43-53.); (Kayı, Dodurga, Avşar, Beydili, Kargın, Bayındır, Çetmi, Salur, Eymir, Yüreğir, Yıva/Yuva³, Bozulus/Bolvadin, Emirdağ/Afyon, Karakeçili, Bolvadin/Afyon, Sarıkeçili, Bolvadin, Dinar/Afyon, Bayat, Barçınlı/Afyon, Avşar/Afşar/ Bolvadin/Afyon, Çetme, Bolvadin/Afyon, Kınık, Bolvadin, Sandıklı/ Afyon (Bayar, 1995, 182-191), İslamlu, Yıvalu, Göstere (Köstere), Ahyalu, Karataş, Garibşahlu, Danişmendli/ Kayseri (Afyoncu, 1998, s. 1-17) vb. gibi Oğuz/Türkmen/Yörük boylarının adlarının bölgede görülmesi Türkmen geleneklerinin devamlılığını göstermesi bakımından önemlidir.

Selçuklu öncesi Anadolu kültürünün etkisi yanı sıra dil ve dinsel değerler açısından ortaklığı veya farklılığı bulunan, üretim ve tüketim ilişkileri olan beyliklerin kendilerine özgü, birbirinden ayrılan toplumsal ve düşün yapıları aynı zamanda sanatlarının şekil almasında da etkin olmuştur. Diğer bir anlatımla belirtmemiz gerekirse, toplumsal ve düşünce yapılarını göz önüne almadan yapıtları değerlendiremeyiz. Yapıların plan tipolojilerinde benzerlikleri ve farklılıkları en iyi şekilde izleyebilmek mümkündür.

Selçuklu dönemi ve sonrasında oluşan beylikler dönemi yaşamında kültürel, sosyal, sanatsal ortamın oluşmasında Türkmenlerin büyük önemleri görülmektedir (Uzunçarşılı, 1998, s. 39-54, 70-83, 84-91, s. 104-120.; Sümer, 1999.; Ercenek, 1996, s. 133-138.; Doğan- Doğan, 2004, s. 15-29 (www.i.ü.dergi.com.tr/Index.php)). Bu bölgedeki beyliklerin Osmanlılara karşı işbirliği yapımları, Saruhanlı beyliği örneğinde olduğu gibi, mücadele içinde bulunmalarının (Cahen, 1994, s. 299-302.; Emecen, 1997, s. 34-40) nedenlerinin başında farklı düşünceye, yaşayışa ve inanca sahip insanların yaşaması olarak belirtilebilir. Osmanlıların erken yıllarında özellikle Mihal Oğulları, Evrenos Oğulları, Turhan Oğulları ve Çandarlı Ailesi gibi Akıncı Beylerinin (Arslan, 2001) yapılaşma sürecine katkıları ile “Yan Mekanlı Plan” türünün kullanılması ve

³ Kayı; Kayıhan/Afyon, Sivas, Bayat: Bayatçık Afyon-Merkez, Bayat (Habarcın) Afyon-Emirdağ, Sivas, Döğer; Döğer Afyon/İhsaniye, Sivas, Dodurga; Dodurga, Afyon/Sandıklı, Sivas/Zara, Avşar; Afşar Afyon/ Dinar, Avşar Portuklu Kayseri/Pınarbaşı, Avşar Söğütlü Kayseri Pınarbaşı, Tomarza, Sarız, Kınık; Sivas/Zara, Afyon/ Dinar-Haydarlı, Kınık Afyon/ Sandıklı, Beydili; Sivas/Hafik, Çepni; Çepni Afyon/ Sandıklı, Kargın; Kargın Afyon/ Sandıklı, Sivas/Koyulhisar, Yıldızeli- Çırgır, Bayındır; Sivas/Kangal-Kavaklı, Çetmi; Sivas/Gedikpaşa, Çepni; Kayseri, Sivas, Salur; Salur Kayseri/Güneyli, Sivas, Eymir; Eski Eymir Afyon/ İhsaniye, Kayseri, Sivas, Yüreğir; Yüreğil Afyon/ Dazkırı, Afyon/ Emirdağ, Kayseri/ Güneyli, Sivas/Şarkışla- Büyük Yüreğil- Küçük Yüreğil. Büğdüz; Sivas, Yuva/Yıva; Sivas/Saray, Divriği-Sincan, Gürün-Konakpınar, Ahmed Refik, 1989.; Sümer, 1999, s. 290, 291, 405-426.; Uçakçı, 2013(a); Uçakçı, 2013(b); Uçakçı, 2015.; Halaçoğlu, 2017, s. 85-105.

ilerleyen süreçte Beyliklerin yaşam alanında bu plan türünün görülmesi, Milas Firuz Bey (M.1394) ve Tire Yahşi Bey (M.1426) camilerinde olduğu gibi, söz konusu düşünceyi doğrular niteliktedir.

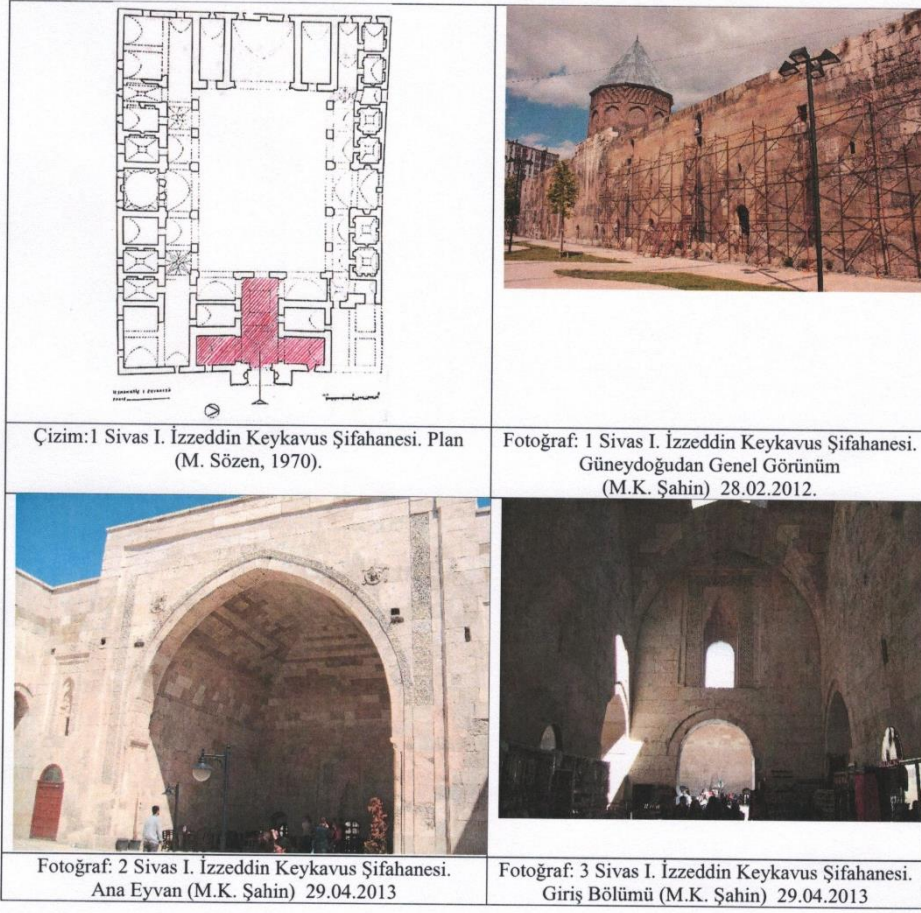
Anadolu Selçuklu, gerekse beylikler ve Osmanlı dönemlerinde kültürel yaşayışın sanata yön verdiğini, özellikle yapıların plan tiplerinin oluşmasında büyük önem taşıdığını, siyasal ve idari sınırlarla kültürel sınırların aynı olmadığını vurgulamak gerekir.

Sivas I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası/Şifahanesi (Şifaiye Medresesi)

Sivas merkezinde, medreseler sokağında (Ceylan, 1988, s. 34-39) bulunan yapı vakfiyesi (Çetintaş, 1953, s. 40-45) ve taçkapısı üzerinde bulunan yazıtına göre 614/ 1217 yılında I. İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılmış, güney yönündeki yan eyvan kısmı I. İzzeddin Keykavus'un yaşamını yitirmesi üzerine 4 Şevval 619/ 2 Aralık 1220 tarihinde kümbete çevrilmiştir (İsmail Hakkı- Rıdvan Nafiz, 1997, s. 124-126.; Çetintaş, 1953, s. 13, 14.; Kuran, 1969, 104.; Sözen, 1970, s. 95.; Bilget, 1990, s. 1). Açık avlulu, dört eyvanlı ve kısmen iki katlı medrese grubuna giren yapının bir de vakfiyesi bulunmaktadır (Çizim:1, Fotoğraf:1). 1928 yılında Sedat Çetintaş tarafından varlığı belirlenen kuzey yönündeki yapının ikinci bir medrese olabileceği yönünde düşüncelere karşın (Sözen, 1970, s.90-93), bimarhane olabileceği yönünde de düşünceler ileri sürmektedir (Cantay, 1992, s. 47). Kümbetin batı yönündeki pencere açıklığının üzerinde "Amel-i Ahmet Bin Bizl El Marendi" (Çetintaş, 1953, s. 18-21.; Bayburtluoğlu, 1993, s. 217-219) adında ki sanatçı yazıtının bulunması sanatçı ilintilerinin sağlanması yönünde önemlidir. Taçkapısında; boğa, arslan, balık, ana eyvanda; güneş motifi içerisinde erkek, ay motifi içerisinde de kadın figürünün bulunması (Çetintaş, 1953, s. 24-26) yapının figür kullanımı yönünden de önemini göstermektedir.

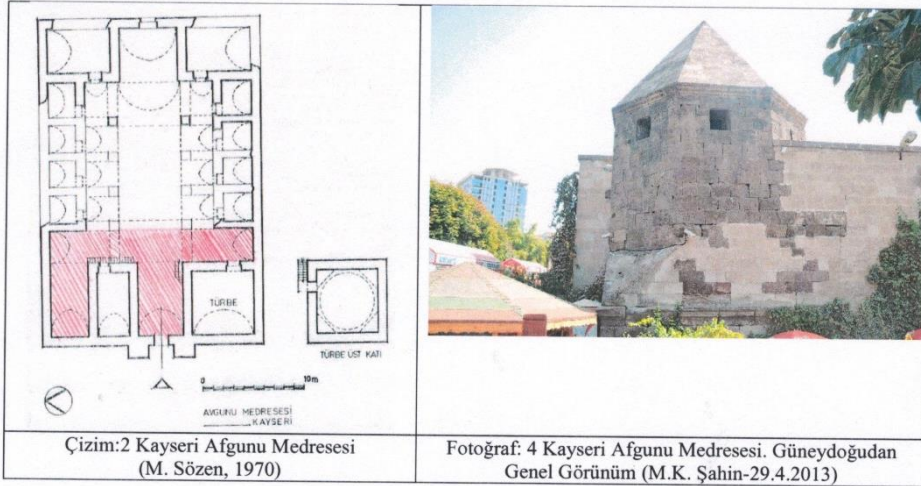
Yapıda, giriş bölümünün "Ters T" şeklinde düzenlenmesi ve bu bölümün bağımsızlaştırılması yapıyı farklı bir duruma getirmekle birlikte, bu bakımdan üzerinde durulmasını gerektiriyor (Çizim:1 Fotoğraf:1-3). Ayrıca üst örtüde tonozun yoğun olarak kullanım da yine ilintilerin sağlanması bakımından önemlidir.

Taçkapıdan girilince ilk önce çapraz tonozlu bir mekân ve bu mekânın iki yana beşik tonozla açıldığı görülmektedir. Çapraz tonozlu mekândan sonra dikdörtgen alanın üzerini örten ve bir açıklığı bulunan aynalı çapraz tonozlu mekân, yanlarda yer alan beşik tonozlu odalara geçit verdiği gibi, bir bakıma revak denilebilecek ve avluya kemerli açıklıkları bulunan ikinci yan bölümlere de kemerlerle bağlantılıdır. Bir bakıma revak olarak tanımlamasının nedeni aynalı çapraz tonozlu bu kısım tamamen avluya diğerleri gibi açık değildir. Bir kapı kemeri şeklini alan dar bir geçitten avluya bağlantılıdır. Ayrıca iki taraftan avluya eyvan şeklinde açılan mekânlar da bu açıklıkları dışında, koridor durumundaki yan revaklara kapılarla geçitlidir. Bu nedenle bu alanın bağımsızlaştırılması düşüncesi söz konusudur (Kuran, 1969, s. 104.; Sözen, 1970, s. 97.; Bilget, 1990, s. 7).

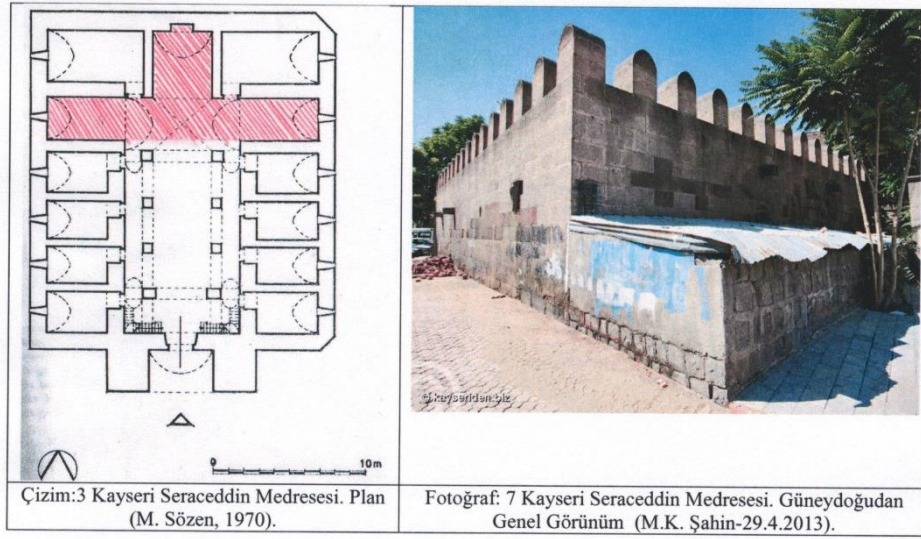
Kayseri Afgunu/Avgunu Medresesi

Kesin yapım yılı bilinmemekle birlikte, genelde XIII. yüzyılın başlarına (Kuran, 1969, s. 69) veya ilk yarısına tarihlendirilen yapı, açık avlulu, $\frac{3}{4}$ eyvanlı ve kısmen iki katlı medreseler grubu içerisine girmektedir (Sözen, 1970, s. 18) (Çizim:2 Fotoğraf: 4-6). İki katlı olarak tasarlanan giriş bölümünde, giriş eyvanının iki yanında avlu ile bağlantıları kesilen tonozlu mekânlar yer almakta, bunlardan güney yanında olanı kümbet olarak tasarlanmış, bu iki mekânın devamında doğrudan avluya açılan yan eyvanlara yer verilmiştir. Giriş eyvanının sağındaki kümbetin cenazelik katına yan eyvandan girilmekte, diğeri L biçimli olarak düzenlenmesi ile medrese avlusunda bir çeşit açılma ve genişleme olanağı sağlanmış, T biçimli uygulama oluşturulmuştur (Sözen, 1970, s. 20).

Kayseri Seraceddin Medresesi

Taçkapısı üzerinde bulunan yazıtına göre, II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Kayseri emiri olan Seraceddin Bedr tarafından 636/1238-1239 yılında yaptırılan medrese (Kuran, 1969, s.73; Sözen, 1970, s. 11) açık avlulu, dört eyvanlı ve tek katlı (Sözen, 1970, s.11) medreseler grubuna girmektedir (Çizim:3 Fotoğraf: 7). Ana eyvanın iki tarafında büyük beşik tonozlu mekânlar yer almakta, bunların önünde yan eyvanlarla orta eyvan “Ters T” biçimi göstermektedir. Bu alanların ortada birleşmeleri çapraz tonozla sağlanmıştır. Bu görünüş ve toplanma diğer medreselere göre değişiklikler göstermektedir. Yan eyvanların ana yaklaşarak orada toplu bir mekân oluşturmaları, medrese mimarisinde denge anlayışının değiştirilmiş olduğunu ortaya koymaktadır (Sözen, 1970, s. 13).

Saptamalar

Sivas ve Kayseri’de bulunan yapılar üzerinde “Ters T Planlı” bir alanın oluşturulmak istenmesinin özel bir uygulama olduğu düşüncesi oluşmakla birlikte, özellikle Kayseri’de Afgunu ve Seraceddin Medreselerinde, iki yapıda böyle bir uygulamanın olması oldukça ilginç. Kayseri ekolünün oluşumunda yerli Hristiyan yerel geleneklerinin etkisi oldukça büyük olmalı. İslam dininin daha fazla yaygınlaşmasını sağlamada önemli bir yere sahip olan zaviyelerin, yerli Hristiyan nüfusun yoğun olarak bulunduğu yerlerden birisi olan Kayseri’de de böyle bir oluşumun olabileceği önerisini ileri sürülebilmek mümkün görünmektedir.

Afyon Boyalıköy Medresesi/Hanikah

Medrese/hanikah (1210), Kureyş Baba Kümbeti ve Eyvanlı Türbe ve olasılıkla kümbetin 100 m. yakınında bulunan hamamdan oluşan yapılar topluluğundan meydana gelmektedir (Keke, 2019, s. 44). Ayrıca günümüzde Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesinde bulunan figürlü mezar taşlarının külliye yapılarından Eyvanlı Türbenin cenazelik/mumyalık katına ait oluşu önemlidir (Sözen, 1969, s. 179-181.; Seyirci- Topbaş, 1985, s. 27.; Keke, 2019, s. 44). Semavi Eyice, A. Kuran ve Metin Sözen tarafından “Kapalı Avlulu” medreseler grubu içerisinde sınıflandırılan yapının (Kuran, 1969, 44-46.; Eyice, 1971, s.42, dip. 14) merkezden dışarıda kırsal alanda da bulunması nedeniyle hanikah/zaviye amaçlı olarak yapıldığı ve yapının medrese plan özelliği taşımadığı ileri sürülmesine karşın (Eyice, 1971, s. 39-56. Dergipark.org.tr/tr/pub/Turkiyat/issue/15511/195172), yapının medrese plan şemasında olduğu medrese işlevi yanı sıra hanikah/zaviye işlevinde olabileceği düşüncesi de ileri sürülebilmek mümkün görünmektedir.

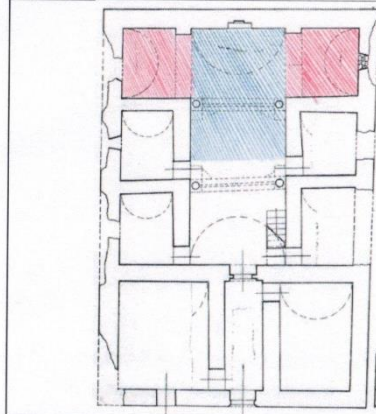
Kuzey- güney doğrultusunda düzenlenen, giriş eyvanı ile aynı eksen üzerinde bulunan mihrap nişinin yer aldığı ana eyvanın üzeri beşik tonozla örtülü olmakla birlikte, ana eyvana ve avluya doğrudan açılan üzerleri yine beşik tonozla örtülü olan doğu- batı doğrultundaki yan eyvan özelliğindeki mekanların düzenlenesi ile T biçimli bir düzenleme oluşturulmuştur (Çizim:4 Fotoğraf: 8).

Kuzey ve güney yönlerinde düzenlenen alanda ana ve yan eyvanların biçimlenişi yapının ana plan özelliklerini meydana getirmektedir (Keke, 2019, s. 61, 62) (Fotoğraf: 9,10).

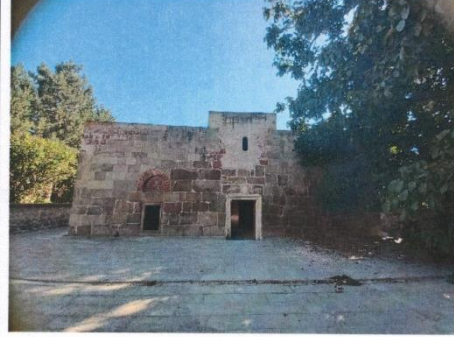
Boyalıköy manzumesinin bu esas binası, ön kısmı yüksekçe, devamı ise tek katlı olarak düşünülmüş ortasında, kapalı avlu geleneğini devam ettiren, kubbeli sembolik bir iç avlu mekânına sahip, iki yanında hücreleri olan ve dini karakterde bir yapı olduğu vurgulanmaktadır (Eyice, 1971, s. 46, 47).

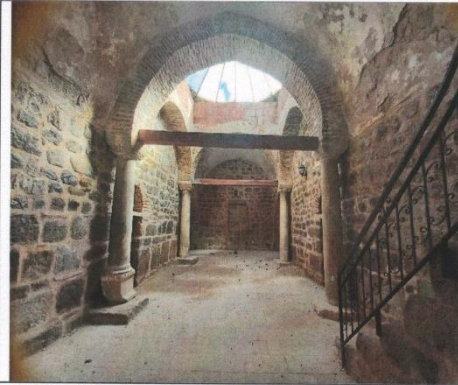
T biçimli düzenleme ile Diyarbakır/Eğil-Tekke Köyü Hanikahı (XIV. Yüzyıl) (Keke, 2019, s. 86, 87) ile benzerlik göstermesi yanı sıra giriş eyvanının iki yanında üzerleri beşik tonozla örtülü yer alan buraya açılan mekânların varlığı Alaca/ Kalehisar Medresesi'ndeki düzenlemeyi anımsatmaktadır (Şahin, 2018, S.44, s. 177-200) (Çizim:5-7).

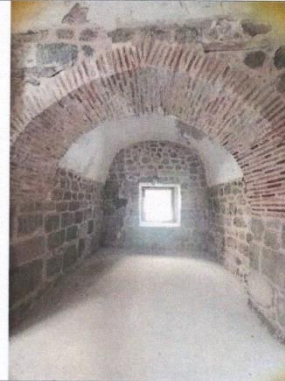
Çizim:4 Afyon Boyalıköy Medresesi/Hanikahı. Plan (S. Eyice).

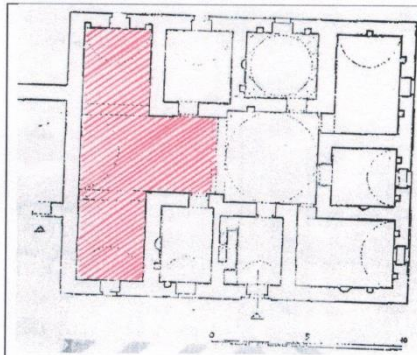
Fotoğraf: 8 Afyon Boyalıköy Medresesi/Hanikahı. Genel Görünüm (M.K. Şahin 08.09.2022)

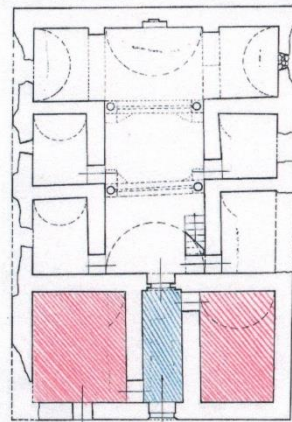
Fotoğraf: 9 Afyon Boyalıköy Medresesi/Hanikahı. İç Mekandan Görünüm. (M.K. Şahin 08.09.2022)

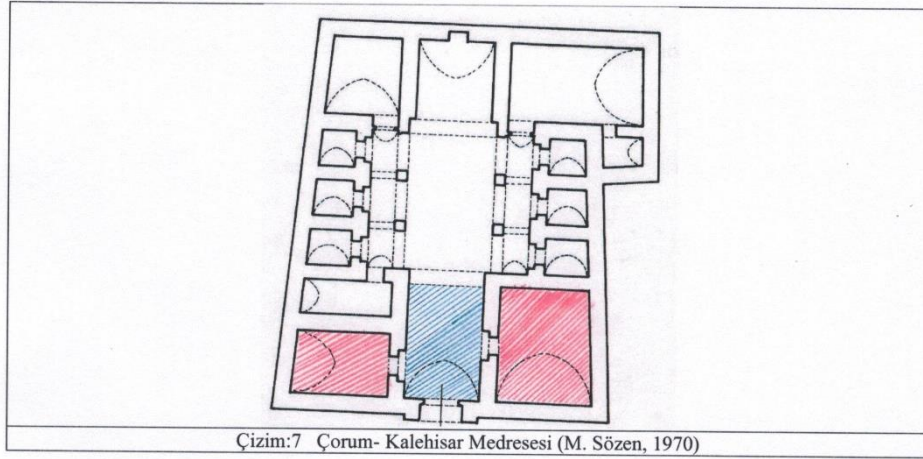
Fotoğraf: 10 Afyon Boyalıköy Medresesi/Hanikahı. Yan Eyvan Mekanlarından Görünüm (M.K. Şahin 08.09.2022)

Çizim:5 Diyarbakır/Eğil-Tekke Köyü Hanikahı. Plan. (Mert Keke, 2019, 87).

Çizim:6 Afyon Boyalıköy Hanikahı. Plan (S. Eyice)

Çizim:7 Çorum- Kalehisar Medresesi (M. Sözen, 1970)

Saptamalar

Boyalıköy Külliyesi ve Afyon/ Büyük Mezarlık, Kızılburun Emirdağ Bağlıca, Beyköy Mezarlığı, İscehisar/ Alanyurt Köyü çevresinden çeşitli yerlerden getirildiği belirtilen Afyon Müzesi'nde bulunduğu belirtilen figürlü mezar taşları (Seyirce- Topbaş, 1985.; Gündoğdu, 1983, s. 61-93.; Keke, 2019.; s. 79-84) Seyitgazi/Kümbet Köyü-Himmet Baba Kümbeti⁴ bu bağlamda oldukça önemli görünüyor.

Anadolu'da, kültürel yaşamda "Gaziler", "Alpler", "Ahiler", "Bacılar", "Abdallar", "Veliler"... olarak adlandırılan (Ekinci, 2017, s. 180), dervişlerin varlığı etkili olmuş, buna bağlı olarak hanikah/zaviye/tekke... gibi yapılarının varlığı artmıştır.

Eskişehir ve çevresinde bölgenin dinsel, sosyal ve siyasal yapısına bağlı olarak gelişen, hanikah/zaviye/tekke olarak yapılan önemli örnekler yer alıyor. Özellikle XV ve XVI. yüzyıllarda bölgedeki zaviyelerin sayısında artış belirlenebilmekle birlikte, bu yönden Seyit Gazi Külliyesi'nin belirleyici bir etkisi olmasına koşut olarak Mihaloğulları ailesinin bir anlamda özel ilgisi ve desteği ile Osmanlı başkentinin sosyal ve siyasal politikalarına bağlı olarak olasılıkla bu alandaki yapılaşmanın geliştiğini belirtebiliriz (Altınsapan- Yılmazyaşar, 2021, s. 1-17). İlçe merkezinde Üçler Tepesi'nde yer alan, çekirdek yapıları Anadolu Selçuklu döneminde yapılan ve Osmanlı döneminde farklı yıllarda eklenen yapıları ile gelişen Seyitgazi Külliyesi bölgede önemli yapılar topluluğunu oluşturmaktadır (Altınsapan, 1999, s. 115-119.; Altınsapan- Parla, 2004, s. 222-249). Aslanbey Köyü Şeyh Sücaeddin Külliyesi; Cami, iki türbe, meydan evi, mutfak, depo ve fırın yapıları (Altınsapan- Parla, 2004, s. 250-262.; Altınsapan,- Yılmazyaşar, 2021, s. 2) ile yine dikkati çeken yapılarıdır.

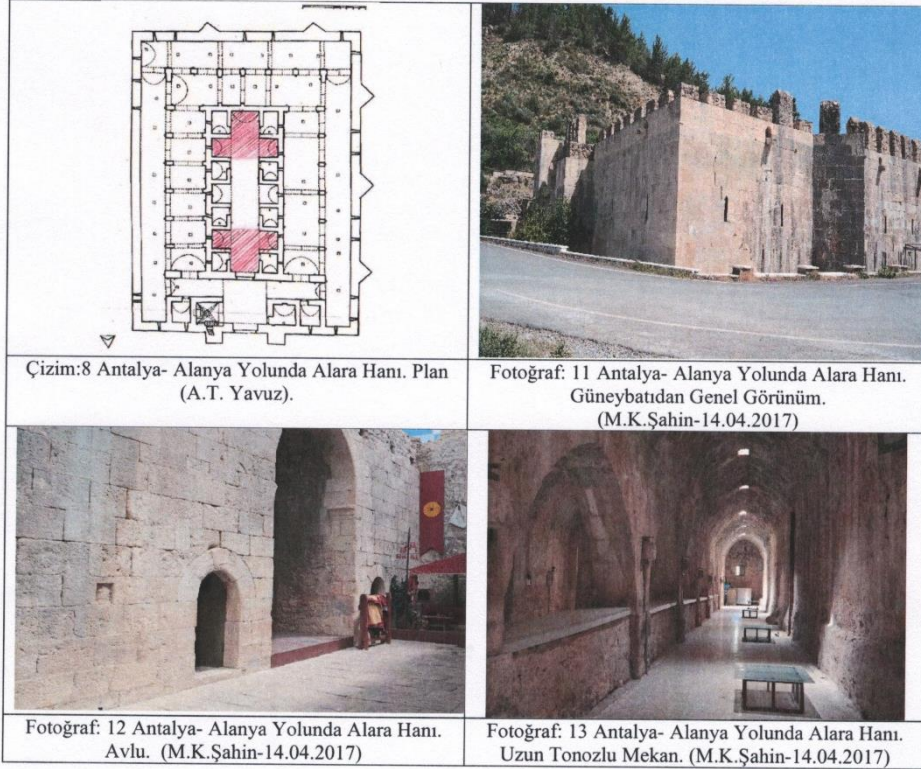
Antalya- Alanya Yolunda Alara Hanı

Antalya-Alanya Kervan yolunda Alara Çayı'nın sol kenarında Okurcular Köyü yakınlarında yer almakla birlikte (Özergin, 1965, s. 144, 145.; Ersoy, 1995, s. 24) giriş kemerinin üzerinde iki arslan konsolu arasında altı satırlık nesih yazıtına göre 629 1231 yılında (Yavuz, 1976, s. 189.; Görür, 2007, s. 478) I. Alaeddin Keykubad (?) (1220-1237) döneminde yaptırılmıştır.

Han, plan özellikleri yönüyle "Eş Odaklı" plan grubu içerisinde sınıflandırılmaktadır (Yavuz, 1976, s. 189). 37.80x 49.80m. boyutlarında (Gürdal, 1986, s. 50) olan yapıda; giriş eyvanı

⁴ Eskişehir Seyitgazi Kümbet Köyü'nde bulunan kümbet bu bağlamda oldukça önemli bir örnek. Yapı üzerinde kazıma tekniğinde yapılan 26 insan ve hayvan figürü ile daha öncesinde Seyitgazi Külliyesi Müzesi'nde, günümüzde Eskişehir Arkeoloji Müzesi'nde yer alan figürlü mezar taşları da Afyon Müzesi'nde bulunan Türkmen geleneğindeki mezar taşları ile benzer özellikler göstermesi Orta Asya Hayvan Üslubu'na bağlı olarak yapılan bu mezar taşlarının aynı sanatsal gelenek içerisinde değerlendirilmesi konunun farklı ama önemli yanını oluşturuyor. Şahin- Varis., 2017, s. 622-652.

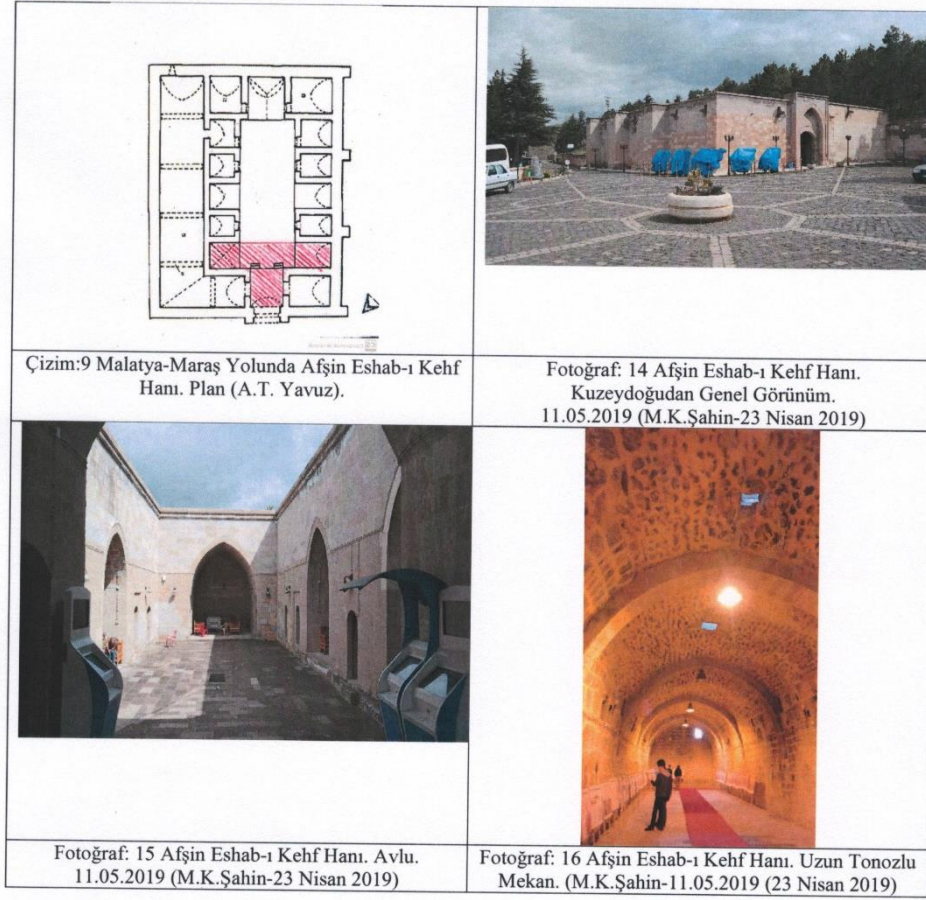
bölümünden sonra, ortada doğu-batı doğrultusunda düzenlenen açık bir avlu etrafında kuzey ve güney yönlerinde hücre ve eyvan düzenlemeleri yer almaktadır. Bunlar dönüşümlü olarak bir hücre ve eyvan uygulaması biçiminde simetrik halde gerçekleşmiştir. Bu durumuyla "Ters T Plan" şekli oluşturulmuştur (Çizim:8 Fotoğraf: 11-13). Bu mekanların etrafını üç yönden iki sıra halinde yapıya özgünlük kazandıran üzerleri beşik tonozla örtülü olan ve boydan boya uzanan mekanlar çevirmektedir. U biçiminde devam eden tonozlu galerilerde, kandil koymak için kullanılan 60 aslan başı konsol yer almaktadır.

Malatya-Maraş Yolunda Afşin Eshab-ı Khef Hanı

Kayseri-Maraş- Malatya Kervan Yolu üzerinde Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesinde yer alır. 630/1232-1233 (Özkarıcı, 2007, s.437-447) Nusretüddin Hasan Bey (Özkarıcı, 2007, s. 438.; Başar, 2020, s.25-30) tarafından yaptırıldığı ileri sürülmektedir.

Rıbat, han ve camiden oluşan yapı topluluğunda en önemli ve plan özelliği bakımından farklılık gösteren yapılardan birisi han, "Eş Odaklı Plan" şemasına sahiptir (Özkarıcı, 2007, s. 442) (Çizim:9, Fotoğraf: 14). Hanın yapımında sarımtırak kesme taş kullanılmıştır (Fotoğraf: 15,16). Eyvan türü taçkapı ile geçilen avlu etrafında eyvan ve kapalı mekânlarla, "L" biçimindeki ahırdan oluşan yapı üç bölümlü kısımlardan yer almaktadır. Tasarlanan bu mekânlar karşılıklı olarak algılanmasına rağmen ayrıntısına inildiğinde simetrik olmadığı görülmektedir. Avluyu dört yandan kuşatan kısımlar barınak ve servis mekânları olarak oluşturulmuştur. Avlunun doğu ve batı kanadına bir eyvan-bir oda ve bir eyvan-iki oda şeklinde simetrik olarak beş bölüm yerleştirilmiştir Giriş, ana eyvan ve yan eyvanların bu durumu ile "Ters T Plan" şekli oluşturulmuştur (Çizim: 9, Fotoğraf: 16). Eyvanlardan kuzeybatı köşedeki çapraz tonozla, diğerleri de sivri beşik tonozla örtülüdür.

Saptamalar

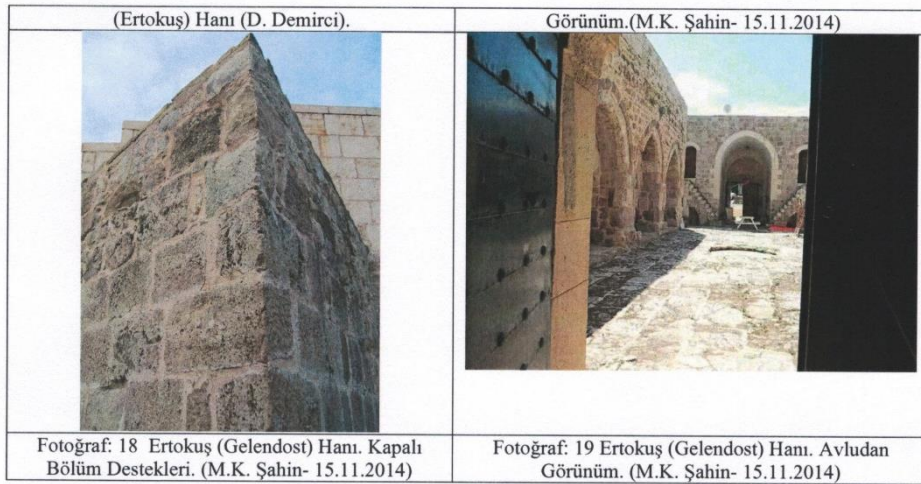
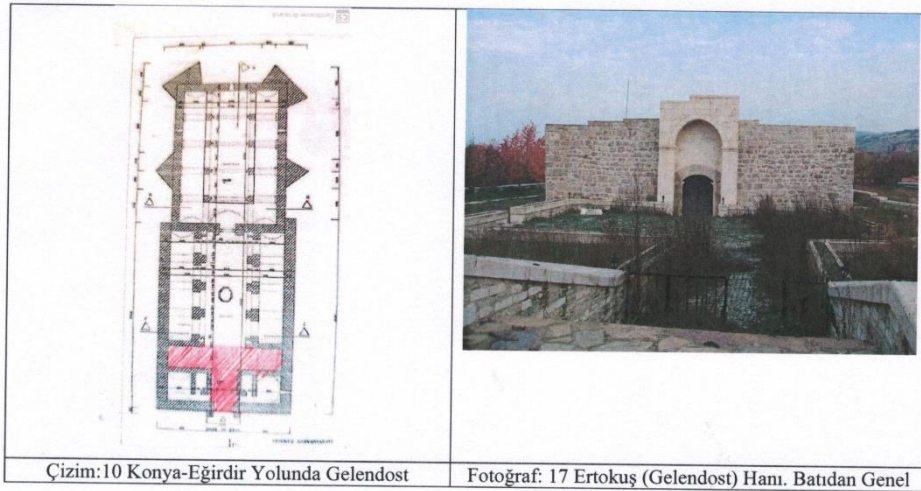
Diğer yönden Eş Odaklı hanların daha çok Tercan-Divriği- Malatya-Maraş ve Alanya bölgelerinde yoğunlaşması (Taşpınar, 2029, s. 45-57) nedenlerinden birisi olarak bölgenin toplumsal yapısını göz önüne alabilmek mümkündür. Düşünce ve kültür yapılarındaki farklılığın yapıların plan tiplerine yansıdığı düşünöbilmek mümkündür. Bu konu ise daha geniş çalışmalar yapılmasını gerektirmektedir. Alara Hanı'nda taşçı işaretlerinin ve figürlü konsol uygulamaları Kayseri'nin geleneklerini anımsatmaktadır. Bu nedenle Alanya- Kayseri arasında kültürel bir takım etkilerin olabileceğini düşünöbilmek mümkündür. Bunda da I. Alaeddin Keykubad'ın ikinci hanımı Mahperi Hatun'nun Alanyalı olması büyük etken olabilir. Yani Mahperi Hatun'un Hristiyan gelenekleri içerisinde yetişmiş olması bu yönde önemlidir.

Eshab-ı Khef Hanı'nda olduğu gibi Eş Odaklı Hanların ticari işlevi yanı sıra sosyal- amaçlı olarak kullanılması, döneminde aynı zamanda zaviyelerin işlevini taşıyor olabileceği düşüncesi farklı- irdelenmesi gereken bir yön olarak beliriyor. Yani hem ticari hem de dinsel işlevi birlikte barındırdığı düşüncesinin irdelenmesi yine daha geniş çalışmaların yapılması gerekliliğini zorunlu kılıyor.

Bir diğer yönde taşçı işaretleri geleneği; bu geleneğin Tercan Mama Hatun Kervansarayı ve Alara Hanı'nda olması yine farklı yönlerden birisini oluşturuyor. Bu nedenle taşçı işaretleri yönüyle de Tercan-Kayseri yapıları ile ayrıntılı çalışmaların yapılması konunun daha geniş boyutları olduğunun göstergesi durumdadır.

Konya-Eğirdir Yolunda Gelendost (Ertokuş) Hanı

Konya-Isparta-Antalya kervanyolu üzerinde bulunan Gelendost (Mübarizeddin Ertokuş) Hanı yazıtına göre 620/1223 yılında Atabey Mübarizüddin Ertokuş (Turan, 1943, s. 413-429.; Özbek, 1974, s. 293-312.; Demirci, 2007, s.123-139.; Şaman (Doğan), 2008, s. 187-197.; Demirci, Ertokuş 2018, s.27) tarafından yaptırılmıştır. Kapalı ve açık bölümlü hanlar içerisinde yer almakla birlikte, kapalı bölüm üç sahnalı olup, sahnaların üzeri beşik tonozlarla örtülüdür. Mescit avlu taçkapısının güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Giriş eyvanının devamında iki eyvanın avluya açılması ile giriş bölümünün bağımsızlaştırılması sağlanmış durumdadır (Çizim:10, Fotoğraf: 17,18). Bu uygulamayı Kayseri Afgunu ve Seraceddin Medreseleri ile Sivas I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi'nde görmekteyiz. Yan mekânlı camilerin oluşumuna etkin eden etmenlerden birisi olarak değerlendirebilmek mümkün görünmektedir. Avlunun iki yanında karşılıklı dörder mekân yer almaktadır (Fotoğraf: 19).

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Anadolu Selçuklu döneminde her bir yapıda yeni denemelerin, uygulamaların olması dönem sanatının gelişimi ve anlaşılması bakımından önemlidir. Medrese veya han/kervansaray plan özelliği taşıyan yapıların işlevsel olarak farklı özelliklerde olduğu anlaşılıyor. Bunun en güzel örneğini Sivas I. İzzeddin Keykavus Şifahanesinde görebilmek mümkündür. Medrese tasarımının da olan yapının şifahane, giriş bölümünün "Ters T Planlı" olarak düzenlenmesi ile de hanikah/zaviye işlevine sahip olduğu anlaşılıyor. Medrese+ hanikah/zaviye, han/kervansaray+ hanikah/ zaviye işlevinin olması olasılıkla Amasya Toruntay Camisi örneğini

de göz önüne aldığımızda Cami+ hanikah/zaviye işlevinin olabileceği dönemin sanatsal ortamının anlaşılmasında önemli bir yan olarak görünüyor. Dolayısıyla bu uygulamanın Osmanlı döneminde “Yan Mekânlı/Ters T Planlı” cami örnekleri ile daha da yerleştiğini öngörebilmek mümkün görünüyor. Gerek medrese/şifahane gerekse han/kervansaray yapılarında hanikah/zaviye uygulamasının olması dönemin düşünsel yapısının yapıların plan tiplerinin oluşumunda etkili olabileceğini sonucu ortaya çıkmaktadır. Amasya+ Sivas+ Kayseri+ Afyon+ Eskişehir... çevresin de bu uygulamaların olması bölgesel uygulamalar bakımından önemli bir yan olarak görülmelidir.

Anadolu Selçuklu döneminde yoğunlukla uygulanan Enine Düzenlemeli ve Boyuna (Derinlemesine/Dikine) düzenlemeli plan şemaları camilerin özgün plan tiplerini oluşturuyor (Şahin, 2014.; Şahin, 2015). Bu plan tiplerinde “dört eyvanlı” ve “Ters T/zaviyeli plan” şemalarının kullanılmaması ve Erken Dönem Osmanlı mimarisinde yan mekânlı cami mimarisinin benimsenmesi (Eyice, 1963, s.3-77) ve Anadolu genelinde 64 örneğin (Acar, 2011.; Acar, 2013, 303-326) saptanması bu bakımdan önemli görünmektedir. Kuruluş dönemi Osmanlı cami mimarisinde özellikle Orhan Gazi dönemi çantı tarzı camiler ile başlayan yan mekânlı plan uygulamasının fütihat düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Çetin, 2007, s. 8-11.; Çetin, 2020, s. 1255-1263). Bu plan şemasının aynı zamanda sosyal amaçlı/işlevli olarak kullanımı Osmanlı düşün yapısının farklılığını bu yönüyle Anadolu Selçuklularının boyuna düzenlemeli cami plan türünden ayrıldığı düşüncesini uyandırmaktadır (Şahin, 2014, s. 681-699). Yan mekânlı plan şeklinin ortaya çıkışı ve ilerleyen süreçte gelişmesi, Anadolu’da Selçuklu dönemi cami planlarında yan mekânlı örneğin görülmemesi⁵, diğer anlatımla benimsenmediğini belirtebilmek mümkün görünmektedir. Anadolu kültürü içerisinde farklı düşünce ve yaşam biçimlerinin sanatsal oluşumunda etkili olduğu düşüncesi belirlemektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, T. (2011). *Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bilim Dalı, İzmir.
- ACAR, T. (2013). “Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta, (28), s.303-326.; <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/11409/136246> (Erişim Tarihi: 14.09.2023).
- AFYONCU, E. (1998). “Kayseri Sancağı’nda Yörükler (1483-1584)”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri* 16-17 Nisan 1998, , Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, s. 1-17.
- Ahmed Refik. (1989). *Anadolu’da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İkinci Baskı, İstanbul: Enderun Yayınevi.
- ALTINSAPAN, E. (1990). “Seyid Battalgazi Külliyesinde Yer Alan Ümmühan Hatun Türbesi,” *I. Uluslararası Seyit Battal Gazi Semineri Bildirileri*, 10-11 Eylül 1990, Eskişehir: Eskişehir Valiliği. s. 47-57.
- ALTINSAPAN, E. (1999). *Ortaçağ’da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11-15. Yüzyıllar Mimarisini)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

⁵ Anadolu Selçuklu döneminde özellikle Tokat ve çevresinde Zaviye plan örnekleri olmasına karşın; Kuban, 2002, s.209-212, cami planlarında örnekleri görülmemesi farklılığı oluşturmaktadır.

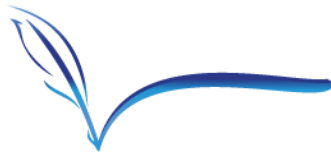
- ALTINSAPAN, E & PARLA, C. (2004). *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları-I*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- ALTINSAPAN, E & YILMAZYAŞAR, E. (2021). “Eskişehir’de Seyyid Battal Gazi Kültü Odağında Gelişen Anıt Türbe Mimarisine Bir Bakış”, *Asos Journal The Journal of Academic Social Science, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9), (117), Haziran, 2021, s.1-17. DOI 10.292228/ASOS51242, https://asosjournal.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=51242 (Erişim Tarihi:14.09.2023).
- ÇETİN ARSLAN, H. (2001). *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1500)*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- BAŞAR, N. (2020). *Afşin Eshab-ı Kehf Yapılar Topluluğu*, (Basılmamış Bitirme Tezi), . Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Aydın.
- BAYAR, M. (1995). “Afyonkarahisar İline İskan Olunmuş Aşiretler ve Karabağlı Türkmen Aşiretinin İskanı, Sosyal Kültürel Yaşantıları”, *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 29-30 Eylül 1995, Afyonkarahisar, Haz. E. Emel Sarlık- Mehmet Sarlık, Hazer Ofset, Afyon, s.179-221.
- BAYBURTLUOĞLU, Z. (1993). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi.
- BAYRAM, M. (1994). “Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, Konya, s. 79-92.
- BAYRAM, M. (2009). *Danışmend Oğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası*, Konya: Unimat Ofset.
- BEKMEZ, A. (2021). *Selçuklu Çağı Anadolu Türk Mimarisinde Kadının Rolü*, İstanbul: Kriter.
- BİLGET, H. B. (1990). *I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- CAHEN, Cl. (1994). *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul: 3.Basım, e Yayınları.
- CANTAY, G. (1992). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- CEYLAN, O. (1988). *Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- ÇETİN, Y. (2007). “Kuruluş Dönemi Osmanlı Cami Mimarisine Ait İki Çantı Camii: Sakarya Büyük Tersiyeye (Büyük Esence) Köyü Orhan Gazi Camii ve Büyük Kaynarca (Topçu) Köyü Şeyh Muslihuddin Camii”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.18, Erzurum, s. 1-15.
- ÇETİN, Y. (2020). “Kocaeli ve Çevresinde Orhan Gazi Döneminde İnşa Edilen Çantı Camilerin Plan ve Fonksiyonları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Milli Mücadele Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-VI*, 08-10 Mart 2019 Kocaeli, Kocaeli: Büyükşehir Belediyesi Yayınları, C.III, s. 1255-1263.
- ÇETİNTAŞ, S. (1953). *Sivas Darüşşifası*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- DEMİRCİ, D. (2007). “Mübarizeddin Ertokuş Kervansarayı”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ed. H. Acun, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 123-139.
- DEMİRCİ, D. (2018). *Ertokuş Kervansarayı*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

- DOĞAN, M. S. & DOĞAN, C. (2004). “Tarihsel Gelişim Sürecinde Yörükler”, *Istanbul Journal of Sociological Research*, S.30, İstanbul: s. 15-29
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9507/118827> (Erişim Tarihi: 14.09.2023).
- DOĞAN, N. Ş. (2008). *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, Isparta: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- DURUKAN, A. (1998). “Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler”, *Vakıflar Dergisi*, S.XXVII, Ankara, s.15-36.
- EKİMCİ, B. G. (2017). “Seyit Battal Gazi Tekkesi'nin Tarihsel Sürekliliği ve Koruma Sorunları/ Historical Continuity of Seyyid Battal Gazi Tekke and Its Conservation Problems”, *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu*, 2-4 Kasım 2017, s. 175-185
academia.edu/37608467/SEYİT_BATTAL_GAZİ_TEKKESİNİN_TARİHSEL_SÜREKLİLİĞİ_ve_KORUMA_SORUNLARI (Erişim Tarihi: 14.09.2023).
- EMECEN, F. (1997). “Osmanlı'nın Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği Örneği”, *Osmanlı Beyliği-The Ottoman Emirate 1300-1389*, Ed. E.A. Zachariadou, Çev. G. Çağalı Güven- İ. Yerguz- T. Altınova, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. s. 34-40.
- ERCENEK, G. (1996). “Antalya Bölgesi Yörükleri Göç Yolları”, *I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo- Kültürel Yapısı (YÖRÜKLER) Sempozyumu Bildirileri*, 25-26 Nisan 1994 Antalya, Ankara: Kültür Bakanlığı, s.133-138.
- ERSOY, B. (1995). “Osmanlı Öncesi Anadolu Kervan Yolları ve Üzerlerindeki Kervansaraylar”, *Kültür ve Sanat*, S. 25, Ankara, s.22-26.
- EYİCE, S. (1971). “Anadolu'da Orta Asya Sanat Geleneklerinin Temsilcisi Olan Bir Eser: BOYALIKÖY HANIKAHİ”, *Türkiyat Mecmuası*, (XVI), s. 39-56.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18511/195172>. (Erişim Tarihi: 14.09.2023).
- GENCER, Z. T. (2011). “Çok Kültürlü Toplumlar da İletişim: Divriği Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*,(1), s.186-205.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/e-gifder/issue/7474/98422> (Erişim Tarihi: 14.09.2023).
- GÖNÜLAL, Ö. (1989). “Seyitgazi Külliyesinde Selçuklu Dönemi İnşaatı”, *Eskişehir I. Selçuklu Eserleri Semineri Bildirileri*, 17-18 Ağustos 1989, Eskişehir: Eskişehir Belediyesi, s.37-39.
- GÖRÜR, M. (2007). “Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ed. H. Acun, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, . s. 473-528.
- GÜNDOĞDU, H. (1983). “Afyon'da Yeni Bulunmuş Figürlü Bir Mezartaşı Hakkında”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, (XII), İstanbul, s. 61-93.
- GÜRDAL, M. (1986). “Alanya Selçuklu Hanları”, *Antalya I. Selçuklu Eserleri Semineri*, 22-23 Mayıs 1986, Antalya, s. 49-54.
- HALAÇOĞLU, Y. (2017). *Türkiye'nin Derin Kökleri Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, 4. Baskı, İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.
- ERÖZ, M. (1984). “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, 11-13 Eylül 1984 Ankara, Ankara: Başbakanlık Basımevi, s. 43-53.

- İsmail Hakkı & Rıdvan Nafiz. (1997). *Sivas Şehri*, Yayına Haz. Recep Toparlı, Sivas: Sivas Tic. ve Sanayi Odası.
- KAFESOĞLU, İ. (1992). *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- KAYAOĞLU, İ. (1978). "Turumtay Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, S.XII, Ankara, s. 91-112.
- KEKE, M. (2019). *Afyonkarahisar- Boyalıköy Kueyş Baba Külliyesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- KUBAN, D. (1965). *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul. : İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- KUBAN, D. (1972). "Ortaçağ Anadolu- Türk Sanatı Kavramı Üzerine " *Malazgirt Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 103-117.
- KUBAN, D. (2002). "Zaviyeler", *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Ed. Doğan Kuban, İstanbul: Yapı- Kredi, s. 209-212.
- KURAN, A. (1969). *Anadolu Medreseleri*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- KÜÇÜKCAN, İ. (2005). "Kültürel Geleneğimizde Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (36), 2005, s.159-188.
https://isamveri.org/pdfdrg/D01093/2005_36/2005_36_KUCUKCANI.pdf (Erişim Tarihi: 14.09.2023).
- ÖZBEK, Ö. (1974). "Eğirdir Mübarizüddin Ertokuş Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, S.XI, Ankara, s. 293-312.
- ÖZEN, K. (1996). *Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri*, Sivas: Dilek Matbaası.
- ÖZERGİN, M. K. (1965). "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, İstanbul, (20), s.141-170.
- ÖZKARCI, M. (2007). " Eshab-ı Kehf Hanı", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ed. H. Acun, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 437-447.
- SEYİRCİ, M. & TOPBAŞ, A. (1985). *Afyonkarahisar Yöresi Türkmen Mezar Taşları*, İstanbul: Arkeoloji- Sanat Yayınları.
- SÖZEN, M. (1969). "Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler", *Anadolu Sanatı Araştırmaları-I*, İstanbul, s.179-181.
- SÖZEN, M. (1970). *Anadolu Medreseleri (Açık Medreseler)*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- SÖZEN, M. (1972). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri Kapalı Medreseler Bir Kısmı Ayakta Olan Medreseler/ Kaynaklardan Belirlenen Medreseler*, C.II, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- SÜMER, F. (1990). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 2. Baskı, İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- SÜMER, F. (1999). *Tarihi -Boy Teşkilatı- Destanlar Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- SAVAŞ, S. (1990). “Sivas’ta Büyük ve Küçük Ali Baba Zaviyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S.XXI, İstanbul, s. 133-150.
- SAVAŞ, S. (1992). *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, Ankara: Dergah Yayınları.
- ŞAHİN, H. (2020). *Dervişler- Fakihler- Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dini Zümreler (1300-1400)*, İstanbul, Yapı Kredi.
- ŞAHİN, M. K. (2014). *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Camileri-I Boyuna (Derinlemesine/Dikine) Düzenlemeli Camiler (Anadolu Selçuklu Devleti’nin Yıkılışına Kadar)*, Ankara: Merdiven Yayınları.
- ŞAHİN, M. K. (2015). *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Camilerinin Çözümlemeli Plan İrdelemesi*, Ankara: Merdiven Yayınları.
- ŞAHİN, M. K. & VARİS, S. (2017). “Eskişehir/Seyitgazi Kümbet Köyünde Bulunan Himmet Baba/Kümbet Dede Kümbeti Üzerine Yeni Düşünceler”, *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 02-05 Kasım 2016, Ed. Doç. Dr. Ela Taş- Arş. Gör. Rumeysa Işık Yayla- Arş. Gör. Murat Alkan, Sakarya Üniversitesi, s. 622-652.
- ŞAHİN, M. K. (2018). “Anadolu Selçuklu Döneminde Malatya ve Tokat Çevresinde Bulunan Bazı Yapılar Üzerine Düşünceler/ Remarks on Some Buildings Located Around Malatya and Tokat in Anatolian Seljuk Period”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)- Journal of Seljuk Civilizational Studies (JSCS)*, Konya, (3), s. 211-251 (ISSN:2651-2602/e-ISSN: 2548-0367).
- TAŞPINAR, G. (2019). *Anadolu Selçuklu Dönemi Eş Odaklı Hanlarının Plan Tipolojisi Üzerine İrdelemeler*, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Aydın.
- TURAN, O. (1943). “Selçuklu Devri Vakfiyeleri-II, Mübarizüddin Ertokuş ve Vakfiyesi”, *Bellekten*, C.XI, S.43, Ankara, s. 413-429.
- UÇAKCI, İ. (2013). *Çorum-Yozgat- Kırşehir- Kırıkkale- Çankırı Yöresi’nde OĞUZ BOYLARI Aşiret- Oymak- Cemaatler*, Ankara: Bilgeoğuz Yayınları.
- UÇAKCI, İ. (2013). *Sivas- Kayseri- Niğde- Aksaray- Nevşehir Yöresi OĞUZ BOYLARI II Aşiret- Oymak- Cemaatler*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- UÇAKCI, İ. (2015). *Oğuz Boyları Aşiret- Oymak- Cemaatler-II ÜÇOKLAR*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÜRGEN, O. “Erken Dönem Osmanlı Tabhaneli ve Zaviyeli Yapıları”, 1-63, academia.edu/45226973/ERKEN_DONEM_OSMANLI_TABHANELI_VE_ZAVIYELI_YAPILARI (Erişim tarihi: 14.09.2023).
- YAVUZ, A. T. (1976). “Anadolu’da Eş Odaklı Selçuklu Hanları”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi *Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2, Ankara, s. 187-204.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 01.10.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 21.09.2023

DOI: 10.30692/sisad.1198102

SÜRDÜRÜLEBİLİR ÖRGÜTSEL İŞ YÖNETİMİ AÇISINDAN YENİ NESİL ‘Z’ KUŞAĞININ ALGILANAN GELECEKTEKİ İŐTİHDAM EDİLEBİLİRLİĞİNDE COVID-19 KORKUSUNUN ROLÜ VE YENİ İŐTİHDAM STANDARTLARI

*The Role of Fear of Covid-19 and New Employment Standarts in the Perceived Future
Employability of the New Generation ‘Z’ in Terms of Sustainable Organizational Work
Management*

Zülat GÜNAL

PHdC.

İstanbul Gelişim Üniversitesi

Yüksek Lisans Enstitüsü, İşletme Yönetimi Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0003-3591-5545

211413013@ogr.gelisim.edu.tr

Atıf/Citation: Zülat Günal (2023), “Sürdürülebilir Örgütsel İş Yönetimini Açısından Yeni Nesil ‘Z’ Kuşağının Algılanan Gelecekteki İőtihadam Edilebilirliğinde Covid-19 Korkusunun Rolü ve Yeni İőtihadam Standartları”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.669-685.

Öz: Covid-19 korkusu, 2020 Yılı itibarı ile pekçok işletmenin yönetim kararları ve stratejilerini etkilemiş ve istihdam şekillerinde değişikliklere neden olmuştur. Yakın gelecekte istihdam edilecek olan yeni nesil ‘Z’ Kuşağı olacaktır. Algılanan gelecekteki ‘Z’ Kuşağının istihdam edilmesi kavramı, sürdürülebilirliğin en önemli kriteridir. Bu araştırmada, sürdürülebilir örgütsel iş yönetimini ve profesyonelliği devam ettirebilmek için ‘Z’ Kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliğinde Covid-19 korkusunun rolünün ortaya konularak yeni istihdam standartlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama, yarı yapılandırılmış mülakatlar şeklinde ve anket uygulaması ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, dünyanın korkusu haline gelen Covid-19 korkusunun ‘Z’ kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliğindeki rolü ve sürdürülebilir örgütsel iş yönetimi için yeni istihdam standartlarının belirlenmesi kavramsal olarak ortaya konulmuştur. Ayrıca, pekçok işletmenin yeni istihdam kararlarına ışık tutacak önemli akademik veriler ve geliştirilen öneriler ortaya konulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen kuramsal bilgilerin ve araştırma verilerinin, bir sonraki akademik çalışmalara temel olması ve yeni değişkenler tespit edilmesi açısından önemi büyüktür.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Örgüt, ‘Z’ Kuşağı, Covid-19 Korkusu, Algılanan Gelecekteki İőtihadam.

Abstract: The fear of Covid-19 has affected the strategies of many businesses and has caused in the employment patterns. The concept of employment in the perceived future Generation ‘Z’ is the most important criterion of

sustainability. In this research, it is aimed to determine new employment standards by revealing the role of fear of Covid-19 in the perceived future employability of Generation 'Z' in order to maintain sustainable organizational work management and professionalism. In this research, patterning was done with the qualitative research technique using the interview method. Data collection was carried out in the form of semi-structured interviews and questionnaire application. As a result of the research, the role of the fear of Covid-19 which has become the fear of the world, in the perceived future employability of the 'Z' generation and the determination of new employment standards for sustainable organizational work management are conceptually revealed. In addition, important academic data and suggestions that will shed light on the new employment decisions of many enterprises have been presented. The theoretical information and research data obtained as a result of the research are of great importance in terms of being the basis for the next academic studies and determining new variables.

Keywords: Sustainable Organization, Generation 'Z', Fear of Covid-19, Perceived Future Employment.

GİRİŞ

Günümüze kadar olan zaman diliminde işletmelerin en büyük amacı kar etmek olmuştur (Aydın, Başar, Coşkun ve Aydın, 2010). Bir işletmenin en önemli amacı, sürekli olarak kar elde etmektir. Böylece kaliteli ürün ve hizmet üretilmesi ve küreselleşme kapsamında istihdamın etkin yönetilmesi sürdürülebilir olmaktadır (Budak, 2004). Günümüzde, dijitalleşme ve küreselleşmenin etkisi ile sürekli bir değişim mücadelesinde olan işletmelerin, nihai amacı sürdürülebilirliğin sağlanması olarak değişime uğramıştır. Ülkelerin gelişmesinde, en büyük belirteç işletmelerin kar amacı güderek değişen dış çevre şartlarında karşılaşılabilecekleri risk ve tehlikelere karşı esnek olmaları gereğidir (Şen, 2017, s.36). Yeni dünya düzeninde, sürdürülebilir örgütsel iş yönetiminin sağlanması için her sektörde zorunlu olarak istihdam uygulamalarında dijitalleşmeye hızlı bir geçiş olmuştur (Denizli, 2019). Bu değişim süreci algılanan istihdam edilebilirlik kavramını da etkilemiştir. Algılanan istihdam edilebilirlik, bireylerin mevcut işinde devamı ya da yeni bir iş bulma alternatiflerini algılaması şeklinde tanımlanmaktadır (Berntson ve Marklund, 2007).

Covid-19 korkusunun yarattığı eve kapanma süreçleri ile tüm dünyada dijitalleşme çağı ivme kazanmış ve tüm stratejiler yeniden yazılmıştır. Tüm iş süreçlerinin sürdürülebilirliği yeniden yapılandırılan mekanikleşme ve yapay zeka kavramları ile güncellenmeye başlamıştır. Bu durumun sonucu olarak özellikle uzak gelecekte insan istihdamının azalması ve iş süreçlerinin dijital cihazlar ile yürütülmesi öngörülmektedir (Alkın ve Öksüz, 2020). Oysa, insan kaynağı bir işletmenin en önemli kaynakları arasında bulunmaktadır. Bu sebeple konunun iktisadi bir rolü vardır (Ülserver, 2005). İnsanı, yatırım faktörlerinden birisi olarak görme zorunluluğu, algılanan gelecekteki istihdam tekniklerinin teknolojik yeniliklere paralel geliştirilmesi sürecini, rekabet şartlarına uyumu ve insan ihtiyaçlarının karşılanması hızlandırmıştır. Başka bir deyişle Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre davranışların iki varsayımı vardır. Birinci varsayım, davranışların temelinde ihtiyaçlar olması, diğeri ise ihtiyaçların ardışık olarak giderilmesi yönünde ifade edilmiştir (Çöp, 2017, s.13). Başka bir deyişle, Milenyum çağında, pek çok iş robotik yapılabilmekte ve insan tarafından yürütülen ofis faaliyetleri artık akıllı cihazlar tarafından yürütülmektedir (Günel, 2020). Bu değişim sonucunda, 'Z' kuşağının teknoloji ile iç içe olmaları nedeni ile algılanan gelecekte istihdam edilebilirlik olasılığı artmıştır (Gencer, 2020). Buradan anlaşılacağı üzere tüm sektörler 'Z' kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliğinin önemini kavramaya başlamışlardır (Çevik ve Aslan, 2021).

Bu nedenle, Covid-19 dönemi sonrasında oluşan korku etkisi ile yeni dijital ve 'Atipik' istihdam uygulamalarının tüm örgütler tarafından hızlıca adaptasyonu gerçekleşmiştir ve 'Z' kuşağının algılanan gelecekteki işe alım sürecinin hızlandırılması ile ülke ekonomisinde istihdam ve emek oranını büyümesi açısından önemli bir yol kat edilmiştir (Kılınç, 2021).

Alan yazında, Covid-19 korkusunun 'Z' Kuşağı üzerindeki etkilerini ortaya koyan bazı çalışmalar mevcuttur (Ünlü, 2020). Olayları doğru şekilde algılayan, gerçekçi değerlendirmeler yapabilen, kaygı düzeyi azalan ve kendi duygularının farkında olan doğru insanın istihdamı

sürdürülebilir örgütsel iş yönetimini sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Covid-19 korkusunun yarattığı değişkenlik, belirsizlik, karmaşıklık ve muğlaklık ortamından, tüm kuşakların, psikolojisi, iş istihdamı ve verimi beklenmedik şekilde etkilenmiştir (Çiçek, Akdemir, Çelik, Kurukafa, Özkaya, Yılmaz, Tohma ve Zeyneloğlu, 2021). Küresel çaptaki Covid-19 korku olgusu, bireylerin istihdam şekillerinin değişmesi ve işletmelerin sürdürülebilirliğinde duraksamalara sebep olmuştur (Gencer, 2020). Covid-19 korkusunun yüksek düzeyde olması, işten ayrılma niyetini ortaya çıkarmaktadır (Yiğitöl ve Büyükmumcu 2021). Covid-19 korkusu yükseldikçe iş tatmininin düştüğü, psikolojik sıkıntı ve işten ayrılma niyetinin arttığı bilinmektedir. Covid-19 korkusunun, aniden dünyayı kasıp kavurması neticesinde hemen hemen tüm sektörlerdeki iş süreçleri, stratejiler ve sistem yapılarında hızlı bir değişim gerçekleştiğinden, yeni kuşakların değişen duruma hızla adaptasyonunun sağlanması ihtiyacı hasıl olmuştur. Aksi halde başka krizlerin ortaya çıkması çok muhtemeldir (Ergül, Yasak, Kalafat ve Altınoğlu, 2021).

Covid-19 korkusu, sürdürülebilir iş yaşamı ve 'Z' Kuşağı'nın algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliği hususlarında pek çok araştırma yapılmıştır ancak alan yazında Covid-19 korkusunun rolü ile algılanan gelecekteki 'Z' kuşağının istihdam edilebilirliğinin belirlenmesine yönelik bir çalışmaya henüz rastlanmamıştır. Bu açıdan bu çalışmanın bilimsel bir boşluğu doldurması ve ayrıca istihdam sektörüne veri aktarılması yönünde yararı olacağı düşünülerek hipotezler oluşturulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, işletmelerin sürdürülebilirlik kavramı ve ilkesi, algılanan gelecekteki istihdam edilebilirlik, 'Z' kuşağı ve Covid-19 korkusu kavramları incelenmiştir :

İşletmelerin Sürdürülebilirlik Kavramı ve İlkesi

İşletmeler, bireylerin tüm ihtiyaçlarını gidermek amacıyla pek çok faktörün bir araya getirilmesiyle oluşturulan iktisadi kuruluşlardır. Bir işletmenin en önemli amacı, sürekli olarak kar elde etmek, kaliteli ürün ve hizmet üretmek, küreselleşme kapsamında teknoloji ve insan kaynaklarının etkin yönetilmesidir (Budak, 2004). Ülkelerin gelişmesinde, toplumların refah içerisinde yaşamasında en büyük belirleyici konu başlığı işletmelerdir (Şen, 2017, s.2). Sürekli karlılık amacı olan işletmelerin nicelik artışı ekonomik büyüme hedefini ifade etmektedir. (Gümüştekin, 2008). Bu nedenle, sürdürülebilir işletmelerin büyüme stratejilerinin belirlenmesi öncesinde, ham madde miktarı, üretim, satış, kullanılacak makinalar, istihdam ölçüsü, enerji kaynağı, öz kaynaklar, pazar payı, mamul çeşitliliğine karar verilmesi için bir takım taktiklere karar verilmesi gerekmektedir (Sabuncuoğlu ve Tokol, 2005). Sürekli gelişen ve çalışan sayısını arttıran işletmeler küresel çapta, sürdürülebilir bir toplum hizmeti verebilmektedir.

Öte yanda, işletmelerin uzun dönemde sürdürülebilirlik hedeflerini yakalayabilmeleri için iç ve dış çevre ile ilgili rekabet avantajı elde etmeleri gerekli bulunmaktadır. Bu nedenle, bir işletmenin yönetim stratejilerinin belirlenmesinde öncelikle örgüt amaçlarının doğru tespit edilmesi önem kazanmaktadır (Tosun, 1987). Sürdürülebilir örgütsel iş yönetiminin sağlanması için örgütlenme amaçları üç grupta toplanmaktadır. Bunlar tüm faaliyetlerin ve işlerin organizasyonu, iş yöntemlerinin belirlenmesi ve personel kaynağı temin edilerek, yetki ve sorumlulukların belirlenmesi olarak gösterilmektedir (Bulut, 2004).

Başka bir açıdan, işletmeler, belirlenen amaçların yanı sıra stratejik yönetim sürecinin gelişmeye başladığı yıllardan bu yana sürekli yenilik gerçekleştirerek değişime uyum sağlayacak bir yönetim yaklaşımına gereksinim duymuşlardır (Jauch ve Glueck, 1986). Bu çerçevede, işletmelerin başarısı, sürdürülebilir büyümeye sahip olmalarına bağlıdır. Dolayısı ile yöneticilerin, işletmeyi bir bütün olarak düşünerek bölümler arası sürekli ve eşit dağılımlı bir uyumu koordine etmesi beklenmektedir (Bulut, 2004). Bu nedenle, işletme yöneticilerinin,

bireysel, kurumsal ve etkileşimli tüm değişkenlerde birlikte değerlendirilmesi gereklidir (Şen, 2017b :250).

Bilindiği üzere işletmelerde sürekliliğin sağlanması, işletmelerin en önemli araçlarından biridir. Hiçbir işletme kısa vadeli kar etme amacını gütmaz. Dolayısı ile işletmelerin değişen dış çevreye uyum sağlamaları gereklidir (Kaya, 2017, s.118). Bu bağlamda işletmelerin uzun süre var olabilmeleri için tüm üretim ve hizmet sunma fonksiyonlarının, diğer firmalardan daha entelektüel ve kurumsal imaj etkinliği ile gerçekleştirilmesi gerekli bulunmaktadır (Shee, Abratt, 1989). Bu nedenle bir işletmenin en önemli organizasyon ilkesi süreklilik ilkesidir. Süreklilik ilkesi, işletmelerin faaliyetlerinin güncel tutulması ve organizasyonun sürekliliğinin sağlanması üzerine belirlenmiş bir ilkedir (Ertürk, 2009).

Bir işletmenin süreklilik ilkesi kapsamında iş yönetimi yapabilmesi için rekabetçi bir amaç güdülmesi gerekir. Öte yanda, rakiplere karşı fırsat oluşturulması için bir işletmede yüksek düzeyli yenilikler yapılması önerilmektedir (Stamm, 2005). İnsan kaynakları departman yöneticilerinin, yüksek düzeyde çevresel duyarlılıklarının artması, pozitif tutum geliştirilmesini sağlamaktadır. Bu bakımdan insan, bir işletmenin en önemli kaynağıdır. İnsan kaynakları yönetiminde, yenileşme stratejisi sürekliliği sağlayan bir kriter olarak görülmektedir (Benligiray, Baraz, Kurulgan, Şakar, Kağnıcıoğlu, taşçı, Kıcır ve Suvacı, 2020). Bu bağlamda, algılanan gelecekteki istihdam konusunun incelenmesi gerekli görülmüştür.

Algılanan Gelecekteki İstihdam Edilebilirlik

İstihdam kavramı, bir toplumda, bireylerin gelir temin etmesi amacıyla arzulu olarak çalıştırılması anlamında tanımlanmaktadır (Stergiou ve Farmaki, 2021). Özellikle, kriz dönemleri personel istihdam edilebilirliği devam ettirmek amacıyla kamu ve özel sektörde uygulanan destekler ve devletin yatırım teşvikleri önemli rol almaktadır (Doğanalp, 2019).

Öte yanda, 'İstihdam edilebilirlik' kavramı belirleyici koşullara paralel olarak insanların gelecekteki kariyerlerinin planlanmasında rol oynayan kilit bir kavramdır (Forrier ve Sels, 2003). Yeni kurulan çağda, istihdam edilecek kişilerden beklenen en önemli strateji, olası her tür değişimi öngörmek, kabullenmek ve interaktif bir iletişim ile değişime ayak uyduracak bir esnekliğe sahip olma düşüncesidir (Clarke, 2008).

Alan yazında, özellikle algılanan gelecekteki istihdam edilebilirlik kavramının, becerilerin algılanabilmesi, deneyim kazanmanın önemi, dijital iletişim yetisine sahip olmak, proaktif kişisel özellikler ve değişen piyasa verilerine hakimiyet gibi çeşitli boyutlar altında incelendiği görülmektedir (Berntson ve Marklund, 2007). Bu boyutlardan en önemlisi iletişim ağı ve bilgisi olarak gösterilmektedir (Pool, Qualter ve Sewell, 2014). Bir çalışanın güçlü iletişim ağına sahip olması, o bireyin, işle ilgili ve sosyal bağlantılarının kapsamı ve kullanışlılığı anlamındaki stratejisini belirtmektedir (Rothwell ve Arnold, 2007). Bazı çalışmalarda da algılanan istihdam edilebilirlik kavramının, iki ana başlıkta, içsel ve dışsal kavramlar altında değerlendirildiğine dair veriler bulunmaktadır (Hillage ve Pollard, 1998). Bir bireyin çalışmakta olduğu bir örgüt içerisindeki istihdam edilebilirliği içsel algılanan istihdam edilebilirlik kavramını oluşturmaktadır. Öte tarafta, bir bireyin, farklı bir örgütte istihdam edilebilme olasılığına dair bir düşünceye sahip olunması, dışsal algılanan istihdam edilebilirlik kavramını oluşturmaktadır (Forrier ve Sels, 2003).

Bu bağlamda, bazı araştırmalar incelendiğinde, hemen hemen lisans diplomasına sahip olan dört mezun gençten bir tanesinin iş bulamadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple, hızla değişen dijital çağa ayak uydurabilmek için Türkiye'de hali hazırda üniversite eğitimine devam eden bireylerin algılanan gelecekteki istihdam edilebilirlik durumlarına ilişkin bulguların ortaya konulması, bireylerin kariyerlerini yapılandırma stratejilerinin belirlenmesi açısından önemlidir (Kılınç, 2021, s.2). Yapılan başka bir araştırmaya göre ise Türkiye'de 15-24 yaş grubunu kapsayan genç

nüfusta işsizlik oranı, 2021 yılında %22,6 olarak tespit edilmiştir (Türk İstatistik Kurumu, 2022).

Öte tarafta, 2000 Yılı sonrası doğan ve ‘Z Kuşağı’ olarak bilinen bireylerin, internet kullanımının en yoğun olduğu devirde dünyaya gelmiş olmaları nedeni ile teknolojik sistemlere uyumlarının yüksek olduğu bilinmektedir. Bu nedenle algılanan gelecekte ‘Z’ kuşak çalışanlarının ihtiyaçları ve yeni trendlere uyumları şirketlerin sistem rekabet uyum sürecine bağlı olması beklenmektedir (Denizli, 2019). Bu verilerden hareketle, pandemi dönemi hızla değişim gösteren istihdam şekillerinin, algılanan gelecekte ‘Z’ kuşağının istihdamında oldukça etkili olacağı öngörülmektedir. Belirtilen kavramsal çerçevede, bütüncül bir yaklaşımla ‘Z’ Kuşağı kavramının incelenmesi gerekli görülmüştür.

‘Z’ Kuşağı

Türk Dil Kurumu’nda (TDK) ‘Kuşak’ kavramı, aynı yıllar arasında doğmuş, aynı çağın koşullarını paylaşmış ve benzer kişilik özelliklerine sahip olan kişiler topluluğu olarak açıklanmaktadır. Bu tanımdan hareketle, ‘Kuşak’ kavramının içinde gizli olarak yer alan kişiler topluluğu veya nesil ve jenerasyon ifadeleri, toplum bilimi alanında, yaklaşık olarak, otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği, şeklinde ifade edilmektedir (Binay, 2020). Türkiye ve dünya nüfusunun yaklaşık dörtte birini oluşturan ‘Z’ kuşağını tanımak hem sosyal yaşam hem de stratejik iş yaşamı için büyük gereklilik arz etmektedir (Tarhan, 2021). Literatürde, beş adet kuşak tanımlaması olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, ‘Z’ Kuşağı 2000 yılı ve sonrası doğan bireyler olarak tanımlanırken, 1979-1999 Yılları arasında doğanlar ‘Y’ Kuşağı, 1965-1979 Yılları arasında doğanlar ‘X Kuşağı’, 1945-1965 yılları arasında doğanlar ‘Bebek Patlaması Kuşağı’ ve nihayetinde 1927-1945 yılları arasında doğanlar ‘Sessiz Kuşak’ olarak tanımlanmaktadır (Gür ve Wolf, 2021). Alan yazında, ‘Z’ Kuşağının başlıca özellikleri arasında açık sözlü ve fikirlerini çekinmeden ifade edebilme yetilerinden bahsedilmektedir. Ayrıca, bu kuşağın en vazgeçilmez özelliğinin, grup ile hareket ederek kolektif başarı peşinde koşmaları olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, dijitalleşme süreçleri ile iç içe olan bu nesil, yapay zeka uygulamalarını çok sevmektedir (Unvan, 2020). Alan yazındaki diğer çalışmalarda, bu kuşağın en temel özelliklerinin, tatminsiz, saygısız, bencil, vefasız olarak ifade edildiği anlaşılmaktadır (Türk, 2019).

Geleceğin yönlendirilmesi için algılanan gelecekte istihdamı söz konusu olan ‘Z’ Kuşağının istek ve ihtiyaçlarına odaklanmayı sağlayacak bir yönetim şeklinin benimsenmesi işletmeler için bir fırsat olacaktır (Gürbüz, 2015). Öte yanda, ‘Z’ kuşağının dikkate alınmaması, tüm kuşaklar için olumsuz sonuçlar doğuracaktır (Akdemir, Konakay, Demirkaya, Aral, Demir, Ağ, Pehlivan, Özdemir, Akduman, Eregez, Öztürk ve Balcı, 2013). Bu verilerin bağlamında, ‘Z’ Kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirlik kavramının alan yazın araştırması gerekli görülmüştür.

‘Z’ Kuşağının Algılanan Gelecekteki İstihdam Edilebilirliği

Algılanan istihdam edilebilirlik kavramının çeşitli boyutları mevcuttur. Kavramın boyutları, algılanabilen tüm beceriler, tecrübe, güçlü bir iletişim ağı, kuşaklara özgü kişisel özellikler ve çalışma hayatına dair ön bilgiler şeklinde sıralanmaktadır (Berntson ve Marklund, 2007). Günümüzde, ‘Z’ kuşağını temsil eden gençlerin 2000 Yılı ve sonrası doğan insanlar olduğu düşünülürse, bu kuşak çok yakın bir gelecekte istihdam edilecek üniversite öğrencilerden oluşmaktadır (Bekmezci, 2017). Dolayısı ile ‘Z’ kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliğinin, onların becerileri, kişisel özellikleri ve sektörlerin ihtiyaçları kapsamında şekilleneceği düşünülmektedir (Gürbüz, 2015).

Pandemi dönemi ‘Z’ kuşağını temsil eden bazı üniversite öğrencilerinin yüksek teknoloji bilgisi ve fizyolojik ve psikolojik açıdan Covid-19 hastalığından diğer kuşaklara kıyasla daha az etkilenmeleri gibi nedenlerle, algılanan gelecekte daha önce istihdam edildiği görülmüştür

(Kılınç, 2021). Bu bağlamda, 2000 Yılı sonrasında doğmuş olan genç yetişkinlerin, algılanan gelecekteki istihdam edilebilirlik kavramı, lisans düzeyinde eğitimini tamamlamış ve diploma sahibi bireylerin mesleki benliklerinin temsili olarak düşünülmelidir (Heijde ve Heijden, 2006).

Bu bireylerin, algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliği, mesleki eğitim kapsamında sergilenecek davranışlarının yönlendirebilme yetilerinde gizlidir (Alkın, Korkmaz ve Çelik, 2020). Başka bir deyişle bireyin algılanan gelecekteki istihdam edilebilirlik durumu ile hayal edilen hedef arasında bir tutarsızlık olduğunda, birey aradaki farkı yönetebilecektir. Bu yönetim kavramı kapsamındaki beklenti, 2000 Yılı sonrasında doğmuş olan yetişkin bireylerin, lisans düzeyindeki eğitimlerini tamamladıktan sonraki dönemde, uygun istihdam edilebilirlik düzeyine dair görüşlerinin, tecrübe, iletişim, kişisel özellikler, beceriler, yetiler ve mevcut algılanabilir istihdam edilebilirlik durumunun değerlendirilmesiyle ilgili olması beklenmektedir (Alkın ve Öksüz, 2020).

Öte yanda, pandemi dönemi, teknolojik gelişmelerin getirdiği hızlı adaptasyon gerekliliği örgütlenmenin en kaçınılmaz faktörü olmuştur (Ünlü, 2020). Çeşitli zorluklar işgücü başta olmak üzere özellikle nesiller arası farklılıkların spot ışığını yönetmekle işletmeleri sorumlu kılmaktadır (Wuttaphan, 2018). Bu nedenle 'Z' kuşağının özellikleri ile algılanan gelecekteki istihdam edilebilirlik kavramının bütüncül yaklaşım ile incelenmesi öngörülmektedir.

'Z' kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliğinin kabiliyetler paralelinde olacağı tahmin edilmektedir. İnsan kaynakları alanında alan yazında bulunan bilgiler tarandığında, 'Z' kuşağının iş yaşamından mesai saati mefhumundan uzak bir çalışma hayatı beklentisi içinde oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca tüm kuşaklar ve tecrübe boyutunda fırsat eşitliği talep ettikleri dikkat çekmektedir (Gür ve Wolf, 2015). Öte tarafta, 2000 Yılı sonrasında doğmuş olan bireylerin, bir iş yerine ve bir olguya bağlı olma duygularının çok zayıf olduğu unutulmamalıdır (Ünlü, 2020). İletişim ağı son derece güçlü olan 'Z' kuşağının sanal ortamlarda çalışma arzusu bir işyerinin fiziksel mekanına bağlı olma duygusundan çok daha baskın çıkmaktadır (Unvan ve Özturan, 2020).

Pandemi dönemi, Covid-19ün psikolojik ve fiziksel olarak en fazla yaşlı nüfus üzerindeki olumsuz etkileri olması nedeni ile 'Z' kuşağının istihdamı söz konusu olmuştur (Alkın ve Öksüz, 2021). Başka bir deyişle, 'Z' Kuşağı, teknoloji başta olmak üzere, sosyal medya yanı sıra tüm teknolojilerin bilgisine sahip olması nedeni ile tüm kuşakların istihdamını geride bırakarak daha çabuk işe alımları gerçekleşen kuşak olmuştur (Çevik ve Arslan, 2021). Öte yanda, araştırma konusuna paralel olarak, pandemi dönemi teknolojik uygulamaları çok iyi kullanabilen kuşak olarak, özellikle 'Z' kuşağının istihdamına daha çok önem verilmiş olduğu yapılan araştırma sonuçlarından anlaşılmaktadır (Doğanalp, 2019). Bu sebeple 'Z' Kuşağının algılanan gelecek hakkındaki düşünceleri ve Covid-19 korkusunun rolünün tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu sebeple Covid-19 korku kavramının incelenmesi gerekli görülmüştür.

Covid-19 Korkusu

Alan yazında, Covid-19 kavramı, rekabetin daha da yoğun olduğu günümüz dünyasında ciddi bir pandemi ilanına sebep olan ve psikolojik etkileri başta olmak üzere tüm etkilerinden kurtulmak için büyük bir rekabet üstünlüğü gerekliliğini doğuran bir kavram olarak tanımlanmaktadır (PWC, 2021). 'Covid-19' Kavramı, 'Pandemi' ilanı ile pek çok alt boyutları ile küresel çapta her alanda salgına paralel olarak araştırmalara konu olmuş bir olgudur.

Pandemi dönemi, Covid-19 kavramı çeşitli kuşaklar tarafından farklı algılanmış ve değişik algılar ile mücadele etme çabaları kendini göstermiştir (Alkan, 2020). Örneğin, 'X' kuşağını temsil eden bireylerin yasaklar nedeni ile evden çıkamama zorunluluğu fiziksel hareketsizliğe ve ruhsal sorunlara neden olmuştur (Topçu, Yasak, Kalafat ve Altınoğlu 2021). Bu bağlamda, Covid-19 kavramının alt boyutları incelendiğinde, en önemli psikolojik boyutun, Covid-19 korkusu olduğu görülmektedir.

Alan yazında, korku kavramı, her bireyin yaşayabileceği temel bir güdü olarak ifade edilmektedir. Korku, bir çeşit tehlike ve tehlikeye karşı gösterilen tepkisel ve duygusal bir reaksiyondur (Apaydın, 2016). Covid-19 korkusu ise dünya çapında karmaşık, sürekli gelişen ve değişen bir durum olarak yer alan bir pandemi dönemi temsilcisi olmuştur (Parıldar, 2020). Bu korku, her kuşağı temsil eden tüm bireylerin başta kendileri olmak üzere ailesi ve sevdiklerini kaybetme korkusu olarak gözlemlenmiştir (Kartal ve Biçer, 2020). Başka bir deyişle, kaybetme duygusunun yol açtığı tepkisel davranışlar neticesinde bireylerin stres düzeyleri depresyon bulguları artmıştır. Özellikle öngörülemez belirsizlik ve yasaklar dönemi, ruh sağlığını ciddi biçimde etkilemiştir (Gencer, 2020).

Alan yazında Covid-19 korkusu ile ilgili pek çok rapor olduğu ve bu alanda ölçek geliştirme çalışmalarının arttığı görülmektedir (Ahorsu vd., 2020). Bazı çalışmalarda, belirsizlik olgusunun, bireylerin depresyona girmesine neden olduğu bulgusu mevcuttur (Sarıçam, 2014). Geleceği planlama özgürlüğü kısıtlanmış olan bireyler, Covid-19 korku döneminde belirsizlik duygusu ile içli dışlı olmuşlardır. Bu bağlamda, alan yazında, belirsiz bir olay ve durumlara karşı bireylerin duygusal, bilişsel ve davranışsal olarak negatif reaksiyon gösterme yatkınlığının, tahammülsüzlük olarak kendini gösterdiğine dair açıklamalar mevcuttur (Buhr ve Dugas, 2002). Covid-19 hastalığının fiziksel ve psikolojik sağlık üzerine etkileri ciddi olmuştur (Ladikli vd., 2020). En önemli etkileri psikolojik olarak bireylerin kaygı ve korku içinde olmaları yönünde kendini göstermiştir (Çiçek vd., 2021).

Öte yanda, Covid-19 korkusu nedeni ile pek çok iş yeri kapanmış ve insanlar işsiz kalmıştır (Aşkın vd., 2019). Bu nedenle, eve kapanmak zorunda olan her kuşaktan bireyin sosyal yaşamı etkilenmiş ve yalnız kalma korkusu ruhsal bunalımlara sebep olmuştur (Duman, 2020).

Covid-19 korkusunun etkisi ve yasakların zorunlu uyum gerekliliği nedeni ile yeni istihdam uygulamaları ve yeni teknolojilerin kullanımı kaçınılmaz olmuştur (Ereken, 2021). Pandemi döneminde, özellikle gençlerin virüsten daha az etkilendiği açıklandığından istihdamlarda 'Z' kuşağının işe alımları diğer kuşaklara göre daha fazla olmuştur (Alkın ve Öksüz, 2021).

Yöntem

Nitel araştırma deseninde olan bu çalışma, 15-20 Şubat 2022 tarihleri arasında, Türkiye'de yaşayan 'Z' Kuşağını temsil eden gençler ve her kuşaktan yöneticilerin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, daha farklı görüşlerin tespit edebilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, maksimum çeşitleme örnekleme yapılmıştır. Pandemi dönemi yasakları ve yazarın uzun soluklu, çok önemli sağlık sorunları nedeni ile etik kurulu müracatı 10 Kasım 2022 tarihinde yapılmış ve müracat sonucu 23 Haziran 2023 tarihinde yazara bildirilmiştir. 14 Aralık 2022 tarih, 2022-18 toplantı no, 2022-18-39 karar nolu etik kurul raporu ekte sunulmuştur. Bu araştırma, kuram geliştirmeye yönelik niteliksel bir araştırma değerindedir. Öneriler bölümünde, bir sonraki araştırmacılara yol gösterecek bir hipotez modeli geliştirilmesi ve değişken ilişkilerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Kuramsal tartışmaya sunulan, niteliksel araştırmalar, sürekli değişen birey duygu ve düşüncelerinin dış çevre ile uyuma verdikleri tepkilerinin karmaşıklığına açıklık getiren bir yöntemdir (Merriam, 2009). Nitel araştırmalar, derin yorumsama göstergeleri olarak bilinmektedir (Creswell ve Plano, 2007). Bir olgunun açıklığa kavuşturulmasında bütüncül bir yaklaşımla çoklu bakış açısının kapsama alanına alınması daha doğru bulunmaktadır (Cresswell, 2014). Böylece bir kuramsal tanımdan yola çıkarak varsayımda bulunmak mümkün olmaktadır (Erdogan, 2001). Belirtilen bu sebeplerden dolayı literatür taraması ikincil kaynaklardan veri toplama ile gerçekleştirilmiş ve araştırma konusuna paralel 4 alt boyutta teorik temel oluşturulmuştur.

Araştırma sonuç bölümünde bir model önerisi geliştirilmiş ve çizilen modelde hipotezlerin denenmesi için bir başka çalışmaya akademik katkı sağlanması hedeflenmiştir. Bu hedefe paralel olarak makro düzeyde başka bir akademik çalışmada gerçekleştirilecek nicel metot ile yapılacak bir araştırmaya temel oluşturulmuş mikro düzeyde ise Covid-19 korkusunun Şubat

2022 dönemindeki boyutu, 'Z' kuşağının algılanan gelecekteki istihdamı üzerindeki rolü ve sürdürülebilir örgütsel iş yönetiminin sağlanması için yeni istihdam standartlarının belirlenmesinin önemi vurgulanarak literatüre katkı sağlanması düşünülmüştür.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırma evreni, Türkiye'de yaşayan 'Z' Kuşağını temsil eden ve 2000 Yılı sonrası doğmuş olan gençler ve her kuşaktan yönetici pozisyonunda görev yapmış, emekli olmuş ve halihazırda yönetici pozisyonunda görev yapmakta olan kişilerden oluşturmaktadır. Genel olarak, nitel araştırmalarda, örneklem büyüklüğünün erkenden belirlenmesi çok zordur. Bu tür araştırmalarda, araştırmacıdan, araştırma sorusunun yanıtı olabilecek kavram ve süreçleri tekrar ederek, doyum noktasına ulaşana kadar veri toplamaya devam etmesi beklenmektedir (Creswell, 2014). Bu araştırmada da örneklem grubunu oluşturan ortalama 50 kişi ile verilerin doyum noktasına ulaşılmıştır.

Bu araştırmanın örneklem grubunun belirlenmesinde, maksimum çeşitliliğe ulaşılabilmesi için Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde yaşayan, 'Z' Kuşağını oluşturan gençler ve bu gençlerle çalışmış veya çalışma olasılığı yüksek olan farklı özellikte olan yetişkin yöneticiler kapsama alınmıştır. 'Z' Kuşağı örnekleme alınma kriterleri araştırmaya katılmayı kabul etme, iletişim sorunu yaşamama, Whats-App programı kullanabilme, okuryazar olma, herhangi bir bilinen psikiyatrik rahatsızlığı olmama, 2000 Yılı sonrası doğmuş ve halihazırda üniversite son sınıf veya yeni mezun statüsünde iş arayışında olma ve 20-22 yaş aralığında bulunma olarak belirlenmiştir. Öte yanda, yöneticilerin örnekleme alınma kriterleri ise araştırmaya katılmayı isteme, Whats-App iletişim programını kullanabilme yetisi, okuryazar olma, yetişkin ve tecrübeli bir yönetici pozisyonunda çalışmış olma, herhangi bir psikiyatrik rahatsızlığı olmama, 'Z' Kuşağının özelliklerine aşina olma şeklinde belirlenmiştir.

Veri Toplama

Veriler üç ayrı form ile toplanmıştır. Derinlemesine görüşme sorularını içeren formların oluşturulması ve cevapların toplanması için Google Forms sistemi kullanılmıştır. Formlardaki soruların anlaşılabilir ve kısa olmasına önem verilmiştir. Ayrıca, katılımcılara formlar uygulanmadan evvel verilerde maksimum güvenilirliği elde etmek için önceden WhatsApp kanalı ile ön bilgilendirme yapılmıştır. Formların gönderilmesi için katılımcıların kendilerini rahat hissedecekleri hafta sonuna denk gelen tarihler seçilmiştir. Katılımcıların özellikleri paralelinde değişmekle birlikte ortalama olarak her bir form için en fazla 10 dakika zaman ayrılacak şekilde oluşum sağlanmıştır. Görüşmelerin tamamı katılımcılardan WhatsApp kanalı ile rıza alınarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen yanıtların kapsamı bulgular bölümünde bulunmaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin kimlikleri gizli tutulmuş ancak Google Forms kayıtlarından verilere ulaşımı mümkün kılınmıştır. Toplamda, 26 adet yarı yapılandırılmış mülakat protokol soruları araştırma öncesinde araştırmacı tarafından hazırlanmış olup üç kısımdan oluşmaktadır.

İlk kısımda, 2020 Yılında, Gültekin ve Argon tarafından geliştirilmiş olunan ve orijinal 39 sorudan oluşan 'Örgütsel Sürdürülebilirlik Ölçeği' esas alınarak 9 adet yarı yapılandırılmış mülakat protokol soruları araştırmacı tarafından üretilmiş ve Google Forms sisteminden oluşturulan form linki katılımcılara WhatsApp sistemi aracılığı ile katılımcılara iletilmiştir. Örgütsel Sürdürülebilirlik Ölçeği, sürdürülebilirlik kavramına çok geniş açıdan yaklaşımı olan bir ölçek olarak geliştirilmiştir. Öte yanda, bu ölçek, UNESCO 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında, nitelikli eğitim hedefinin belirlenmesi açısından katkı sağlaması öngörülmektedir. Böylece, sürdürülebilir örgütsel iş yönetiminin sağlanması için gerekli olan hedeflerin, amaçlar doğrultusunda, çevresel, kültürel, ekonomik, yönetsel ve sosyal bağlamda sürdürülebilirliğinin sağlanması mümkün olabilecektir. Ayrıca bütünsel anlamda nitelikli bir sürdürülebilir örgüt yapısı kurulması sağlanabilecektir (Gültekin ve Argon, 2020). Araştırma

sonucunda katılımcılara gönderilen formlardan 46 adet geribildirim alınarak veri toplama gerçekleştirilmiştir.

İkinci kısımda 'Z' kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliğe etkisini ölçmek için Gunawan ve arkadaşları tarafından 2019 Yılında, genç yetişkinlerin gelecekteki istihdam edilebilirliğine ilişkin olan algılarının ölçülmesi için geliştirilen ve 2020 Yılında Alkın, Korkmaz ve Çelik tarafından Türkçeye uyarlanan oluşturulan 'Algılanan Gelecekteki istihdam Edilebilirlik Ölçeği' esas alınarak; 24 ifadeden oluşan ölçekten yarı yapılandırılmış mülakat protokolüne aktarılacak üzere araştırmacı tarafından 10 soru üretilmiştir. Sorular Google Forms sistemine girilerek, oluşturulan link katılımcılara WhatsApp kanalı ile gönderilmiş ve yanıtlar toplanmıştır. Algılanan gelecekteki istihdam edilebilirlik ölçeği, istihdam edilmek üzere olan genç yetişkinlerin, sürdürülebilir örgütsel iş yönetiminin sağlanması, gelecekteki becerilerin öngörülmesi, deneyimlere ait veri toplanması, iletişim kapsamının anlaşılması, çalışacak olanların özelliklerinin belirlenmesi ve iş gücü piyasasının son durumu hakkındaki bilgi edinilmesi açısından önemli bir ölçek olarak gösterilmektedir (Alkın, Korkmaz ve Çelik, 2020). Araştırma sonucunda, sorulara verilen cevaplardan 50 adet geribildirim elde edilmiştir.

Son kısımda, Ahorsu ve arkadaşları (2020) tarafından 7 sorudan oluşturularak geliştirilmiş ve Türkçeye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması, Ladikli ve arkadaşları tarafından yapılmış olan 'Covid-19 Korkusu Ölçeği' (The Fear of Covid-19 Scale) kullanılmıştır (Ladikli, vd., 2020). Bu ölçek, pandemi sürecinde her yaşta bireye uygulanacak şekilde ve bireylerin yaşadığı korku seviyesinin tespit edilmesi için geliştirilmiştir. Bu bağlamda, araştırmacı tarafından 7 adet yarı yapılandırılmış mülakat sorusu üretilmiş ve Google Forms sistemine aktarılan sorular için bir ulaşım linki düzenlenerek, örneklem grubuna Whats-App kanalı ile gönderilerek yanıtlar toplanmıştır. Ölçekten yüksek not alınması korku seviyesinin yüksek olduğunun göstergesi olarak tanımlanmaktadır. 7 sorudan oluşan ölçeğin bütün maddeleri pozitif puanlanmaktadır. Araştırma sonucunda, sorulara verilen cevaplardan 63 adet geribildirim ile veri toplanmıştır.

Araştırmada, demografik özellikleri ve araştırma kapsamında elde edilmek istenen ince ayrıntıları belirlemeye yönelik (yaş, eğitim seviyesi, kıdem, hastalık geçirme, iş arama vb.) her formda en fazla 7 adet ifadeye yer verilmiştir. Tüm formların genelinde, cinsiyet, yaş, eğitim, medeni hal, çalışma statüsü ve iş arama hedefinin yanı sıra Covid-19 korkusu yarı yapılandırılmış mülakat soruları kapsamında, hastalık geçirilip geçirilmediği ve aşı olunup olunmadığı hususu ayrıca sorgulanmıştır.

Araştırmanın kısıtları olarak araştırmanın Türkiye sınırlaması ile yapılması, sadece 'Z' kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliği konusu ile kısıtlı olarak sürdürülebilir örgütsel iş yönetiminin sağlanması konusunda odaklı olması olarak belirlenmiştir.

Sırası ile örgütsel sürdürülebilirlik, 'Z' kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliği ve Covid-19 korkusu yarı yapılandırılmış aprotokol soru formlarının linkleri şöyledir :

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSc2L5USz0psMybR2aQ_9YYtJ0KqLDVfRMFpHqYi1mCON8jMBg/viewform?usp=sf_link

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSf3Z369YpuzvFERqLHnOPZqfQY36gI12qACTsZeOtYpmT1fcA/viewform?usp=sf_link

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdfxtwnAhYgNomYYjnW3LJLvC2Dhvt2rxTvK1IKIly7QnV2g/viewform?usp=sf_link

Veri Analizi

Araştırma sonucunda tespit edilen verilerin değerlendirilmesi, niteliksel araştırmalarda kullanılan içerik analiz yöntemi ile yapılmıştır. Bu yöntem ile verilerin tanımlanması ve saklı

gerçeklerin ortaya konulması amaçlanmaktadır (Kıral, 2020). Öncelikle ölçekler temin edilmiş ve esas alınan ölçeklerin soruları araştırma konusuna paralel araştırmacı tarafından uyarlanarak yarı yapılandırılmış mülakat sorusu olarak protokol halinde hazırlanmıştır. Hazırlanan soru protokolleri Google Forms sistemine girilerek formlar ve linkleri üretilmiş ve her link ayrı bir WhastApp mesajı ile örneklem grubuna iletilmiştir. Daha sonra Google Forms sistemine otomatik olarak düşen tüm cevaplar, grafik formatları ile defalarca incelemeye alınmıştır. Benzer özellikli yanıtlar değerlendirilmiştir. Tüm katılımcıların aynı sorudaki yanıtları tekrar kontrol edilmiştir. Grafikler üzerinde oluşturulan fotografik verilere dayanarak bir tema oluşturulmuştur. Tema sonrası bulgular yorumlanarak rapor haline getirilmiştir. Bu süreçte, alan yazı atıfları yapılarak yorumlama gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen verilerden toplamda 9 adet çalışma sorusu çıkartılmıştır.

Örgütsel sürdürülebilirlik mülakat sonuçları 8 adet sonuç ve 9 adet tartışma sorusu çıkartılmıştır.

'Z' Kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliği konusundaki mülakat sonuçları 7 adet madde altında toplanmış ve 5 adet tartışma sorusu elde edilmiştir.

Covid-19 korkusu tespit mülakatı sonucunda 7 adet sonuç ve 4 adet tartışma sorusu çıkartılmıştır.

Araştırma sonucunda tüm formlardan elde edilen verilerin genel değerlendirilmesi bütüncül yaklaşımda yapılarak, 6 temel tema sonucu çıkartılmış ve 7 adet alt tema altında öneri geliştirilerek sunulmuştur.

Araştırmada Güvenirlilik ve Geçerlilik

Araştırmanın güvenirlilik ve geçerlilik analizi, nitel araştırma yöntem teknikleri kapsamında, araştırmanın her bir sürecinin ayrıntılı olarak açıklanması yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Gerekli yeterliliğin sağlanması için işletme yönetimi alanındaki doktora eğitim sürecinde alınan eğitimler ve 35 yıllık idari yöneticilik tecrübesinden faydalanılmıştır. Ayrıca, araştırma sürecinde, alan yazından alıntılar yapılmış ve araştırma müddetince her süreç yazılı not alınarak belirli bir plan kapsamında yönetilmiştir. Sayfa sınırlılığı kapsamında, konu ile ilgili sınırlı sayıdaki çok önemli bulunan verilere yer verilmiştir. Araştırmada elde edilen tüm verilerin fotoğrafları ekler bölümünde sunulmuştur.

BULGULAR

Bu çalışmanın bildirisi, 10-11 Mart 2022 tarihleri arasında İstanbul Gelişim Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi'nde İngilizcesi 'The Role of Fear of Corona Virus in the Perceived Future Employability of The 'Z' Generation in Order to Ensure Sustainable Organizational Business Management' başlığı ile sunulmuştur. Ayrıca, bildiri özeti İstanbul Gelişim Üniversitesi tarafından yayınlanan 91. Kitapta yayınlanmıştır.

Sonuç olarak, ilk etapta, örgütsel sürdürülebilirlik mülakat sonuçları değerlendirildiğinde, 'Z' kuşağının görev ve rollerinin talimatlar ile tanımlanmış olduğu, ani krizlerin çözümü için standartların belirlenmiş olduğu, işletme sürekliliği konusunda güven olduğu, çalışmaların kesintiye uğramaması ve faaliyetlerin sürekliliğinin hissedilmekte olduğu, 'Z' kuşağı ve öğrencilerin kişisel gelişim ve yetenek yönetimi fırsatlarının mevcut olduğu, çalışanlar için sürdürülebilir hedeflerin ortaya konulmuş olduğu ve çalışanların bu hedefi bildiği, amaçların sürdürülebilirliği için karşılaşılabilecek engellerin aşılma potansiyelinin var olduğu, amaçlar doğrultusunda varoluşun sürdürülebilmesi için vizyonun belli ve standartların herkes tarafından bilinmekte olduğu ortaya konulmuştur. Bu sonuçların, alan yazında belirtilen yeni dünya düzeni ile uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Sürdürülebilir örgütsel iş yönetiminin sağlanması için her

sektörde zorunlu olarak istihdam uygulamaları ve personel seçim tekniklerinde dijitalleşmeye hızlı bir geçiş olmuştur (Denizli, 2019). Bu bağlamda çoğu standartlar belirlenmiştir. Araştırmada elde edilen en önemli bulgu Fotoğraf 1.'de sunulmaktadır.

Araştırmanın ikinci aşamasında, 'Z' kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliği hususundaki mülakat sonuçları değerlendirildiğinde, 'Z' kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliğine %100 inancı olanların oranı %23 %75 inancı olanların oranı %28, %50 inancı olanların oranı ise %28 olarak tespit edilmiştir. Örgütsel sürdürülebilirlik için 'Z' kuşağının Covid-19 korkusunun engel teşkil etmediği ortaya konulmuştur. Ayrıca, örgütsel sürdürülebilirlik 'Z' kuşağının iletişim gücüne %67, problem çözme becerilerinin geliştirilmesine %67, teknik bilgi ve yetkinliklerin geliştirilmesine %61, mesleki uzmanlaşmaya %61, mesleki uzmanlaşmaya %61, eğitilmesine %72, hedeflerin netleştirilmesine %69, motivasyonuna %75, iletişim ağ kurma kapasitesine ise %60 oranında bağlıdır. Araştırmanın en önemli bulgusuna ait sonuçlar ekler bölümünde, fotoğraf 2'de sunulmaktadır.

Araştırmanın son aşamasında, Covid-19 korkusu ile ilgili yapılan görüşme sonuçları değerlendirildiğinde, korkunun yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir. %84 oranında Covid-19 korkusu yoktur ve iş tekliflerine açıklık mevcut olup örgütsel sürdürülebilirlik için insan kaynağı istihdamında Covid-19 korkusu engeli yoktur. Covid-19 korkusunu düşünmekten rahatsız olanların oranı %60 olarak tespit edilmiştir. Covid-19 korkusu nedeni ile iş yerinde dışlanmaktan korkan kişi %99 oranla yok denecek kadar azdır. Bu korku yüzünden hayatını kaybetmekten korkan ve bu sebeple iş aramayı düşünmekten çekinen kişi sayısı %88 oranla yok denecek kadar azdır. Sosyal medyada paylaşılan Covid-19 korkusu ile ilgili haberler ile endişelenen ve evden dışarı çıkmayı tercih etmeyen kişi sayısı %94 olarak kayda geçmiştir. Basının dünyada 4. güç olarak bilinirliği kabul edilmiştir (Kündeyi, 2018). Bu nedenle koronavirüs dönemi basında yer alan tüm bilgilerin dikkate normal dönemlere nazaran daha dikkate alındığı söylenebilir. Basının dünyada Covid-19 korkusu okul veya iş hayatındaki performansı düşürücü bir etki %99 oranla yaratmamaktadır. Bu korku, iş veya okul hayatına ait başarıyı %96 oranında hiç etkilememektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak Covid-19 korkusunun sürdürülebilir profesyonel ve stratejik iş yönetimini sağlamak için 'Z' kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliğinde ki rolünün %01-%05 oranında olduğu anlaşılmıştır. Araştırmada elde edilen bu sonuçlar, alan yazında yapılan araştırmalar ile desteklenmektedir. Özellikle pandemi döneminde, gençlerin virüsten daha az etkilenmesi nedeniyle istihdamlarda 'Z' kuşağının işe alımları diğer kuşaklara göre daha fazla olmuştur (Alkın ve Öksüz, 2021). Bu bağlamda, araştırmada elde edilen en önemli bulgu, ekler bölümünde fotoğraf 3'de sunulmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Özet olarak, 'Z' kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilme sürecinde, işletmelerin sürdürülebilir olması, faaliyetlerin müşteri memnuniyeti ve kar amacına paralel devam ettirilmesi için tespit edilen bulgulara dayanarak, örgütlerin yapısına özel standartlar belirlenmesi önerisi geliştirilmiştir. Alan yazında bu konuda yapılmış olan açıklamalar değerlendirildiğinde Türkiye'de yaşamakta olan bireylerden %25 oranında bireyin iş bulmakta zorlandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple özellikle üniversite eğitime devam eden bireylerin algılanan gelecekteki istihdam edilebilirlik durumlarına ilişkin bulguların ortaya konulması, bireylerin kariyerlerini yapılandırma açısından önemli görülmektedir (Kılınç, 2021, s.2).

'Z' kuşağı, Covid-19ten korkmayan, yakınlarını kaybetmekten ürkemeyen, kendine çok güvenen, gerçekleri çabuk kabullenen, enerjik, çalışma hevesi yüksek, teknoloji meraklısı, risk almayı bilmeyen ve öğrenmekte zorlanan aile ve arkadaşlarına bağımlı kişilik profili sergilemektedir. Bilgiyi çok hızlı işleyebilme ve zeki olma kabiliyetlerine sahip olduğundan teknolojik birim istihdamlarında işletme sürdürülebilirliğine %60 oranında katkı sağlayacağı ön görülmektedir. 'Z' kuşağının istihdamında iş yerine bağımlılık ilkesi bulunmamalıdır. Özellikle bu bulgunun,

insan kaynakları uzmanlarının, algılanan gelecekteki istihdam konusunda yapmış oldukları çalışmalar kapsamında, 'Z' Kuşağının iş yaşamından beklentilerinin, emir komuta zincirinden uzak bir iş ortamında, tüm statüde çalışanlar ile eşit haklara sahip, özgürce fikirlerini beyan edebilecekleri bir hakka sahip olabilmek gibi kavramlar olduğu anlaşılmaktadır (Gür ve Wolf, 2015). Esnek çalışma saatlerine uygun istihdamlarda bu kuşağa öncelik verilmelidir. 'Z' kuşağının istihdamında hiyerarşik yapılı olmayan, organik örgütlenme yapısına uygun departmanlarda yerleştirme sağlanmalıdır. 'Z' kuşağının monoton işlerde istihdamı söz konusu olduğunda, diğer kuşaklar ile entegrasyonu ve iş faaliyetlerinin sürdürülmesi için 6 aylık iş başı eğitimi zorunlu kılınmalıdır. İşletme sürdürülebilirlik hedeflerinin değerlendirilmesinde, 'Z' kuşağının sonuç odaklı iş yapabilme kabiliyeti performans kriteri olarak değerlendirmeye alınmalıdır. Bireysel çalışmayı tercih eden 'Z' kuşağının istihdamında işletme sürdürülebilirliği için takım çalışması gerekli olmayan birimlerde istihdamına öncelik tanınmalıdır. Alan yazında da bu konuda destekleyici araştırma sonuçları bulunmaktadır. 'Z' Kuşağı, teknoloji ve sosyal medya bilgisine sahip olması nedeni ile tüm kuşakların istihdamını geride bırakarak daha çabuk işe alımları gerçekleşen kuşak olarak yorumlanmaktadır (Çevik ve Arslan, 2021).

Ayrıca araştırmacı tarafından oluşturulan 3 ayrı mülakat protokol formu literatüre diğer araştırmalarda kullanılmak üzere kazandırılmıştır (Günel, 2022).

Tartışma

'Z' kuşağının işletmelerdeki yetki, sorumluluk ve görev talimatların kuşak özelliklerine uygunluğunun belirlenmesi gereği araştırılmalıdır. 'Z' kuşağının istihdam edilme mülakatlarında kriz çözümü, risk alma dereceleri, insanlar arası iletişim ve ego yönetimi işletmelerin müşteri memnuniyetinde süreklilik sağlayacak kriterlerin dikkate alınma standartlarının belirlenmesine ihtiyaç vardır. Kesintisiz işletme yönetiminin sağlanması ve faaliyetlerin devamlılığında kuşak çatışması yaşanmaması için istihdam edilecek 'Z' kuşağının ego ve korkusuzluk analizinin yapılması gerekli görülmüştür. İşletme yönetiminde sürdürülebilir hedefler belirlenirken 'Z' kuşağının özellikleri analiz edilerek güncelleme yapılması gereği tartışılmalıdır. İşletmelerdeki istihdamlarda cinsiyete göre iş yapabilme potansiyeli belirlenirken %53 kadın, %47 erkek oranında bir insan kaynağı potansiyeli olgusu başka bir çalışma ile desteklenmelidir. 'Z' kuşağının %60 oranında iletişim, korkusuzluk, problem çözme becerisi, mesleki yetkinliği, motivasyon ve dijital güç kaynağı kapsamı ortaya konulmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKDEMİR, A., KONAKAY, G., DEMİRKAYA, H., NOYAN, A., DEMİR, B., AĞ, C., PEHLİVAN, Ç., ÖZDEMİR, E., AKDUMAN, G., EREGEZ, H., ÖZTÜRK, İ. & BALCI, O. (2013). Y Kuşağının Kariyer Algısı, Kariyer Değişimi ve Liderlik Tarzı Beklentilerinin Araştırılması. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, c.2 (S.2), s. 11-42.
- AHORSU, D. K., LIN, C. Y., IMANI, V., SAFFARI, M., GRIFFITHS, M. D. & PAKPOUR, A. H. (2020). The Fear of Covid/19 Scale : Development and Initial Validation. *International Journal of Mental Health And Addiction*, 1–9. Advance Online Publication.
- ALKAN, D. (2020). İşgücünün Değişen Yüzü 'Z' Kuşağı ve Kuşağın Lider Algısı, *Business Economics and Management Research Journal*, C. 3 (2), s. 129-140.
- ALKIN, A. S., KORKMAZ, O. & ÇELİK, S.B. (2020). Algılanan Gelecekteki İstihdam Edilebilirlik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *İş ve İnsan Dergisi, The Journal of Human*

- and Work. C 7 (S.1), s. 33-47. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iid/issue/53743/593944> adresinden erişildi. / <https://doi.org/10.18394/iid.593944>.
- ALKIN, S. & ÖKSÜZ, Y. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Algılanan Gelecekteki İstihdam Edilebilirlik, Psikolojik İyi Oluş ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *TÜBAD*. C 5, (S.2), s. 211-219.
- APAYDIN, H. (2016). *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü*. İstanbul : Bilimkent Yayınları.
- AŞKIN, R., BOZKURT, Y. & ZEYBEK, Z. (2019). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri ve Terapatik Müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı. Bahar (Özel Ek). (37), s. 304-318.
- AYDIN, N., BAŞAR, M. & COŞKUN M. (2010). *Finansal Yönetim*, 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- BEKMEZCİ, M. (2017). Kuşakların Karşılaştırılması ve İş Dünyasında ‘Y’ Kuşağına Kuramsal Bir Bakış. (S. TÜRKEL, Dü.) *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), s. 101-111. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iisbf/issue/33561/368916>
- BENLİGİRAY, S., BARAZ, A. B., KURULGAN, M., ŞAKAR, A. N., KAĞNICIOĞLU, D., TAŞCI, D., KICIR, G. K. & SUVACI, B. (2020). İnsan Kaynakları Yönetimi. Edt. Hatice Zümrüt, TONUS ve Didem Pasaoğlu BAŞ. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- BİNAY, M.E. (2020). *Kuşaklararası Farklılıkların Çalışma Değerleri Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi.
- BUDAK, G. (2004). *İşletme Yönetimi*, İzmir : Barış Yayınları.
- BULUT, N.B. (2004). İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinin İletişim Becerilerine İlişkin Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Antalya 15-18 Ekim 2003 XII. Eğitim Bilimleri Kongresi*, 15 Haziran 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/558866> adresinden alındı.
- CRESWELL, J. W. (2014). *Research Design : Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). London : Sage Publications Ltd.
- CRESWELL, J. W. & PLANO C. V. L. (2007). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. London : Sage Publications Ltd.
- CLARKE, M. (2008). Understanding and Managing Employability In Changing Career Contexts, *Journal of European Industrial Training*, 32(4), s. 258-284.
- ÇEVİK, N. B. & ASLAN, H. (2021). İşe Alım Sürecinde Sosyal Medya Faktörü: Havacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(3), s. 217-230. https://sobibder.org/2021/vol4_issue3_article03_fulltext.pdf adresinden 21 Nisan 2022 tarihinde alındı. / <https://DOI:10.26677/TR1010.2021.695>.
- ÇİÇEK, Ş., AKDEMİR, Z., ÇELİK, S., KURUKAFA, S., ÖZKAYA, İ., YILMAZ, İ. TOHMA, YA & ZEYNELOĞLU, H. (2021). Koronavirüs Hastalığı 19 ve Infertilite, *Türk Kadın Sağlığı ve Neonatoloji Dergisi*, 3 (3), s. 72-77 DOI:46969/ezh.942362.
- ÇÖP, S. (2017). İşletmenin Temel Kavramları. İzzet GÜMÜŞ (Ed.). *Genel İşletme*. (3-33). İstanbul : İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- DENİZLİ, U. (2019). İşe Alım Sürecinde Sosyal Ağ Sitelerinin Kullanımı: Tehlikeler ve Fırsatlar. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 4(3), s. 283-303. DOI: 10.23834/isrjournal.588680.

- DOĞANALP, N. (2019). Türkiye'de Teşvik Uygulamalarının İstihdama Katkısı: Seçilmiş İller üzerine Bir Panel Veri Analizi, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (17), s. 1285-1293.
- DUMAN, N. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Covid-19 Korkusu ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük, *The Journal of Social Science*, Year:4, Volume:4, (8), s. 426-437. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tjsosci/issue/56768/748404> adresinden 01 Mart 2021 tarihinde alındı. / <https://doi.org/10.30520/tjsosci.748404>.
- EREKEN, Ö. F. (2021). *Yapay Zeka Tabanlı Personel Seçim Sistemi Uygulaması*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- ERGÜL, A., YASAK, Y., KALAFAT, T. & ALTINOĞLU, İ. (2021). Covid 19 Sürecinde Demografik, Sosyal, Akademik ve Hastalıklarla İlgili Faktörlerin Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluşları ile İlişkisi. Eğitimde Kuram ve Uygulama (EKU). *Journal of Theory and Practice in Education*. Cilt 17 (1), s. 67-83.
- ERTÜRK, M. (2009). *İşletme Biliminin Temel İlkeleri*, İstanbul: Beta Yayınları.
- FORRIER, A. & SELS, L. (2003). The Concept Employability : A Complex Mosaic. *International Journal of Human Resources Development and Management*. Cilt 3(2), s. 102-124.
- GENCER, N. (2020). Pandemi Sürecinde Bireylerin Koronavirüs (Kovid-19) Korkusu: Çorum Örneği. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, Yıl: 2, (4), s. 1153-1173.
- GÜMÜŞ, İ. (2017). *Genel İşletme*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- GÜMÜŞTEKİN, G. E. vd. (2008). *İşletmecilik Kuram ve Uygulama*. Ankara: Detay Yayıncılık,
- GÜNAL, Z. (2020). Hava Yolu Yönetici Asistanı Davranış Proili Belirleme Araştırması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(2), s. 411-441. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahbvtfd/issue/58426/778890> sayfasından 01 Haziran 2021 tarihinde alındı.
- GÜNAL, Z. (2022). Sürdürülebilir İş Yönetimini Sağlamak için 'Z' Kuşağının Algılanan Gelecekteki İstihdam Edilebilirliğinde Covid-19 Korkusunun Rolü ve İstihdam Standartlarının Belirlenmesi. H.KILIÇ, E. SAYIN (Ed.), *USBK 2022: İstanbul Gelişim Üniversitesi Uluslararası Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi, 10-11 Mart 2022, İstanbul Bildiri Özleri Kitabı*. C. 91, (S.280-281). İstanbul: İGÜ Yayınları, <https://iguyayinlari.gelisim.edu.tr/books sayfasından> 31 Kasım 2022 tarihinde alındı.
- GÜLTEKİN, S. G., Argon, T. (2020). Development of Organizational Sustainability Scale. *Sakarya University Journal of Education*. Cilt 10, (3), s. 507-531.
- GÜR, G. & WOLFF, R. A. (2021). Covid 19 Pandemi döneminde 'Z' Kuşağı ve Holokrazi Yönetimi. *Social Sciences Research Journal*. Cilt 10 (2), s. 287-295.
- GÜRBÜZ, S. (2015). Kuşak Farklılıkları : Mit mi gerçek mi ? *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1), s. 39-57.
- HILLAGE, J. & POLLARD, E. (1998). *Employability : Developing a Framework for Policy Analysis*. London : DfEE.
- JAUCH, L. R. & GLUECK, W. F., (1986). *Business, Policy and Strategic Management*. New York : McGraw-Hill Inc.

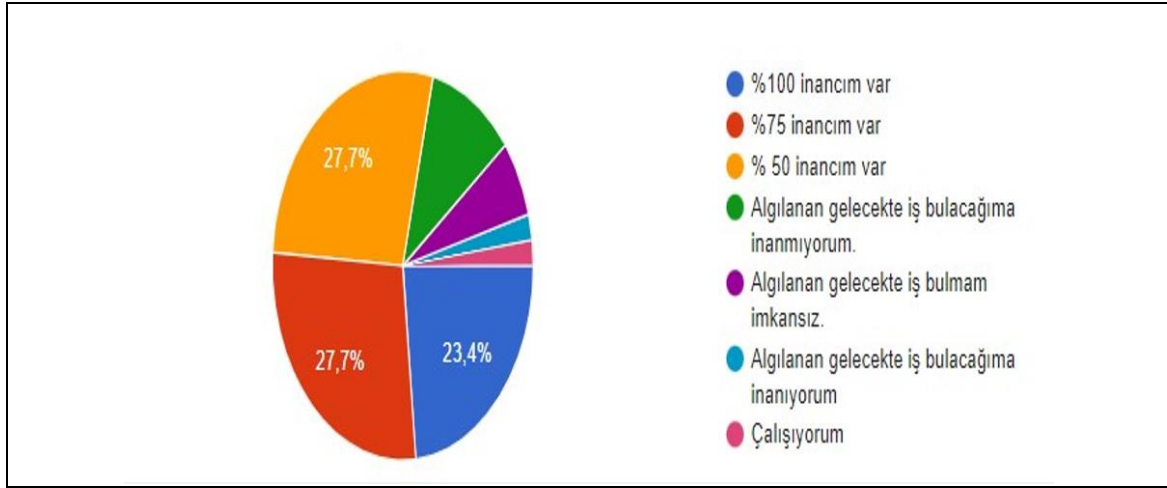
- KARTAL, E. & BİÇER, G. B. (2020). Salgın Hastalık Döneminde Algılanan Sosyal Desteğin Bireylerin Psikolojik Sağlamlığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*. C.10. (1), s. 129-156.
- KAYA, İ. G. (2017). İşletmelerde Finans. İzzet GÜMÜŞ (Ed.). *Genel İşletme*. (116-150). İstanbul : İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- KILINÇ, N. (2021). Atipik Çalışma ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık. *Enderun Dergisi*, c.5, (2), s.103-116.
- KIRAL, B. (2020). Nitel Bir Veri Analiz Yönetimi Olarak Döküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, SUSBİD*, (15), s.170-189.
- KÜNDEYİ, M. A. (2018). Hatay Devleti Başbakanı Doktor Abdurahman Melek'in Yeni Mecmua'daki Yazıları Üzerine. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. AAM Dergisi*. 34 (2), 98, s. 281-310.
- LADİKLİ, N., BAHADIR, E., YUMUŞAK, F.N., AKKUZU, H., KARAMAN & G. TÜRKKAN, Z. (2020). Kovid-19 Korkusu Ölçeğinin Türkçe Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *International Journal of Social Science*. c.3, (2), s. 71-80.
- MERRIAM, S. B. (2009). *Qualitative Research : A Guide to Design and Implementation*. San Francisco, CA : John Wiley ve Sons.
- PARILDAR, H. (2020). Infectious Disease Outbreaks in History. *Tepecik Eğit. Ve Araşt. Hast. Dergisi*, 30 (Ek sayı), s. 19-26. DOI: 10.5222/terh.2020.93764.
- POOL, L. D., QUALTER, P. & SEWELL, P. J. (2014). Exploring the Factor Structure of the Career Edge Employability Development Profile. *Education and Training*, c. (56), s. 303–313. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/ET-01-2013-0009/full/html> sayfasından 22 Mart 2022 tarihinde alındı. / <https://doi.org/10.1108/ET-01-2013-0009>.
- PWC Türkiye. (2021, 25 Mart). 7256 Sayılı Kanunla Gelen Yeni SGK Prim Teşvikleri. 25 Mart 2021 tarihinde <https://www.pwc.com.tr/tr/hizmetlerimiz/insan-yonetimi-ve-organizasyon-danismanligi/sosyal-guvenlik-hizmetleri/bultenler/2020/7256-sayili-kanunla-gelen-yeni-sgk-prim-tesvikleri.html>. adresinden alındı.
- ROTHWELL, A. & ARNOLD, J. (2007). Self Perceived Employability : Development and Validation of a Scale. *Personnel Review*. 36(1), s. 23-41.
- SABUNCUOĞLU, Z. & TOKOL, T. (2005). *İşletme*, Bursa: Furkan Ofset.
- SARIÇAM, H. (2014). Belirsizliğe Tahammülsüzlüğün Mutluluğa Etkisi (The effect of intolerance of uncertainty on happiness. *Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık. Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 4 (8), s. 1-12.
- SHEE, P.S.B., ABRATT, R. (1989). A New Approach to the Corporate Image Management, *Journal of Marketing Management*. C.5(1), s. 63-76.
- STAMM, B. H. (2005). The Proqol Manual : The Professional Quality of Life Scale : Compassion Satisfaction, Burnout and Compassion Fatigue Secondary Trauma Scales. 1 Mart 2022 tarihinde <http://www.compassionfatigue.org/pages/ProQOLManualOct05.pdf> sayfasından alındı.
- STERGIOU, D. P. & FARMAKİ, A. (2021). Ability and Willingness to Work During Covid 19 Pandemic : Perspectives of Front Line Hotel Employees, *International Journal of Hospitality Management*, 93, s. 1-4, 102770.

- ŞEN, E. (2017). Yönetim ve Strateji. İzzet GÜMÜŞ (Ed.). *Genel İşletme*. (35-79). İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- ŞEN, E., (2017b:250), Yeni Ekonomi, Yönetim, Nöro-Yönetim ve Senizm, 2. *Uluslararası Ekonomi ve Pazar Araştırmaları Kongresi*, s.250-253. Kocaeli.
- TARHAN, U. (2021). *Geleceği Şekillendirecek Nesil 'Z' Kuşağı*. 15 Şubat 2022 tarihinde <https://www.posta.com.tr/yazarlar/ufuk-tarhan/gelecegi-sekillendirecek-nesil-z-kusagi-2332078> adresinden alındı.
- TÜRK, M. S. (2019). Bizi Yönetecek Nesil : 'Z' Kuşağı. <https://ictmedia.com.tr/yazar/icerik/265> (Erişim Tarihi: 30 10.2022)
- TÜRK DİL KURUMU TDK. (2022, 27 Subat). 17 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlucler/sayfasindan> alındı.
- TOPÇU, A. E., YASAK Y., KALAFAT, T. & ALTINOĞLU, İ. D. (2021). *Covid 19 Sürecinde Demografik, Sosyal, Akademik ve Hastalıkla İlgili Faktörlerin Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluşları ile İlişkisi. Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 17(1), s. 67-83. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eku/issue/63568/926595> sayfasından 1 Nisan 2022 tarihinde alındı. / <https://doi.org/10.17244/eku.92659>.
- TOSUN, K. (1987), *İşletme Yönetimi : Genel Esaslar*. İstanbul : İ. Ü. İşletme Fakültesi Yayınları, No :186.
- UNVAN, M. & ÖZTURAN, Ö. (2020). 'Z' Kuşağı Çalışma Alanları : Değişen Ofis Kavramının Tasarımda Mekan Kurgusuna Etkisi. *Mimarlık ve Yaşam*, C.5 (2), s. 551-560.
- ÜLSEVER, C. (2005). *XXI. Yüzyılda İnsan Yönetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ÜNLÜ, F. (2020, Mayıs 17). Beş Kuşağın Gözünden Pandemi. Sabah. İnternet Kaynakları 17 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.worldometers.info/coronavirus> sayfasından alındı.
- WUTTAPHAN, N. (2018). Diversity Management : When Generation 'Z' Come to the Workplace and How Human Resource Can Manage. *Faculty of Management Sciences, Pibulsongkram Rajabhat University, Thailand, The 'th Business, Economics and Communications International Cenferece*.
- YİĞİTOL, B. & BÜYÜKMUMCU, S. (2021). Covid 19 Korkusu, Kişilik Özellikleri, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki Yordayıcı İlişkilerin İncelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 11, (Pandemi Özel Sayısı), Cilt:17, s. 3114-3447. https://dergipark.org.tr/tr/pub/opus/issue/60563/890502#article_cite sayfasından 11 Nisan 2022 tarihinde alındı. DOI: <https://doi.org/10.26466/opus.890502>.

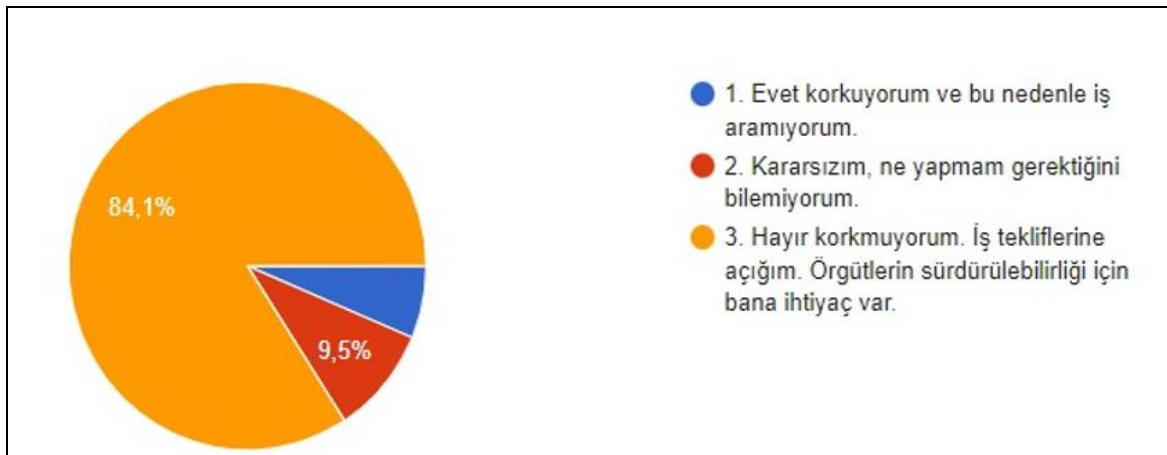
RESİMLER

Resim 1. Örgütsel Sürdürülebilirlik Anlayışının Standartları Tablosu (Günel, 2022).

Resim 2. 'Z' Kuşağının Algılanan Gelecekte İş Bulma İnancı (Günel, 2022).

Resim 3. Covid-19 Korkusunun Çalışma İsteğindeki Rolü (Günel, 2022)

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 14.10.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 27.11.2023

DOI: 10.30692/sisad.1376034

LİMİTED ŞİRKETLERDE MÜDÜRLERİN REKABET YASAĞI

Competition Prohibition for Managers in Limited Liability Corporations

Nuri Arda BUDAK

Yüksek Lisans Öğrencisi

Süleyman Demirel Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk

ORCID ID:0000-0003-0494-1409

nuriardabudak@gmail.com

Mehmet Fahrettin ÖNDER

Prof. Dr.

Süleyman Demirel Üniversitesi

Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-1808-5378

ahrettinonder@sdu.edu.tr

Atf/Citation: Nuri Arda Budak & Mehmet Fahrettin Önder (2023), "Limited Şirketlerde Müdürlerin Rekabet Yasağı", Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.687-706.

Öz: Rekabet yasağı, iş hukukunda olduğu gibi ticaret hukukunda da gerekli bir düzenleme olarak kendini göstermektedir. Bahsi geçen kısıtlama genellikle işvereni ve işyerlerini korumaya yönelik bir kayıttır. Söz konusu kısıtlama iş sözleşmesinde veya atamaya ilişkin kararda belirtilmek suretinde ortaya çıkabilecektir. Uygulamada, işverenliğin ticari sır niteliğindeki bilgilerinin rekabet halinde bulunduğu diğer kimselerin eline geçmemesi açısından yer almaktadır. Rekabet yasağı, sadakat yükümlülüğü başlığı altında değerlendirilebilecek olup özellikle ticaret hukuku bünyesinde yer alan Şirketler hukukunda önem arz etmektedir. Şirketler hukuku bağlamında kanun koyucu limited Şirketler açısından farklı bir düzenleme getirmiştir. Limited Şirketler içerisindeki müdürlük makamı çerçevesinde rekabet yasağı ayrıca önem taşımaktadır. Limited Şirketlerde müdürlere ilişkin rekabet yasağı 6102 sayılı Türk Ticaret Kanununun (TTK) 626. maddesinde düzenlenmiştir. Anılan rekabet yasağı, müdürler kurulunun tüm üyeleri için geçerli kılınmıştır. Rekabet yasaklarının amacının ise Şirketin ticari sırlarına vakıf olan müdürlerin,

şirketle rekabet edip, şirket menfaatlerini zarara uğratmasını önlemek olduğu genel olarak kabul edilir. Bu çalışmada öncelikle limited şirket ve müdürlük kavramları açıklanacak ve daha sonra limited şirketler ve müdürlerine ilişkin rekabet yasağı ve ihlal durumlarından bahsedilerek, öğretilerdeki görüşler çerçevesinde analiz edilecek olup, müdürlerin çalışma serbesti irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Limited Şirketler, Rekabet Yasağı, Limited Şirket Müdürü.

Abstract: Non-competition manifests itself as a necessary regulation in commercial law as well as in labor law. The restriction in question is generally a record intended to protect employers and workplaces. The restriction in question may occur by stating it in the employment contract or in the decision regarding appointment. In practice, it is included in order to prevent the employer's trade secret information from falling into the hands of other parties with whom it is in competition. Non-competition can be evaluated under the title of obligation of loyalty and is especially important in company law within the scope of commercial law. In the context of company law, the legislator has introduced a different regulation for limited companies. The prohibition of competition is also important within the framework of the directorate position within limited companies. The prohibition of competition for managers in limited companies is regulated in Article 626 of the Turkish Commercial Code (TCC) No. 6102. The said non-competition clause has been made valid for all members of the board of directors. It is generally accepted that the purpose of non-competition regulations is to prevent managers who have knowledge of the company's trade secrets from competing with the company and harming the company's interests. In this study, first of all, the concepts of limited company and directorate will be explained, and then the non-competition and violation situations regarding limited companies and their managers will be mentioned, analyzed within the framework of the views in the doctrine, and the freedom of work of the managers will be examined.

Keywords: Limited Liability Company, Non-compete Obligation, Limited Liability Company Directors.

GİRİŞ

Türk Ticaret Kanunu'nda (TTK) yer verilmiş olan ortaklık türlerinden biri limited şirkettir. Ortaklık bünyesinde yürütme işlemleri ve şirketin yönetimine ilişkin yetkiler yönetim kurulunda yer almaktadır. Bu bağlamda, limited şirketlerin yönetim yetkilisi müdürlerdir. Limited şirketlerin yönetim organı olan müdür, yönetim hakkına ve temsil yetkisine haizdir. Bu durum sonucunda müdürler, limited şirketin tüm sırlarına, müşteri çevresine, üretim modellerine dair gizli nitelikteki bilgilere vakıftır. Söz konusu gizli nitelikteki bilgilerin korunması gerektiği açık olduğundan, müdürler adına rekabet yasağı düzenlenmiş bulunmaktadır. Düzenleme ile limited şirket ortaklarının ve şirketin faydasının gözetildiği anlaşılmaktadır. Limited şirketlerde müdürler bakımından getirilen hüküm TTK m. 626'da yer almaktadır. Söz konusu hükmün devamında ise şirket müdürlerinin, sözleşmede aksi öngörülmemişse ya da bütün ortaklar yazılı şekilde izin vermemişse şirketle rekabet anlamına gelebilecek bir faaliyette bulunmalarının yasak olduğu belirtilmiştir. Bahsedilen rekabet yasağı kanun koyucu tarafından limited şirket ortakları veya dışarıdan atama usulüyle gelen tüm müdür kavramı içerisinde yer alan kişiler için düzenlenmiştir. Rekabet yasağına ilişkin madde, nitelik olarak emredici nitelikte değildir. Bu durum, sözleşmede aksinin kararlaştırılabileceğinin belirtilmesi veya bütün ortakların izni ile zıt yönde belirlenebileceğinin ifade edilmesinden anlaşılmaktadır. İlgili düzenleme ile limited şirketlerde müdürlerin rekabet yasağı açıklanmış olmasına karşın gerek öğretilerde gerekse de uygulamada rekabetin yasağının çerçevesi ve kullanımı tam anlamıyla netliğe kavuşmuş değildir. Bunun yanında rekabet yasağı ve sonuçları kanun koyucu tarafından düzenlenmemiş olması nedeniyle bu çalışmada limited şirketlerde müdürlerin rekabet yasağı ve ihlalin sonuçlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle limited şirketlerinden ve müdür makamından kısaca bahsedilecek olup, devamında müdürlerin rekabet yasağına ve ihlaline ilişkin sonuçlar ifade edilecektir. Söz konusu çalışmada öğreti ve yargı kararları ışığında değerlendirmeler yapılacak olup, limited şirketler bağlamında müdürlerin rekabet yasağına ilişkin belirlenmeler yapılacaktır.

Limited Şirket Terimi

TTK m. 573'te limited şirket, bir veya birden çok gerçek veya tüzel kişi tarafından bir ticaret unvanı adı altında oluşturulan, esas sermayesi belli olan ve söz konusu sermayenin esas sermaye

paylarının toplamından oluştuğu şirket türü olarak tarif edilmiştir. Buradan hareketle ortakların şirket borçlarına ilişkin sorumluluğu bulunmayıp, yalnızca taahhüt ettikleri esas sermaye paylarını ödemek konusunda sorumlulukları bulunmaktadır. TTK m. 573/3 gereğince limited şirketler, kanunen yasak olmayan çeşitli ekonomik amaç ve konular hakkında kurulabilirler.

Bunun yanında limited şirketlerin düzenlenmiş olduğu TTK m. 573/3 hükmünde, limited şirketlerin bazı niteliklerinden bahsedilmiştir. Söz konusu niteliklerden birisi olarak limited şirketler, ortakların şahsi özelliklerinin ön planda olduğu sermaye ortaklığı olması gösterilebilir (Şener, 2017, s.5). Bu durumu destekler nitelikte olarak limited şirketlerde ortakların kendilerine özgü özelliklerinden olan ortaklıktan çıkma hakkı ve ortaklıktan çıkarma gibi yetkiler kişi ortaklığına yakınlaştırdığını göstermektedir. Belirtmek gerekir ki limited şirketlerin sözleşmesinde bu durumlardan bahsedilmesi halinde söz konusu yetkiler kullanılabilir olup, sınırları da buradan hareketle tespit edilecektir. Buna ek olarak limited şirketlerde ortak sayısının en fazla elli olabilmesi de uygulamaya yönelik olarak sermaye ortaklığından ziyade kişi ortaklığına benzeyen bir durumdur. Söz konusu hal uygulamada kendini göstermekte olup, birbirlerine güvenen az sayıdaki kişilerin ortaklık konusunda başvurdukları kurum olduğu görülmektedir. Tüm bu durumlar ışığında limited şirketlerin sadece sermaye şirketlerinin özelliklerini taşımaktan ziyade hem kişi hem de sermaye şirketlerinin ortak özelliklerini barındıran karma bir türde olduğu söylenebilecektir (Taşdelen, 2012, s.75).

Limited şirketlerin bir diğer özelliği ise şirket ortaklarının sınırlı sorumluluğunun bulunmasıdır. Bunun sonucunda sorumluluk esaslı şirket tüzel kişiliğindedir. Söz konusu durum şirketin dışarıdan görünümü ile ilgilidir. İçeriden ise limited şirket ortakları sözleşme serbestisi bağlamında sorumluluk esas ve oranlarını diledikleri ölçüde kararlaştırabileceklerdir. Bu durumu sermaye ölçüsünde veya ortağın kimliği ölçüsünde belirleyebileceklerdir (Almaç Öztürk, 2017, s. 61). Ancak limited şirketler birer sermaye şirketi oldukları için şirketin borçlarından şirket tüzel kişiliği sorumlu olacak ve dışarıya karşı durum bu şekilde görünecektir. Bu durum şirket tüzel kişiliğine karşı alacağı bulunan kişiler açısından önem arz etmektedir (Çeker, 2016, s. 303). Zira limited şirket ortaklarının şirketin borçları yönünden kişisel sorumluluğu yalnızca sermaye miktarı ile sınırlıdır. Bunun sonucunda limited şirketten alacağı bulunan kişiler limited şirketin malvarlığına ilişkin takipte bulunabileceklerdir.

Limited şirketlerin kanun koyucu tarafından yapılan tanımına göre dört adet unsuru bulunmaktadır. Bu unsurlar; ortaklar, amaç, ticaret unvanı ve sermayedir. Bu unsurlar limited şirketten söz edebilmek adına mutlaka bulunması gereken bileşenlerdir. Bunun yanında ortaklar unsuruna ek bir sınırlama getirilmiş olup, en az bir kişi en çok ise elli ortak barındırabilecekleri hüküm altına alınmıştır. Bu durum TTK m. 674'te belirtilmiştir. Şirket türleri içerisinde ortaklık sayısı bakımından üst sınır öngörülen tek şirket türü limited şirketlerdir. Şirket ortak sayısının elliyi aşması durumunda limited şirketin anonim şirkete dönüşeceği kabul edilmektedir (Çeker, 2016, s. 304). Aynı zamanda TTK'ye göre limited şirketin tek kişilik olması durumunda tek ortaklı limited şirket olarak kabul edileceği belirtilmiştir. Bu durum özellikle görünüşte ve uygulamada şirket ortak sayısının değiştiği hallerde önem kazanmaktadır. Şirket bünyesinde birden fazla ortak görünmesine karşın şirketin işleyişi içerisinde tek bir kişinin hakimiyeti bulunuyor ise tek ortaklı limited şirketin bulunduğu kabul edilecektir (Tekinalp, 2012, s. 57). Tek ortaklı şirket bulunduğu tek ortak genel kurul yetkilerinin hepsine sahip olur. Tek ortaklı şirketin yönetimi ise müdür veya müdürler kurulunda bulunmaktadır. Müdür veya müdürlerin şirket ortağı olması zorunlu değildir (Tekinalp, 2015, s. 584). Bunun yanında bir şirketin tek ortaklı şirket haline gelmesi halinde müdürün bildirim tarihinden yedi gün içerisinde şirketin tek ortaklı şirket haline geldiğini ve ortağın adını, yerleşim yerini ve vatandaşlığını tescil ve ilan etmeleri gerekmektedir. Bu duruma aykırılık halinde meydana gelebilecek zararlardan müdürlerin sorumluluğu doğacaktır. Şirketin tek ortaklı hale gelmesi veya tek ortaklı şekilde kurulması arasında söz konusu müdürlerin sorumluluğuna ilişkin bir fark bulunmamaktadır (Çeker, 2016, s. 305). Ancak şirketin tek ortaklıktan çoklu ortaklığa geçmesi halinde yine tescil ve ilan zorunluluğu bulunmamaktadır (Ünlü, 2015, s. 99-106). Tek ortaklı limited şirketler aynı

sicile tescil ettirmek kaydıyla kendi tek ortaklı ortaklıklarını kurabilmesi de mümkündür. Ek olarak bir kişinin birden çok tek kişi ortaklığının olabileceği de mümkündür (Tekinalp, 2012, s. 337). Limited şirketlerde ortaklık bünyesinde gerçek kişiler olabileceği gibi tüzel kişiler de olabilecektir (Pulaşlı, 2018, s. 2722). Öğretide yer alan bir görüş kapsamında limited şirket ortaklarının gerçek veya tüzel kişi olması yeterli bir unsur olduğu gibi şirket sözleşmesi ile ortaklarla ilgili olarak belirli şartlar öngörülebilecektir. Bu konuda belirli bir meslek grubuna ait olma gibi belirli koşullar öngörülebilecek şekilde ortaklarda bulunması gereken bir unvan sahibi olmak gösterilebilecektir. TTK'de ortaklara yönelik bu şekilde bir kısıtlama olmamasına karşın türlü kanun ve yönetmeliklerle bu şekilde kısıtlamalar getirilebilmektedir (Çeker, 2016, s. 305). TTK'de ortaklara ilişkin bu şekilde bir kısıtlama yer almamasına karşın diğer kanun ve yönetmeliklerle böyle bir kısıtlama getirilmesi T.C. Anayasası m. 48 çerçevesinde yer alan çalışma özgürlüğüne aykırılık teşkil edecektir. TTK'de şirket dahilinde ortak olabilecek kişiler için m. 574/3 hükmü bulunmaktadır. İlgili hükme göre tek ortağın kendi paylarını almak amacıyla diğer payları satın alamayacaktır. Zira limited şirketlerde ortaklık ilişkisi çıkma veya çıkarılma halleri ile sona erebilmektedir (Çeker, 2016, s. 306). Çıkma hali ortağın kendi rızası ile çıkarılma ise ortağın kendi rızası dışında ortaklıktan ayrılması anlamına gelmektedir (Pulaşlı, 2018, s. 2782). Ortağın haklı sebep ile limited şirketten ayrılabilmesi için mahkemeye başvurduğunda, ortaklıktan kaynaklanan hak ve borçlarının kısmen veya tamamen dondurulmasına veya teminat altında güvence alınmasına mahkeme karar verebilecektir. Bu durum TTK'de yer almaktadır. Ayrıca ortaklardan birisi çıkmayı talep etmesi durumunda veya çıkmak adına dava ikame etmesi halinde, müdürlerin diğer ortakları bilgilendirmesi gerekmektedir (Pulaşlı, 2018, s. 2782). Bu durumun sonucunda bilgilendirilen diğer ortaklar, öğrenme tarihinden itibaren bir ay içerisinde çıkma kararına katılacaklarını müdüre bildirebilirler veya kendileri için de haklı sebep bulunduğunu düşünüyorlar ise çıkma davasına katılma imkanına sahiptirler (Aydın, 2015, s. 49). Söz konusu durum ortaklıktan çıkmak isteyen diğer ortakların da eşit şekilde işlem yapılmasını talep etmelerinin bir sonucudur (Pulaşlı, 2017, s. 813). Limited şirketlerde ortaklardan birinin ayrıldığı hallerde söz konusu durumun sicile tescil ettirilmesi gerekmektedir. Ortaklıktan çıkma hakkı, bozucu yenilik doğuran hak niteliğindedir. Bunun sonucunda ortaklardan birinin bu hakkı kullanması ve muhataba ulaşması ile ortaklıktan çıkma gerçekleşecektir (Taşdelen, 2012, s. 85). Mahkeme kararı ile bir ortağın ortaklıktan çıkarılmasında ise mahkeme kararının kesinleştiği an çıkmanın gerçekleştiği kabul edilmektedir. Ancak ilgili durumlar şirketin iç işleyişi açısından geçerli olup, dış ilişkide ise ticaret siciline tescil ve ilan edilmesi gerekmektedir (Pulaşlı, 2018, s. 2798). Şirket ana sözleşmesinde ortaklıktan ayrılma hususunda zorlaştırıcı veya birtakım şartların varlığı halinde durumun mümkün kılınması kararlaştırılabilmektedir. Bahsedilen hallerde ortak mahkeme aracılığı ile ortaklıktan ayrılabilir. Ortağın şirketten ayrılmasının sonucunda kişisel tüm görev ve sorumluluklarının sona ermekte ve haklarının sonlanması durumu gerçekleşecektir (Pulaşlı, 2018, s. 2798).

Limited şirketlerin amaç ve konusu yönünden TTK m. 573/3 hükmü yer almaktadır. İlgili hüküm gereğince limited şirketlerin konusu ticari işletme olmak zorunda değildir. Ortaklığın konusunun ekonomik kazanç elde etmesi yeterlidir. Bunun yanında limited şirketler ticari faaliyetlerde bulunmasalar bile tüzel kişiliği bulunmaktadır. Limited şirketlerin en temel amacı ekonomik fayda elde edip, ortaklık bünyesinden elde edilen karı paylaşmaktır. Bu durum kanun koyucunun iradesi olarak TTK'de yer almaktadır. Şayet limited şirketin ticari işletmesinin bulunduğu ihtimalde bir de ticaret unvanı gerekmektedir. Ticaret unvanı, şirketi tanıtmaya ve diğer şirketlerden ayırt etmek adına kullanılan bir isimdir. Ticaret unvanının kullanılması limited şirketler için zorunludur (Altaş, 2017, s. 70). TTK m. 16'ya göre ticaret şirketleri aynı zamanda tacir olarak kabul edilmektedir. Bu durum limited şirketler adına ticari unvan kullanımının zorunluluğunu açıklamaktadır. Aynı zamanda limited şirket ana sözleşmesinde seçilen ticari unvan belirtilmek zorunda olduğu TTK m. 576/1'de hüküm altına alınmıştır. Limited şirketlerin belirleyeceği ticaret unvanında faaliyet konusu ve limited şirket olduğunun belirtilmesi şarttır. Bu durum TTK m. 46'da belirtilmiştir. Limited şirketler kanun koyucu tarafından TTK m. 124/2

hükmü uyarınca sermaye şirketi olarak kabul edilmiştir. Limited şirketlerin esas sermayesi ortaklar tarafından taahhüt edilen varlıklardan oluşmaktadır. Ancak kuruluş aşamasında esas sermayenin şirket ana sözleşmesinde belirtilmesi, asgari sermayenin şirket bünyesinde hazırda bulunması gerekmektedir. Buna ek olarak sermayenin artırılması veya azaltılması hallerinde şirket ana sözleşmesinin değiştirilmesi gerekmektedir. Buradan hareketle limited şirketlerin sermayesi malvarlığındaki azalma veya artmadan etkilenmeyen kuruluş aşamasında belirlenen sermayenin bulunması gerekmektedir. Limited şirketlerde ortaklık bünyesinde yer almak isteyen bir kişinin en az bir esas sermaye payını şirkete sunması gerekmektedir. Bu durumlara ilişkin TTK m. 573 düzenlemesi bulunmaktadır. Şirket sermayesinin belirli olması ve şirketlerden alacaklı konumda bulunan kişilerin menfaatleri gereğince şirket ana sözleşmesinde esas sermaye tutarın gösterilmesi zorunlu tutulmuştur (Çeker, 2016, s. 307). Ayrıca TTK düzenlemesi gereğince esas sermayenin en az 10.000 TL olması gerektiği belirtilmiş, kanun koyucu tarafından bu miktar güncellenebilmektedir. Ek olarak limited şirketlerde bir ortak birden fazla esas sermaye payına sahip olabileceği gibi ortağın getireceği sermaye payı 25 TL ve katları şeklinde olması gerektiği belirtilmiştir (Çeker, 2016, s. 307). Limited şirketler sermaye ortaklığı olması nedeniyle ortaklığın sorumlulukları karşısında malvarlığı ile sorumludur. Kollektif şirketler ve anonim şirketlerin arasında değerlendirilen limited şirketler hem kişi hem de sermaye şirketi özelliği göstermektedirler (Şener, 2017, s. 9). Bu bağlamda limited şirketlerde sadakat ve sır saklama yükümlülükleri gibi özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Limited şirketlerde aynı sermaye olarak üzerinde sınırlı aynı hak, haciz ve tedbir bulunmayan, nakden değerlendirilebilen ve devredilebilen, fikri mülkiyet hakları ile sanal ortamlar ve adlar da dahil olarak tüm varlığı bileşenleri limited şirkete aynı sermaye olarak gösterilebilecektir. Bunun yanında; hizmet edimleri, kişisel emek, ticari itibar ve vadesi gelmemiş alacaklar limited şirketlere sermaye olarak getirilemeyecektir. Limited şirketlerde, şirket borçlarından sadece şirketin sorumlu olması ve bu sorumluluğun sınırsız olması TTK m. 602'de düzenlenmiştir. Ayrıca, limited şirkette ortaklar şirkete karşı taahhüt ettikleri sermaye miktarıyla sınırlı olmak üzere sorumludurlar. Böylece sermaye borcunun yerine getirilmesi ile ortakların borcu da sona ermektedir (Kır, 2019, s. 43). Limited şirketlerde asıl kural, ortakların şirket alacaklılarına karşı kişisel sorumluluklarının bulunmamasıdır. Bu durumun istisnası ise limited şirketin kamu borçlarıdır. Buna göre, kamu alacakları şirketten tahsil edilemediği takdirde şirketin kanuni temsilcilerinden eğer onlardan da alınamaz ise limited şirketin ortaklarından tahsil edilmektedir. Fakat bu durumda, şirketi temsile yetkili olan müdür, kamu borcunun tamamından sınırsız şekilde sorumluluk taşıdıkları halde, ortakların sorumlulukları şirketteki sermaye payı oranlarıyla sınırlı kalmaktadır. Öğretide yer alan bir görüşe göre, şirketin kanuni temsilcilerine getirilen sınırsız sorumluluk hali, kusursuz sorumluluk haline benzetilerek kanun koyucunun bu yönde bir belirlemede bulunduğunu belirtmiştir (Aydın ve Yıldırım, 2015, s. 257).

Limited Şirketlerde Müdür Kuramı

Hak sahibi olarak kabul edilen tüzel kişilerin, iradelerini dış dünyaya açıklamak veya bu irade aracılığıyla dış dünyada değişiklik meydana getirmek amacıyla kullandıkları kurumlara organ denir (Palta, 2022, s. 361). Öğretiye göre tüzel kişinin davranış kapasitesinin iki yönü vardır; biri tüzel kişinin iradesinin oluşması, diğeri ise iradenin ifadesidir. Böylece tüzel kişiler iradelerini organlar aracılığıyla ifade eder, iç organlar tarafından yönetilir ve dış organlar tarafından temsil edilir. Tüzel kişiliğe sahip limited şirketlerde bu organlar şahıslar veya şahıs grupları şeklinde olabilmektedir. Burada kişi olarak müdür, kişi grubu olarak ise genel kurul ifade edilmektedir.

Bu kurumların iradeleri tüzel kişiliğin iradesi olarak değerlendirilecek ve hukuki sonuçlar doğuracaktır (Ertaş, 2018, s. 65). TTK, limited şirketler için iki organ ifade etmiştir. Bunlar ise şirket genel kurulu ve müdürlerdir (Bilgili ve Demirkapı, 2018, s. 431). Tüzel kişilerin kendi organları aracılığıyla hareket edebilecekleri görüşüne göre bu organlar arasında bir iş bölümü bulunmaktadır. Genel kurul organı; limited şirketin iç ilişkilerinde en geniş yönetim yetkisine sahip karar organıdır. Genel kurul bu yetkilerini müdürler aracılığıyla kullanır. Müdürler kanun

koyucu tarafından temsil ve yönetimle görevlendirilir. Müdürlerin atanması, şirket sözleşmesinin değiştirilmesi, sermayenin azaltılması gibi kararlar yalnızca kanun koyucunun genel kurula tanıdığı yetkililerdir. TTK m. 616'ya göre genel kurulun müdür atama hakkı vardır. TTK'de limited şirket müdürleri için özel bir şart aranmamaktadır; müdürlerin tam fiil ehliyetine sahip olması ve iflas etmemiş olması gerekir (Ayhan ve Çağlar ve Özdamar, 2019, s. 528). Ayrıca şirket genel kurulunda birden fazla müdürün bulunması durumunda, yöneticiler arasındaki görev bölümünün netleştirilmesi gerekmektedir.

Bunun yanında şirket sözleşmesiyle şirketin yönetimi üçüncü kişilere devredilebilmektedir (Karaahmetoğlu, 2018, s. 64). Ancak yine de TTK m. 623'te şirket yönetiminde bir ortağın bulunması gerektiği düzenlenmiştir. Ayrıca, TTK m. 616/1-b'ye göre müdür ataması genel kurulun başkasına devredemeyeceği yetkilerden biridir. TTK m. 623 kapsamında ortaklıklarda tüzel kişilerin müdür olarak atanması mümkündür. Birden fazla müdürün olduğu durumlarda ise müdürlerden birinin tüzel kişi olması halinde tüzel kişi bu görevi, tüzel kişilik adına yerine getireceği bir kişiye devretmesi gerekmektedir (Pulaşlı, 2018, s. 2849). Ayrıca birden fazla müdürün bulunması halinde birinin genel kurul tarafından müdürler kurulu başkanı olarak seçilmesi gerekmektedir (Bahtiyar, 2020, s. 447). Bu seçim yapılırken, müdürün ortaklık sıfatının haiz olup olmamasının bir önemi yoktur (Karakılıç, 2019, s.11).

Bunun yanında TTK uyarınca müdüre yüklenen bazı görevler bulunmaktadır. Ortaklığın üst düzeyde yönetilmesi ve bu anlamda gerekli işlemlerin yapılması müdürlere yüklenmiştir. Bunun yanı sıra, limited şirketlerin olağan faaliyetleriyle beraber ortaklığın kısa ve uzun dönem çıkarlarını değerlendirmek ve bu alanda önlem almak zorundadırlar (Karakılıç, 2019, s. 11). TTK m. 625/1'de müdürün devredilemez ve vazgeçilemez görevleri sayılmaktadır. Fakat bu maddede sayılanlar sınırlı sayı kuralına tabi değildir. Bunun yanında anonim şirketler için düzenlenen hükümlere gönderme yaparak müdüre ek görevler yüklenmiştir (Karakılıç, 2019, s. 11). TTK m. 627-634 hükümlerinde ise müdürün şirket ortaklarına karşı eşit işlem yapma, yerleşim yeri, müdürün temsil yetkisinin kapsamı ve sınırlandırılması, görevden alınmaları, yönetim ve temsil yetkisinin geri alınması ve sınırlandırılması, haksız fiil sorumlulukları, sermaye kaybı ve borca batıklık ile ilgili ihbar yükümlülükleri ve iflas bildirme gibi görev ve yetkilere yer verilmiştir.

Müdürün Göreve Gelme Usulü ve Görevinin Sona Ermesi

Müdürler, görevlerini şirket sözleşmeleri veya genel kurul kararları doğrultusunda yerine getirirler. TTK'ye göre müdürler dışarıdan atanmış olsun veya olmasın şirketin bir organı olduğu kabul edilmektedir (Yargıtay 9. H.D., T. 25.02.2014, 2014/3752 E., 2014/5833 K.). TTK m. 576/1'e göre şirket sözleşmesinde müdürün tam adı, unvanı ve uyuşu bilgisi şirket sözleşmesinde bulunması gereken unsurlar arasındadır. Şirketin kuruluşundan sonra müdür, TTK m. 620/2'ye göre çoğunluk sağlanması halinde genel kurul tarafından atanır. Kanunda bu husus için belirtilen belirli bir yeter sayı unsuru bulunmamaktadır (Karakılıç, 2019, s. 10). Burada da yine genel kurul tarafından seçilen yöneticiler şirket ortağı veya üçüncü kişiler olabilir. Ayrıca, ilişkili olsun ya da olmasın bir müdürü görevden alma hakkı, genel kurula aittir ve devredilemez haklardan biridir (Pulaşlı, 2018, s. 2848). Müdürler görevlerinin ortaklık sözleşmesi ile üçüncü kişilere devredilmesinin yanı sıra, yönetim ve temsil haklarının müdür olmayan satış temsilcisi ve iş danışmanlarına da devredilmesi mümkündür. Ticari temsilci veya vekilin yönetim ve temsiline ilişkin hususların şirket sözleşmesinde belirtilmediği hallerde, ancak genel kurul kararıyla atanabilirler. Temsil etme ve yönetme yetkisine sahip ticari temsilciler veya acenteler söz konusu olduğunda, bu kişilerin yönetici ve dolayısıyla komandit ortaklığın acentesi olarak kabul edilecekleri için rekabet etmeleri yasaktır. Ayrıca ortaklık sözleşmesinde müdürlerin ticari bir temsilci veya vekil atayabileceği hükmü de yer alabilir (Karakılıç, 2019, s. 125). Müdürlüğün sona ermesi çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Bunlardan ilki görevin sonudur. Her ne kadar TTK'nin bu duruma ilişkin bir düzenlemesi olmasa da m. 362'nin burada kıyas yoluyla uygulanması gerekir. Buna göre müdürlerin en fazla üç yıl süreyle

seçilebileceği söylenebilir. Bu süre kanuna göre en fazla üç yıldır ve aksi olarak daha kısa bir süre için de öngörülebilir. Böyle bir durumda, müdürün üç yıldan az olan görev süresinin sona ermesine rağmen kanunda öngörülen azami üç yıllık sürenin henüz dolmamış olması halinde, müdür, genel kurulu toplantıya çağırabileceği gibi diğer önemli işleri de yürütebilecektir. Ayrıca görevin sona ermesini gerektiren bir diğer durum da TTK m. 630'a göre genel kurulda; müdürleri görevden alma hakkının yanı sıra yönetim ve temsil haklarına sınırlama getirme hakkı da bulunmaktadır. Bu düzenleme müdürler arasında ayırım yapmamakta, pozisyonlarına bakılmaksızın tüm müdürlere uygulanabilmektedir. Genel kurul, müdürü tamamen görevden alabilir veya yalnızca yönetim veya temsil yetkilerini sınırlandırabilir. Örneğin mevcut yöneticiye ek olarak başka bir yöneticinin atanması ile ilk yöneticinin yetkisi sınırlandırılabilir. Bu durumda müdürün görevleri devam etmekle birlikte sadece yetkileri sınırlanmış olup, ortaklık sözleşmesinde aksi öngörülmediği sürece ilk yöneticinin temsil hakkı da çift imza kuralıyla sınırlandırılmıştır. Müdürün genel kurul tarafından görevden alınması veya yetkilerinin sınırlandırılması halinde bu durum derhal ticaret siciline tescil edilir ve Türkiye Ticaret Sicili Resmî Gazetesi'nde (Şener, 2017, s. 776) yayımlanır. Genel kurul, yöneticiyi görevden alma yükümlülüğünden feragat edemez ve genel kurula, şirket mevzuatına göre yöneticinin görevden alınması için belirli koşullar önerme veya süre belirleme gibi yetkiler veremez.

Müdürün görevden alınmasının üçüncü hali: TTK m. 630/2 hükmüne göre ortaklar; meşru sebeplerle mahkemeden şirket müdürlerinin yönetim veya temsil haklarının kaldırılmasını veya sınırlandırılmasını talep edebilirler. Burada dikkat edilmesi gereken husus ortaklara bu hakkın tanınması için meşru bir nedenin bulunması gerektiği hallerde, genel kurulun müdürü görevden alması için meşru bir nedene ihtiyacı yoktur (Bilgili ve Demirkapı, 2018, s. 453). Ayrıca TTK m. 630/2'de yer alan hükümden, ortaklar önceden feragat edemez veya başka bir şekilde geri alamazlar. Müdürün görevinin sona ermesine ilişkin son durum müdürün istifasıdır. İstifa, müdürlüğün sona erdirilmesine yönelik tek taraflı ve bozucu yenilik doğuran bir haktır. İstifa eden müdür aynı zamanda şirketin ortağı ise istifa durumunda sadece müdürlük statüsünü kaybedecek, ancak ortaklık statüsü kalmaya devam edecektir (Şener, 2017, s. 777).

Limited Şirket ile Müdür Arasındaki İlişkinin Niteliği

Müdür ile şirket arasında kurulan ilişkinin niteliği tartışmalıdır. Eski TTK (eTTK) döneminde dışarıdan atanan müdürler için ilişki bir müdürlük sözleşmesi olarak tanımlanır. Bu duruma ilişkin en yaygın görüş, sözleşmenin niteliği her ne kadar iş görme sözleşmesi olsa da vekaletname, genel hizmetler ve iş gibi sözleşmeler de seçenekler arasında yer almaktadır. Öğretide temel olarak kabul edilen görüş, şirket ile müdür arasında vekâlet ilişkisine dayalı olduğu benimsenmiştir (Ertaş, 2018, s. 71). Ayrıca bir hizmet sözleşmesi niteliği de öğretide değerlendirilmiştir. Bu iki sözleşmeyi birbirinden ayıran en önemli fark, hizmet sözleşmesinde bağımlılık ilkesidir. Çünkü hizmet sözleşmelerinden bahsedebilmek için çalışanların işverenin emir ve talimatlarına uyması gerekmektedir. Vekalet sözleşmesinde temsilci ile temsil edilen arasında bağımlı bir ilişki söz konusu olabilir. Ancak bu, hizmet sözleşmesinde öngörüldüğü gibi katı bir bağımlılık değildir. Bu iki ilişkiyi farklılaştıran bir diğer faktör ise ücrettir. Hizmet sözleşmesinde ücretlerin ödenmesi zorunlu olmasına rağmen ücretler vekalet ilişkisinin zorunlu bir unsuru değildir. Ayrıca halka açık limited şirketlerde müdürlere ücret ödenmesi zorunluluğu bulunmasa bile bu durum tarafların iradesine bağlıdır (Ertaş, 2018, s. 72). Ayrıca hizmet sözleşmesinde komandit şirket ile yönetici arasındaki ilişkinin esas alındığı kavrama göre burada gerçekte bir hizmet sözleşmesi söz konusudur çünkü müdürün şirkete karşı görevi belirli bir düzen ve belirli bir süreklilik gerektirmektedir. Müdürün bu ilişki dışında ücret alması durumunda mevcut sözleşme serbest hizmet sözleşmesine dönüşecektir (Karaahmetoğlu, 2018, s. 80). TTK m. 625'de belirtilen hususlar müdürlerin asli ve devredilemez görevlerinden olup, ayrıca, TTK m. 623 ile müdüre çok geniş yetkiler tanınmaktadır. Buradan hareketle müdürün işçi kavramından uzaklaşıp vekil kavramına yaklaştığı söylenebilir (Ertaş, 2018, s. 73).

Müdürün Temsil Yetkisi ve Ultra Vires İlkesi

Müdür, müdür sıfatını kazandığı andan itibaren şirkete karşı dava açma yetkisine sahip olur ve yapılan işlemler limited şirketi bağlar. Bu durum yöneticinin şirketi temsil etme yetkisinin bir sonucudur. Söz konusu temsil düzeyi temsil edilen tarafça serbestçe belirlenebilir. Dolayısıyla bu yetkinin; konu, kişi, yer ve zaman ile sınırlandırılması mümkündür (Karaahmetoğlu, 2018, s. 121). Ticaret hukuku alanındaki bu sınırlama medeni hukuktan farklıdır. Bu bakımdan temsile ilişkin sınırlamalar kabul edilmemiş veya üçüncü kişilerin korunması şartına bağlanmıştır. TTK'nin ultra vires kuralının şirketler hukukunda uygulanmaması bunun en açık göstergesidir (Gezmiş ve Başaran, 2013, s. 76). Ultra vires ilkesi, her ne kadar yetkilerinin aşılması anlamına gelse de şirketler hukuku açısından şirketin esas sözleşmesinin kapsadığı iş konuları ile sınırlandırılması anlamına gelecektir (İsmayılov, 2014, s. 382). Bu hususta, belirtilen faaliyetler kapsamındaki faaliyetlere “intravires” adı verilir, şirket ana sözleşmesi kapsamının dışında kalan işlemlere “ultra vires” denir (Alışkan, 2013, s. 194). TTK m. 125 uyarınca tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketleri, her türlü haklardan yararlanıp borçları üstlenebilmektedirler. eTTK düzenlemeleri izin sistemine izin verirken, TTK yetkili makamdan izin almak yerine sicile tescili ön plana almaktadır. Dolayısıyla yetki mekanizması olmaksızın bu tip sistemlerde ultra vires kuralı uygulanamayacağından kanun koyucu bu hükümle kuralı fiilen geçersiz kılmaktadır (Karaahmetoğlu, 2018, s. 124).

Müdürün Sadakat Yükümlülüğü Hususu

TTK m. 626/3'te belirtildiği gibi; ortakların da borçlu olduğu sadakat yükümlülüğü müdürler için de geçerlidir. Dolayısıyla ortak olmayan müdürlerin de sadakat borcu kapsamında olduğu açıktır. İlgili hükümler incelendiğinde bu hükümlerin ortak olmayan ve dışarıdan atanan müdürler için özel olarak düzenlendiği görülmektedir. Bu sayede kanun kapsamında geniş yetkilere sahip olan müdürlerin yalnızca şirketin çıkarlarını düşünmesi ve dolayısıyla şirkete zarar verecek her türlü çabadan kaçınması gerekmektedir (Bağrıaçık, 2017, s. 261). Sır saklama borcu, sadakat borcunun en önemli bileşenlerinden biridir. Şirketin mali durumu ve likiditesine ilişkin bilgiler, stratejik hükümler ve şirketin kâr veya zararda faaliyet gösteren bölümlerine ilişkin bilgiler özellikle gizlilik yükümlülüğü kapsamında değerlendirilmelidir. Müdürün görevi sona erdiğinde dahi sır saklama yükümlülüğü devam edecektir. Bu bakımdan gizliliği koruma yükümlülüğünün mutlak olduğu anlaşılabilir. Sır saklama görevinin TTK m. 613/4 ve 626/2'de belirtildiği gibi bir ortaklık sözleşmesiyle, tüm üyelerin yazılı mutabakatı ile veya genel kurul kararıyla dahi kaldırılamayacaktır (Şener, 2017, s. 756). Dolayısıyla şirket müdürü aynı zamanda limited şirkete ortak ise diğer ortaklara yazılı bildirimde bulunması halinde sadakat borcuna aykırı davranabilir. Müdürün limited şirketin ortağı olmaması ve yalnızca müdür unvanına sahip olması halinde de aynı durum geçerlidir. Ancak bu durumda tüm ortakların yazılı rızasının alınmasının dikkate alınması önemlidir. Müdürü sadakat yükümlülüğünden kurtarılmasına yardımcı olan bir diğer durum da ortakların onayı yerine genel kurulun onay kararı alınmasıdır. Bunun için genel kurul toplantısında alınan kararın şirket ana sözleşmesinde yer alması gerekir. Böyle bir onay kararı verildikten sonra ortakların aynı onayı alması sadakat borcuna aykırı hareketlerin yolunu açmaktadır (Altaş, 2017, s. 147). Müdürlerin sadakat borcunun ortadan kaldırılmasına ilişkin açık bir düzenleme bulunmamakla birlikte TTK m. 626/2'demüdürlere yönelik rekabet yasağından muafiyete ilişkin hükümler bulunmaktadır. TTK m. 613/2 hükümleri uyarınca müdürün sadakat borcu, ortakların sadakat borcuna tabi tutulmuştur (Şener, 2017, s. 478). TTK m. 613/2 dikkate alındığında bu yükümlülüğün kaldırılabilmesi mümkündür. Aynı şekilde TTK m. 626/2 bu konuda benzerlik göstermektedir (Şener, 2017, s. 757).

Müdürün Rekabet Etmeme Yükümlülüğü

Limited şirketlerde ortakların rekabet yasağı TTK m. 613, müdürün rekabet yasakları ise TTK m. 626'da düzenlenmiştir. Buna göre TTK m. 626 uyarınca müdür, görev süreleri boyunca

kendilerinden beklenen tüm özeni göstermeli ve dolayısıyla şirket menfaatlerini korumalıdır. Şirket ile müdürler arasındaki bu durum güven ilişkisine ve elbette sadakat borcuna dayanmaktadır. TTK m. 626'ya bakılacak olursa, burada rekabet yasakları aslında üç başlıkta incelenmiştir. Birinci başlıkta müdürlerin görev ve yükümlülükleri belirtilmiştir. Burada müdürlerin gayretli olması gerekmektedir. İkinci başlıkta ise rekabet yasağı konusu incelenmiştir. Son başlıkta ise şirket ortaklarına ilişkin TTK m. 613 bulunmaktadır. TTK m. 613'te düzenlenen sadakat borcunun müdürler için de geçerli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca TTK m. 613 hem genel ortak hem de müdür açısından şirket sırlarını korumak ve şirket aleyhine faaliyette bulunmamak zorunda olduğunu belirtmiştir. Ancak bu hükümlere rağmen sadakat borcunun ihlali halinde ortaya çıkacak sonuçlar kanun koyucu tarafından belirtilmemiştir. Sadakat yükümlülüğü, müdürün şirketle çıkar çatışması durumunda bile şirketin çıkarlarını kendi çıkarlarının üstünde tutması, bildiği ve kontrol ettiği ticari sırları özenle koruması anlamına gelmektedir (Ertaş, 2018, s. 90). Ayrıca kanun koyucu, TTK m. 626 gerekçesinde, toplumun faydasının gözetilmesinin, toplumun çıkarlarını kişisel çıkarlar veya başkalarının çıkarları uğruna feda etmemek, toplumun çıkarlarını riske atmamak anlamına geldiğini belirtmektedir. Üstelik Türk Medeni Kanunu (TMK) m. 2'ye göre herkesin hak ve yükümlülüklerini kullanırken dürüst olması gerektiği de unutulmamalıdır. Dürüstlük ilkesi tüm hukuki işlemlerin temelidir (Ertaş, 2018, s. 92). TTK m. 626/2'ye göre rekabet etmeme politikası genel olarak tüm müdürler için geçerlidir. Bu hükmün zorunlu olmaması ve limited şirketlere ilişkin diğer hükümlerin daha esnek olması, müdürler için farklı hükümlerin uygulanmasının önünü açmaktadır (Akıncı, 2022, s. 136). Dolayısıyla, ilk bakışta rekabet yasağı hükümlerinin tüm müdürler için geçerli olduğunu kabul edilse bile, aksinin kararlaştırılması mümkündür. Sonuç olarak, bazı müdürler rekabet yasağı hükmünün kapsamından çıkarılabilir veya kapsam sınırlamaları değiştirilebilecektir (Karakılıç, 2019, s. 120). İlgili hükümde yer alan rekabet oluşturan faaliyetler kapsamında kanun koyucu tarafından yasak sınırlarının açıkça belirlenmediği anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda hakimin somut olay özelinde bir değerlendirme yapması gerekmektedir (Yasan, 2018, s. 286). eTTK m. 547 ile bir müdürün aynı alanda faaliyet gösteren başka bir limited şirkette müdürlük ve benzeri sıfatlarla yer almasının yasak olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda eTTK müdürlerin şirketle rekabet oluşturacak faaliyetlerde bulunamayacağını öngören genel ve geniş kapsamlı bir yasak tanımlamasında bulunmuştur. Ayrıca müdürlerin, görevlerini yerine getirirken özen ve sadakat borcuna uygun davranmaları gerekmektedir. Bu nedenle bu yükümlülükler dahilinde limited şirket ile rekabet yaratabilecek faaliyetlerden kaçınmalarını gerektirmektedir. Ayrıca kanunda bu uygulamayı açıkça yasaklamamakla birlikte, bir müdürün aynı alanda faaliyet gösteren başka bir limited şirkette müdür olarak görev alamayacağı öngörülse de bu durum rekabet yasağı kuralına aykırılık teşkil edecektir. Bu nedenle bir müdür, diğer ortakların yazılı izni olmadan aynı sektörde faaliyet gösteren başka bir limited şirkette müdür veya benzer sıfat altında görev yapamaz (Karakılıç, 2019, s.120). Kanunda yer alan sadakat borcuna ilişkin kişisel faydalara zarar verecek davranışlarda bulunmak ifadesi bu hükmün geniş yorumlanmasına yol açmaktadır. Geniş anlamda, şirketi kötü veya zor duruma sokacak ve gelişmesini engelleyecek, şirkete karşı yapılan her türlü eylem bu kapsamda değerlendirilmelidir (Aydın, 2019, s.857). Limited şirketlerde kural, müdürün rekabet yasağı hükmüne tabi olmasıdır. Kanundan kaynaklanan bu yasak, yönetimde yer alan sorumlu herkes için de geçerlidir. Çünkü; ilgili müdür ve dışarıdan müdür olarak atanan bağımsız üçüncü kişiler de rekabet yasağına tabidirler. Burada tabiiyet sadakat borcundan doğmaktadır. Ayrıca limited şirketin temsil ve yönetiminin ortak olmayan üçüncü kişilere devredilmesi halinde, bu kişiler hakkında da rekabet yasağı hükümleri uygulanacaktır (Karakılıç, 2019, s.126).

Kanuni Düzenleme ve Gerekçesi

Kanun koyucu tarafından anonim şirketlere göre farklı şekilde düzenlenen rekabet yasakları (Yasan, 2018, s.283) eTTK'de örneksene şeklinde ele alınmaktadır. TTK m. 547'ye göre müdür sıfatını taşıyan ortağın, diğer ortaklardan izinsiz olarak kendi hesabına veya üçüncü kişiler adına

limited şirketin faaliyet alanında faaliyette bulunamayacağı düzenlenmiştir. Buna ek olarak ortak sıfatını taşıyan bir müdür, sorumluluğu sınırlandırılmış ortak, komanditer veya limited ortak sıfatıyla dahi katılamayacağı düzenlenmekteydi. Aynı maddenin devamında bahsi geçen yasaklı durumların sözleşme ile tüm ortaklar için geçerli olabileceği belirtilmekteydi. TTK m. 626, rekabet yasağının geniş kapsamlı düzenlenmiş bu halinden farklı olarak rekabet yasağını detaylı bir şekilde değerlendirerek farklı bir bakış açısı ile düzenlemiştir. TTK m. 613/2, eski hükümden farklı birtakım durumlara yer vermektedir. Burada belirtilen yasaklar emredici nitelikte olmayıp, aksi şirket ana sözleşmesi ile veya genel kurul kararı ile kaldırılabilir (Aydın, 2013, s. 195). TTK m. 626/2 ile getirilen düzenlemede, eTTK'de olduğu gibi yasak kapsamında olup da yapılamayacak işlerden bahsedilmemiş, bunun aksine yalnızca müdürlerin limited ortaklık ile rekabet oluşturacak bir faaliyet içerisinde bulunamayacakları öngörülmüştür (Karakılıç, 2019, s. 72). TTK m. 613/2'de limited ortaklıklarda, ortaklık sözleşmesinde rekabet etmeme yükümlülüğü açıkça belirtildiği takdirde geçerli olacağı öngörülmüşse de TTK m. 626 ile kanunen, müdürün ortaklığından bağımsız rekabet yasağına tabii oldukları belirtilmiştir. Müdürün rekabet yasağına tabii olması farklı bir esas doğrultusunda kanunen belirlenmiştir. Buna karşın kanunen belirlenen rekabet yasağından müdürlerin muaf tutulması imkânı bulunmaktadır. Bu ise şirket ana sözleşmesinde müdürlerin rekabet yasağına aykırı davranabilecekleri hususuna ilişkin bir düzenlemeye yer verilmiş olması veya diğer tüm ortaklar tarafından müdüre yazılı izin verilmesi veya genel kurulda bu husus ile ilgili karar verilmiş olması halinde müdürlere rekabet yasağına tabii olmalarına gerek kalmayabileceğini göstermektedir (Şener, 2017, s. 757). Limited şirket müdürlerinin ortaklık sınırlarını bilme ihtimallerine karşılık bu sınırları kendi faydaları doğrultusunda kullanmaları ihtimalinin önüne geçmek için müdürler, kanunen rekabet yasağına tabii tutulmuşlardır. Kanun koyucu bu düzenlemeleri yaparken şirket için bir güvence oluşturmayı amaçlamıştır (Şener, 2017, s. 758). TTK m. 626/3 hükmü ile gönderme yapılan m. 613 uyarınca; ortaklar için öngörülen şirket çıkarlarını zedeleyecek davranışlardan kaçınma hali müdürler açısından da geçerli olacak ve yine geniş yorumlanacaktır (Tekinalp, 2015, s. 598). Ayrıca burada, kendisine özel bir fayda sağlayan ve şirket amacına zarar veren faaliyetler bağlılık yükümlülüğünü ihlal eden bir durum olarak düzenlenmiştir. Bağlılık yükümlülüğünün sınırı ise rekabet yasağı çerçevesinde belirlenecektir (Doğan, 2012, s. 66). Kendisine özel bir güven ilişkisi bulunan müdür tarafından yönetilen limited şirkete karşı müdürün şirket ile rekabet içine girmesi hayatın olağan akışına aykırı olacaktır. Bu düzenlemelerle ayrıca müdürün var olan tüm işgücünü ortaklık için kullanmasına da imkan sağlanmış olmaktadır (Şener, 2017, s. 758).

Rekabet Yasağının Müdür Bakımından Sınırı

Öğretide kabul edilen bir görüşe göre rekabet yasağının kapsamı şirket sözleşmesinde belirlenen işletme konusudur (Ertaş, 2018, s. 92). Dolayısıyla bu doğrultuda, şirket sözleşmesinde yer almayan işletme konuları hakkında müdürler için herhangi bir yükümlülük veya sorumluluk doğmamaktadır. Fakat öğretilerde genel olarak kabul edilen görüşe göre rekabet yasağının kapsamı şirketin fiili olarak faaliyet gösterdiği işletme alanlarıdır. Çünkü müdürün şirket hakkında sahip olduğu bilgiler ile şirketin zarar görme riski doğru orantılı olarak artmaktadır (Ertaş, 2018, s. 93). TTK m. 626/2'ye göre ise müdürler, limited şirket ortaklığı ile rekabet oluşturan faaliyetlerde bulunamazlar. Eğer yapılan işlemler şirketin faaliyet alanında yer almıyorsa müdürün bu yöndeki işlemleri rekabet yasağı kapsamında olmayacaktır. Üçüncü kişilerin müdür adına şirket ile rekabet teşkil edecek davranışlarda bulunması halinde rekabet yasağına aykırılık söz konusu olacaktır (Şener, 2017, s. 761). Kanundan da anlaşıldığı kadarı ile burada rekabet yasağı şirketin ana sözleşmesinde yer alan faaliyet konusuna göre belirlenecektir. Dar bir faaliyet alanı öngörülen şirkette, müdürün rekabet yasağı, dar olarak fiili uygulamaya göre belirlenecektir. Geniş faaliyet alanı öngörülen şirkette ise rekabet yasağı daha geniş bir şekilde yorumlanacak ve geçerlilik alanı daha fazla olacaktır. Şirket faaliyet kapsamının net olarak tespit edilemediği diğer hallerde ise sözleşmede belirlenen ortaklık konusu sınır olarak çizilmelidir (Şener, 2017, s. 762).

Rekabet yasağı, müdürler için şirkette organ statüsü elde etmesi ile başlamaktadır. Yasağın, müdürlük sıfatıyla başladığı gözetildiğinde, yasağının süresel anlamda başlaması TTK m. 616/1-b gereğince şirket genel kurulunca atanması ile olmaktadır (Karakılıç, 2019, s. 211). Belirtmek gerekir ki müdürlerin atanması bazen şirket ana sözleşmesi ile meydana gelebilmektedir. Böyle bir durumda müdürlerin rekabet yasağı ana sözleşme ile başlayacağı söylenebilecektir (Şener, 2017, s. 762). Şirketin kurulmasının planlandığı ancak kurulmadığı aşamada, şirketi oluşturacak ortaklar tarafından müdür belirlenmesi ve atanması durumunda müdür, şirket ile organik bağ kurduğu için şirket ana sözleşmesinde tam tersi kararlaştırılmadıysa kanundan doğan rekabet yasağına tabii olacaktır. Buradan hareketle müdür fiili olarak çalışmakta ise rekabet yasağı söz konusu çalışma ile başlayacaktır (Ertaş, 2018, s. 99). Ayrıca gene kural olarak rekabet yasağı, müdürün görev yaptığı süre boyunca geçerli olacaktır. Bu durumun sebebi olarak müdürün görev süresinin sona ermesi ile şirket ve müdür arasındaki ilişkinin sonlanacağı gösterilebilir (Aşık, 2006, s. 15). Lakin kimi hallerde müdürlük sıfatı sona erse de rekabet yasağı devam edebilir (Ekşi, 2019, s. 126). Burada söz konusu olabilecek durum müdürün fiili ve hukuki nedenlerle görevini yerine getiremediği zamanlardır. Ayrıca bahsedilen durum kapsamına müdürün görevinin sonlanmasına rağmen fiilen halen çalışmaya devam ettiği durumlarda dahildir (Karakılıç, 2019, s. 213). Söz konusu durum TTK'de, görev süresinin sona ermesinden sonra rekabet yasağının devam edeceğine ilişkin hüküm bulunmadığı için genel hükümlere göre ana sözleşme ile müdürlerin görevlerinin sona ermesinden sonra rekabet yasağı kapsamında olacakları düzenlenebilecektir. Bu hususta Türk Borçlar Kanunu (TBK) m. 445'in kıyasen uygulanması ve müdürlüğün sona ermesi halinde de rekabet yasağına ilişkin hüküm belirtilebileceği gibi yazılı sözleşme ile ayrıca konu, süre ve yer bağlamından sınırlanması ve bu sınırlanmanın açık ve net bir şekilde yapılması halinde mümkün olabilecektir (Göksoy, 2007, s. 659). Buradan hareketle söz konusu sözleşmeler TBK m. 445 bağlamında özel haller ve şartlar gibi istisnai durumlar dışında iki yıldan fazla olamayacaktır. Buna rağmen söz konusu süreden fazla bir rekabet yasağı düzenlemiş olması halinde hâkim, fazla olarak belirlenen rekabet yasağını hakkaniyete uygun olacak şekilde ve tüm şartları değerlendirerek, kapsam ve süre bakımından sınırlandırabilecektir.

Ortaklıktaki Tüm Müdürler İçin ve Ortak-Müdür Bakımından Rekabet Yasağı

eTTK'de rekabet yasağı sadece ortak müdürler için öngörülmekteydi. Ancak yeni getirilen TTK ile söz konusu yasağın çerçevesi değiştirilmiş ve tüm müdürler için rekabet yasağının bulunduğu hüküm altına alınmıştır. Bu kapsamda müdürün tüzel kişilik olması da mümkündür. Tüzel kişinin müdür olarak atanması sonucunda tüzel kişilik kendisini temsil etmesi için bir gerçek kişi görevlendirecek ve bu durumu şirkete bildirecektir (Ertaş, 2018, s. 95). Bu halde gerçek kişinin yapmış olduğu iş ve eylemlerden tüzel kişinin sorumluluğu olacaktır. Burada tüzel kişi müdürlük ile gerçek kişi arasında temsil ilişkisi bulunmaktadır. Temsilci olan gerçek kişi rekabet yasağına aykırı hareket etmesi halinde, bu durum temsil yetkisinin kötüye kullanılması olarak nitelendirilecektir. Aynı zamanda temsilcinin fiillerinden tüzel kişilik sorumlu olacağı için kötüye kullanım halinde açılacak sorumluluk davasında davalı taraf tüzel kişi müdür olacaktır. Ancak tüzel kişinin temsilci gerçek kişiye rücu hakkı saklı bulunmaktadır (Ertaş, 2018, s. 96). Aslında müdürlüğün temsil yetkisinin bulunup bulunmaması rekabet yasağı konusunda anlam ifade etmemektedir (Şener, 2017, s. 759). Bu durumun sebebi olarak, müdürün şirketin yürütme organı olması ve bunun sonucunda müdürün kusurlu fiillerinden şirket tüzel kişiliğinin sorumlu olması gösterilebilir. Zira kusurlu fiili işleyen organın davranışları tüzel kişiliğin fiili olarak kabul edilmektedir (Ceylan, 2014, s. 65).

Ortak Olmayan Müdür Açısından Rekabet Yasağı

Ortak olmayan müdür ile ortaklık sıfatı bulunmayan müdür arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bunların biri, ortak olmayan müdürlerin limited şirkette üyelikten kaynaklanan haklara sahip olmadıkları gösterilebilir. Buna ek olarak ortak olmayan müdürün, şirket ile olan ilişkisi hizmet veya vekalet ilişkisine dayandığı için hizmet veya vekalet sözleşmesinden kaynaklanan hakları

saklı kalmak üzere limited şirket ile olan ilişkisi sona erecektir (Pulaşlı, 2018, s. 2847). Ancak kanunda rekabet yasağına tabii olan kişiler arasında ortak olan müdürlerin olduğu değerlendirildiğinde ortak olmayan müdürlerin vekalet veya hizmet sözleşmesi bağlamında rekabet yasağına tabii olup olmayacakları tespit edilebilecektir. Öğretide, kimi yazarlar ise ortak olmayan müdürlerin, ticari mümessil olarak kabul edilmesi gerektiğini belirterek rekabet yasağı konusunda TBK'ye tabii olduklarını belirtmektedirler (Bağrıaçık, 2017, s. 260). Bunların yanında öğretide yer alan farklı bir görüşe göre, limited şirketlerde müdürlerin, yasal manada yönetim ve temsil organı olduğu düşünüldüğünde müdürlerin ortaklık sıfatı bulsun veya bulunmasın organlık sıfatlarının olduğu kabul edilmelidir, bunun sonucunda da ortak olmayan müdürler açısından rekabet yasağına ilişkin farklı bir uygulama olmayacaktır (Pulaşlı, 2018, s. 2848).

Tüzel Kişinin Müdür Olduğu Durumlar Açısından Rekabet Yasağı

TTK m. 623'te, limited şirketlerde tüzel kişilerin de müdür olabilecekleri ifade edilmiştir. Bu kapsamda müdürün tüzel kişi olması halinde tüzel kişi, müdürlük görevini ifa etmek üzere bir gerçek kişiyi tayin etmesi gerekmektedir. Bunun sonucunda temsilci gerçek kişinin eylemlerinden tüzel kişinin sorumlu tutulması mümkün hale gelmiştir (Ertaş, 2018, s. 79). Tüzel kişi tarafından seçilmiş olan temsilci gerçek kişi tek bir kişi olarak seçilecektir. Buradan hareketle birden fazla gerçek kişinin temsilci olarak seçilmesi mümkün değildir (Şener, 2017, s. 646). Seçilmiş gerçek kişi ile müdürlük sıfatını taşıyan tüzel kişi arasındaki ilişki temsile dayanmaktadır. Bunun sonucunda temsilci gerçek kişinin yapmış olduğu işlemlerin hukuki sonuçları tüzel kişi açısından hüküm ifade edecektir. Bu sebeple tüzel kişiliği temsil eden gerçek kişi temsilcinin rekabet yasağına aykırı olan eylemlerinin bulunması halinde gerçek kişinin değil, tüzel kişi müdürün sorumluluğu oluşacaktır (Ertaş, 2018, s. 123). Zira tüzel kişi ile temsilcisi olan gerçek kişinin aslında aynı kişi olmalarından kaynaklanmaktadır (Karaahmetoğlu, 2018, s. 46). Böylece limited şirketlerde ortaklık sıfatı bulunan tüzel kişiler için aranan tüm şartlar, tüzel kişiliği temsil eden gerçek kişide de aranacaktır. Buradan hareketle, şirket sırlarına hakim olacak olan gerçek kişi temsilcinin, söz konusu sırları kendisi veya üçüncü kişi menfaatine kullanmak suretiyle ortaklığa zarar verme tehlikesi bulunduğundan bu kişiler açısından rekabet yasağının bulunduğunu söylemek mümkündür (Karakılıç, 2019, s. 124). Bunun sonucunda temsilci gerçek kişinin rekabet yasağına aykırı olarak gerçekleştirdiği eylemlerinden dolayı müdürlük tüzel kişiliğinin sorumluluğuna gidilebilecektir.

Müdürün Rekabet Yasağından Muafiyeti

Limited şirketlerde ana kural rekabet yasağının tüm müdürleri kapsamasıdır. Ancak kimi hallerde istisnai özellikler ile özel bir kısıtlama veya muafiyet söz konusu olabilmektedir. Ayrıca bu durumun yanında limited şirketlerde müdürlerin kimi zaman rekabet yasağını bertaraf etmeleri gerekebilir. Bu durumlara örnek olarak, şirketin idare edilmesi konusunda maharetli olan bir ortağın; belirli şahsi menfaatleri karşılığında hususunda izin verilmesi koşuluyla söz konusu limited şirket ortaklığına katılacağını ve müdürlük sıfatını yerine getireceği durumunda rekabet yasağının bahsi geçen ortak açısından kaldırılması gerekebilecektir. Belirtilen ortak açısından rekabet yasağının kaldırılması ile müdürün sadakat yükümlülüğü sona ermemektedir. Bu durumda sadakat yükümlülüğü yalnızca önemli ölçüde kısıtlanmış olacaktır. Bu durumda müdürün, müdürlüğünün sona ermesinden sonra aynı bölgede ofis kiralamak, bankalarla finansman sağlamak için görüşmek veya rakip işletmelerle ön toplantılar yapmak gibi hazırlık faaliyetlerinde bulunması halinde rekabet yasağının ihlali söz konusu olmayacaktır. Dolayısıyla bu işlemlerden önce veya sonra rekabet yasağı hükmünün kaldırılması için TTK m. 626/2'nin uygulanmasına gerek yoktur. Zira müdür görevdeyken, limited şirketin aleyhinde ve şirkete zarar etkisi ve sonuçları henüz gerçekleşmemiştir. Burada kanaatimizce, müdürün görevinden ayrılması sonrasında hazırlık faaliyetlerinin mevcut şirketin müdürlüğünü ihmal etme ihtimali bulunduğundan, limited şirketin menfaatlerine zarar verebilecek rekabet yasağı hükmünün

ortadan kaldırılmasına gerek yoktur¹. Şirketçe, dolayısıyla burada yasağın kapsamının da dikkate alınması gerekmektedir. Müdürün rekabet yasağının kaldırması hem ortaklığın hem de ortakların çıkarlarını etkileyecektir.

Dolayısıyla yasağa tabi olmayan bir müdür, ortaklığın veya ortakların çıkarlarını dikkate almadan kendi çıkarlarını düşünmesi, limited şirket veya ortakları açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Bu nedenle kanun koyucu, rekabet yasağı hükümlerinin sona erdirilmesi için müdürler açısından bazı koşullar getirmektedir. Bunlardan ilki; müdürlerin, şirket ana sözleşmesiyle getirilen hükümler ile yasağın dışında kalmasıdır. TTK m. 626 ile; müdürlerin şirket ana sözleşmesinde öngörülmesi halinde rekabet yasağı hükümlerinden muaf tutulabileceği hüküm altına alınmıştır. Bu, TTK m. 579'da yer alan zorunlu maddeler olarak ifade edilen bir şirket ana sözleşmesinin, limited şirketlere ilişkin hükümlerden ancak kanunda açıkça izin verildiği takdirde ayrılabilmesi şeklinde bir istisna mevcuttur. Rekabet yasağına ilişkin hükümlerinin şirket ana sözleşmesi ile serbest kaldırılabilmesi yalnızca müdürler için geçerli olmakla beraber, şirket ortakları için böyle bir yol mümkün değildir. Çünkü kanun hükümlerine göre ortaklar, ancak şirket ana sözleşmesinde bir anlaşma olması halinde rekabet yasağına ilişkin hükümler koyabilmektedirler. Müdür gerek tüm eylemleri için gerekse önceden belirlenen ve tanımlanmış hallerde, sözleşme gereği rekabet etmeme sözleşmesinden feragat edebilir; ikinci durum şirket ve ortaklar açısından daha avantajlı olacaktır. Çünkü bu durumlarda olası riskler öngörülebilir. İşletmecinin rekabet yasağının ortaklık sözleşmesi yoluyla kaldırılması hususu baştan hazırlanarak yani kuruluş aşamasında sözleşmeye dahil edilebileceği gibi daha sonra sözleşmede değişiklik yapılarak da düzenlenebilir. Kanun koyucunun işletmecileri rekabet yasağından kurtarmaya çalıştığı diğer bir durum ise TTK m. 626/2 maddesi uyarınca ortakların yazılı muvafakati ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda ispat kolaylığı açısından yazılı şekil zorunluluğu getirilerek şekil özgürlüğüne dayanılmamıştır. Diğer ortaklar rekabet yasağına aykırı eylemlerde, önceden izin alarak veya sonradan icazet alarak de bunu yapabilirler. Ancak rekabet yasağından kurtulunan bu yöntem bağlamında kanun koyucu söz konusu durumun üçüncü kişilere bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Lakin söz konusu durumun basit bildirim yeterli kabul edilmiş, ticaret sicile tescil ve ilana gerek olmadığı belirtilmiştir (Şener, 2017, s. 767). Müdürler bakımından rekabet yasağından kurtulmanın bir diğer yolu ise şirket ana sözleşmesinde yer alacak bir kurala dayalı olarak ağırlaştırılmış yeter sayısı ile alınacak bir genel kurul kararının varlığıdır. TTK m. 626/2'de şirket ana sözleşmesinde tüm ortakların yazılı onayı yerine şirket genel kurulunun onay kararı kararlaştırılabilmektedir. Bu halde müdürlerin rekabet yasağından genel kurul kararı ile kurtulmaları iki şartın gerçekleşmesine bağlanmıştır. İlk olarak rekabet yasağının genel kurul kararı ile kaldırılabilmesinin sözleşmede kararlaştırılmış olması ve ayrıca genel kurul da bu hususta ağırlaştırılmış yeter sayı ile karar alınması gerekmektedir. Şirket ana sözleşmede kararlaştırılması hususu ilk başta olması gereken bir durum olmak zorunda olmayıp daha sonradan da şirket ana sözleşmesine eklenebilecektir. TTK m. 616/2-e uyarınca kanun koyucu; yalnızca TTK m. 613/4'e atıfta bulunmaktadır lakin madde metninden bu kuralın ayrıca TTK m. 626/2 ile bağlantılı olduğu anlaşılabilir. Ayrıca söz konusu husus, şirket ana sözleşmesinde ortakların veya müdürlerin rekabet yasağı açısından şirketin onayının yeterli olması ve ortaklardan birinin yazılı onaydan vazgeçmesi durumunda bu onayı vermenin genel kurulun devredilemez yetkileri arasında olduğudur. Dolayısıyla hüküm uyarınca genel kurulun devredilemez bu yetkisi ile müdürler rekabet yasağında kurtulmaları diğer müdürler tarafından gerçekleştirilemeyecektir. Bu devredilemez yetki genel kurul tarafından TTK 621/1'de düzenlenen karar yeter sayıları ile karar alınarak kullanılmaktadır. Söz konusu karar alınırken rekabet yasağı kaldırılacak olan müdürün karar alınırken oy kullanamaması söz konusu olacaktır. Aynı zamanda söz konusu müdür, toplantı yeter sayısının belirlenmesinde de değerlendirilmeyecektir (Şener, 2017, s. 768).

¹ Aynı yönde Bkz. Cengiz, 2019.

Müdürlerin şirket ile rekabet etmesine izin verilmişse, müdürlere rekabet yasağına aykırılık nedeniyle yaptırım uygulanamayacaktır. Ortaklar tarafından verilecek izin şirket genel kurulunun vereceği karar ile olabileceği gibi farklı zamanlarda ortakların beyanı ile de olabilmektedir. Bu konuda şirket genel kurulu tarafından verilen kararın ağırlaştırılmış olmasından kasıt ne olduğu hususunda özellik arz etmektedir. Mutlak çoğunluk bulunması kabul edilirse, limited şirketlerde mutlak çoğunluk ortak sayısına göre değil esas sermayeye göre hesaplanmaktadır ve kararların çıkması için mutlak çoğunluğun teklif için oy kullanması gerekmektedir. Buradaki hüküm limited şirketlerde karar alınması için genel hüküm niteliğindedir. Bununla beraber TTK m. 626'da yer alan ve bahsedilen diğer ortakların izni hususu, genel kurala getirilen bir istisna niteliğindedir. Bu istisna ile rekabet yasağı ile ilgili diğer tüm ortakların oybirliği ile onaylayıp karar almaları gerekmektedir (Aşık, 2006, s. 128). Aksi halde, müdürler daha sonra şirketten ayrılmış olmaları dahilinde bile görevde buldukları periyotta şirket ile rekabet oluşturacak eylemlerden kaçınmaları gerekmektedir (Yargıtay 11. H.D., T.18.04.2016, 2015/8210 E., 2016/4267 K.).

Genel kural olarak müdürlerin görev süresinin bitmesinden sonra rekabet yasakları da sona erecektir. Bu durum emredici nitelik taşıyamamakta ve aksi kararlaştırılabilmektedir. Söz konusu kararlaştırma vekalet sözleşmesi gibi asıl hukuki ilişkiyi düzenleyen sözleşmeye dahil edilebilir veya bağımsız bir sözleşme ile yapılabilmektedir. Görev süresi sona erdikten sonra rekabet yasağının devam edeceğine ilişkin bu düzenleme, şirket sözleşmesinde yer almamaktadır. Şöyle ki TTK m. 613 ve 626'ya göre; müdürlerin rekabet yasağından muaf tutulmasına izin verilmiş olup söz konusu izin organlık statüsünü kaybeden müdürleri veya ortaklık sıfatını kaybeden gerçek ve tüzel kişileri kapsamamaktadır (Ertaş, 2018, s. 108).

Müdürlerin Rekabet Yasağını İhlal Etmelerinin Sonuçları

Müdürler, TTK m. 626'dayer alan rekabet yasağını ihlal etmeleri durumunda TTK m. 630'a göre yönetim ve temsil yetkileri mahkeme tarafından sınırlandırılabilir veya tamamen elinden alınabilecektir. Rekabet yasağını ihlal eden müdürün limited şirkette ortak olması durumunda ise müdürün ortaklıktan çıkartılabilmesi konusunda haklı sebep oluşturacaktır. Bu durum TTK m. 640/3'te düzenlenmiştir. Söz konusu hüküm mahkeme kararı ile ortağın ortaklıktan çıkarılabileceğini belirtmiştir. Bunlara ek olarak rekabet yasağının ihlal eden müdür hakkında şirket ana sözleşmesinde cezai şart kararlaştırılabileceği gibi söz konusu ihlal nedeniyle sorumluluk davası da yöneltebilecektir (Şener, 2017, s. 770). Şirket genel kurulu, müdürü görevden almaya, yönetim ve temsil yetkisini kısıtlamaya TTK m. 630'a göre yetkili olduğu için limited şirket ortakları, müdürün bağlılık yükümlülüğünü ihlal etmesi gibi haklı sebepler bulunması durumunda da talep edilebilecektirler (Yavuz, 2012, s. 200). Müdürün azli için mahkemeye başvurulduğu zaman husumetin azli istenen müdüre yöneltilmesi yeterlidir. Bu şekilde ikame edilecek bir davada müdürün azlini gerektiren haklı sebeplerin mevcut bulunması ve iddiaları tarafından ispatlanması gerekmektedir (Yargıtay 11. H.D., T. 25.06.2018, 2016/13526 E., 2018/4741 K.). Buna ek olarak TTK m. 636/3 kapsamında ortaklar, haklı sebebin bulunması durumunda mahkemeden şirketin feshini talep edebileceklerdir. Ancak haklı sebep olarak, şirketin hedefinin engellenmesi gibi bir halin bulunması gerekmektedir (Yavuz, 2012, s. 200). Müdürlerin rekabet yasağını ihlal etmeleri durumunda tazminat isteminde de bulunabilecektir. Aynı zamanda müdürün rekabet yasağını ihlal etmesi haksız fiil olarak da nitelendirilebilecektir. Bunun sonucunda TBK haksız fiil sorumluluğuna ilişkin hükümler uygulama alanı bulabilecektir. Bunlara ek olarak anonim şirketlerde yönetim kurulu üyelerinin rekabet yasağına ilişkin düzenlenmiş olan TTK m. 396 da kıyas yolu ile limited şirket müdürlerinin rekabet yasağının ihlal etmeleri halinde uygulanabilecektir (Ertaş, 2018, s. 102). TTK m. 553'te müdürlerin vermiş oldukları zarar konusunda kusuru ile neden olduklarından sorumlu tutulacakları belirtilmiştir. Yani müdürlerin genel olarak yükümlülüklerine ilişkin hususlar ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu hüküm ile birlikte tazminat talebinde bulunulabilmektedir. Buradan hareketle rekabet yasağını ihlal eden müdürün işlemini şirket adına ve hesabına yapılmış olarak değerlendirilmesi istenemeyecektir. TTK m. 396 bağlamında

kalınarak şirkete, rekabet yasağının ihlali durumunda seçimlik haklarını kullanma yetkisi tanınmalıdır (Ertaş, 2018, s. 102). Müdürlerin rekabet yasağına aykırı hareket etmeleri durumunda söz konusu hükümler bağlamında TTK'de açık bir hüküm bulunmamaktadır. Anonim şirketlerde, müdürlerin rekabet yasağına aykırı hareket etmeleri durumunda yönetim kurulu üyeleri, müdürlerden tazminat isteme veya söz konusu işlemi şirket adına ve hesabına yapılmış olarak değerlendirilmesini talep etme hakları bulunmaktadır. Uygulamada limited şirketler için de aynı şekilde tatbik edilmesine karşın kanun koyucu limited şirketler açısından açık bir düzenlemede bulunmamıştır (Altaş, 2017, s. 158). TTK m. 630'a göre müdürün bağlılık yükümlülüğünü ihlal ettiği haller diğer ortaklar açısından haklı neden olarak gösterilerek, müdürün temsil yetkisinin kısıtlanması veya iptal edilmesi mahkemeden istenebilecektir. Kanun koyucu limited şirketler açısından açıkça rekabet yasağının ihlal edilmesi halinde; diğer ortaklara seçimlik hak tanımamış olmasına karşın TTK m. 630 gereği, örtülü bir biçimde bu hakkın tanındığının kabulü gerekmektedir.

Müdürün İstifasının Rekabet Yasağına Etkisi

İstifa kelimesi sözlük anlamı olarak; çıkmak, görevden kendi isteğine bağlı olarak ayrılma, görevden çekilmeyi ifade etmektedir (Türk Dil Kurumu, 2023). Müdürlerin görev süresi ile ilgili olarak kanun koyucu herhangi bir düzenleme getirmemiştir. Lakin TTK m. 362'de yer alan anonim şirketlerde yönetim kurulunun görev süresine ilişkin düzenleme, limited şirketlerde müdürlerin görev süresi açısından kıyasen uygulanabilecektir. Buradan hareketle söz konusu maddenin uygulanması ile limited şirketlerde müdürler en fazla üç yıllık süre için seçilebileceklerdir. TTK m. 362 emredici nitelikte bir hükümdür. Ancak müdür seçimi genel kurul kararı ile yapılmış ise genel kurul kararının tarihi, müdürler şirket ana sözleşmesi ile belirlenmişlerse şirketin tescil tarihi itibarıyla üç yıllık görev süresi başlamaktadır. Söz konusu sürenin dolması ile müdürlerin organlık sıfatı son bulacaktır. Ancak müdürlerin görev süresinin sona ermesine rağmen görevlerine devam etmesi halinde vekaletsiz iş görme hükümleri dahilinde değerlendirilecektir (Şener, 2017, s. 773). TTK'de limited şirket müdürlerinin istifasına ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır (Ekşi, 2019, s. 61). Ancak müdürlük sıfatı istifa halinde de son bulabilir. İstifa etmek isteyen müdür, iradesini şirketteki diğer müdür veya müdürlere ulaştırması gerekmektedir. Ulaştırmak yeterli olacak olup istifa kavramı tek taraflı ve bozucu yenilik doğuran bir hukuki işlem olması bu durumun sebebi olarak gösterilebilecektir (Şener, 2017, s. 785). Buradan hareketle istifanın kabul edilmesi gibi bir durum söz konusu olmayacağı gibi istifa beyanının ulaşma anı itibarıyla sonuç doğuracaktır (Karakılıç, 2019, s. 212). Ancak istifanın ulaştırılması gereken muhatap konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Birden fazla müdür bulunduğu takdirde ve bunlardan bir veya birkaçının istifası halinde görevde kalan müdürlerden herhangi birine, tek müdür kalması ihtimalinde ise kalan müdüre istifanın bildirilmesi gerekmektedir. Tek müdür var ise müdür de istifa ediyor ise bu halde ne olacağı hususu ise tartışmalıdır. Müdürlük sıfatına sahip olmayan şirket ortakları aktif ve pasif temsil yetkileri bulunmadığı için istifanın şirkete ulaştırılabilmesi mümkün değildir. Söz konusu halde şirkete kayyım atanması ile sorun çözülebilecektir. Aynı şekilde birden çok müdür bulunması ve müdürlerin tamamının istifa ettiği durumlarda da bahsedilen yol izlenebilecektir. İstifa beyanının ulaştırılması bakımından iki kişilik limited şirketler istisnadır. Bu durumda istifa eden ortak, diğer ortağa istifasını ulaştırabilecektir (Şener, 2017, s. 785). Farklı bir görüşe göre ise müdürün tek olduğu durumlarda istifa beyanı, limited şirket genel kuruluna ulaştırılmalıdır. Müdürlerin tümünün istifa etmesi durumunda da aynı durum geçerli olacaktır. Ancak bu durumda istifa beyanının limited şirkete noter aracılığıyla ulaştırılması gerekmektedir. Buradaki hedef istifa eden müdür bakımından sorumluluk doğmasının engellenmesidir (Karaahmetoğlu, 2018, s. 106). Müdürün istifasına ilişkin TBK m. 512'e gidilecektir. Müdür ile ortaklar arasında söz konusu hüküm gereğince vekalet ilişkisi bulunduğundan istifa nedeniyle taraflar arası vekalet ilişkisi de sona erecek ve bunun sonucunda müdürlük sıfatı da sona erecektir. TBK m. 512 emredici özellikte olması nedeniyle, istifa kavramının müdürün elinden alınması veya kullanımının kısıtlanması gibi bir durum söz konusu

olamayacaktır. Müdürün ortak olması durumunda istifası söz konusu olursa bu halde müdürlük sıfatı sona erecektir. Ortaklık sıfatı ise aynı kalacaktır (Şener, 2017, s. 785). Söz konusu halde müdürlük sıfatı sona ereceği için TTK m. 613 kapsamında yer alan ortaklar için öngörülen rekabet yasağının kalkacağı gibi görülse de istifa eden müdürün ortaklık sıfatı devam edeceği için rekabet yasağı devam edecektir. Bunun haricinde ana kural olarak müdürlük sıfatının bitmesine kadar olan süre zarfı boyunca rekabet yasağına tabii olacaktır. Buradan hareketle müdürlük sıfatının istifa beyanı ile sona ermesi durumunda gerçek veya tüzel kişinin artık müdürlüğünden bahsedilemeyeceği için rekabet yasağı kapsamında olması da mümkün olmayacaktır.

İbra Etme Kararının Rekabet Yasağına Etkisi

İbra kelimesi, aklama ve borçtan kurtarma anlamlarına gelmektedir. Bunun yanında şirketler gibi topluluklarda ortağı sorumluluktan kurtarmak manasına da gelmektedir (Türk Dil Kurumu, (<http://www.tdk.gov.tr/>)). Dolayısıyla bir limited şirkette, ortaklardan birinin yapmış olduğu hareketlerin diğer ortaklar tarafından onaylanması durumunda söz konusu ortak hareket neticesinde ortaya çıkan sorumluluğundan kurtulacak ve ibra edildiğini söylemek mümkün olacaktır. İbranın hukuki niteliği ise sözleşme olduğudur. Bunun yanında alacak hakkını sonlandırdığı için usul hukuku bakımından itiraz olarak değerlendirilmektedir. TBK m. 132 gereğince ibra, alacaklı ve borçlu arasında çift taraflı hukuki işlem olduğu için alacaklının tek taraflı olarak alacağından vazgeçmesi yeterli olmamaktadır. Bu kapsamda borçlunun da bu durumu kabul etmiş olması gerekmektedir (Eren, 2018, s. 1301). İbranın kavramının söz konusu olabilmesi için ifa edilmemiş bir borcun ve borçlunun, alacaklı tarafından bahsedilen bu borçtan kurtarılması, dolayısıyla ibra edilirken borçlunun borcunun kalmadığına ilişkin beyanda bulunulması gerekmektedir (Nomer, 2018, s. 421). İbra sözleşmesine konu borç detaylarıyla ve kesin olarak ifade edilmelidir, aksi takdirde içeriği net olmayan ibra sözleşmeleri dar şekilde yorumlanması gerekmektedir (Eren, 2018, s. 1302).

Limited şirketlerde ibra ise hesap dönemindeki eylemlerin ve sonuçlarının, müdürler açısından sorumluluk unsuru oluşturmadığının şirket tarafından kabul edilmesi manasına gelmektedir. Buradan hareketle ibra kararı, müdürlerin eylemlerinden dolayı müdürlere güvenildiğinin dışarıya yansıtılması demektir (Önder ve Karademir, 2017, s. 175). İbra kararı ile müdürlerin sorumlulukları ortadan kalktığı için müdürlere karşı tazminat davası açılmayacaktır. Öğretide yer alan şirketler hukukundaki ibranın hukuki niteliği ile ilgili kabul gören görüş, ibranın menfi borç ikrarı olduğudur². Şekli açıdan ise tek taraflı yenilik doğuran işlem niteliğindedir. İbranın etkisi limited şirket müdürlerinin hukuki sorumluluğuna ilişkindir. TTK kapsamında hem anonim hem limited şirketlerde ibra kararı almak için yetkili olan organ genel kuruldur. Genel kurul söz konusu yetkisi devredilemez niteliktedir. İbra kararı, şirket olağan ve olağanüstü genel kurul toplantılarında alınabilmekte olup özel bir karar koşulu getirilmemiştir. İbranın tek taraflı bir hukuki işlem niteliği olmaması nedeniyle önce alınan ibra kararının genel kurul tarafından kaldırılması mümkün değildir. Ancak şirket genel kurul kararlarına karşı başvurulabilen iptal veya butlan davası yolu, ibra için de geçerlidir. Limited şirketin genel kurulu tarafından alınan geçerli ibra kararı, karar alınan hesap dönemindeki her çeşit fiil ve hareket için geçerli olacaktır. Söz konusu fiil ve hareketler bakımından müdürlerden hiçbir şekilde tazminat talebinde bulunulmayacağı, ibra kararı ile belirtilmiş olur. Alınan bu karar ile şirketin sorumlulara karşı hukuk davası açma olanağı artık bulunmayacaktır (Altaş, 2017, s. 46). Bunun yanında belirtilmelidir ki ibra kararı müdürün yalnızca hukuki sorumluluklarını ortadan kaldırmaktadır. Cezai sorumluluk açısından bir koruma sağlamamaktadır (Yavuz, 2016, s. 135). Açık ibra ile şirket genel kurulunda ibraya yönelik bir madde bulunması ve bu madde kapsamında ibraya ilişkin karar bulunması anlaşılmaktadır. Söz konusu kararda genel kurul, ibra konusu olan müdür hakkında verdiği kararı açıkça belirtmek durumundadır. Örtülü ibra ise şirket genel kurulunda ibraya ilişkin madde bulunmadığı halde bilanço oylaması ile ibraya ilişkin karar

alınmasını ifade etmektedir (Kır, 2019, s. 118). Dolayısıyla açık şekilde genel kurulun bilgisine sunulmayan eylemler ibra kararı çerçevesinde olamayacaktır. İbra kararı alınabilmesi için kararın şirket ortaklarının bilgisine sunulup açıklanmış olması gerekmektedir. Tüzel veya gerçek kişi ile şirket organları arasında bulunan müdürlük sözleşmesine dayalı olarak ortaya çıkan borçlar bakımından gerçek kişilerin ve tüzel kişiliğe ait organların, yetkili şirket genel kurulu tarafından ibra edilebilmesi mümkündür. Burada şirket tüzel kişiliğın alacaklı, müdürün ise borçlu konumda olduğu aşıkardır. Söz konusu ilişkide, borçlu durumda olan tüzel kişi organının ibrayı kabul etmesi halinde şirket tüzel kişiliği ile müdür arasındaki borç ilişkisi sonlanacaktır. Bu durum şirket genel kurulunda ibra edilmesi için oy kullanan kişiler açısından bağlayıcı olacaktır. İbra edilmemesi yönünde oy kullanan kişiler ise ibra etmedikleri müdür hakkında hukuki yollara başvurabileceklerdir (Kılıçoğlu, 2018, s. 1069). Limited şirketin ibrası hakkındaki düzenleme TTK m. 558'de, ibra kararının şirket genel kurul karar ile kaldırılamayacağından bahsetmiş ve TTK m. 445 hükümlerinin saklı tutulduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca ilgili maddede, şirket genel kurulunun ibra kararı ile ibranın kapsadığı belirtilen maddi olaylara ilişkin olarak, şirketin, ibraya olumlu oy veren ve ibra kararını bilerek payı iktisap etmiş olan pay sahiplerinin dava hakkı düştüğü belirtilmiştir. Son olarak ise diğer pay sahiplerinin ise dava haklarını ibra tarihinden itibaren altı ay içerisinde kullanması gerektiği belirtilmiştir. TTK m. 559'da ise müdürlerin, şirketin kuruluşundan ve şirketin sermaye artırımını kaynaklı sorumlulukları, şirketin tescilinden itibaren dört yıl geçmediği sürece sulh ve ibra yoluyla kaldırılamayacağı belirtilmiştir. Söz konusu süreden sonra da sulh ve ibra kararı ancak genel kurulun onayı ile geçerlilik kazanacağı belirtilmiştir. Son olarak ise, esas sermayenin onda birini, halka açık şirketlerde yirmide birini temsil eden pay sahipleri sulh ve ibranın onaylanmasına istemiyorlar ise sulh ve ibra kararı genel kurulca onaylanamayacağı belirtilmiştir. İbra, hukuki sorumluluğu ortadan kaldırdığı için müdürlerin, limited şirket genel kurulunca ibra edilmediği durumlarda ise şirket, doğrudan zararlarının tazmin edilmesi açısından sorumlu olan müdür hakkında sorumluluk davası açabilecektir (Yavuz, 2016, s. 137). Söz konusu dava TTK m. 553'te belirtilmiştir. Bahsi geçen dava için TTK m. 560 uyarınca, zarar ve sorumlunun öğrenilmesinden itibaren iki yıl ve herhâlde zarar doğuran fiilin gerçekleştiği tarihten itibaren beş yıllık zamanaşımı süresi içinde açılacaktır. TTK m. 560'da ayrıca zamanaşımına ilişkin olarak, bahsi geçen fiillerle ilgili TCK'de daha uzun bir zamanaşımı süresi öngörülmüşse bu durumda söz konusu davada da uzun olan bu zamanaşımı süresine tabi olacağı belirtilmiştir. Müdürlerin, kanundan veya sözleşmeden kaynaklanan sorumluluklarını kusurları ile ihlal ettikleri hallerde şirket ile beraber şirket ortakları hatta şirket alacaklıları da doğrudan zarar gören konumunda olabilmektedirler. Şirket ortaklarının zarar görmesi durumu doğrudan ortağın malvarlığında bir eksilme olması anlamına gelmektedir. Ortağın malvarlığında meydana gelen bu zararın, limited şirket ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Buradan hareketle ortakların bu manadaki zararları için açacakları dava genel hükümlere tabii olacaktır. Ancak bu durumda, dava doğrudan şirkete yöneltilmekte ve tazminat ise davayı açan ortağa ödenecektir. Limited şirket ortaklığı, yalnızca doğrudan zarara uğrayabilmekte iken şirket ortağı hem doğrudan hem de dolaylı olarak zarara uğrayabilmektedir. Dolayısıyla şirket ortaklarının uğramış olduğu doğrudan zararlara ilişkin davalar, şirket genel kurulu tarafından alınan ibra kararı ile ortadan kalkmamaktadır (Yavuz, 2016, s. 139). Zira burada önemli olan ortağın doğrudan zarara uğramış olmasıdır. Bunların yanı sıra, şirketin doğrudan uğramış olduğu zarar sonucunda ortakların da dolaylı olarak uğradığı zarar söz konusu olabilmektedir. Bu halde şirket müdürleri, ortakların dolaylı olarak uğramış olduğu bu zararlardan da sorumlu olacaklardır. Dolaylı zarara uğrayan ortaklar, aynı doğrudan zarara uğradıklarındaki gibi burada dava açabileceklerdir (Yavuz, 2016, s. 140). Açılacak bu davadaki tazminat, ortağın doğrudan zarar görmesinden farklı olarak doğrudan şirkete ödenecek dolaylı zarara uğrayan ortağa ödenmeyecektir. Limited şirketin yönetiminde yer almış kişilerin, anonim şirketlerde de olduğu gibi müdürlerin ibralarına karşı oy kullanmaları mümkün değildir. Anlaşılacağı üzere, genel kurul tarafından verilen ibra kararlarının hukuki bir sonuç doğurabilmesi için ibranın açık ibra şeklinde yapılması ve ibra kararının ancak bu halden sonra yapıldığı durumlarda geçerli olacağı belirtilmiştir. Limited şirketlerde müdürlerin kusurları ile şirkete zarar verdikleri hallerde

ibranın, genel kurul toplantısında gündeme alınması ve ibra kararının; oluşan zararı, nedenlerini ve kusur hallerini açık şekilde ortaklara sunup, tartışarak sonuca ulaşılması gerektiği belirtilmiştir. Genel kurulda tartışılan konuların açık şekilde yazıya geçirilmesi, ileride müdür aleyhinde açılacak davalar açısından önem teşkil etmektedir (Altaş, 2016, s. 131). Ancak genel kurulca verilecek ibra kararı ile müdür bu durumdan da muaf tutulabilecek olduğu düşünülebilir. Zira kanun ile getirilen rekabet yasağına ilişkin düzenleme taraflarca kısıtlanabiliyor veya tamamen ortadan kaldırılabilir ise yine taraf iradeleri ile verilecek ibra kararıyla birlikte müdürleri bu durumdan muaf tutulabilecektir. Zira ibra kararı, yapılan eylemlerden memnun olunduğunu belirtmektedir.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Limited şirketlerde ortakların rekabet etmemesine ilişkin kanuni bir düzenleme bulunmamakla beraber müdürler açısından aksi bir hal mevcuttur. Müdürler açısından rekabet etmemeye ilişkin düzenleme kanuni olmasına rağmen aksi sözleşme ile kararlaştırılabilmektedir. Yasak ile ilgili olarak belirlenmesi gereken konular yer, konu ve zamandır. Konu bakımından şirket sözleşmesinde şirketin aktif olarak faaliyet gösterdiği alanlar dikkate alınması gerekmektedir. Aksi halde yasak kapsamı oldukça geniş şekilde yorumlanacaktır. Zaman bakımından yasağın başlaması ise müdürlük sıfatının kazanılması ile gerçekleşmekte olup, bu sıfatın ortadan kalkması ile sona erecektir. Ancak bu süre zarfından sonra yasağın devam etmesi sözleşme ile kararlaştırılabilmektedir. Buradaki sözleşme, TTK kapsamında düzenlenmediğinden, genel hükümlere göre yapılabilecektir. Yer bakımından ise temel alınması gereken husus şirketin faaliyette bulunduğu yerdir. Şirket faaliyetlerinin yürütüldüğü yerde şirket sınırlarına hâkim olan müdürün rekabet etmemesi istenebilmektedir. Tüzel kişilerin müdür olduğu durumlarda tüzel kişilik perdesinin kaldırılması ile tüzel kişinin organlarının rekabet yasağına ilişkin sorumluluğuna; tüzel kişi müdürün kendisini gerçek kişi ile temsil ettirmesi halinde ise bu gerçek kişinin fiilinden tüzel kişi müdür sorumlu olacaktır. Bunun yanı sıra müdürlerin, limited şirket ortaklığından istifa ettiği hallerde müdürlük sıfatları sonlanacağı için aksine düzenleme bulunmadığı müddetçe rekabet yasağı da sona erecektir. TTK'de yer verilmemiş olan istifa konusu, şirkete karşı bağlılık yükümlülüğü açısından değerlendirilmeli ve bu hususta bir düzenlemede bulunulması gerekmektedir. Müdürlerin, limited şirketin çıkarlarını, kendi çıkarlarından üstün görmeleri ve şirkete zarar verecek eylemlerden uzak durmaları şüphesiz ki onların sadakat yükümlülüklerini oluşturmaktadır. Buna rağmen düzenlemeler ile müdürlerin bu yasaktan muaf tutulabilecekleri belirtilmiştir. Bunların yasaktan muaf tutulabilmesi için tüm ortaklar tarafından müdürlere yazılı izin verilmesi veya şirket genel kurulunca bu yönde bir karar alınması gerekmektedir. Bunun yanı sıra müdürlerin aklanmalarına ilişkin olarak alınan ibra kararları da limited şirket müdürlerinin rekabet yasağından muaf tutulabilmelerine imkân sağlamaktadır. Ayrıca söz konusu çalışmamız ile akademik literatüre, rekabet yasağının uygulanması bunun yanında çerçevesi açısından ve limited şirketlerde müdürlük kavramı ile beraberindeki rekabet yasağının kapsamı ve pratiğe yansımaları hususlarında katkıda bulunması hedeflenerek kaleme alınmıştır.

KAYNAKÇA

AKINCI, D. (2022). *Şirketler Hukuku Düzenlemeleri Çerçevesinde Yapısal Değişikliklerde Rekabet Yasağı*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi/Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ALIŞKAN, M. (2013). *Limited Şirket (Tarihçe Niteliği)*, 1. Baskı. İstanbul: Legal Yayıncılık

- ALMAÇ ÖZTÜRK, T. (2017). Limited Şirketlerde Ortaklıktan Çıkarılma Konusunda Haklı Sebep Olarak Kabul Edilebilecek Hususlar, *Terazi Hukuk Dergisi*, 12 (134), s. 60-66.
- ALTAŞ, S. (2016). Anonim ve Limited Şirketlerde İbra Kararı Neden Ve Nasıl Alınmalıdır?, *Mali Çözüm Dergisi*, 26(138), s. 129-134.
- ALTAŞ, S. (2017). *Türk Ticaret Kanununa Göre Limited Şirketler*, 10. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- AŞIK, P. (2006). *Anonim ve Limited Şirketlerde Rekabet Yasağı*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYDIN, F. (2013). *En Son Değişiklikler İle Yeni Türk Ticaret Kanununda Limited Şirketler*, 2. Baskı. Ankara: Bilge Yayınevi.
- AYDIN, F. (2019). *Yeni Türk Ticaret Kanununda Anonim Şirketler Limited Şirketler ve Şirketler Topluluğu*, 2. Baskı. Ankara: Bilge Yayınevi.
- AYDIN, S. (2015). Yeni Türk Ticaret Kanununa Göre Limited Şirket Ortağının, Ortaklıktan Çıkması ve Çıkarılması, *Terazi Hukuk Dergisi*, 10(109), s. 46-52.
- AYDIN, A. N. ve YILDIRIM, S. (2015). Limited Şirketlerde Kanuni Temsilcilerin Amme Alacaklarından Sorumluluğu, *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), s. 235- 259.
- AYHAN, R. ve ÇAĞLAR, H. ve ÖZDAMAR, M. (2019). *Şirketler Hukuku Genel Esaslar*, 4. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.
- BAĞRIAÇIK, S. N. (2017). Limited Şirkette Bağlılık Yükümü ve Rekabet Yasağı, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(2-1), s. 251-271.
- BAHTİYAR, M. (2020). *Ortaklıklar Hukuku*, 14. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- BİLGİLİ, F. ve DEMİRKAPI, E. (2018). *Şirketler Hukuku Dersleri*, 8. Baskı. Bursa: Dora Yayınları.
- CENGİZ, A. B. (2019). *Limited Şirketlerde Rekabet Yasağı*.(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- CEYLAN, N. (2014). Limited Şirketin Temsili, *Türkiye Noterler Birliği Hukuk Dergisi*, 1(2), s. 59-91.
- ÇEKER, M. (2016). *Ticaret Hukuku Genel Esaslar*, 4. Baskı. Adana: Karahan Kitabevi.
- DOĞAN, A. A. (2012). *26/6/2015 günlü 6335 Sayılı Kanunla Değişik 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Limited Şirketler Rehberi*, 1. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi.
- EKŞİ, D. (2019). *Limited Şirketlerde Yönetim Organı: Müdür*, 1. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları
- EREN, F. (2018). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 23. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.
- ERTAŞ, E. M. (2018). *Alman ve Türk Şirketler Hukukuna Göre İsviçre Hukukundan Karşılaştırılmalı Notlarla Limited Şirket Müdürünün Rekabet Yasağı*, 1.Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- GEZMİŞ, Ş. ve BAŞARAN, M. (2013). *Yeni Türk Ticaret Kanununa Göre Limited Şirketler Rehberi*, 2. Baskı. Ankara: Bilge Yayınevi.

- GÖKSOY, Y. C. (2007). Ortaklıklar Hukukunda Rekabet Yasaklarının Kapsamı, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (Özel Sayı), s. 633-681.
- İSMAYILOV, A. (2014). 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununda Ultra Vires İlkesinin Yeri, *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2), s. 381-398.
- KARAAHMETOĞLU, İ. Ö. (2018). *Limited Şirketin Temsili*, 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- KARAKILIÇ, H. (2019). *Limited Ortaklıkta Rekabet Yasağı*, 1. Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- KILIÇOĞLU, A. M. (2018). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 22. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi.
- KIR, O. (2019). *Limited Şirketler (Ticari Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk Dikkate Alınarak)*. 1. Baskı. İstanbul: Aristo Yayınları.
- NOMER, H. N. (2018). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 16. Baskı. İstanbul: Beta Basım.
- ÖNDER, M. F. ve KARADEMİR, H. (2017). İbra Kararında Oy Hakkından Yoksunluk, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), s. 173-186.
- PALTA, N. (2022). Türk ve İsviçre Anonim Şirketler Hukukunda Organ Kavramı, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), s. 357-391.
- PULAŞLI, H. (2017). *Şirketler Hukuku Genel Esaslar*, 5. Baskı. Ankara: Adalet Yayınevi.
- PULAŞLI, H. (2018). *Şirketler Hukuku Şerhi*, 3. Baskı. Ankara: Adalet Yayınevi.
- ŞENER, O. H. (2017). *Yargıtay Kararları Işığında Limited Ortaklıklar Hukuku*, 1. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- TAŞDELEN, N. (2012). *6102 sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Limited Ortaklıklarda Çıkma Çıkarılma ve Fesih*, 1. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.
- TEKİNALP, Ü. (2012). *Yeni Anonim ve Limited Ortaklıklar Hukuku İle Tek Kişi Ortaklığının Esasları*, 2. Bası. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- TEKİNALP, Ü. (2015). *Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku*, 4. Bası. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- ÜNLÜ, U. (2015). Tüm Yönleriyle Limited Şirketler, *Terazi Hukuk Dergisi*, 10(108), s. 99-106.
- YASAN, M. (2018). *Limited Şirkette Ortakların Genişletilmiş Hukuki Sorumluluğu*, 1. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.
- YAVUZ, M. (2012). Yeni TTK'ya Göre Limited Şirketlerde Ortakların Bağlılık (Sadakat) Yükümlülüğü, *Mali Çözüm Dergisi*, 22(112), s. 193-201.
- YAVUZ, M. (2016). Anonim ve Limited Şirketlerde İbra Kararının Sorumluluk Davalarına Etkisi, *Mali Çözüm Dergisi*, 26(138), s. 135-144.